

The Works of Vasyl' Grendzha-Donskyj

VOLUME VIII

THE TRIUMPH AND TRAGEDY OF CARPATHO-UKRAINE
A Diary

Edited by Prof. WASYL LEW
Cover by MYCHAJLO MYCHALEWYCH

Published by Carpathian Alliance, Inc.
Branch in Washington, D.C.
1987

Т В О Р И

Василя Гренджі-Донського

ТОМ ІІІ

ЩАСТЯ І ГОРЕ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Щоденник

Літературна редакція: проф. д-р **ВАСИЛЬ ЛЕВ**

Обкладинка: **МИХАЙЛО МИХАЛЕВИЧ**

Видання Карпатського Союзу, Інк.

Відділ у Вашингтоні, Д.К.

1987

ОБМЕЖЕНИЙ НАКЛАД

LIMITED EDITION

**Зібрала і впорядкувала
ЗІРКА ГРЕНДЖА-ДОНСЬКА**

**Compiled and arranged by
ZIRKA GRENDZHA-DONSKA**

Library of Congress Catalog Card Number: 80-68963

**UKRAPRINT Inc., Woodstock, MD
Mr. Print, Roseville, MN**

Printed in USA

ПРИСВЯЧУЮ ПАМ'ЯТІ

поляглих Борців за волю Карпатської України, що зі зброєю в руках протиставилися великій перевазі ворога, йдучи на певну смерть,

і тих Героїв, що віддали своє життя за Велику Ідею в тяжких муках, безпощадно закатовані ворогом.

Зірка Гренджа-Донська

ВІД ВИДАВНИЦТВА

В цьому томі творів Василя Гренджі-Донського друкуємо його записки про історичні події, що відбувалися на Закарпатті в роках 1938-1939. Як працівник міністерства пропаганди автономного уряду та редактор щоденника «Нової Свободи» й «Урядового вістника», він мав змогу не тільки зблизька приглядатися до всього, що відбувалося довкруги нього, але й активно включитися до праці відбудови країни. Він з повною відданістю і ентузіазмом жертвував для цього весь свій час, знання та силу, бо, як сам казав: «... ми працювали для себе, будували свою власну хату...».

Описує автор тут хронологічно події десятих місяців, — від жовтня 1938 до початку серпня 1939 року. В першій частині щоденника, «3 великих днів Карпатської України», автор подає образ праці, проблем та могутнього піднесення на душі, коли їхній жертвенний труд увінчався успіхом; в другій частині, «Під чоботом окупанта», описує трагедію окупації та її жahlivi наслідки.

Для Читача, який не вповні обізнаний з історією цього найменшого клаптика української землі, проф. д-р Петро Стерчо подав у своїй передмові короткий, але яскравий перегляд історії Закарпаття і тих подій, що довели до обставин на Закарпатті в 1938 році.

Ще будучи в тюрмі та в концентраційному таборі в 1939 році, Гренджа-Донський почав збирати розповіді про страхіття і варварські знущання окупантів від людей, які були охочі говорити і не боялися розказати йому про факти, яких вони були свідками. Ці матеріали увійшли в другу частину його щоденника. Бажаючи подати світові якнайскорше відомості про жahlivi поступування мадярів, уложив він ці матеріали в окрему книжку і назвав її «Мадярські звірства». Та опублікувати цієї книжки в 40-их роках йому не вдалося, хоч як бажав це зробити, щоб світ довідався про знущання та тортури, які мадяри нанесли на наш карпатський народ. Пише він: «... Дармо оббивав я з цим, навіть зі скороченим, рукописом пороги 'своїх' і чужих видавництв, дарма його дав переложити і на словацьку мову — не знайшлося видавництво, ані друкарня, що була б охоча цю книжку видати, хоч би і за мої гроші. Друга світова війна шаліла повним розгаром, Мадярщина — наш кат — стала союзником Німеччини і Словаччини, а книга звернена проти союзника світу не побачить...».

Навіть у пізніших роках не вдалося йому цих матеріалів опублікувати; навіпаки, мусів їх старанно переховувати, не показуючи їх навіть своїм найближчим. Так вони лежали в нього майже 35 років, западаючи порохом.

Побоюючись переслідування і щоб не пошкодити й іншим, він повикресляв та повирізував багато частин, головню прізвища, з тексту свого щоденника. В одній із пізніших записок знаходимо такі слова автора: «... Жалію, що повикридав документальні фотознімки і повикресляв багато цінного матеріалу, особливо прізвища... Боявся наслідків... Рукопис був схований довгі роки на різних місцях... а навіть був закопаний...» Місця, де бракують речення чи параграфи, означаємо в тексті крапками в дужках [...].

Ми раді, що, хоч і з великим спізненням, — бо майже по 50-тьох роках після цих історичних подій, — маємо можливість сповнити бажання автора й опублікувати його цінні матеріали.

Трагедія, яку перетерпів народ Карпатської України та жертви, що їх принесли сини і дочки цієї найменшої дитини нашої матері України, не сміють впасти в забуття. Нехай кожний, в кого б'ється щире українське патріотичне серце, почує гарячий заклик автора:

«Тих українців, що народились і тих, що ще мають народитися,
під клятвою закликаю до кривавої стократної пімсти!»

ВИДАВНИЦТВО КАРПАТСЬКОГО СОЮЗУ

Відділ у Вашингтоні

A decorative border consisting of a repeating pattern of stylized leaves and small flowers, forming a rectangular frame around the text.

ЩАСТЯ І ГОРЕ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Щоденник

7. X. 1938 — 8. VIII. 1939

З ВЕЛИКИХ ДНІВ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Частина перша

ПЕРЕДМОВА

Важливість цього тому творів Василя Гренджі-Донського не в його літературній формі, не в красоті вислову, не в цікавості сюжету. Тут Василь Гренджа-Донський виступає дослівно в ролі хронікера; "Щастя й горе Карпатської України" - це його лаконічні записки подій кожного дня боротьби за автономну державність, боротьби за збереження країни від поновного поневолення віковим ворогом, записки про творчу розбудову цієї державности виключно для добра народу... В усіх цих подіях брав автор активну участь, був він завжди в самому центрі подій, був співвирішувачем політики в державному будівництві, був він форматором щоденної публічної opinio, був він нетитулованим найближчим дорадником Батька Волошина. Робив нотатки "на коліні", поміж різними акціями в тому самому дні. В такому лапідарному стилі були вони друковані в щоденнику "Нова Свобода" в Хусті, від 7-го січня до 14-го березня 1939 року. Навіть будучи редактором "Нової Свободи", не мав часу Василь Гренджа-Донський викінчити ці записки літературно, хоч був він абсолютним педантом пера! Але в Хусті мав він забагато обов'язків і не було часу на педантність...

"Щастя й горе Карпатської України" писані в напрузі переживань, в напрузі переживань щасливих для народу подій, то знову вже за хвилину під враженнями нових небезпек... Тому то й писані вони то з усмішкою на устах і радістю в серці, то зараз же з великим болем серця від надходячих небезпек. Автор цієї "Передмови" був свідком цього, бо від 12-го листопада 1938 року до 20-го січня 1939 року працював із Гренджою-Донським в одній кімнаті в будинку Президії Влади Карпатської України, їздив з ним на зустрічі з народом сіл Мараморощини, а навіть у 1944 р. в Братиславі переписував частину цих споминів на машині...

Але повертаймо до вступу до описаних подій...

Зустрічаючися з українцями з різних земель соборної України з-поза Закарпаття, набрав я враження, що характеристика Михайла Драгоманова карпатських українців на початку цього сторіччя під мадярським пануванням як "раненого брата" сильно зарисувалася в їхній пам'яті. Є правдою, що й сам Василь Гренджа-Донський, син верховинського села, в початках своєї літературної творчості описував у першу чергу терпіння найбільш зубожілої верстви народу, бо й сам він вийшов із тієї гуші. Але, розгорнувши свої горизонти вивчен-

ням історії Срібної Землі, творить він історичні поеми "Князь Лаборець", "Червона скала", "За волю Срібної Землі", пише повість "Петро Петрович" і драму "Сотня Мочаренка", які перетворюють Василя Гренджу-Донського із "Співця карпатських полонин" на "Співця історичної слави й волі Срібної Землі."

Отже, крім доби "раненого брата" існувала в Карпатській Україні також історична доба волі і слави. І власне про цю добу треба дещо сказати. Бо ж, крім злиднів і плачу була в Карпатській Україні також доба історичної творчості, доба національного героїзму. Варто пригадати бодай дещо з історичної правди про Карпатську Україну, щоб увести Читача в добу "Щастя й горя".

У своїй дуже солідно обґрунтованій праці п.н. "Початки Християнства на Закарпатті", о. Степан Пап пригадує, що "первісна етнографічна територія Закарпаття - це історичне Закарпаття, що від 5-го століття заселене слов'янами, предками теперішніх українців." У склад історичного Закарпаття, або Потиської Русі, згідно з його історичними дослідженнями, входили території теперішньої Закарпатської області УРСР, Пряшівщина аж до середньословацьких гір, ціле Потисся з усіма притоками Тиси, аж до гирла Тиси до Дунаю, із західною границею вздовж Дунаю(це історична "Мархія Рутенорум") і ціле Залісся, тобто колишній Семигород, що тепер належить до Румунії. Як відомо, тепер велика частина цих земель змадяризована, зрумунізована і пословакізована. Так окреслює історичне Закарпаття і акад. Михайло Грушевський.

У 681 р. на слов'янами заселеній території постала Болгарська держава, в якій культурно болгари підупали під вплив слов'ян, а в рр. 802-814 їхній хан Крум знищив Аварську державу на теперішній малярській низині і до своєї держави приєднав територію між Дунаєм і Карпатами, тобто історичне Закарпаття, яке увійшло в склад Болгарської держави із своїми князями, визнаючи зверхність болгарського хана. За володіння хана Бориса (852-889) болгари прийняли в 864 р. офіційно християнство, при чому, за твердженнями малярських істориків, князь нижнього Потисся Глад помагав християнізувати Болгарію.

Треба пригадати, що саме в 862 р. апостоли слов'ян Кирило й Методій вибралися були в дорогу до Великоморавської держави, але приїхали туди щойно на весні 864 р. На думку о. Степана Папа, вони повні два роки перебували на історичному Закарпатті, де не лише скріпили вже існуюче християнство, але й переклали там богослужбові книги на старослов'янську мову, приготували священників, з яких деяких взяли з собою до Моравії, а навіть створили єпархію з єпископом у Мукачеві, який

ще був суфраганом архієпископа св. Методія, як твердить о. проф. д-р Ізидор Нагаєвський. Також мадярський історик Мейсарош признає, що Мукачівська єпархія вже діяла перед приходом мадярів на Закарпаття. Те саме твердять українські радянські історики Закарпаття І. Гранчак і В. Пальок.

Цікаво, що свв. Кирило й Методій називали населення історичного Закарпаття вже русинами, а країну їхню Руссю. Цю назву ужив і константинопільський патріарх Фотій (857-867) у своїх проповідях, а навіть папа Іван XIII (965-972) в листі до чеського князя Болеслава про заснування єпископства в 973 р., пишучи про те, що це "єпископство не буде в обряді чи секті народів Болгарії, Руси або слов'янської мови", але латинським. Отже, папа Іван XIII знав про існування Руси, руського богослуження і про те, що на Русі є християнство, хоч не міг він тоді ще говорити про християнство в Київській Русі.

Коли мадяри під проводом Алма наскочили в 896 р. на Закарпаття через Верецький перевал, вони зустріли оборону країни князем Лаборцем, якого вони вбили після підбиття Мукачева й Ужгороду і прямували на Земплин. В боротьбі над річкою Лаборець (до того часу Свіржава) згинув не лише князь русинів Лаборець, але й провідник мадярів Алм. Ще донедавна мадярські шовіністичні історики відкидали запис цієї історичної події в їхньому таки літописі "Геста Гунгарорум" з 1147 - 1152 рр. як легенду, але недавно віднайдено безсумнів но гріб Алма й тепер усі історики визнали князя Лаборця як історичну постать, а оборону Закарпаття перед мадярами історичною подією. Отже, в тому часі Закарпаття було вже організоване під державним оглядом.

Мадярські кочовики подалися на захід і, знищивши Велико-Моравську державу, осіли в Панонії, тобто на території на південь від Дунаю та на захід від течії тієї ріки на південь. Закарпатці в тому ж часі були у зв'язку з Київською Державою Руси-України. Візантійський імператор-літописець Констянтин Багрянородний згадує, що в поході київського князя Олега в 907 р. брали участь також білі хорвати, тобто поселенці обидвох сторін Карпат. Завоювавши Болгарію, в рамках якої раніше перебувало історичне Закарпаття, Святослав Завойовник відновив взаємовідносини з карпатськими українцями. Літописці згадують, що Володимир Великий (980-1015) жив у добрих взаємовідносинах з угорським королем Стефаном I (998-1038), який іменував свого сина Емерика князем Русинів (Дукс Рутенорум) і віддав йому під володіння Руську Країну чи пак "Мархію Рутенорум". В той спосіб зберігано окремішність карпато-українських земель. До речі, син Стефана Андрій I оженився з дочкою Ярослава Мудрого Анастасією, яку народна словесність в'яже із хустським замком.

Під час нападу татарів на Закарпаття в 1242 р. бонив його воєвода - русин Діонісій, після нього угорський король надав Закарпаття своєму зятеві з чернігівської княжої лінії Рюриковичів-Ольговичів - князеві Ростиславові Михайловичеві, який володів Срібною Землею від 1243 до 1262 р. Після Ростислава зголосив свої претенсії на Закарпаття другий зять Бейли ІУ-го, галицький князь Лев І Данилович, але мадяри не хотіли на це погодитися. Тоді він забрав Карпатську Україну військовою силою в 1280 р. й там володів до своєї смерти в 1300 р., доказом чого є збережені грамоти ще з 1299 року.

Коли ж у 1301 р. вимерла мадярська королівська династія Арпадовичів, яка в загальному утримувала добрі взаємовідносини з Руссю-Україною та Галицько-Волинською Державою, мадярські магнати запросили на свого короля Карла Роберта з Анжу. Ужгородський і земплінський воєвода Петро Петрович Петенько (1305-1321) став у проводі опозиції до короля з італійської династії разом з іншими карпато-українськими, а то й деякими словацькими вельможами, бо побоювалися, що він насадить повну латинізацію Церкви на Закарпатті. Петро Петрович намовляв галицького князя Льва ІІ Юрієвича, який був правнуком короля Бейли ІУ-го, обняти угорський трон. Галицький князь і його брат-співволодар Андрій Юрієвич були заняті війною з Литвою і татарами й не могли допомогти Закарпаттю. Зрештою, Лев ІІ помер у 1323 р., два роки після загину Петра Петровича в обороні свого замку Мак у шариській жупі в 1321 р.

Ще раз засвітило сонце свободи карпатським українцям, коли угорський король Жигмонт (1382-1437) з люксембурзької династії прийняв прогнаного з Поділля князя Федора Корятовича литовським князем Витовтом і надав йому в володіння Закарпаття. Так збереглася княжа українська самоуправа на Закарпатті ще двадцять років (1394-1414). Осідком Федора Корятовича був замок у Мукачеві. Під час свого володіння побудував він василіянський монастир на Чернечій Горі, який аж до славних днів будівництва Карпато-Української Держави в 1938-1939 рр. залишився одним із найсильніших осередків українського релігійного і культурно-національного життя. Відтепер лише Церква залишилася на сторожі збереження особливостей релігійного й культурно-національного життя карпатських українців під безпосереднім мадярським пануванням.

Але... Десь у 904 р. мадяри стерли з землі Велико-Моравську Державу, яка, до речі, існувала всього від 833 до 904 р. Св. Методій був велико-моравським архієпископом, але історики не могли встановити, де був його осідок і де він був похований. Тому історики ставлять під знак запиту її "велич" і "великість".

Після смерти архієпископа Методія в 885 р. моравський володар Святополк не признав архієпископа Горазда й вигнав його та всіх учнів Методія з Морави. Церквою в Мораві оволодів німецький латинський єпископ Віхінґ а в 898-900 р. папа Іван IX вислав до Моравії трьох латинських єпископів і заборонив кирило-методіївське старослов'янське богослуження. Сто років пізніше німецькі Бенедиктини латинізували русько-слов'янські монастирі в рамах Мадярщини до тієї міри, що навіть король Стефан I був переконаний у другій половині свого володіння, що його перше хрещення у старослов'янському обряді неважне і охрестився вдруге в латинському обряді пассавським єпископом Піліґрімом. Для скріплення латинізаційного процесу в Мадярщині король Стефан одружився з другою жінкою - Гізелою II, сестрою німецького цісаря Оттона.

Багато монастирів східнього обряду переведено силою на латинські монастирі, а старо-руські (українські) єпархії та парохії ліквідовано одну по одній. Так десь у безвісті зникло й мукачівське єпископство з часів Кирила й Методія. Було воно офіційно відновлене щойно в 1491 р. з єпископом Іваном, який мав свій осідок у василіянському монастирі на Чернечій Горі. Саме на цьому тлі можна краще зрозуміти збройну оборону Закарпаття Петром Петровичем Петеньком проти латинізаторської династії Анжу на королівському престолі. В парі з тим занепад пішов так далеко, що закріпощено не лише селян, але й усе православне духовенство. Настала перша фаза нищення всього, що було українське під мадярським пануванням.

Під час "доби руїни", що тривала від боротьби Петра Петровича аж до Першої світової війни, варто згадати бодай два проблески на кращу долю народу. Перший - це після Ужгородської Унії з 1646 р. за єпископства Василя Тарасовича прийшла хвиля розвитку церковного й освітнього життя за Марії Тереси, яка дала багатогранну підтримку мукачівському єпископові Андрієві Вачинському. Тоді в 1774 р. засновано у Відні головну греко-католицьку семінарію "Барбареум", а в 1784 р. "Студіум Рутенум" при Львівському Університеті, у склад професури якого карпатські українці дали понадпропорційну кількість учених. Другим проблеском національної свободи пройшли місяці "весни народів" у Габсбурзькій монархії, бо принесли скасування кріпацтва. Поза тим - карпатські українці опинилися в дуже прикрій ситуації, бо, не включаючися у мадярську революцію Лайоша Кошута, вони стали предметом ще гіршого переслідування. Правда, після приборкання повстання Лайоша Кошута при допомозі російських військ карпатським українцям вдалося на короткий час оформити територію Закарпаття адміністративно в окремий автономний "Руський Дистрикт" на чолі з Адольфом Добрянським, але розвиток українсь

кого шкільництва та вживання української урядової мови припинено за кілька років - і промені волі зникли.

В 1867 р. прийшло між мадярами та австрійцями до т. зв. "авсглайху", т. є "вирівняння". Спеціальним договором перетворено дотогочасну централізовану Габсбурську монархію на дуальну Австро-Угорську монархію, в кожній половині якої панівний народ мав вільну руку над іншими народами. Тоді, як у рамках Австрії саме розпочався розквіт духово-національного, господарського, а то й народно-політичного життя в дусі здобутків "весни народів", то в рамках зцентралізованої Мадярщини, за винятком Хорватії, настала доба безпощадного мадяризування українців, словаків, семигородських румунів і ін. В Карпатській Україні це проявилось у повній ліквідації українського шкільництва і заведення у всіх школах, навіть у церковних, мадярської мови навчання з намаганням впровадити мадярську мову в богослуженнях, у насильному мадяризуванні родинних прізвищ і хресних імен і т.п. І, власне, тепер наступила найчорніша доба "пораненого брата", як це назвав Михайло Драгоманів.

І в цій найчорнішій добі жорстокого переслідування знайшлися кращі сини українського народу, які, не зважаючи на переслідування, рішили поставити спротив мадярському плянові знищення українського народу в межах їхнього панування. Це, в першу чергу, народний пробудник о. Олександр Духнович, якого переслідували, карали тюрмою, принижували, - а він казав їм гордо ввічі: "Я Русин був, єсьм і буду!" Мав він своїх послідовників у боротьбі, як от о. Олександр Павлович, який так само як і Духнович утримував тісні зв'язки з галицькими українцями. Все ж таки, навіть у ту найчорнішу годину знаходилися одиниці, які з великим трудом видавали газети й журнали. До таких належав о. Євген Фенцик і інші.

Послідовником о. Євгена Фенцика став молодий священник о. Августин Волошин. Саме тоді, коли виглядало, що вже зовсім не буде кому друкувати слово для народу, він перебирає редагування тижневика "Наука" й продовжує видавати його за власні гроші аж до вибуху Першої світової війни. Саме під час війни намагалися мадяри навіть у церковних книгах увести мадярське письмо й мадярську мову. Молодий о. А. Волошин, на доручення свого єпископа - самого вже змадяризованого - Антонія Паппа, успішно відбиває намагання урядових і мадярських церковних чинників. Це вже тоді виносить його на чоло відважних борців за національні права.

Австро-Угорщина програє Першу світову війну й у висліді цього вона розпадається на кілька держав у дусі проголошеного президентом Вудров Вилсоном принципу права на самовизначення для всіх народів. До речі, кар

пато-український політичний діяч половини ХХ століття - д-р Адольф Добрянський, вибраний правосильно посол до мадярського парламенту в 1852 р., намагався виголосити свою програмову промову на форумі парламенту саме про право народів на самовизначення, але мадярські шовіністи позбавили його посольського мандату за це намагання...

Ото ж, у дусі боротьби Лайоша Кошута, в жовтні 1918 року Мадярщина проголосила свою самостійність, при чому намагалася затримати всі не-мадярські землі, над якими вона досі панувала. На українських землях, які до того часу входили у склад Мадярщини, від Старої Любовні, через Ужгород, Сваляву, Хуст і Марамороський Сигіт, постали народні ради, щоб стати інструментом вияву волі народу. Всі, крім ужгородської, виявили бажання злучити Закарпаття з твореною тоді Українською Державою. Понадто, дня 21-го січня 1919 р. зібралися в Хусті вибрані делегати від усіх міст і сіл цілого Закарпаття й усі вони - 420 - одностайно рішили на базі права на самовизначення злучити українське Закарпаття з соборною Українською Народною Республікою. Цей історичний акт переведено саме напередодні Акту Злуки наддніпрянської Української Народної Республіки й Західньо-Української Народної Республіки, що його святково проголошено в Києві дня 22-го січня 1919 р.

Але соборній Українській Народній Республіці встояти не було сили.

Проголосивши самостійність Мадярщини, уряд Михайла Каролі проголосив 25-го грудня 1918 р. конституційний закон про автономію "Руської Країни" в рамках Мадярщини. В центральному уряді Мадярщини вже був назначений міністер для справ "Руської Країни" в особі д-ра Ореста Сабова, а також уже був скликаний на сесію тимчасовий Соїм Руської Країни до Мукачева, як столиці автономної "Руської Країни". Д-р Августин Штефан був іменований губернатором, який мав зорганізувати автономну адміністрацію країни. Все це роблено для вияву доказу зміни політики мадярів супроти карпатських українців, щоб заохотити їх залишитися в межах Корони св. Стефана. Та карпатські українці не бажали залишатися з Мадярщиною.

Вже раніше увійшли були деякі діячі підкарпатських русинів у Америці в переговори з проф. Томою Гариком Масариком, провідним борцем за вільну Чехо-Словаччину, бо Масарик уже договорився був 30-го травня 1918 р. із представниками словаків про творення чехами й словаками спільної держави, - про евентуальне прилучення Закарпаття до новоствореної Чехо-Словаччини. Промотором цієї політики був адвокат Григорій Жаткович із Пітсбургу. Пізніше Жаткович перевів листовний опит провідних діячів підкарпатських русинів у Амери-

ці, поставивши їм три альтернативи, куди вони бажали б прилучити країну їхнього походження: 1) до Чехо-Словаччини; 2) до України; 3) залишити в рамках Угорщини. За прилучення до Чехо-Словаччини голосувало 732, за злуку з Україною - 324, за повну самостійність 27, за злуку з Росією 10 і лише 9 голосів за залишення її в рамках Мадярщини. Масарик і Жаткович, до яких долучився д-р Антін Бескид із Пряшева, вважали вислід цього опиту за "мандат народу" і, як такий, предложили його Міровій Конференції, провідні чинники якої радо прислухалися до побажань Масарика.

То ж, без справжньої співучасті в рішеннях карпатських українців, Мірова Конференція ухвалила прилучити "Країну Русинів на південь від Карпат", як автономну країну до новоствореної Чехо-Словаччини. Постанови ці сформульовано в Статтях 10-13 Сен-Жерменського договору з 10-го вересня 1919 року. Ці постанови гарантували автономне законодавство, ухвалюване вибраним Союзом країни, автономну адміністрацію на чолі з губернатором країни, власне судівництво і т. п. Ще більш уточнено автономні права в 9-ох точках Конституції Чехо-Словаччини з 29-го лютого 1920 року.

Фактично, французькі війська припечатали прилучення Карпатської України до Чехо-Словаччини, які разом із чеськими легіонерами показали в Ужгороді вже на початку січня 1919 року. Коли стало неможливим перевести злуку Закарпаття з Україною, яку розчетвертовано поміж чотирьох окупантів, провідні політичні діячі, об'єднані в Центральній Руській Народній Раді, зібралися 8-го травня 1919 р. в Ужгороді й заявили за злуку Підкарпатської Русі "як автономної держави" з Чехо-Словаччиною. Щоб задемонструвати добру волю й предложити свої умови цього прилучення, сточленна делегація поїхала до Праги, де її вітали з найбільшими почестями.

Але на тому "святкування" закінчилися. Прийшла реальна дійсність. Насамперед, чехи почали відкладати переведення постанов договору в життя. Замість губернатора країни, законодавчого Союзу, автономної адміністрації, вони призначили "тимчасову автономну дирекцію", на чолі з Григорієм Жатковичем, американським громадянином. Дійсну адміністрацію країни передано 18-го листопада 1919 р. в руки чеха - Яна Брейхи. Щойно 5-го травня 1920 р. президент Чехо-Словаччини Тома Масарик іменував Жатковича губернатором, а з ним також Петра Егрнфельда, по національності чеха, віце-губернатором країни, хоч такого уряду не передбачав ані Сен-Жерменський договір, ані конституція Чехо-Словаччини. Річ у тому, що власне вся влада мала бути в руках віце-губернатора, а русин-губернатор мав бути лише "на параді".

Губернатор Григорій Жаткович не задовольнився "почестями". Він був практичним американським політиком і знав, які права мають американські стейти. Тому вперто настоював на визначенні адміністративного кордону поміж Словаччиною і автономною Підкарпатською Руссю, бо тимчасовим кордоном залишено під словацькою адміністрацією біля 300,000 русинів-українців. Ставив він кількакратно домагання перед Прагою ввести в життя всі постанови міжнародного договору та конституції самої Чехо-Словаччини щодо автономії Підкарпатської Руси. Та побачивши в чехів брак доброї волі, дня 16-го березня 1921 р. зрезигнував і, повернувши до Америки, опублікував своє "Експозе", в якому виражував усі порушення чехами постанов договору, конституції, а зокрема даних йому особисто Масариком обіцянок.

Хоч чехи звели губернатора лише до церемоніальної фігури, бо адміністрація залишалася в їхніх руках, то карпатським українцям довелося вести боротьбу два й пів року, поки Масарик іменував д-ра Антона Бескида губернатором дня 14-го листопада 1923 р. Дня 14-го липня 1927 р. чехи перевели реорганізацію адміністрації цілої Чехо-Словаччини, створивши зуніфіковані під адміністративним оглядом "краї" Чехії та Моравії, Словаччини та Підкарпатської Руси; в той спосіб ціла територія Чехо-Словаччини була зрівняна й, фактично, вони заперечили автономні права Карпатської України. На чолі адміністрації "Зем'є подкарпаторускей" назначили "президента Зем'є подкарпаторускей" в особі зненавидженого чехізатора Ярослава Розсіпала, а д-ра Лева Сха, напівчеха, його заступником. Після відходу Сха на пенсію, 1-го квітня 1934 р. прийшов знову чех, Ярослав Мезнік, який після смерти Розсіпала в 1936 р. заняв його місце й був диктатором у Карпатській Україні аж до 8-го жовтня 1938 р., коли то карпато-українські політики в напівреволюційний спосіб створили самі перший уряд "автономної Підкарпатської Руси".

Губернатор Антін Бескид помер 16-го червня 1933 р. Маючи попередній досвід, карпато-українські політики зразу почали домагатися іменування нового губернатора, але чехи навмисне бажали "дати затруднення" карпатським українцям і щойно 1-го березня 1935 р. іменували Константина Грабаря губернатором. Очевидно, боротьба за автономні інституції відвертала увагу українців від іншої діяльності, що безумовно сповільнювало розвиток народу. Боротьба за переведення виборів до Союму автономної Підкарпатської Руси залишилася таки зовсім без якихнебудь осягів. Такі вибори переведено щойно 12-го лютого 1939 р. Ото ж, зломавши постанови міжнародного договору та власної конституції, чехи безконтрольно панували на Закарпатті аж до 8-го жовтня 1938 року.

В тому часі й трохи доброго осягнуто під національ-

ним оглядом. По-перше, саме збудження національної свідомости в широких масах народу було вможливлене тільки існуючою свободою для культурно-освітньої діяльності "Просвіти", самодіяльності молодечої організації "Пласт", як і різних спортових дружин і т. п. Розгорнення елементарного, нижчого й повного середнього фахового шкільництва та вможливлення доступу до університетської освіти безумовно дали добрі плоди. Уможливлення вияву політичної свободи виробило в народі розуміння демократії і толеранції думки противників. Але в усьому цьому чехи "пхали палки поміж спиці колес". На всіх рівнях шкільництва впровадили мовну боротьбу, в протигагу "Просвіти" підтримували мадяроно-москвофільське Общество Духновича, а в протигагу "Пласту" підтримували москвофільський "Скавт". На шляху демократизації "пересолили" тим, що довели до існування аж 35-ох політичних партій, які себе взаємно поборювали, а чехами контрольовані урядові партії - аграрна й соціал-демократична та Бенешова народно-соціалістична - вигравали вибори. Конкурувала з ними найуспішніше інтернаціональна комуністична партія...

Все це створювало ситуацію постійної напруги і взаємного поборювання, бо це взаємопоборювання використовували чехи для того, щоб давати як причину неможливости введення автономії в країні.

Але це ще не всі болячки, що їх карпатські українці не могли забути чехам навіть під час існування Карпато-Української Держави. Були це болячки національно-політичні та соціально-економічні. Найбільшою болячкою на живому тілі карпатських українців було зневажливе трактування карпатських українців на їхній рідній землі чеськими зайдами, які відносилися до людей кожної іншої народности з більшим респектом як до русинів-українців. Вмовляли вони в людей, а то й Лізі Націй твердили, що карпатські українці політично не зрілі адмініструвати автономно своєю країною. Цим виправдували вони те, що всі урядові інституції, від начальників до сторожів включно, обсаджували тільки імпортованими з Чехії та Моравії чехами. Для освічених карпатських українців не було ніяких посад, крім учителювання в елементарних, горожанських і середніх та фахових школах. У 1930-их роках було вже чимало карпатських українців із завершеною освітою без праці, а ще й тоді спроваджувано чехів на різні посади на Закарпаття.

Другою важливою болячкою для карпатських українців було господарське упослідження. У всіх державних підприємствах затруднювано на керівних позиціях лише чехів, на всіх інших не-українців, а затруднювання карпатських українців залишалося на останньому місці. До цієї категорії належала також переведена земельна ре-

форма. При парцеляції родючої землі в надтисянській долині роздавано її в першу чергу приїжджим чеським легіонерам, які вже і без того мали виключне право на монопольний продаж тютюну, контролі ґуралень і будівництво та направу залізничних і шосейних шляхів. До них належала виключно обсада жандармських станиць і пограничної сторожі та адміністрація державних лісів.

То ж карпатським українцям залишалося переважно "земельку орати". Очевидно, були на Закарпатті також родючі околиці, де карпато-українське селянство було заможне. Це зокрема в надтисянській та надлаторичанській низинах. Але було боляче дивитися, що саме на тих низинах землю парцелювали в першу чергу для чехів і творили там чеські колонії. Були наші селяни заможні також у Тячівщині, де вирощували вони найкращої якості овочі, а в Середнянщині займалися виноградарством. Але й до цих домен багатшого карпато-українського селянства добиралися чехи, накладаючи на них неподільні податки, які часто доводили до ліcitaції їхнього майна. Тоді, як чехи з господарських причин поселялися на Закарпатті, то карпатські українці молодшого покоління виїздили "у світ за очі" на заробітки, щоб прожити й допомогти рідні. До речі, до Першої світової війни чимало верховинців їздило на жнива на малярські доли й там заробляли для родини хліба. Чеське панування обірвало й ці можливості, тому напереднівку карпато-українська Верховина просто голодувала. Ці невідрадні обставини використовували як комуністи, так і малярські ревізіоністи, які перед виборами остентаційно доставляли хліб на Верховину...

І нарешті - не найменша болячка... Це масова чехізація країни! Хоч законодавство говорило про вживання "малоруської" мови в урядах, то в них процвітала тільки чеська мова. В парі з тим для приїжджих родин чеських жандармів і інших службовців майже в кожному третьому селі, не говорячи вже про міста, будовано чеську школу, до якої дуже часто з опортуністичних мотивів вписували своїх дітей також інші антиукраїнці. До речі, всі чеські школи були знаменито вивіновані, а українські все ще нерідко були й соломкою криті.

Просто в повітрі відчувалося чеську упривілейованість, яка прийшла на місце колишньої малярської упривілейованості... Ріжниця була та, що карпатські українці були в той чи інший спосіб у злуці з малярами від часів "Мархії Рутенорум" й не вдалося було проковтнути всіх русинів майже за тисячу років, а чехи панували в країні не цілі два десятки років, а вже зробили на народному тілі кольосальне спустошення.

От чому боротьба карпатських українців у 1930-их роках була така завзята й така безкомпромісова. Ось причини тієї недолі народу, його зубожіння, яке так зна-

менито описував "Співець Карпатських полонин," а там... а там поволі чи поневолі сам він перероджується на "Співця історичної слави й волі Срібної Землі", щоб вкінці заговорити до чехів мовою "революціонера - борця за народні права".

Власне, з вервою борця за народні права виступав Василь Гренджа-Донський з промовами на просвітянських з'їздах у містах, містечках і селах Карпатської України в 1930-их роках; з вервою безмежного патріота й борця за народні права виступав він у ролі організатора національно-політичних сил, мобілізуючи їх до чинного вияву їхнього палкого бажання бути господарями на своїй землі; з вервою неофіта працював він у Хусті день і ніч, щоб якнайкраще допомогти Батькові Волошинові в керівництві здобутої державности, на життя якої все ще з усіх боків чигали запеклі вороги українського народу.

І, власне, "Щастя й горе Карпатської України" - це дійсні нотатки Василя Гренджі-Донського, поета-революціонера, прозаїка-державного будівничого, журналіста-народного трибуна, повістяр-хронікера, драматурга-карпатського січовика й оборонця своєї понад-усе любленої Батьківщини, якій на мить заблисло "сонце волі" ... Ці записки - це хронологія подій кількох місяців, подій, яких автор був співтворцем, а не лише постороннім глядачем.

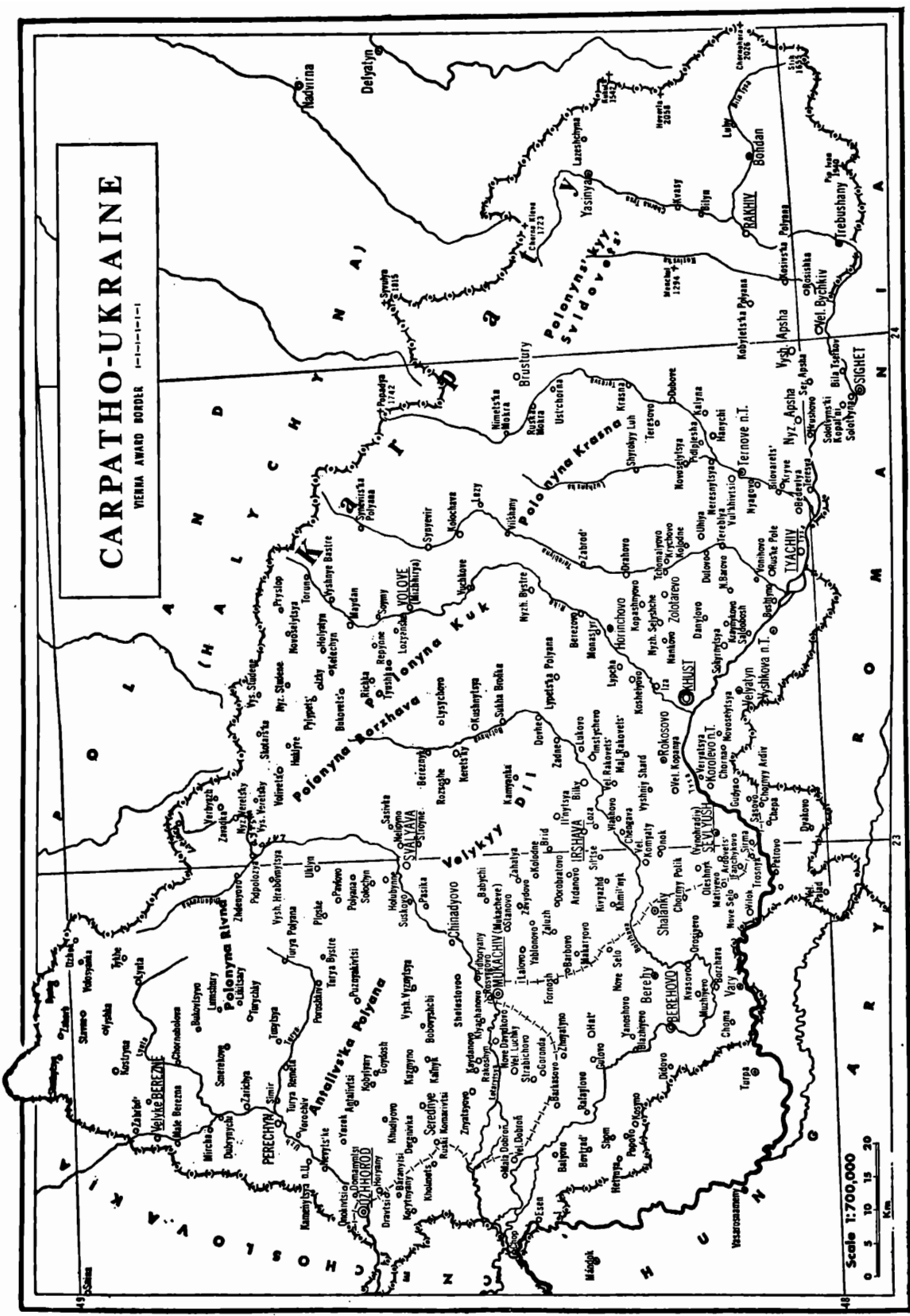
Хронікарські записки Василя Гренджі-Донського - це щоденна документація боротьби карпатських українців за свободу в обставинах, коли здавалося немовби всі сили диявола злучилися проти них. Ці хронікарські записки мають більшу документальну важливість від якогонебудь старовинного літопису, що на нього історики покликаються з повною достовірністю, бо писані вони були кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження.

15. березня 1986.

Д-р Петро Ю. Стерчо
Професор політичної економії
Дрексел Університету

CARPATHO-UKRAINE

VIENNA ARMS BORDER 1713-1714

Scale 1:700,000
0 5 10 15 20
Km

Передрук мапи з книжки "Diplomacy of double morality" за дозволом автора проф. Д-ра П. Стерча

7-го жовтня 1938. Ужгород.

Три повні дні радилися дві Національні Ради - українська й русская - щоб знайти спосіб утворити спільний фронт і перебрати владу у свої руки. Чехи тільки тоді іменують наш уряд, як буде якийсь "модус вівенді", інакше й чути не хочуть. Якщо хочемо щось здобути, хоч із тяжкою душею, але мусимо йти з кацапами на компроміс.

В нашій Національній Раді мали ми бурю. Закинуто нам, що ми "угодовці". Ми беремо на себе цю відповідальність "угодовства". Є ми такими добрими патріотами, як ті, що протестують.

І я сам, особисто, був завжди проти всілякого компромісу з москвофілами, але тепер прийшов історичний момент посягнути за тим, за що ми вже двадцять років боремось: здобути владу в свої руки. Ми за кожную ціну муємо здержати дальший доплив чехів, бо вже є їх тут сорок тисяч. Почавши від слуги вгору, - все чех, навіть служниця собі імпортує з Чехії... Отже за всяку ціну мусимо здержати доплив чужого нам елемента, а це настане лише тоді, коли в розкішній краєвій палаті будемо сидіти ми...

Компроміс з кацапами... Трохи дивно звучить, коли ми боремося з ними на життя і смерть. Це є гниль на нашому здоровому організмі, це боляк, який мусимо виоперувати. Як професор В(ірчак) звик казати: "Ми мусимо кацапів з'їсти, стравити і..." Та ось ми з ними, проклятушими нашими ворогами, ступили на спільний шлях і чи ми добре зробили - покажуть найближчі дні.

8-го жовтня 1938.

В "Просвіті" сповістили ми наших людей, що о сьомій годині вечором відбудеться історичне проголошення злуки. Разом з москвофілами утворимо спільний уряд і переберемо владу.

Щоб ця маніфестація якось виглядала, розбіглись ми по місті, а навіть я своїм мотоциклом скочив у околичні села і змобілізував достатнє число маніфестантів. Вечором біля сьомої години вже ми мали багато маніфестантів; тисячі народу стояли перед краєвим у-

Загальний вид на Ужгород

Ужгородський замок

рядом. Ми вже нетерпеливо чекали на те проголошення. Щось воно дуже затяглося, як видно, годі з москвофілами прийти до згоди.

Нарешті відчинилися двері на балконі палати і виступив Бродій та проголосив, що дві Національні Ради погодилися і утворили спільний уряд під його керівництвом, який і проголошує самостійність нашої країни в рамках федерації Чехо-Словаччини...

Хоч не дуже подобалось нам, що всі головні ресорти опинилися в руках москвофілів, все ж таки, якесь величне почуття охопило наші серця, підносило душу, що ось і ми діждалися хвилини нашої державности...

Якийсь приятель Бродія з публіки гукнув на нього:

- Андрійку, просимо тебе, не зрадь, не запродай нас... - Але Бродій не відповів на ці слова, обернувся в іншу сторону, наче і не чув...

Промова Бродія була дуже бліденька і наша публіка почала вигукувати знайоме і вже тепер дуже популярне ім'я:

- Хочемо чути Ревая!

Юліян Ревай виступив із гарно передуманою промовою, яку нагородили ми бурливими оплесками і вигуками:

- Слава!...

Замість розходитись, ми - на превелике диво кацапні - сформували похід... Поставали в ряди трійками. Десь із-під пах виринули наші синьо-жовті прапори, знайшлися і дрючки на ті прапори. Ми не встигли оглянутись, а ось осінній вітрик колише десятками українських прапорів! Виринули, наче з-під землі. Похід рушив вулицями, на площі зісталися заскочені кацапи (їх було заледве кілька десятків) і заздрісно дивувались, як то так швидко, на протязі двох годин змогли ми зорганізувати такий похід.

Та найбільше здивування було серед мадярів; також чехи дивилися на нас косим оком... Але ми на те не звертали уваги, маніфестували вулицями, аж до дев'ятої години вечором, співаючи українські маршові пісні і вигукуючи патріотичні гасла.

Та ще одно викликало сльози радості в очах: це перш за двадцять років піднісся наш синьо-жовтий прапор угору самітно, без "іншого" - чеського... Дотепер можна було його носити тільки разом з чеським і то лише по лівій стороні. А тепер ось ці прегарні рідні барви виступають самітно, самостійно, величаво. Перший раз бачив я поліцяя (нашого хлопця), як салютував перед нашим прапором.

Греко-католицька катедральна церква в Ужгороді

11-го жовтня 1938.

Вчорашнього дня, ранком о 4-ій годині, в нашій країні з'явилися малярські терористи. Біля станції Беня напали на боржавський залізний міст, вбили одного вояка, що там був на сторожі, пошкодили міст екразитом і напали на потяг число 1108. Вбили також начальника станції, ограбили подорожніх, кілька наших вояків полонили і відвели з собою. Подалися в берегівські виниці та ліси. Вслід за тим малярське радіо пустило брехню, що це місцеві повстанці... Навмисно цікавився я, чи хоч один є між ними з тутешніх, але дістав таку відповідь, що це виключно голота з Малярщини... І між ними активні старшини, вояки і всіляка босячня, перодягнена в цивільний одяг та першорядно озброєна.

Ще ніколи так не слідкував я за радіо-вістками, як тепер. Людина день і ніч сиділа б біля того апарату і ловила новості. Найбільше цікавить нас віденська українська авдиція, що завжди кінчить словами: "Слава Україні!" Тільки якийсь дідько стало перешкаджає: пускають до радієвої хвилі мотори і просто неможливо слухати.

З Відня почули ми, що Рогач прибув туди. Посадили його чехи до тюрми на кілька тижнів і то за "цапову душу". Треба було аж купу інтервенцій, щоб його звідти випустили. Він з важним мандатом виїхав закордон і ось чуємо - провадить національну працю далі.

12-го жовтня 1938.

Третій день минає, як поїхали наші провідники до Праги і ще все жадних вислідів. Затвердить Прага, чи не затвердить? Займенує наших міністрів, чи не займенує? Ось питання, на які годі відповісти. Мусить бути наша справа дуже твердим горіхом, що його Прага не всилі розкусити. Чехи не радо випускають владу із рук. Вибудували собі тут тепленькі кубелечка і тримаються, наче ріп'ях кожука!

Ми вже не раз і не двічі сконстатували, що Прага не має здорового розуму. Двадцять років водять нас за ніс та й ще і тепер, в дванадцятій годині, починають спекулювати.

Всі ми нетерпеливо очікуємо вістей з Праги, але жадних повідомлень.

Сьогодні засідала Українська Національна Рада і послала нашим провідникам телеграму до Праги: "Або займують вас зараз же, або негайно повертайтеся додому і ми знатимемо, що робити..."

13-го жовтня 1938. Четвер.

З Праги прийшла телеграма, що наш уряд займенований: три міністри і два державні секретарі. Прем'єр-міністром став Андрій Бродій, міністром внутрішніх справ д-р Едмунд Бачинський, міністром пошт і залізниць Юліян Ревай. Державними секретарями: дир.Августин Волошин і д-р Іван Пещак. Ще маємо й дальшого уповноваженого міністра, Фенцика, для впорядкування українсько-словацьких границь...

Ідемо вітати нову владу. На площі Корятовича будують широку трибуну. По наших інституціях українські прапори. Але багато й царських трикольорів...Приневолені ми їх терпіти.

Тому, що влада "дуалістична", мусить бути й радіо-репортаж українсько-руській. Умовився я з Чепинцем (завзятий русотяп), що конферуватимемо по черзі. Цікавий я, як це виглядатиме.

Маршують гімназисти на площу під царським трикольором... Моя дочка іде сумно:

- Татку, мені соромно, що ми не маємо ні одного синьо-жовтого прапора... директор Сулінчак не дозволив.

Підходжу до професора д-ра Бірчака, "гратулюю" йому до "синьо-жовтих" прапорів, які несе його гімназія... А він сердито відповідає:

- Іди від мене під три вітри! Радше б написав оду до Бродія... влада чей же!

Третя година, народу на площі Корятовича біля десятки тисяч. Наші зайняли місце на правій стороні і видно, що переважають. Пластуни, учні, молодь, селяни, навіть і з дуже далеких сіл. Сотні синьо-жовтих прапорів... По лівій стороні мадяронська кацапня і декілька москальських трикольорів.

Над нами загучали мотори літаків: один великий, тримоторовий, зелений, в цьому летять наші міністри, а в супроводі три малі військові аеропляни. Почулося на площі: "Слава!", літаки закрутили над містом, над самою площею і подалися в напрям аеродрому.

На трибуні монтують для нас мікрофон. Сваримось, хто має конферувати в радіо першим. Чепинець твердить, що він, бо прем'єр-міністер "руській человек", а я маю говорити хіба на яку третину... в мірі сили у владі.

На площі прийшло до першої сутички: бродіївці принесли свій зелений партійний прапор і хотіли застромити на головне місце трибуни. Це викликало в наших рядах великий протест і обурення. Мало що не порвали його на кусники.

Важливі рішення ради міністрів

(Ужгород, 17. X.) Як ми в недільному числі подали, в суботу попередше засідала рада міністрів від 10 до 2 г. 40 хв. Опісля у вечір у 7 годин знов зійшлася. Народа потривали до 11 г. в ночі. Про засідання ради міністрів видалий наступний офіціальний комунікат:

Державні секретарі А. Волошин і д-р І. Пешак склали до рук премера міністрів А. Бродіго присягу. Рада міністрів рішила, що влада Підкарпаття вимагає для себе такі самі права, як влада Словаччини. Потім портфелі були розподілені так:

Премєрміністер і міністершкільництва: **А. Бродій.**

Міністер внутрішніх справ: д-р **Е. Бачицький.**

Міністер комунікації (залізниць): **Ю. Ровай.**

Міністер господарства: д-р **Шт. Фенцик.**

Здорова й соціальної опіки: **А. Волошин.**

Справедливості: д-р **І. Пешак.**

Далі рішено: владні розпорядження будуть міститися в офіціальному часописі, якого назва звучить: «Урядовий Вісник.» До рішення союму буде друкуватися по російськи й по українськи. Зорганізують дирекцію залізниць та філію кошицької поштової дирекції перемінять на підкарпатську дирекцію. Рада міністрів розпорядилася про зміну земельних книг та про регуляцію продажі дров з державних лісів. Намічений план земельної реформи й негайно пороблені кроки про прохарчування населення.

Крім цього полагоджені деякі менші предметові та особисті справи.

Раптом на те "руссіє" помітили, що на правому крилі трибуни наш прапор більший, як їх і зараз притягли величезний, триметровий царський трикольтор і хотіли помістити на самій середині. Це знов обурило наших і викликало гострі протести... Вдалося вирішити справу так, що замість прапорів, став один пластун з нашої сторони, а один скавт з їхнього боку, а прапори причепили ми на задній стіні трибуни; "поженили" їх...

Загучали авта і прибули міністри. Чепинець прискочив до мікрофону і почав говорити. Вже сім хвилин минає, а він ще все говорить і прийшлося мені силою його відтягнути. Я заледве промовляв три хвилини, то він мене почав пхати і просто відтягнув за рукав. Серед глядачів мусіло це викликати комічне вражіння, що я б'юся з кацапським "спікером", немов два горобці на смітнику. Коли прийшла знову черга на мене, то я, замість русотяпа Пешака законферував директора Волошина і він мав змогу ще говорити в радіо, випередивши Пешака, бо тридцять хвилин радіоавдиції вже скоро минало, так, що Пешака радіо-слухачі вже не почули. Це так обурило Чепинця, що він опісля поскаржився на мене Бродісві.

Та допустім міністрів до слова. Бродій говорив хвалькувато, по-дурному, неприготовано, з великою дозою мегаломанії. Його промова не була цікава і нікого не захопила. За те, як тільки виступив міністер Ревай, то залунало "Слава!" на цілу площу. Він мусів мати добрий настрій, бо почав промову словами:

- Дорогі українки й українці обох напрямів...- Це викликало загальний сміх. Під час його знаменитої промови величезна наша аудиторія скандувала: "Підкарпаття не дамо! Свою волю не дамо! Рідну Землю ні полякам, ні мадярам не дамо! Не дамо!"

Коли я законферував, що до мікрофону приступає батько нашого відродження, о. Августин Волошин, то оваціям і оплескам не було кінця. Чужосторонній глядач аж тут міг переконатися, як приймають "руссіє" своїх, а як приймаємо ми наших провідників. Але також міг побачити, що фактична сила є по нашому боці. Поза мадярами, жидами та кількома десятками мадярчуків і родовитих москалів-емігрантів, там жадних "руссіє" не було.

Після офіційного прийняття ми замкненими рядами маршували до Народного Дому "Просвіти" і тут гарно розійшлись. По дорозі два наші студенти зірвали на "корзі"* царський прапор і приволочили аж під Народний Дім. Тут дали одній бідній жінці... на онучі**..

* Вулиця в центрі міста, куди ходили звичайно на променаду.

** Полотно, яким селяни обвивали ноги замість скарпеток.

Д-р Августин Волошин

14-го жовтня 1938.

Сьогодні справляємо похорони другій жертві нашої боротьби за Волю. Першою жертвою був Юрко Купчик, в Королеві над Тисою. Його в Королеві пробив чеський жандарм багнетом.

Ця друга жертва, це справжній герой, хоробрий жандарм-українець, Андрій Риган, родом із села Дубриничі, що боровся з мадярськими терористами біля Берегова і поляг у боротьбі.

Мадярські диверсанти заховаляся в лісі недалеко Берегова. Відділ жандармів хотів їх зліквідувати і загнався дуже далеко... Хоробрий хлопець Риган показався смілим, відважним борцем, ішов на самому переді. Його приятеля ранили, а він пробився сам у розвідку. Його ранили в ногу і він уже не міг відступати взад. Тоді якийсь "шляхетний" маляр пустив йому кулю в молоде чоло... і ограбив його. Мав він при собі вкладну книжку, годинник і 600 корон готівки. Терорист все забрав. Ось вам мадяри, що називають себе "шляхетними"... Ми їх добре знаємо!

Полковник Віт дуже хвалить Ригана. Це був чесний, відкритий хлопець. Відверто признавав себе українцем, за що косим оком дивились на нього чехи, але він не кривив душею. Ходив до читальні "Просвіти" і часто бачив я його в нашому клубі в Ужгороді.

Похорони влаштувала команда жандармерії в Ужгороді. Старший стражмістер Квапіл, чех, відомий українофіл, найбільше положив зусиль, щоб поховати бідного хлопця, як слід.

На похороні взяли участь тисячі народу, прощав його професор Феделеш із Берегова.

Вечером ми два з д-ром Росохою провозжали вагон із труною до рідного села героя, Дубриничів. З цього зробили ми справді протимадярські демонстрації: на кожній станції очікували нас маси народу. Дівчата з вінками і китицями квітів очікували нас, ми завжди відчинили вагон і на труну посипались квіти. В Перечині чекала нас оркестра і заграла декілька сумних пісень. І знову посипались квіти на труну борця і знову дівчата в народних одягах, заплакані, положили кілька вінків: від "Просвіти", від Національної Ради, Учительської Громади й ін.

Чи ми так зворушливо промовляли, чи може молодий вік жертви ділав на жадібну публіку так електризуючо, що бракувало одної тільки іскри і всі готові іти з мадярами на ножі.

На мадярських терористів біля Берегова також прийшла черга: наші органи безпеки окуружили ліс, де вони

Юліян Ревай

Д-р Степан Росоха

переховувалися, й доценту побили та потовкли ту голову, що прибула з Мадярщини нападати на наших людей і нищити наше добро. Берегівський ліс багато міг би про це говорити...

15-го жовтня 1938.

Клуб в Народному Домі "Просвіти" перемінився в генеральний штаб. Дві гарні кімнати, де перед тим ми сходились на чай, на газету та на гутірку, тепер стали центром нашої політики. Наші дами трохи нарікали на те "спустошення", бо ми повикидали столи, вигідні фотелі, скатерті і понаставлявали бюра, робітню, фабрику летючок, закликів та маніфестів. Сімдесят студентів зголосилося до добровільної праці. Влаштували ми перманентну службу; Микола Бабота жертвував свій радіоприймач, щоб ловили ми вісті. Студенти виконують і в день і в ніч службу при телефоні, службу кур'єрів і взагалі, під командою Штеня Клочурака і д-ра Росохи, роблять незамінну прислугу рідній справі.

16-го жовтня 1938.

Як виглядає співпраця з москвофілами та мадяронами, показалося сьогодні на практиці: Бродіївці видали летючку, в якій назвали нас українською бандою. Вчора інтервеніювали ми в самого Бродія і він умивав руки. Пообіцяв летючку сконфіскувати, але сьогодні знов розкидують її з урядових авт по селах.

Взяв я свій мотоцикль, набрав наших летючок і розкинув, почавши від Ужгороду до Великого Березного. В Перечині задержала мене чеська жандармерія на вулиці, переглянула летючки, але опісля мене пустили.

17-го жовтня 1938.

Поставив я своєму шефові, директорові асекураційного товариства "Бескид", Вакові "ультиматум" - дати мені відпустку. Все кинемо на бік, а рятуємо там, де горить. Кацапня розпочала шалену агітацію, мусимо іти в народ, іти на села, в столиці нічого не здобудемо.

З радником Перевузником та д-ром В. Одинським уложили ми "Маніфест"; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машинку і друкує принайменше двадцять тисяч примірників.

Отвертий лист до пана премера А. Бродія

Високоповажаний пане Премєре!

У неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імени Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадящини, в яких населення закликують, щоб вибивало «українських бантитів».

Ви, пане Премєре, напевно дуже добре знаєте, в якому положенні знаходиться наша нова держава й відомо Вам і те, що українці на Підкарпатті, їхні політичні й культурні організації від самого початку загрози виявляли й виявляють до руських якнайбільшу толеранцію, на провокацію руських у школах та по селах відповідають достойно, гідно до дотеперішнього положення.

Вам, пане Премєре, відомо й те, що акція мадярської дипломатії, намірена на загарбання української етнографічної території, якраз, завдяки акції українців, особливо в Німеччині, потерпіла поразку. Вам відомо вже й те, що навіть Буда-

пешт примушений говорити до нашого населення до українськи, якщо хоче, щоб населення його порозуміло. І от під цю пору, мабуть без вашого відома, провокатори, поширюють летючки, щоб викликували протиукраїнський настрій між населенням.

Вам відомо й те, що в обороні нашої країни по той бік Карпат українці йдуть на смерть і вже більш ніж десятка українців положило свої голови.

Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розбиття нашого народу, негайно застановили, та заявою, що Ви з тою акцією «Автономного Земледільського Союзу» не маєте нічого спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на ці провокації.

Ужгород, дня 17. X. 1938.

Редакція «Нової Свободи».

З Ключураком випрацювали ми плян пропаганди шепотом і тайні інструкції закладати гуртки по селах (система "трійки"). З п. Вакулю, В. Пазуханичем та з іншими оббігав я мотоциклом цілу ужгородську округу і в 23-ох селах маємо вже комітети. Тайні інструкції друкуємо писальною машинкою на тонесенькому шовковому папері і розношуємо їх, заховано в сталевих кермах роверів та мотоциклів, навіть у помпах коліс. З цього тонесенького паперу можна навити штук 30-40 на дріт, чи тонесеньку паличку і сховати до руркуватої роверової керми. Жандармам ані в гадку не прийде подивитися туди.

Боїмося провокації, бо вже були спроби закладати інші комітети в нашому імені. Тому кур'єрів висилаємо тільки з гаслами. Моя ужгородська округа цього тижня має гасло "Тиса"... В організації багато нам допомагають свідомі селяни, як Мигалина в Дравцях та Данко в Баранинцях. Потрібно вам зігнати людей на маніфестування, на демонстрацію, то скочите до цих двох людей, а вони меткі, рухливі, побігають по околичних селах і ваша аудиторія запевнена...

В Галичині відбуваються масові українські демонстрації проти висуненої поляками спільної польсько-мадярської границі на наш кошт... Маса студентів змацровано та ув'язнено. Кується українська воля Закарпаття і Прикарпаття у вогні і крові.

18-го жовтня 1938.

Прийшли до мене молодий письменник Андрій Патрус і два молоді вчителі, Буксар і В. Пазуханич та запропонували мені зробити спільно атентат на секретаріат Автономного Союзу (партія Бродія), щоби помститись за ту ганебну летючку, в якій названо нас "українськими бандитами". Цей напад задумали хлопці зробити так: Я з Буксарем станемо з двома мотоциклами перед брамою секретаріату, зробимо повним газом гук, щоб не було чути на вулицю, що робиться в середині, а студенти ввійдуть досередини і цілий секретаріат вповні здемолюють.

Я сказав, що не говорить з мене боягуз, радо пішов би, але це може мати погані наслідки, бо скажуть, що українці були ті, що нарушили "сполужитіє". Скажуть, що ми йдемо терором, а я є проти всякого терору.

Заледве вдалось мені молодих палких хлопців відмовити від того вчинку, який, на мою думку, може мати фатальні наслідки, бо Бродій тепер паном ситуації і він готовий здавити наші, ще досить слабо зорганізовані, сили.

Українська протимадярська демонстрація у Львові

Дня 11. жовтня вечером відбулося в церкві св. Юра богослуження з приводу створення підкарпатської держави і уряду Підкарпатської Русі.

Після торжественної відправи в св. Юрі, частина учасників сформувала похід, який пройшов вул. Мішневича, Косцюшка й Сикстуською до Марійської площі, де знаходиться мадярський консулят. Поліція перервала похід у кількох місцях, а групи демонстрантів, що дійшли під мадярський консулят, поліція розігнала, арештуючи кількадесять осіб. В похід взяло участь около 20.000 людей. Похід з окликами «Хай живе Україна», «Геть з мадярами», — був, як пише польська преса, добре організований.

Безпосередньо після того польські студенти уладили віче та розбіглися групами по місті, вибиваючи шиби й шильди у різних українських установах, крамни-

цях, а навіть у приватних домах. Вибиті шиби в Ревз. Союзі, Центробанку, Нар. Гостинниці, крамницях Масло-союзу, книгарні НТШ й РШ, «Пласту», Фортуні Нової, хлопчачій школі ім. Шевченка при вулиці Супінського ч. 21, а навіть у приватнім мешканні проф. дра М. Панчишина. Демонстранти намагалися передістатися до св. Юра, але поліція їх туди не допустила.

Спокій запанував шойно коло год. 10-тої вечора.

На бродіївцях помстились ми інакше: Видалими летючку в їх імені під назвою: "Слушайте, слухайте..." в якій кажемо, що той, хто нападає на українців - дурак, бо "і русские тоже украинцы..." Ця летючка дезорієнтувала бродіївцями розагітовані села і нам дуже допомогла. Друкував її Федір Ревай десятками тисяч примірників і розкинули її по цілому краю.

21-го жовтня 1938. Воловець.

В уряді цілий тиждень я "на відпустці" - працюємо без перестанку, вдень і вночі. Сьогодні п'ятниця, від вівтірка я в дорозі. Взяв я з собою студента О.Пазуханича, набрали повен наплечник маніфестів; всі летючки сховали під сідло мотоцикля, а тасмні інструкції та гасла запхали в руру керми. Навіть зварили клею, щоб по дорозі виліплювати маніфести на хати й телеграфічні стовпи.

У Сваляві відвідали ми д-ра Різдорфера, передали йому пачку плакатів для району і він зараз власним самоходом розніс і розліпив. В Нижніх Верецьких вигукувала за нами мадярня, а в Волівці русотяпи зривали маніфести на наших очах. Це село найбільше здеморалізоване, правда, маємо кілька гарних одиниць між селянською молоддю. Молодий нотар-українець Микола Ткачук ходив з нами до пізньої ночі по хатах свідоміших селянських хлопців, яким ми передали літературу для роздавання селянам.

Терористів і тут повно. Частина диверсантів з-під Берегова зайшла і скрилася в пралісі біля Заньки. Даємо почин до організування народної оборони по селах, бо може бути, що диверсанти нападуть на безборонні села. Тому, свідоміші наші хлопці під проводом учителів організують стежі й виконують службу в селах.

22-го жовтня 1938. Волове.

Почавши від Подобівця, наліплено скрізь маніфести. Але коли у Воловім, в мойому рідному селі, хотіли наліпити на хату крамниці Шубертихи, дочки відомого мадярона Шуберта, та баба счинила такий галас, протестуючи проти виліплення, що збіглася ціла вулиця. Вилаяла мене останніми словами, прозвала "вікраїнцем" й іншими епітетами. Село на 85% наше, але є тут кілька пискачів і вони найголосніші. Мого наймолодшого брата, студента Олексу москвофіл Степан Іваніна так ударив каменем у голову, що той зімлів і мусіли його відвезти до лікаря та більше разів підсилювати ін'ск-

ціями. Михайло Бундзяк голосно вигрожував, що кожному українцеві треба кістки посукати. Це син відомого мадярона, старого Бундзяка, колишнього гайника,* що перед двадцяти роками, в часі найбільшого переслідування, гнав воду на млин мадярів, приневолюючи, а навіть побиваючи людей, щоб погоджувались на злиття наших свят з римо-католицькими... Хто у свої свята працював а в католицькі святкував, тому він розділював мадярські паклі** тютюну. За те був гайником, здається, у графа. Старий давно в гробі, але його сини, особливо старший, зісталися мадяронами й надалі.

Найактивніший працівник Волівщини - це молодий, енергійний вчитель Микола Скира, що виріс під крилами такого досвідченого патріота як д-р Й. Дудикевич. Багато також зробив в окрузі й інспектор Пазуханич.

Д-р Дудикевич дуже часто одержує листи з погрозами: "Завтра вечір помреш!" - підпис: "Чорна рука" (мадярська). Під'юджена голота малошо не напала на нього з сокирами. Можна завдячувати тільки Народній Обороні, що не сталось нещастя. І за що ця людина є червоним полотном в очах кацапів? Може за активну працю в читальні, в Національній Раді? Може за те, що побудував поверховий дім (але ніхто не знає, скільки ще там заінтабульованого довгу...). Хотіли б, щоб там радше сидів мадяр?! Всілякі Шкультетії, Адлери та Вопршалки і різні чужинці миліші, як свій чоловік?!

Зі шкільним інспектором Пазуханичем сперечаюсь: Він каже, що Минай (мадярське село біля Ужгороду) припаде Мадярщині на віденському арбітражі, а я тверджу, що ні (мушу бути оптимістом...). Пропонує 1000 короновий заклад, але я відмовляюсь... чорт не спить...

Маніфести кацапня і тут зриває. У д-ра Дудикевича наварили дівчата клею із житньої муки. Вночі студенти виліпили сорок маніфестів так, що сам чорт їх не відліпить.

23-го жовтня 1938.

Між Вічковим і Нижнім Бистрим задержали нас чеські жандарми. Сказали, що мають наказ нас арештувати. Переглянули цілу торбу, поперечитували літературу. Я боявся за нелегальні летючки, але ті були добре сховані. Особливо боявся я, що відкриють мої записки, де були імена довірників. Хоч переглянули основно наші речі, а також і мотоцикль, сідло було ненарушене. Що ми з ними не насварились: "Хіба ж ви, чехи, не бачите шалену мадярську пропаганду?! Замість нам допома-

* Лісник.

** Пачка - мад.

гати, ще робите перешкоди." Хіба ще й тепер чехи сліпі? Наші маніфести легальні, цензуровані, чому від нас їх забирають? Хіба ж не бачать, що мадяри знайшли своїх ширих співпрацівників і серед наших "руських"? Сьогодні в приселку Поточині довідались ми, що колишній мадярський активний старшина (тепер помічний учитель) Егрешій, ходить, агітуючи явно за Мадярщиною. Сказав селянам, що ми без мадярів не можемо жити (за це брав від держави гарну місячну платню). Професорові Медведеві сказав цей пан, що на українців готус кулі... Гарний мені вчитель!

Ми втратили годину часу, поки переконали жандармів і врешті звернули нам маніфести і ми могли йти далі.

В Нижньому Бистрому якраз виходили з православної церкви, як ми туди приїхали. Я запропонував роздати летючки.

- Будуть бити, - каже мій студент.

- Нехай б'ють! - відповідаю я, ризкуючи плечі за справу. Але не використати такої нагоди?

Роздали ми летючки і слідкуємо, що буде. Нараз почалася між людьми сварка. Слава Богу, це добре. Значить: є й наших, інакше не сварилися б. Мене оточили зо всіх боків і я тільки глипав, з котрого боку дістану... Імпровізував "збори" (говорив заледве десять хвилин), наліпили на браму ще два маніфести і відійшли.

Приїхали ми до православної Ізи. І тут роздали летючки, виліпили маніфести і подалися в дорогу. Догодили похід під царськими трикольорами: маршували і-з'яни до Хусту вітати міністра Фенцика.

24-го жовтня 1938.

Вчора в Мукачеві, опісля в Хусті мав Фенцик збори. Який успіх мав у Мукачеві - не знаю, але в Хусті дуже попикся: заледве почав він говорити, накидуючись на українців, прозиваючи різними назвами, як озвалася серед присутніх буря протестів і наші хлопці розбили збори панові міністрів. Хуст показав польонофілові та мадяронові Фенцикові дорогу... Тут-там почали фенциківці заступатись за свого "вождя", але доплатили: всі царські трикольори були з трибуни зірвані і потоптані в болото... Це не сліпа Свалява, де можна народ обманювати! На власні вуха чули ми в радіо, як пан міністер Фенцик у Сваляві накинувся на українців, називаючи їх ледве не розбійниками, вихваляючись, що він є повірений веденням аж п'ятьох міністерств..., що "...як один Бог на небі, так і один вождь на землі.."

- а тим є і має бути Фенцик...

До Національної Ради зголосився на працю і д-р В. Комаринський. Він перебрав ведення пропаганди, залишаючи родину й адвокатську канцелярію в Мукачеві на Божу ласку.

Закордон почав цікавитись нами. До столиці прибувають журналісти і люди, яким на тому залежить, щоб за нами слідкувати. Сьогодні, в самому Ужгороді арештували п'ятнадцять мадярських терористів. Одягнені вони в цивільний одяг: короткий плащ (т.зв. губертус), тяжкі спортові чи "робітничі" черевики і спортові штани "пумпи". Під плащем у кожного автоматичний пістолет найновішого типу. По вулицях видно якихось "туристів" і "спортсменів"...

У Великих Гейовцях арештували наші органи "Фері бачія" ("дядька Фері") - Ференца Еґрія, старого мадярського діяча, запеклого слов'яножера, власника фабрики дзвонів, що переховував у себе на помешканні сімох мадярських терористів.

25-го жовтня 1938.

Бродій саботує, явно агітує за плебісцитом "самоозначення", яким думає повернути Закарпаття до Мадярщини. Двадцять років бились ці люди за свою "русскость" а тепер виходить шило з мішка: ідуть разом з мадярами. Навіть не скриваються, майже відкрито агітують за Мадярщиною. Хочуть знову накинути на нас вороже ярмо віковичного лютого ворога. Мадярони піднімають голови, українців тероризують, а навіть нападають.

Була то помилка, що Прага передала Бродієві владу в руки. Людина, що двадцять років побирала гроші від ворога - не може бути ніколи вірною своєму народові. Бачинський експонувався за нього, інакше він ніколи не був би міністром.

А Фенцик? Це прототип політичних авантюристів. Як настала для нього кон'юнктура і як мадярська зірка почала угасати, упросився до нас і був навіть першим організатором і секретарем "Просвіти", отже "вікраїнцем", яких він так тепер прозиває і ненавидить. Але що ми не мали повного жолоба для цього панича, він помандрував до русотяпів і опинився аж... у польських обіймах (відома його афера, коли зв'язався з ужгородським польським консулом Свержбінським) і брав від поляків гроші на протиукраїнську агітацію.

Коли тепер у Празі прийшло до номінації, генерал Сирови, що заступає президента Чехо-Словацької Республіки, заявив, що проти Фенцика є донос за злочин кра-

дежі і його за міністра не займенує. Але за нього заступився Бродій. Очевидно, рука руку мис... - одна фірма! Коли Сирови сказав Фенцикові, що проти нього має карні доноси і ведеться слідство за загарбання чужого майна, то Фенцик остовпів і дрожачи промовив:

- ...То був мій вуйко... губернатор Бескид... то було давно... то тільки мої вороги...

- Які вороги? - перервав генерал, - та ж тут є акт - подивіться! А крім того проти вас ведеться слідство і за свіжу крадіж: якась серна...

- Це я був на полюванні в лісі і в чужому застрілив серну...

Коли вже за Фенциком постояв і Вачинський, то генерал Фенцика таки займенував, але тільки як уповноваженого надзвичайного міністра (амбасадора). Він не був членом Уряду і від нього Сирови присяги не хотів узяти. Він мав скласти її на руки прем'єра Бродія.

Всі три міністри поїхали до Праги. Ситуація неможлива з тою агітацією за плебісцит. Добре плачені мадярські агітатори (дістають денно по 35 корон) ходять по селах і під'юджують населення проти своєї держави. Пустили гасло: "Ми без Мадярщини не можемо жити..." Хтось тут за кулісами мішає карти...

26-го жовтня 1938.

В Народнім Домі товариства "Просвіти" на другому поверсі студенти працюють, одні кур'єри приходять, інші відходять. Я скромно сиджу за столом і готую лютючку. У великій залі, під диригуванням інж. Д. Петрівського якраз відбувається проба співу "Бандуриста". Вивчають український гімн "Ще не вмерла Україна".

Десь біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як не гукне на цілу залю:

- Директор Волошин іменованій прем'єром!

Ми зразу думали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о. Волошина і граює йому.

Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше.

- Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, - сказав Федір Ревай. - Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина.

З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко:

- Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почували цю потішну вістку, обнімались, почали один одному гратулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись ми по цілому місті, сповіщаючи про те всіх наших. Люди з великої радості по вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групками як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину. Виглядаємо, наче в купині муравлі.

Федір Ревай видрукував нову летючку, в якій повідомляємо громадянство про цю велику подію і закликаємо на маніфестаційний похід вечором о шостій, до красивого уряду... Наші жінки розійшлись по магазинах купити матерії на синьо-жовті прапори. Бо як же ж так, вечором ідемо вітати наш український уряд, а в цілій столиці заледве яка сотня прапорів! Тепер ми покажемо Ужгородові, що ми вміємо!

Поки жінки шили прапори, ми пустили десятки студентів з летючками в околичні села. Я на своєму "революційному мотоциклі" - як його хлопці назвали, - оббігав українські села в близькому районі з наказом явитися на маніфестаціях.

Всюди невимовна радість. З околичних сіл люди під рідними прапорами рушили походом. Навіть з досить далекого Невицького прибудуть, щоб тільки бути учасниками втіхи та свідками великого історичного дня. Автономія буде!

І як воно сталось, що Бродій уступив? Всього-навсього два тижні був прем'єр-міністром. Що властиво сталось? Нічого не знаємо, не можемо людям інше сказати, лиш те, що прем'єром директор Волошин.

Аж вечором довідуємось більше, що ціла бродіївська влада подалася в димісію. Два другі наші міністри зреклись співпрацювати з таким зрадником як Бродій, що кермує нашим кораблем політичного життя і веде просто до мадярської пристані... Він грає дволичну роль.

Директор о. Волошин не має змоги так швидко поїхати до Праги, щоб скласти присягу, то склав він її до рук генерала Сирового телефонічно. Свідками зложення присяги були генерал Сватек, красивий комендант війська і віце-губернатор д-р Бескид.

Подія за подією котиться таким швидким темпом, що навіть записувати не є можливо. Кожний день, кожна година приносить нам величезні несподіванки, великі

історичні події. Мій нотес повен записок, нема часу порядкувати, записую дебудь і колибудь, найрадше но-
чами. Та й так багато епізодів втікає з-під мого о-
лівця, не встигаю.

- Коли вже іменували чисто український уряд, чому іменували тоді д-ра Бачинського, який стало нападав на українців? - чуємо запити. Хтось на це відповів, що Бачинський переорієнтувався і стоїть на українській платформі.

- Слава українському міністрові д-рові Бачинсько-
му! - гукали ми. - Бачинський переконався, Бачинський ступив на правдиву дорогу, д-р Бачинський наш! Слава йому!

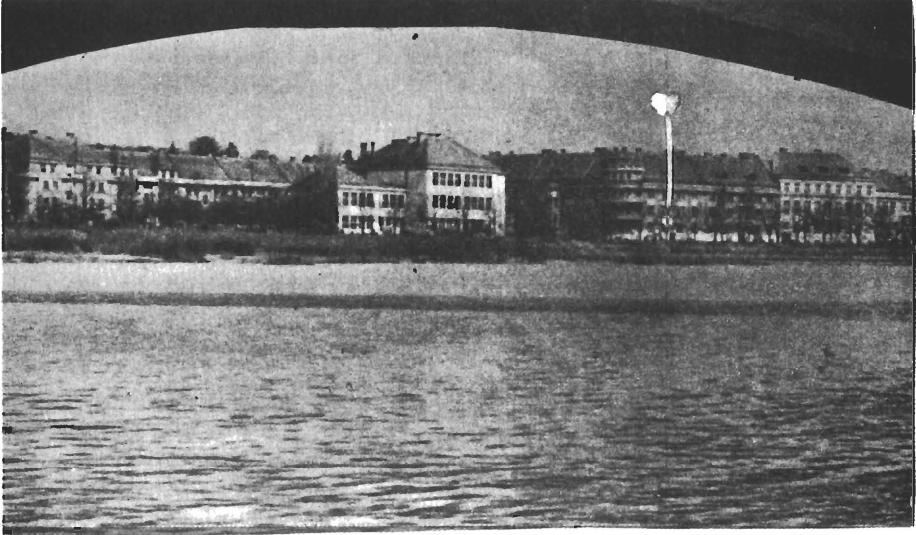
Тільки декілька годин мали ми на те часу, щоб змо-
білізувати українське громадянство, в місті й околи-
ці, на маніфестаційний похід.

Десь біля п'ятої години похід вирушив від Народно-
го Дому до красвої палати. Стоїмо, народу там сила-
силенна, всі чекають, щоб на балкони появився наш
український прем'єр-міністер.

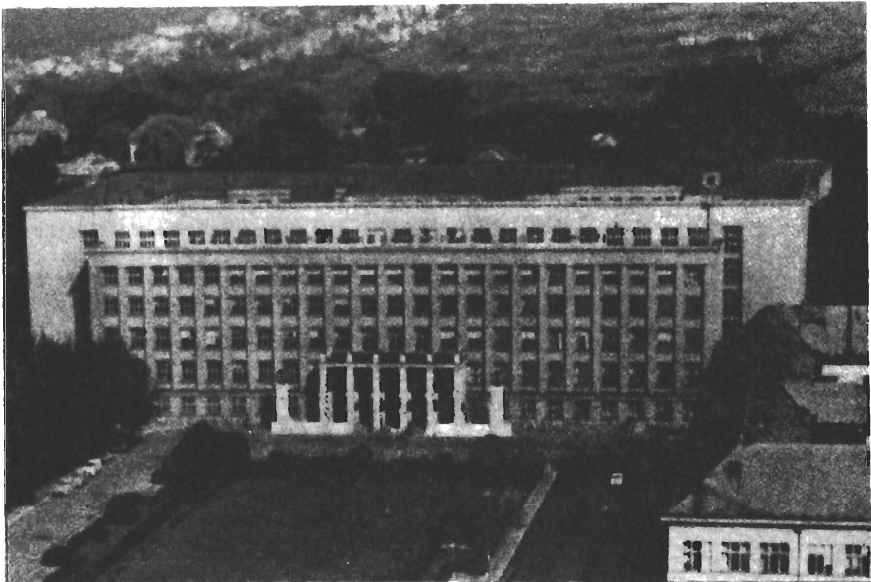
Оглядаюсь на цей чудовий квартал могутніх, модер-
них будинків: це все наше тепер! П'яти-поверхова чу-
дова палата красвого уряду - тут сконцентруємо всі на-
ші міністерства, бо місця досить, самих тільки вікон
на ній біля чотирьох тисяч! В середині палати чистий
мармур, наш, марамороський, прекрасний, жилуватий мар-
мур, білий, чорний та червонуватий. Мосяж і мармур -
як у казці! Не дармо коштувала ця палата аж дев'ят-
надцять мільйонів корон! В середині розкішна зала за-
сідань - для нашого майбутнього Союму... А там другий
б্লوک кам'яниць - палата красвого суду... Суд можна б
перенести до палати окружного суду, також нова і гар-
на, велика, а тут міг би бути університет... Палата
красвої команди жандармерії - сама розкіш! Палата
шкільного відділу, фінансової управи, поліції, розкіш-
ний Народний Банк, цілий ряд могутніх кам'яниць і ба-
гато-багато інших. Великі сотні мільйонів корон ле-
жать в цих чудових палатах - це все тепер наше! Наші
уряди, інституції, товариства зможуть тут знайти при-
міщення. Як та добра господина в своїй хаті, так і
ми зарядимо це "Галаго" на свій смак... Університет
необхідно має перейти сюди, до цієї палати з лівого
боку...

Отак я роблю пляни в моєму мозку, а тут людей зби-
рається тисячками. І звідки тих українців тільки на-
бралось за кілька годин? Го-го, ми вже маємо силу!
Молодь наша, села наші - а де молодь і селяни - ядро
народу, там не мають що говорити інші! Ужгород аж
тепер побачить нашу силу!

На балкони з'явився Батько нашого національного

"Галачо" - квартал міста на березі ріки Ужа, де чехи збудували ряд репрезентативних будинків для урядів та помешкань своїх працівників

Палата краєвого уряду у комплексі будинків у "Галачо"

відродження, новий наш прем'єр, о. Августин Волошин. Як тільки показалаь його постать, то знову оплескам і радісним вигукам не було кінця.

- Слава Батькові Волошинові! Хай живе наш Прем'єр! Слава нашому українському урядові! - гуділо з усіх боків.

Перший промовив Федір Ревай, що пояснив велику історичну вагу нинішнього дня, вказав на те, що з цим моментом настає нова епоха історії нашого українського народу на Закарпатті.

Промову прем'єра Волошина часто переривали ми великими оваціями. Кольосальне захоплення маси було надзвичайне. Люди зі сльозами радості вітали першу людину в своїй державі, вітали як голову міністрів свого щиронародного уряду. Промова була яскраво блискуча, що ще більше підсилювало бадьорий настрій великим ентузіазмом перенятої широкої аудиторії. Те велике захоплення маси не можна описати, не можна змалювати, - то треба бачити, разом з нею радіти, тішитись.

Прем'єр говорив недовго, подав лише напрямні лінії своєї програми, але це вистачило нам, бо ми всі знаємо, чого ми хочемо і куди прямуємо.

Зформувався похід. Бачу: на самому переді наш завзятий юнак Малюк з другим таким ентузіастом Сліпаком несуть величезний трьохметровий синьо-жовтий прапор. Де ж вони його взяли - я не довідався. Похід рушив, маніфестуючи містом. Ще ніколи в нашому поході стільки наших прапорів не було, як тепер. Перейшли ми великий, новий міст і закрутили побіля польського консуляту. Палата консуляту ехом відбивала слова маршової української пісні "Не пора, не пора..." Тут легко могло прийти до демонстрацій, але наша публіка показалаь здисциплінованою. Жидівсько-мадярський центр міста остовпів: вечором такий зорганізований похід, бадьорі пісні і ціле море синьо-жовтих прапорів! Ролети склепів та виставових вікон швидко стягались, але нікому ані волос з голови не впав, хоч на самому "корзі" деякі мадярони-кацапчуки провокували і хотіли викликати бійку. Ми їх могли там на шматки порвати, але задержали достойність великого історичного дня. Провокаторів ми зловили і передали поліції.

Похід дійшов до Народного Дому "Просвіти". Тут ще виступив з промовою д-р Степан Росоха, Федір Ревай і моя скромність і відтак учасники почали по гуртах розходитись.

Цей день був тріумфом нашої боротьби. Був він великим і на ціле життя незабутнім.

27-го жовтня 1938.

Сьогодні єпископ Стойка відправив Богослужбу за наш уряд, за прем'єрство директора о. Волошина. Що це сталося з нашим владикою? Невже ж він гравітує до нас? Одні кажуть, що він побачив, що з мадяронами нема куди йти. А ми добре знаємо, що він робить це з вираховання, з кон'юнктури. Здається і наш "Александрик" наслідує жидів: завжди іде з тими, що перемогли... Хіба ж ви не пригадуєте собі його масненькі компліменти в сторону Праги? "...Наша мила республіка... наш любий, милий президент...", а при тому з глибини свого серця ненавидить ту республіку, ненавидить слов'янство! Коли він став єпископом, то ми, молодші, остовпіли - він знищить єпархію, бо хіба може бути добрим українцем мадяр з Карачфалви? Він атлет, сильний як ведмідь, він буде і сорок років єпископувати і він ту єпархію доведе до руїни або поведе її...до Будапешту, так само, як колись довели Гайдудорог... (Це колишня наша єпархія, яку змадяризували вповні). Він сьогодні молебні справляє за наше українство, але, борони нас, Боже, від такого українця!

Ще раз оббігав я свій район, бо на неділю приготувляємо величезні маніфестаційні збори. Повертаючи з Березного, пізнім вечором загостив я до Невицького, до пана намісника о. Дутки. Пані Дуткова - сестра пана прем'єра Волошина - плаче і дуже сумна.

- Чого ж ви, пані добродійко, плачете, коли ж тепер треба радіти... ми виграли...

- Боюсь за брата, - відповідає пані намісникова, - тепер він великий пан, голова міністрів, а я воліла б, коли б він був звичайним собі священиком десь на маленькому селі і жив спокійно... Він тепер не може вулицею пройтись... Його мадяри можуть убити... до нього тепер і достатись не можна... перед його хатою поліція сторожить... Боже, Боже!

- Пані добродійко, браму пана прем'єра не сторожать через якусь небезпеку, тільки це почесна варта! Тепер велика честь стерегти дім, де здержується і в якому думає та снує пляни нашої будуччини голова нашої держави, - заспокоював я пані-матку. Чи її заспокоїли мої слова, - не знаю, бо нашу розмову перервав пан намісник, остерігаючи мене, що й ця околиця повна терористів, щоб і я уважав на себе...

- Злий гріш не пропаде, - сказав я. Але пан намісник відповів, що це не жарт, бо відділ берегівських терористів поділився на більше груп і заблукав ув ужгородські ліси. На днях була перестрілка, одного терориста вбито.

- Я колишній вояк, чотири роки був на фронті... на

трьох фронтах за одним махом лежав майже десять місяців у першій лінії і для мене - це дрібничка. - Своїми словами старався я заспокоїти не тільки його, але zarazом і себе. Вчора, десь біля Жорнави, хотів якийсь терорист екразитом висадити залізний міст у повітря. Пан намісник тої думки, що це польський терорист, а я думаю, що мадярський, бо як же ж? Щоб і Польща посилала терористів?!

Біля півночі повертаюся заболочений до Ужгороду і йду просто до Народного Дому, а тут наша славна Рада ще працює. Д-р Комаринський передає мені наказ пана міністра Ревая, щоб завтрішнього дня негайно голосився в Президії міністерства, зорганізуємо спільно канцелярію пропаганди.

28-го жовтня 1938.

Залишаю банк, залишаю "Бескид", де я працював повних 16 років. Заледве можу вирватись, не пускають, але я вимагаю, прошу тільки відпустку. Пішов до міністерства, а тут уже запрягли до праці і більше не пускають.

Працюємо майже без перестанку. Не знаємо неділі, не знаємо свята, для нас не існують якісь урядові години - працюємо, як добрий господар на своєму полі. Собі працюємо, за свою державу, тепер знаємо, за що працюємо. Пишемо статті до преси, летючки і в окремі кімнати замонтували собі радіостудію для пропаганди. Чотири рази денно виголошуємо свої оповіщення, вісті, лекції та всілякі заклики. Від команди дивізії призначений для мене поручник Шафранко для військових реляцій.

В уряді великі зміни. Прибув наш відомий патріот, директор Торговельної Академії з Мукачева, Августин Штефан, щоб від Сулінчака перебрати міністерство шкільництва.

На коридорі першого поверху проходжується Сулінчак - отой інквізитор наших дітей, руїник нашої ужгородської української гімназії. Вовком дивиться він на мене, що я в палаті красивого уряду. Оглядає мене від ніг до голови, гейби питав: "Каким образом мазепинец попал сюда?" Го-го, братіку, - думаю собі, - з ласки чеської ми гралися в таку політику з кацапнею, що були раз на возі, раз під возом... тепер ми на возі, - думаю, - назавжди, бо ваше мадяронське москвофільство раз і назавжди збанкрутувало...

Дотеперішній шеф преси, всемогутній "гаспадин" Скраля, також здивувався, що часи так скоро змінилися. Підходить, вдає українця... Дякуємо за таких україн-

Августин Штефан

Федір Ревай

Д-р Володимир Комаринський

ців!

Берегово вже два тижні евакує. Знаємо певно, що лінія Чоп-Берегово-Вилок відпаде, бо це ж чиста мадлярська околиця. Мадяри просять більше, але чейже не можуть вимагати наших сіл?! Либонь не позбавлять нас залізничної лінії!

Переговори з мадярами в Комарні перервалися. Мадяри поставили такі претенсії, що їх ніхто не може прийняти. Цей великий спір вирішить Німеччина з Італією. Ми переконані, що нас Німеччина оборонить. Мадярам бракують ліси, бракує сіль, тому й посягають на нашу країну. Тому й посилають всіляких пройдисвітів, волюгів чи терористів і ті нападають на наших людей і нищать наші мастки. Чоп, Ватьово, Берегово - нехай іде, але лиш до залізничної лінії.

29-го жовтня 1938.

Завтра тяжкий день - маніфестаційні збори за нашу владу. Тяжкий він тому, що відколи о. Волошин став прем'єром, вся мадяронська голота на нас дивиться кривим оком.

Прийшли вістки з Праги, що Бродій не зрікся добровільно, його приневолили зректися, бо доказано йому ганебну зраду, яку поповнив проти свого народу. Підлий зрадник, хотів, щоб на нашій рідній землі господарем був мадяр! Такої зради ще світ не бачив! Сам голова міністрів запродав свою рідну державу сусідові!

Бродія в Празі арештували і бродіївці через те стали нашими смертельними ворогами.

Поліція нам донесла, що завтра будьмо приготовані на найгірше. На завтрішній день, на неділю, ми стягли всі села з околиці, хочемо показати свою силу. А тут тобі нова несподіванка: поліція не ручить за нашу безпеку...

Директором поліції став Емануїл Калиняк, прясівчанин, великий прихильник Фенцика, москвофіл, що їв нас на кожних зборах, на яких він асистував з урядового обов'язку. Колись, здається, на просвітянських ювілейних зборах так накричався за соборницькі слова на стареньку паню Русову, найбільшу сучасну українку, що та, бідна, не знала, де стоїть. Ось тепер він директором поліції! А поліціант він добрий. Вірити йому, чи ні? Вірити йому, що так зле? Може він лиш страшить нас? Пропонує нам, щоб ми маніфестаційні збори відложили на пізніше. Але це ж покажеться першою слабкістю нашого уряду. Ні! Маніфестаційні збори таки відбудемо, хочби і кров текла!

Зійшлися ми на нараду, що тут робити. Міста завжди були чужі, в Ужгороді повно мадярні. Вирішили, що мусимо подбати про нашу оборону самі. Але як подбати, коли наші молоді сили всі у війську? Змобілізували їх до сорок років (мене кілька місяців вирятувало). Від самої мобілізації вони ще все на різних "фронтах" і ще не повернулись.

Стрінув я вояка-аспіранта, молодшого Мигалину, Яремчука та багатьох інших наших вояків, що служили при полку в Ужгороді та заходили до Національної Ради, і сказав їм до душі, що завтра зрана очікуємо напад на селян, що приходитимуть на збори. Мусимо зорганізувати оборону зборів.

Ці хлопці скочили ще в суботу вечором і кого лише могли, притягнули до спеціального, ними утвореного відділу. Було до яких тридцять молодих вояків, що охоче взяли на себе обов'язок стерегти маніфестуючих.

30-го жовтня 1938.

Вже з самого ранку ми бачили величезне напруження і ворожнечу до нас і до наших вишиваних сорочок. Біля євангелицької церкви напроти "Просвіти" і на мене напали два мадяри. Був би я дістав, але гурт наших хлопців мене вирятував... Жінки наші не виходили з хат і нас не пускали. Я просто вирвався з хати, бо я журналіст... Осмілився я і поглянув до міста (тільки ковнірем закрив вишивану сорочку).

В місті аж чорніється: бродіївці запросили собі на поміч мадярських селян з недалеких мадярських сіл: Концази, Гомоку, Гейовець. Багатьох з них особисто знаю, це ж наші клієнти. Бродіївці щось до них промовляють, шепчуть на вухо... Мадяри озброєні палицями і то добрими киями... а може ще чимнебудь!

Наші хлопці біля Малої станції.* Одні в уніформі, другі в цивільних одягах, з револьверами, патиками...

Це замала оборона проти багатьох соток озброєних мадярів. Наспіла вістка, що з Доманинець рушив похід просвітян, але мадяри їх спинили на дорозі, набили і нагнали додому. Мадярони ходять по селах, спиняють на дорозі і тероризують. Одним погрожують, іншим кажуть, що збори переложені, третім, що збори поліція заборонила. Скільки фенциківсько-бродіївських "чорнорубашників" було то всі позаймали місця на перехресних дорогах. Просто нападають на людей серед дороги наче розбійники і женуть додому. Сильні гурти однак приходять. Прибули Дравці, Баранинці, Горяни, правда,

* Одна з двох залізничних станцій міста.

прапори деякі сховали.

Наші аранжери й поліція увійшли в контакт з командою гарнізону, бо мадярони на вулицях не тільки провоюють, але нападають киями. Кількох наших побили на кров.

Незабаром побачили ми військове вантажне авто, а на ньому в поготівлі шість скорострілів, з ними вояки в шоломах. Також три танки-повзуни оббігли вулиці. Я-кось стало легше на серці.

Перед Народним Домом маса підозрілих людей. Мадяри, жида, бродіївці, фенциківці зійшлись... Не сотнями, а тисячками, заповнили цілу площу. Що це, протидемонстрація? Але бачимо, кілька десятків поліціантів і жандармів робить порядок: віджене з одного боку, а вони підуть на другий, наче на перекир. Наші ужгородчани вже сходяться до Народного Дому. Але крізь ворожу масу годі пробитись.

Наші хлопці - наша оборона - біля Малої станції. Незабаром прибуде поїзд з Березного і привезе цілу Березнянщину, від Перечина почавши.

За декілька хвилин поїзд став і величезна маса народу ставала в ряди: прапори, дівчата в національних строях, оркестри і решта народу. Похід рушив Підзамковою вулицею в напрямі Народного Дому.

По стороні хлопці-вояки, щоб була охорона. Вони не знали, що їх чекає, бо вони були цілий час на станції.

Похід пройшов вулицею побіля "Квасної води", а тут яка несподіванка! Перед Народним Домом ворожа юрба, наче оси:

- Геть з українцями! Хай живе Бродій! Хай живе Горті! - почали кричати і кинулись на безборонних дівчат. (Аж тут показалось, як по-дурному був похід зіставлений - якраз тих найслабших дали вони на чоло походу).

Мадярони почали нападати, бити палицями, дівчата кричали, мало бракувало до загальної паніки. Ситуацію врятувала оркестра, що, не зважаючи на удари, грала далі і якось додавала духа і войовничости. Ззаду прискочили сильні чоловіки, озброєні також палицями і почалась величезна бійка. Сам професор Голота обернув прапор і прапорищем товк малярські голови. Широкоплечий та сильний козарлюга п. Шуліка хватав за руки по двох і юрба розліталась від нього, наче горобці. Поліція, військо, жандарми, - треба признати - стояли на своєму місці і били і товкли, куди попало. Били навіть крісами так, аж голови тріщали. Недалеко стояли повзуни і панцерники зі скорострілами, чекали тільки наказу.

Народний Дім Товариства "Просвіти" в Ужгороді

Тепер я побачив, що ми панами ситуації, тепер я побачив, що поліція наша і що жандармерія наша! Дотепер, за двадцять років, нас поліція розганяла, а тепер нас боронить! Значить: влада в наших руках. Слава поліції! Поліція б'є далі "пендриками" (гумовими палками), рушницями, кулаками, а навіть револьверами, вдаряють, б'ють, аж куриться! А Романченко диригує далі, оркестра грає...

Шуліку оточив цілий гурт і він вистрілив із револьвера. Його поліція забирає також і моментально відводять.

Цілий похід впровадили ми до Народного Дому на збори. Тут-там ще бійка на площі, шкода, що не можу приглядатися і взяти в ній участі. Спішу і я на збори, бо мусимо почати точно, задля радіовисилки.

Реляцію провадить д-р Комаринський, до мікрофону конферую я. Радіо-слухачі мусили почути той бадьорій, бойовий настрій, що панував на залі. У цій, найбільшій залі Ужгороду, народу багато, наче спрасовані оселедці в бочці.

Після зборів ще в залі з учасників зорганізували ми сильні гурти відповідно до напрямків і під охороною війська, жандармерії і поліції всіх допровадили додому, зглядно на поїзд.

Побитих, легкоранених було дуже багато, тяжко раненого ані мертвого - ні одного. І то завдяки нашому передбаченню. Інакше була б текла кров.

31-го жовтня 1938.

Напруження хоч вже не таке як учора, ще все помітне. Три військові панцирні авта "випадково" пробігли містом і закрутили у Підзамкову вулицю.

Ворожа голога ще тут-там демонструє, але гурти поліція розганяє. Маляри знайшли спосіб, де сховатися: до католицької церкви. Сходять вечорами "на молебень", але як ті молитви виглядають, можемо собі уявити, коли довідуємося, що співали малярський гімн. А співали вже і вчора і давніше, виголошували політичні "проповіді"... До церкви впускають лише певних малярів, на дверях сторожать, а опісля замикають на ключ. Наша розвідча служба сьогодні послала двох "малярчуків", а наслідок був такий, що заборонили ми малярські "молитви".

Оглядаємо другий поверх "Просвіти", на який зробили маляри атентат: підчас вчорашніх демонстрацій вони стрілили до вікна великої залі. Деякі є тої думки, що це стрілено з замкової гори, але більше правдо-

подібно, що вистрілено з вежі мадярської євангелитської церкви в сусідстві. Дірка у вікні більша, мусів бути револьвер більшого калібру, або рушниця.

Всі з великою нетерпеливістю чекаємо середі, коли мають у Відні нас розсудити і напруження зразу міне: мадяри одержать свій Берегсас і з тим матимемо спокій. А то вже це напруження іде на нерви.

Вечором знов поповнено атентат на "Просвіту", подібно як учора. Вже стає небезпечним здержуватись у великій залі від вулиці. Моментально затягли ролеги вікон і зателефонували на поліцію. Поліція прибула швидко на вантажних самоходах і облягла євангелитську церкву. Обключили зі всіх боків, переглянули в середині та у вежі, зробили основну ревізію, але нікого там не знайшли. І коли правда, що стрілили з вежі мадярської церкви, то заки прибула поліція, замаховці мали час покинути місце.

1-го листопада 1938.

Сьогодні зранку наші представники: пан прем'єр Августин Волошин зі своїми секретарями Степаном Ключураком та Іваном Рогачем відлетіли до Відня. Рогач із Відня повернув лише перед двома днями, залишивши там нашого молодого, енергійного працівника Ю.Химинця, що пошився в "дипломати" і від самої мобілізації почавши, зробив для нашої національної революції неоцінімі заслуги. Д-р Юлій Брашайко і д-р Микола Долинай вже від двох тижнів живуть у Празі, приготавляють матеріяли і їдуть також до Відня на суд арбітрів, як знавці.

Ніхто не знає, як віденський розсудок випаде, але одно певно, що лінія Чоп-Берегово-Вилок страчена. Берегово, Батьово й інші мадярські міста й містечка евакуовані. Шкода Народного Дому в Берегові, шкода новопобудованого інтернату і шкода тієї гімназії, звідки вийшло стільки національно свідомої нашої молоді. Це все зробили наші професори, серед мадярського моря поставили інституцію на такий високий рівень. Професорів переслідували за всяку "українську іреденту" - чеська поліція робила кілька разів хатні ревізії як у професорів, так і в учнів, а це ще ліпше сконсолідувало наші сили. Голова берегівської "Просвіти" Василь Гриміт прибув до Ужгороду: куди евакувати, як і чим?... Рятус, що тільки може з народного маєтку, але його приватне, мільйонове майно лишилось, бо двадцятьморгову овочево-винарську шкільку з водоводами та моторами, модерно заряджену щепкарню, винницю і два дома не понесе на плечах... А мусить утікати, бо берегівські мадяри смертю грозять, як грозять також і іншим, що приневолені залишати все своє майно і вті-

кати в світ-за-очі...

До Ужгороду прибули берегівські "емігранти", наші чоловічі люди. Їх рухоме майно у вагонах на станції. Полишали дома, посади, варстати праці... Судові радники, професори, учителі, адвокати, торговці... Сумно дивитись на евакованих берегівчан! Ну, хлопці, не журіться, примістимо вас в Ужгороді, в Мукачеві.

Севлюш?... Відпаде, чи не відпаде? Дуже можливо, що відпаде...

Працювати тепер не можна, ні спати, ні їсти... Всі дивимось в напрямі віденського Бельведера, де завтра рішатимуть про нашу долю.

2-го листопада 1938.

Крім радіостудії, яку вже маємо в окремій кімнаті, в канцелярії пропаганди замонтували мені радіоприймач, щоб ловити вісті ворожої пропаганди. Особливо сьогодні придасться він нам, щоб чим скорше почули віденський історичний розсудок великої ваги.

Від самого полудня слухаємо вісті з Будапешту. Голос мадярського спікера мутний, дуже песимістичний. Він реферує про труднощі, з якими зустрічається мадярська делегація у Відні. "Старі, добрі приятелі опустили нас..." - голосить Будапешт і ми знаємо, що це натяки на арбітрів. З цього судимо, що наша справа стоїть не так эле.

Цього дня мало хто з нас обідав, а вечерю майже ніхто не їв. Всі чекають вирішення нашої долі, всі чекають шостої години, щоб почути. Канцелярія пропаганди повна людей, панові міністри сьогодні посилаю звіт переловлених вістей ворожої пропаганди.

Віля п'ятої години наша канцелярія повна, ще й на коридорі повно людей. Надрадник д-р Стебельський спечасться з надрадником д-ром Кочерганом. Перший каже, що він побоюється за Ужгород, другий противно. Ми всі оптимісти, ані думати про те не прийде нікому в гадку, щоб ми втратили нашу столицю.

Інж. Біган ("партайфюрер" німецької партії, працює тепер при владі), веселий, він каже, що має добрі відомості. Що то за відомості, не хоче прозradити.

Тепер сьома година, а вістей ще нема. З Будапешту реферують про Бельведер, про графа Чіано, про мадярську делегацію, але вислідку ще нема.

Нарешті спікер Будапешту святочним голосом сповіщає, що до мікрофону приступає голова міністрів Імреді, щоб повідомити мадярів про вислід... З напруженою

увагою слухаємо всі, в мене олівець і редакторський бльочок у руці, щоб записувати.

Імреді втішеним, піднесеним тоном сповіщає малярську суспільність, що Мадярщина виграла та що малярські міста, як Комарно, Нові Замки, Лученець, Філяково, Римавська Собота, Рожнява, Кошиці, К. Холмець, УЖГОРОД, МУКАЧІВ, БАТЬОВО, БЕРЕГОВО, ВИЛОК - будуть повернені назад Угорщині найпізніше до 10-го листопада.

Руки мені тряслись, як я почув про велику втрату, а ті, що слухали і розуміли малярську мову, то червоніли, то блідли і своїм вухам не хотіли вірити. Коли я сповістив про вислід тих, що не вміли по малярськи, вони ледве не напали на мене, що я роблю паніку, що я эле зрозумів, що я эле записував, бо не може бути, щоб німці дозволили передачу Ужгороду! Що ж ми тепер зробимо без столиці?!

Із запискою в руках я просто боявся піти до пана міністра Юліяна Ревая. Сповістити когось про смерть приятеля - і це неприємна річ, а сповістити про упадок нашого історичного міста, нашої твердині рідної культури - це ж більш, як смерть, це ж більш, як тисяча похоронів...

Я зайшов до пана міністра реферувати про вислід. На моє здивування, пан міністер прийняв холодно цю трагічну для нас і дуже болючу вістку. Тоді, коли другі втратили голови, блідли, проклинали, нарікали та денервувались, міністер Ревай залишився спокійним, як той строгий, холодний полководець після капітуляції.

Повернувся я назад до канцелярії пропаганди. Гурти стояли і ще все не вірили малярським вістям, думаючи, що це поганий жарт чи провокація. А наше празьке радіо мовчить, гейби води набрало в уста. Це злий знак.

Незбаром появился і пан міністер біля мого радіоприймача і ми нетерпеливо очікували празьку авдицію. Слідкую за лицами. Люди потіють, деякі ходять по коридорі, деякі стоять у кутку, задумано, з борознами на чолах, під враженням чорних думок. Тільки лице нашого міністра спокійне, гладке, дивиться кудись у далечінь, снує нові пляни...

Нарешті чуємо празьку реляцію. Голосить, що малярі поставили своє максимальне домагання, хотіли цілу територію Карпатської України і Словаччини, а коли то не є можливим, то вимагають плебісциту сподіючися, що таким чином припаде їм назад колишня "горішня Угорщина"... Це эле, кажемо, коли так реферує. І справді, празьке радіо могло лиш потвердити те, що ми вже знаємо більше як півгодини... З канцелярії всі розбіглись, думати, радитись, що далі? Деякі навіть лишили плащі, капелюхи... кому тепер це важне?!

Телефоную до Національної Ради. Там уже лиш студент у службі. Повідомляє, що вістка зробила в "Промісті" страшну паніку. Жінки робили страшні сцени, ридали, плакали.

Не йду додому, не важно. Замикаю канцелярію, вже для мене не цікаві жадні вісті. Виходжу на другий поверх до пана міністра, а там багато наших людей, розсілись по фотелях і журяться: Що? Як? Куди? Що з родиною? Що з хатою, з меблями?... Куди евакувати - ніхто не знає. Пан міністер радиться з генералом Сва-теком, головним військовим комендантом, куди евакувати столицю. Довго вони радяться, бо вже північ минає і ще все вони радяться за зачиненими дверима. Всі ми, як попарені, як зварені, сумні і пригноблені. Деякі з нас роблять "шибеничні" жарти, щоб бодай розвеселити високодостоїнну паню міністрову, що прийшла за чоловіком.

Пробуємо відгадати, де буде наша нова столиця? Більшість думає, що Свалява або Чинадієво, але падуть голоси і на Березний.

Та виходить пан міністер з вирішеною справою - евакуємо до Хусту, це буде нашою новою столицею... Ми, мараморощани, трохи втішились: Хуст - провінціально не містечко, але замкова гора і руїни - чудові! З цього можна буде зробити прекрасне місто.

Виходимо. На вулицях паніка. Сирени вантажних самоходів трублять, пакують всюди речі. Тут-там чути зойк і плач слов'янських жінок і регіт мадярні... На вулицях ходять сильна військова поготівля.

3-го листопада 1938.

Утіха ужгородської мадярні доходить майже до безличних, нахабних демонстрацій. Збиваються в гурти, іронізують, вигукують глумливо: "Підкарпаття не дамо!..."

Радимось, що робити? Влада ще в наших руках, у нас військо і весь апарат. Ми можемо роздавити це прокляте місто з його мадярською голотою, як ту гадину серед дороги... Але нам важно, щоб усе гладко вивезти. І тому не хочемо датися спровокувати. Нехай гучать, нехай демонструють, битимемо лиш тоді, як буде загрожене наше життя. Інакше будемо терпіти, бо нам важне вирятувати все рухоме майно.

Я пережив під час світової війни декілька евакуацій. Сам, як вояк, евакував декілька разів, бачив, як другі евакують під час офензиви Брусілова в Україні... на румунському фронті... в північній Італії, в Герцу...

Також евакувала наша дивізія в Удіне при кінці 1918 року... Але такої паніки, як тепер в Ужгороді, я в житті не бачив. Частинно можна і зрозуміти цю паніку. Нещастя в тому, що на евакуацію маємо лиш тиждень. Це не якесь там село, але столиця, культурний центр з доброю десяткою тисяч самих тільки урядовців. Місто, що числить сорок тисяч душ, не можна за тиждень вивакувати, до цього потрібно принаймні місяць часу.

Комунікаційних середників майже нема і ті, що були, частинно зареєстровані для війська. За одне вантажне авто до Чехії запросив експедитор аж 18,000 (вісімнадцять тисяч) корон! Жах бере, просто нечувані ціни. За ті гроші можна вже меншу хату купити... Від мене зажадали за невеликий тягаровий самохід до Хусту дві тисячі вісімсот корон... Радо дам, позичу і дам, але нема самоходу! Може прийти на мене черга через три тижні... Дякую!

Селяни з околичних сіл, головню мадяри, зловживають нещасне положення урядництва. Приходять і за безцін купують зарядження. Шафа вартости трьох тисяч міняє власника - за сорок корон... Я бачив і таке:

- Скільки даєте за меблі, які мене коштують вісім тисяч? - питає урядовець.

- Двісті корон, - каже маляр... Нещасник не відповідає ні слова, бере сокиру і на очах мадяра розбиває на куски дорогі меблі так, що тріски падають на десять метрів... Було й таке, що виніс на подвір'я, облив бензиною і підпалив... Були й трагічні випадки: декілька жінок збожеволіло, інші дістали серцеву атаку, а знов інші підняли зойк, плач, ридання... Хаос...

В місті повна заборона продавання алкоголю. Але мадяри п'ють, мадяронська голота по місті волочить п'яною і нападає на людей. Перед полуднем напали на директора Аркаса і побили його досить порядно.

Знов іду до експедитора Фодора, старий мій знайомий. На милість Бога прошу вивезти мої меблі - просто неможливо, нема чим.

- Маєте часу і пізніш, ви приватна особа, - каже мені, але я знаю малярів. Вони мастки експонованих людей не випустять. Вечором ішов я до експедитора знову - хтось там вистрілив...

Найгірше з жінками, вони найбільше трусяться і побоюються за нас. Вже і з хати не пускають. Попершмусимо позбутися жінок - вислати кудинебудь, щоб не перешкаджали.

4-го листопада 1938.

Принагідно винаймаю маленький особовий самохід до Хусту за сімсот корон (перед тим був би радо поїхав за сотню...). Схопили трохи перин, трохи книжок, найважливіші речі, саджаю жінку і дочку та виправляю їх геть з Ужгороду до Хусту... Не хочуть їхати, плачуть за меблями, за помешканням з трьох покоїв... ну, може трохи і за мною... Просто насилу змушую їх сідати до авта, замикаю двері і до шофера:

- Жени, вези їх до Хусту, до Волового, чи кудинь-будь, щоб тільки тут не були...- Серед такого хаосу, майже серед анархії, з жінками просто нещастя... Самому, хоч і прийдеться відстрілюватися з вікон, лягати в рови, - все одно, - колись ми до того були звикли, аби тільки сім'ю відвезти в безпечне місце.

Зістався сам, слава Богу. Замикаю хату на ключ, іду до міністерства евакувати. Що буде з моїми речами - хто його знає!

Міністер Ревай урядусь вдень і вночі. Всі ми вичерпані, а особливо секретар пана міністра, Андрій Ворон. Посилаємо його трохи відпочити, ми два з Дмитром Німчуком виконуємо частинно його функцію. Всі хлопці на своєму місці, поручник Юрко Білей виконує працю зв'язкового між урядом і військом і крім того евакує, що лиш може. Потребуємо війська - зараз звертаємось до Білея. Знаменитий вояк. Повернув і чотар Микола Бабота, здається одержав відпустку на власну евакуацію і тепер евакує уряди... Іван Роман, також у військовому однострої, стає незамінним. Д-р Комаринський, д-р Попович, аспірант Вашко, поручник Андрашко, Ернест Бунчик, Михайло Тулик, Волошук, д-р Дубровський, д-р Цуперяк, Яремчук і багато інших взяло на свої плечі весь тягар евакуації, бо чехи повтікали і залишили красу палату на Божу ласку. Ось вам герої! Двадцять років побирали платні від того красивого уряду, а тепер, коли потрібно щось вирятувати, вони повтікали. Сдиний з чехів, директор Райт, працює солідно, а ті всі панове шефи та референти зникли, мов камфора. Навіть віце-губернатор Бескид, що якраз тепер тут мав би бути, втік і ціла мамутова праця спадає на плечі оцих наших очайдушних молодиків-ентузіястів, що залишають старання своїм добром, спішають рятувати добро загальне.

Нещастя в тому, що нема авт. Військові авта перевозять чеських урядовців, а народне майно рятувати нема кому і нема чим. Інж. Біган телефонував ще вчора до Відня і вчора вночі прийшли вісті, що дві німецькі автоколони виїхали з Відня нам на поміч. Але сьогодні говорять, що чехи цих німецьких авт не хочуть репустити, бо бояться пропаганди... То нехай посила-

ють свої авта, але здержати німецькі авта і не посилати своїх - це ж неможлива ситуація! Мусимо щось робити: реквірувати приватні комунікаційні середники, не тільки авта, але й сільські вози...

Мадяри гуляють, п'ють вино, як воду... По вулицях небезпечно ходити, бо поліцаї-чехи повтікали, залишились лише поліціанти-мадяри, або ті, що задумують лишитись у мадярській службі і вони непевні...

До вчора поліція стерегла браму будинку пана прем'єра Волошина, сьогодні залишили. Сестрінка пана прем'єра, учителька панна Дутківна, зустріла мене на вулиці з плачем: Хату не сторожать, всіляка голота ходить попід браму та провокує... Пан прем'єр ще все у Відні, вони не знають, що робити. Питається мене:

- Пакувати чи ні?

- Безперечно евакувати, як нема куди, то бодай до Невицького, - відповідаю. - Неодмінно все пакувати: приватне помешкання пана прем'єра, бібліотеку, архів, а також і сиротинець...

Трохи заспокоїв я панночку і зателефонував на військову команду, щоб дали військову сторожу. Не знаю, чи послухали.

До пана міністра Ревая прийшла мадярська делегація, щоб для утримування порядку дозволено мадярам зорганізувати Мадярську Національну Гарду а також, щоб було вільно мадярам носити кокарди в їх національних барвах.

Наш уряд на це погодився, але Гарда мусить бути абсолютно без зброї і має бути приділена до поліції та виконувати, разом з поліцією, службу безпеки. А щодо кокард, нехай собі носять, нам тим не зашкодять.

Появились плякати, щоб колишні мадярські фронтовики голосились. Вже зараз сполудні появились на вулицях сильні відділи мадярських гардистів з лентами та кокардами в мадярських барвах. Багато жидів бачимо в організації гардистів, як видно, хочуть прислужитись. Навіть тішаться, що вони мадяри...

Мадяри демонструють з тими кокардами. На грудях, а то й через плечі мадярів, жидів, звисають широчезні ленти мадярського триколюру. Але, ох, сумно, появляються з мадярськими кокардами і "наші" руснячки; учитель горожанської школи Мешко, веде свою жінку, а на грудях обох величезні мадярські кокарди... Нікчема один, щоднини заходив до клубу "Просвіти" з жінкою, не плативши навіть вступного! Колись був "русским", опісля винюхав, що можна йому, селянському вчителеві, дістатись до столиці і тоді став "українцем". Зорганізував якийсь паршивенький хор, нашими піснями здобував собі славу, а тепер зрадив! Бачу жінок наших

"патріотів", також з кокардою... Бачу молодика, що перед кількома роками матурував і був дотепер великим "українцем", також з малярською кокардою на грудях... Здоровить мене. Замість прийняти його здоровкання - плюнув я на дорогу перед ним:

- Фе, ганьбися, нікчемо! - та пішов я далі. Він довго ішов за мною, не знаю, чи задля вияснення, чи задля помсти. Але я більш не оглядався. (Шкода мені свідомої української рідні, а то назвав би його ім'я, щоб "увіковічити"!)

По вулицях доходить до демонстрацій. Кличу Німчука, щоб подивився, але він з краєвого уряду не рушається. Йому "добрі сусіди" вигрожували смертю і він ночує в краєвій палаті.

Виходжу на вулицю. Перед "Короною"* юрба малярні. Всі дивляться на дах будинку малярського "Касина". Застановився і я. Аж бачу, висуюють малярський прапор. На вулиці величезне захоплення малярської босячні, вигуки, крики. Я причулився до рогу вулиці і слідкую, коли дістану... На мості загуло, гремить: біжать три броневики з кулеметами і застановляються перед каварнею "Корона". Малярня моментально розбігається - куди-котрий... Незабаром і малярський прапор зникає з даху - його стягають. Панцирники хвилини десять постоляли, "прочистили" і пішли далі...

Кажуть, що біля моста один наш вояк застрілив маляря, що п'яним напав на нього... Малярі так далеко йдуть, що малярськими лентами оздоблюють і пекарчуків з кошами на спині. Один такий пекарський помічник обвив цілий кіш і їдучи побіля нашої сотні, вишкіряв зуби на вояків і плював на них. Говорять, що він у своїй безличності пішов так далеко, що навмисно наїхав на вояка, а той, не вагаючись, застрілив смаркатого...

5-го листопада 1938.

В міністерстві виконували ми службу цілу ніч. Зранку хлопці поголодніли, хтось приніс ковбаси і хліба. Слава! Німчук роздобув пляшку коньяку і ми всі так його зі всіх боків обсіли і ділились: ми йому ковбаси і хліба, а він нам по чарці... Закусиє з нами і пан міністер Юліян Ревай.

Веру нотес і йду до міста. Виходжу на "корзо"; на променаді малярні повно, прапор малярський знову ввішаний на малярському касині. Але надлітають два панцирники і військо розганяє юрбу, прапор знову зникає...

* Готель і гостинниця.

Щось робиться незвичайного. Гурти знов демонструють, кричать і кулаками вигрожують. Питаюся, що там пригодилось? Оповідають мені, що на Радванецькій вулиці наш вояк пробив штиком п'яного мадяра... Вояк ішов собі вулицею, на нього напали два мадяри, один його вдарив, а він вихопив багнет і в груди! За ним пустилась юрба мадярів, він почав тікати і замішався в сотню війська, що походувала... Поліція приєднала військо, але ні один вояк не признавався до вбивства... В місті поготівля, напруження таке, що тільки іскри потрібно і все вибухає.

Сьогодні зрання знов напали мадяри на директора Аркаса. Хлопці остерігають і мене, але в мене грає кров журналіста. Із записником у руках блукаю по вулицях. Як не крутитись поміж юрбою, коли ж цей час такий прецікавий? Але бачу, що з дня на день гірше і особливо сьогодні, після того, як вояк пробив мадяра, напруження страшно.

Д-р Росоха та Кузьмик зорганізували цілий відділ наших студентів, що помагатимуть евакуювати інституції.

Повертаюся до міністерства. Там уже Федір Ревай оповідає, як на нього сьогодні напали мадяри, аж чотири рази. В касі хворих він був державним комісарем. Директорові Намислову дав наказ виплатити тим урядовцям, що покидали Ужгород, евакуаційне, крім того хотів якусь частину зарядження евакуювати, бо більшість належала нам. Намислов заявив, що тут є паном не український уряд і не комісар Федір Ревай, але "Мадяр Немзеті Танач" (Мадярська Національна Рада). Намислов післав урядовця Марґочія за д-ром Керекешом і той появився з двома мадярськими гардистами.

- Та чи ви осліпли і не бачите, що тут вже мадяри панами?! - гукнув старий Керекеш, один гардист підняв поліно дерева і хотів ударити Ревая по голові, але прискочив урядовець Манівчук і унеможливив напад.

Федір Ревай був рівночасно директором державної друкарні і дістав наказ, щоб цю друкарню, вартости біля п'яти мільйонів корон, негайно евакував. Але перед брамою стояв з револьвером пожарник, біля нього також озброєний мадярський гардист і загрозили йому так, що прийшлося телефонічно просити поміч і тільки при військовій асистенції можна було евакуацію перевести. При вході вулиці Берченської, одна баба - мадярка - почала глумливо вигукувати: "Підкарпаття не дамо!..." Він стуснув бабу, але прибігли мадярські гардисти і - ганьба не ганьба - прийшлося рятувати життя втечею. Ще не добіг до "Леґіон-дому", як один волоцюга, п'яний покосвий маляр, накинувся на нього, але випадково знайшовся там професор Голота і палицями ледве обігнались як від псів.

Найцікавіше те, що мадяри старались унеможливити евакування і його власної друкарні, мотивуючи тим, що, мовляв, це державний (розумій: мадярський) масток; тому, що він евакує державну друкарню, отже його приватна друкарня має зістатись, як винагорода... І тут також прийшлося вжити аргументів - багнетів.

З евакуацією наші хлопці роблять просто геройства. Мадярська Народна Рада взяла собі в голову, що все тут її і не пускає нічого вивезти.

Опишу цікавий випадок в Кооперативному та Торговельному Союзі, в цих наших великих господарських інституціях. На завізвання Мадярської Національної Ради зійшлися члени дирекції Калмар, Мончак (що дотепер був "руським", а тепер став мадяром...) і Франц, і прогнали директора Славіка. Цей зібрався і відїхав до Чехії, разом з чеськими урядовцями.

Коли Юрко Лацанич в Торговельному Союзі побачив, що пропадає наша чисто національна інституція (бо тричвертини членів рекрутується з нашої території), то прибіг до міністерства і просив ради, що робити. Замість поради виставили ми йому декрет державного комісара і сказали йому:

- Юрку, евакуювати!

Юрко Лацанич представився "начальству" як державний комісар, але там йому сказано, що на наказ мадярського "Немзеті Танач"-у не сміє ніщо рушити. Тоді Юрко кивнув пальцем на наше військо, що вже ждало під дверима і разом з українським урядництвом врятував інституцію і то інституцію не аби яку: врятували триста вагонів пшениці й жита вартости біля п'яти мільйонів корон, колоніяльного товару за 800,000 корон і ціле зарядження, майже весь інвентар. Подібне сталося і в Красвому Кооперативному Союзі. Наш відомий кооператор Августин Лавришин також представився "правленію" як державний комісар і зараз хотів забрати гроші.

- Не підходьте до каси, не бачите, що її запечатала Мадярська Національна Рада? - говорив мадяр. Та щоб не ламати мадярської печатки, знаменитий комісар дав наказ воякам: віднести цілу касу на міністерство українського уряду. Там було 600,000 корон готівки, а в других панцирних тресорах цінних паперів та векслів на кільканадцять мільйонів корон.

Так працювали наші хлопці, наші українські урядовці, що рятували народне добро для своєї рідної держави.

5-го листопада 1938.

Ще раз пробую іти до експедитора, щоб мені вивіз меблі бодай до Перечина, коли вже не до Хусту. Але це виключено, за жадні гроші вантажника ви не дістанете. Повертаюся зажурений. Людина дереться десять років, назбирає трохи зарядження, книжок, а тут усе те пропаде. Шкода мені моєї бібліотеки, за двадцять років назбирав біля тисячки книжок і все те тепер миші гризтимуть в мадярському Унгварі...

Повертаючи від експедитора, напроти вулиці Гучної, перед касарнями (біля інституції глухонімих) враз чую вигуки: "Бий українця!" Ще заки я опам'ятався, побачив перед собою п'яного бродіївця, здається, з Радванки, і двох інших незнайомих типів. Вусатий раптом підніс палицю, щоб вдарити мене по голові, я голову трохи відхилив і палиця впала на ліве рамено з такою силою, що вповні задеревіла, затерпла мені ліва рука. Доки я відскочив, дістав ще раз палицею по плечах, але вже не так сильно. Крім олівця й нотеса не мав у руках ані в кишенях нічого. Скрутився я і перебіг вулицею, куди якраз проходили військові обози. З Гучної вулиці надходив відділ війська і як це напасники побачили, подалися в напрямі міста. З озброєним вояком п. Яремчуком слідкували ми за ними, щоб передати поліції, але вони серед юрби зникли нам з очей.

- Неможливо, щоб ви були без зброї, - каже мені Яремчук і ми пішли до красної команди жандармерії. Тут я пожалівся підполковникові Дроздові і він мені дав у подарунок 6.35 міліметровий бельгійський бравнінг, але ані одної кулі. Знайомий наш детектив позичив мені кілька набоїв. Плече мене так болить, що не можу здвигнути руки.

Від пані Станькової довідався я, що д-р Михайло Брацайко задумує залишатися в Ужгороді. Пішов я до нього і кажу:

- Пане публічний нотарю, що ви робите? Хіба ж ви не бачите, що нас вже тепер б'ють, коли ще вся сила в наших руках? Що буде, як вони будуть дійсними панами?! Тоді ми, експоновані, висітимемо на телеграфічних стовпах...

Д-р Михайло Брацайко запевнив мене, що ані в думці не має залишитись, тільки заздалегідь розголосив, що ніби зістається, бо інакше мадяри зробили б помсту вже тепер, а то нехай думають, що мають ще на те часу...

Повертаюся до міністерства, щоб працювати. Понад вечір входить до пана міністра Ревая трьох-членна делегація ужгородської мадярської Народної Ради з величезними кокардами на грудях. Були то директор Молнар,

партійний секретар Кароль Кесері і ще один третій панок, якого я не знаю. Між ним і паном міністром Ревасм відбулася цікава розмова. Мадяри вимагали, щоб красвий уряд не евакуювати, аргументуючи тим, що палата була побудована для Ужгороду і вона, разом із зарядженням, має для нього і зістати.

- Ми вам залишаємо тут мастку за півмільярда корон, - відповів міністер Ревай. - Школи, інституції, цілі бльоки палат, модерно вибудований європейський квартал Галаго, між тим, хочби і ця п'ятиповерхова палата, що сама коштувала дев'ятнадцять мільйонів. І ще вам, панове мадяри, не досить? Ви ще вимагаєте, щоб ми, бідні українці, залишили тут рухомий масток?! Ні, панове, прийміть до відома, що ми забираємо все, що можемо, відшрбуємо навіть ті клямки з дверей, бо все те наше...

Мадяри відійшли, а десь біля дев'ятої години вечором відійшов і пан міністер, залишивши нас самих з інструкцією: евакуювати! Д-р Комаринський, що не спав дві ночі, одягнув піжаму і пішов до третьої кімнати спати. Секретар Ворон, вичерпаний, змучений, ледве стоїть на ногах, передає функцію міністерського секретаря нам двом з Дмитром Німчуком, а сам також відходить.

Але Німчук також змучений і ми два умовляємось, що до півночі буду я в службі, а після півночі він.

Лежала в куті шкіряна канапа. Німчук простерся і зараз почав хропити. Я зателефонував до Національної Ради, щоб прислали студентів пакувати все, що можна, як наказав пан міністер. Але з Національної Ради прибуло лише кілька хлопців, а сказано було, що має прийти п'ятдесят.

Від цих хлопців довідуюся, що більшість семінаристів в інтернаті, а кілька інших у службі. Між іншими сторожать і хати деяких наших людей, бо ось уночі хотіли вибити вікна в ред. Михайла Тулика. А навіть вибили, тільки помилилися одною хатою - замість Тулика, витовкли вікна у сусіда-чеха...

Хлопці почали звивати чудові килими, зривати з вікон шовкові заслони, словом - евакуюємо. Телефоную до Національної Ради, щоб послали кур'єра до василіянського інтернату за дальшими хлопцями, але незабаром телефонічно сповіщають мене, що кур'єр не міг добитися до інтернату, бо перед брамою стоять мадярські гардисти і не впускають.

Якраз думаю над тим, яким чином видобути мені хлопців з інтернату, бо телефону не мають. Як їх сповістити? В цій хвилині вдираються до нашої канцелярії два мадярські гардисти з револьверами на мене. Я приступив до телефону, щоб зателефонувати, але один на

мене крикнув:

- В імені Мадярської Національної Ради, відійдіть від телефону! - Другий приступив до мене і вибив мені з рук трубку. Я тоді на цілу залу як не крикну:

- Дмитре!

В цю мить Німчук зірвався з канапи. Для гардистів це була несподіванка, бо вони його не бачили і на хвилину наче остовпіли, стояли бліді, але ще все вперли на мене револьвер.

- Поліція! Де поліція?! - гукаємо ми надармо, а наш поліціант висунув носа з дверей передпокою і коли побачив, що ці стоять над нами з револьверами, зачинив знову двері і зник.

- Хлопці, сюди! - гукнув я на студентів, що пакували акти в інших кімнатах. Пробудився і д-р Комаринський і вивели хлопці гардистів на коридор, здається, дали їм також порядну порцію прочухана, обеззброїли і ув'язнили. (Шкода, що не розстріляли ми їх на місці. Але, на жаль, поводитися ми з ними в рукавичках...). Тоді знайшовся і поліціант...

- Ти нещаснику, чого ж ти їх впустив сюди? - питали ми поліціанта.

- Та... знаєте, вони сказали, що приходять від капітана Бонча... а я хочу залишитися тут, у мадярській службі...

Нехай чорт забере таку поліцію!

Ми зараз заалярмували пана міністра, той генерала Сватека, за декілька хвилин прийшла і жандармерія, а також прибуло військо. Генерал Сватек зателефонував мені, що коли потрібно, то він поставить скоростріли на балкон...

Ще тієї ночі прибули студенти з інтернату і ми до рана все прекрасно евакували. Навіть і ми самі виношували столи, акти, відмонтовані телефони, бо все те пригодиться нам у нашій Державі.

6-го листопада 1938.

Сьогодні неділя, але в нас тепер неділі нема. Михайло Тулик ходить по урядах, контролюючи, чи все спакковано. (Десь перед кілька днями хтось йому сказав, що наші залишають речі мадярам та що в тій справі засідають. Він з револьвером вдерся на засідання, щоб забити тих, які мадярам хочуть лишити речі... Але сам переконався, що ніхто про те не думає, а навпаки.)

Може ніхто не носить на серці справу евакуації так,

як д-р Степан Росоха, цей ентузіяст і провідник молоді, що разом зі студентами підкотив рукави і виношують, що тільки можуть. Інженер Стрілець zorganizував гурт галичан, колишніх стрільців та інших - і ці люди працюють. Стрілець із своїх грошей дав 360 корон, щоб купити людям бодай сухого хліба, що виношують тяжкі шафи, столи та скрині. Треба було zorganizувати також відповідну сторожу надоліні, щоб зложене добро мадяри не розкрали, то про те постарався Іван Роман, що працює понад людські сили.

Вчора телефонували нам із Праги, що прилетить із Праги до Ужгороду пан прем'єр Волошин. Ми одначе просили, нехай сюди не прилітає, але хай летить до Солотвини і відтак самоходом до Хусту. Особливо небезпечно було для нього в Ужгороді після радієвих реляцій нашого "землячка" д-ра Бонкала з Будапешту, що виступив так ганебно проти свого колишнього приятеля. Він, між іншими сказав, що "коли б не Волошин, то 'північно-східня Мадярщина' (так називають мадяри Карпатську Україну) була б опинилася в рамках корони св. Стефана..."

В газетах, в журналах колись вчитував ім'я Бонкала, про якого згадувалось, як про українського народного працівника. Та коли б д-р Бонкало мав і самі найсвітліші заслуги супроти нашого народу (яких не має) і тоді, теперішнім своїм ганебним виступом, він спалив за собою всі мости, він зірвав назавжди з нами, бо він супроти свого народу поповнив злочин. Заслужить, щоб зачислили його до найпідліших зрадників! Говорить язичієм, накидується на українців і на честь наших найбільш заслужених людей!

На вулицях мадярні повно, ідуть до католицької церкви. Побоюємось, що можуть вибухнути демонстрації і тому вислано вантажники з скорострілами та панцирні авта по вулицях.

Евакуємо також і бібліотеки. Павло Кукуруза дістав доручення вивезти з магістрату наукову бібліотеку. Книжки в бібліотеці, що належать до самого міста, нехай залишаться, але наукова бібліотека заложена нещодавно за наші гроші, мусить бути вивезена. Роблять перешкоди і з красивим архівом. Міський бібліотекар "зник" кудись, забравши з собою ключі. Прийдеться розламувати двері.

Опівночі і я вивіз свої речі, але тільки до Перечина. Прийшлося підплатити військового шофера і він, вночі, коли ніхто не бачив, погодився відвезти нас за зарядження. Дощ паде, як із відра, а ще в Камениці мало не перевернулися у рів, з якого ледве вилізли.

Від самого Ужгороду почавши, кожна селянська клуня переповнена евакованими речами і жадної порожньої

стодоли не дістанете за жадні гроші.

Смішно виходить, що перед судовим будинком стоять мадярські ґардисти, гейби стерегли його перед забранням. Нехай стоять, завтра прийде черга й на суд.

Покищо евакуємо лише саму в'язницю. В келіях повно мадярських і польських терористів.

- Ти поляк?

- Поляк.

- Мадяр?

- Мадяр, - відповідають терористи. Їх збирають до купи і відводять. Куди, не знати. Може до інших в'язниць, а може...

Відвели п'ятдесят терористів. Цікаво, що між польськими терористами знайшлося двох, що видаються за українців. Одного зразу зловлено на брехні, бо сказав, що не вмів писати, а виявилось, що вмів - латинкою... Його заділюють між групу, яку відводять. Другого терориста поручник А. приводить до міністерства на "сповідь".

Випитус його секретар Андрій Ворон. Бідолаха, голоден, годус його, а потім запроваджує мене.

- Ти не українець, але поляк... Скажи правду, інакше застрілимо тебе!

- Присягаю, божусь, що я українець, ось, дивіться: вишивана сорочка в мене...

- Того нам замало, сорочку може хтонебудь одягнути. Чому тоді перейшов ти зі зброєю в руках? - питаю.

- Та... хотів вам принести кріс, що знайшов на стрісі...

Цей аргумент не дуже переконуючий і летить останній запит:

- Молитися вмівш?

- Вмію... Отче наш іже сси...

Слова "Отченаша" летять монотонно, але "Богородицю" не вмів, ані "Вірую". Писати не вмів, робиться дурним, а моє сумління каже мені, що це поляк, що це звичайний собі польський терорист. Поляк з Галичини, що вмів нашу мову і викував собі "Отченаш" для власної оборони.

Але доказу не маємо. Вишивана сорочка і "Отченаш" говорять в його користь. Наші звільнюють його і приділюємо до студентів на працю носити шафи.

7-го листопада 1938.

Зачуваємо, що президент суду д-р Гаджега, що стільки раз бився майже цеглою в груди за свою "русскість", не дозволяє евакуювати судову столицю. Прийшлося просити війська і при асистенції крісів та багнетів вивожувати судову столицю і суд. Двадцять років нищив він нас, але так само нищив і мадярів (був страшним чехофілом), а тепер робить собі політичний капітал у мадярів... Нехай іде, нехай, нам він непотрібен!

Найгірше боліла нас справа "Просвіти", бо не мали ми авт вивезти бодай саму бібліотеку, щоб врятувати біля сім тисяч томів найкращих творів.

З великою бідю вдалося одержати з Перечина вантажне авто. Тут ще й бібліотека зачинена і мусіли ми розламувати двері.

Пан Деха і три студенти - Гутник, Кульчицький та Кардашинець, а потім й інші - на своїх плечах виношують книги та вартісні експонати просвітянського музею. Вичерпуюча, муравлина праця, але хлопці працюють, щоби врятувати народне майно.

Вивезли одним автом речі до Перечина, а звідти прибули ще й перечинці помагати евакуювати "Просвіту". Ба-чу свідомих хлопців Кеджulichів та інших перечинських патріотів.

Але при другому вантаженні прийшло до зудару. Фенциківці та бродіївці, довідавшись про евакуацію "Просвіти", хотіли, щоб майно "Просвіти" залишилося в Ужгороді. Прибула мадяронська юрба, озброєна револьверами і напала на студентів. Студенти забарикадували двері, доки не прибула поліція, а також військо з ско-рострілами. Юрбу розігнано і вантаження розпочалося знову.

Вже й перед тим мадяри і мадярони посилали бандитів шпигувати, що в Народному Домі "Просвіти" робиться. Перед трьома днями ішло кілька бандитів вгору сходами вечором біля восьмої, але дорогу їм загородив Михайло Тулик і, озброєний револьвером, прогнав їх. Сторожив "Просвіту" цілу ніч. Від тоді Народний Дім стерегла сама поліція, але тому, що вже й поліції ми не довіряли, стерегли побіч поліції також і ми самі.

Так і тепер, не довіряючи поліції, студенти поставили свою озброєну сторожу, бо передбачали новий напад. Не помилились, бо дійсно вночі мадярони знов напали на Народний Дім, а два поліціанти, що були призначені до стороження брами, втекли. Осталися самі студенти. Щастя, що в пивниці було нагромаджено багато букового дерева на паливо, студенти повиношували поліна і дочиста забарикадували вхід "Просвіти". Стерегли до самого ранку.

8-го листопада 1938.

Випадково стрінувся я з професором д-ром Бірчаком. Дивуюся, що годі, коли всі сумні, задумані, д-р Бірчак в доброму настрої. (Правдивий богом, натура сатирика, що зі всього робить собі жарти, - думаю собі). Ризикую запитом. Може накинетсь на мене, бо ви не знаєте Бірчака...

- Пане професоре, що з вашою хатою?

- Чорт мені до хати! Ти не бачиш, що будують Україну?! - відповів професор весело і я більше про те не питався.

Через два дні ми передаємо мадярам Ужгород. Хто тільки міг, вже покинув Ужгород, зісталися лише ці очайдушні хлопці, що на своїх плечах рятують народне майно.

Прийдеться й мені залишити любий Ужгород, де я пробув сімнадцять років.

Маю одну біду з собою - мотоцикл. Міг би дочекати передачі Ужгороду і це було б для мене цікавим, міг би мене взяти відтак з собою в авті і пан міністер, але мотоцикл не візьму на плечі... Тому мушу рушати раніше.

Голошу, що їду до Хусту і в міністерстві приймають це до відома. Але крізь місто годі пробитись: військові вантажники, артилерія, обози, військо, хаос, замішання і непорядки. Тривало годину, доки з бідую пробився. Легітимують на кожній вулиці і я вже легітимацію і не ховаю до кишені, тримаю в руці, бо на найближчому розі спинять.

Прощаюся з Ужгородом. Признаюсь, зі сльозами в очах. Ох, милий Ужгороде, як я тебе любив! Гордий був, що з малого, провінціального нікчемного містечка виріс ти на модерне європейське місто. Прегарні бльоки палат дивляться своїми розбитими вікнами-очима в якусь невідому далечінь. Могутній василіянський п'ятиповерховий монастир стоїть пишно, над ним проходить осіння темна хмара, наче грізна заслона, що зараз зірветься.

В Дравцях застановляюсь. Люди плачуть, годі потішити цих бідних, до крайности нашої справі відданих селян-патріотів. Обступили мене дравецькі студенти і просто ридують. Пригноблючі, трагічні хвилини. Деякі старші гейби з докором дивляться на мене, неначе говорять: "Ви нас всі залиште на Божу ласку, а самі втікаєте... Не всілі були нас оборонити!..." Питаються, що мають робити? Що ж я цим добрим людям маю відповісти?

- Витримати, люди добрі, витримати до кінця, бо ми всі віримо, що ця страшна помилка буде направлена. -

Дравці, одно з найсвідоміших наших сіл, припало до Мадярщини... Це ж нечуване!

Прощаюся з дравчанами крізь сльози. На моє превелике диво бачу, що деякі студенти і другі селянські хлопці також беруть торби на плечі, кюфри в руки і прощаються з батьками...

- Не хочемо з мадярами бути в одній державі. Прощайте, мамо, прощайте, батьку...

Переїжджаю через Мукачів. Сам я ніколи Мукачева не любив. Врудне місто, нагадує орієнт. Коли б не той центр з гарною будовою магістрату, то не можна б його назвати містом. Мешканці в більшості жиди, а в центрі майже самі жиди. Через те й називали ми Мукачів "Палестиною".

Але тепер це вже не Мукачів, але мадярський Мункач. По вулицях жиди з мадярськими кокардами, зрідка чути слов'янську мову. Зайшов я до одної ресторації пообідати, а тут мадярка ані говорити не хоче по-українськи.

Берегово також уже Берегсас, для нас пропаще. На розі вулиці стоїть поліціант, а на шапці мадярська кокарда...

Закрутив я в напрям Мужійова, а тут бах! Трісла мені задня гума на чотирьох місцях... Завтра приходять мадяри, а я тут, серед мадярського поля з порядним дефектом, що й направили неможливо.

Наймаю воза до Руської Долини і, в супроводі реготу мадярні, везу свого "коня" на селянському візку, що нагадує теліжки. Тут наймаю іншого воза і пізно ввечером прибув я до Севлюша. Заночував у директора Ревая, брата пана міністра. Ще ввечером прибула родина Федора Ревая. Пані ще все заплакана за любим Ужгородом. Таксамо не могли дістати вантажного авта і продали дороге влаштування за безцін мадярам. Після тижня хаосу, евакуації, турбот, небезпеки і шаленої праці, аж тут я міг порядно виспатись.

9-го листопада 1938.

Доки направлять мені дефект, я заглянув до тимчасової редакції "Нової Свободи". Не була це редакція, тільки один стіл в друкарні Рота, а біля нього сидить і нарікає на погані зв'язки з Хустом редактор Й. Бойчук, що бідує з поганою коректурою. Тут зложили ми сьогоднішнє число "Свободи". Найбільше втішився Бойчук тому, що директор Федір Ревай привіз із Ужгороду газетного паперу, а то вже не було на чому друкувати газету.

Віля полудня поїхав до Хусту і зараз зголосився в пана прем'єра, котрий на днях прибув до нової столиці. Не бачив його вже другий тиждень, від того дня, коли летів до Відня на засідання арбітрів. Сильно змарнів і, здається мені, гейби за ці два тижні постарівся більше, як за два роки... Не диво, на своїх плечах переніс він такий великий кусок нашої історії...

Прем'єр Волошин дуже цікавився подіями в Ужгороді і я оповів йому все, що ми пережили за останній тиждень евакуації. Незабаром до залі ввійшов і міністер Бачинський і я повторив свої переживання.

Я думав, що міністер Бачинський заговорить зі мною по-українськи, бо ж ми йому в Ужгороді робили таку рекламу "українського" міністра, а він до мене "што-кає"* і говорить, як старий дяк, з "проізношеннями". Здивувало мене, тим більше, що на дверях міністра внутрішніх справ - українських напис. Нам казали, що він на шістдесят відсотків переорієнтувався... Нам казали, що він міністрові Реваєві дав писемну заяву, що він стоїть на платформі українській... Нам говорили, що після віденського присуду, коли вже лиш сліпий не бачить, що українська справа стоїть несогірше, пан міністер стане українцем, - а ось він балакає й далі такою дяківською мішаниною, що коли б зварив, то пес від того здохне... Балакає воляпиком, тарабарщиною, яка була й буде предметом наших посміхів.

Відходжу, щоб побачитися з іншими людьми, що розкажуть мені якісь цікаві події. "Со почтенієм", прощає мене пан міністер Бачинський і я, аж тепер бачу, що мають ті люди правду, коли говорять, що горбатого і могила не направить... "Шкода бензини" на цю людину, думаю собі, ми вже його не зукраїнізуємо.

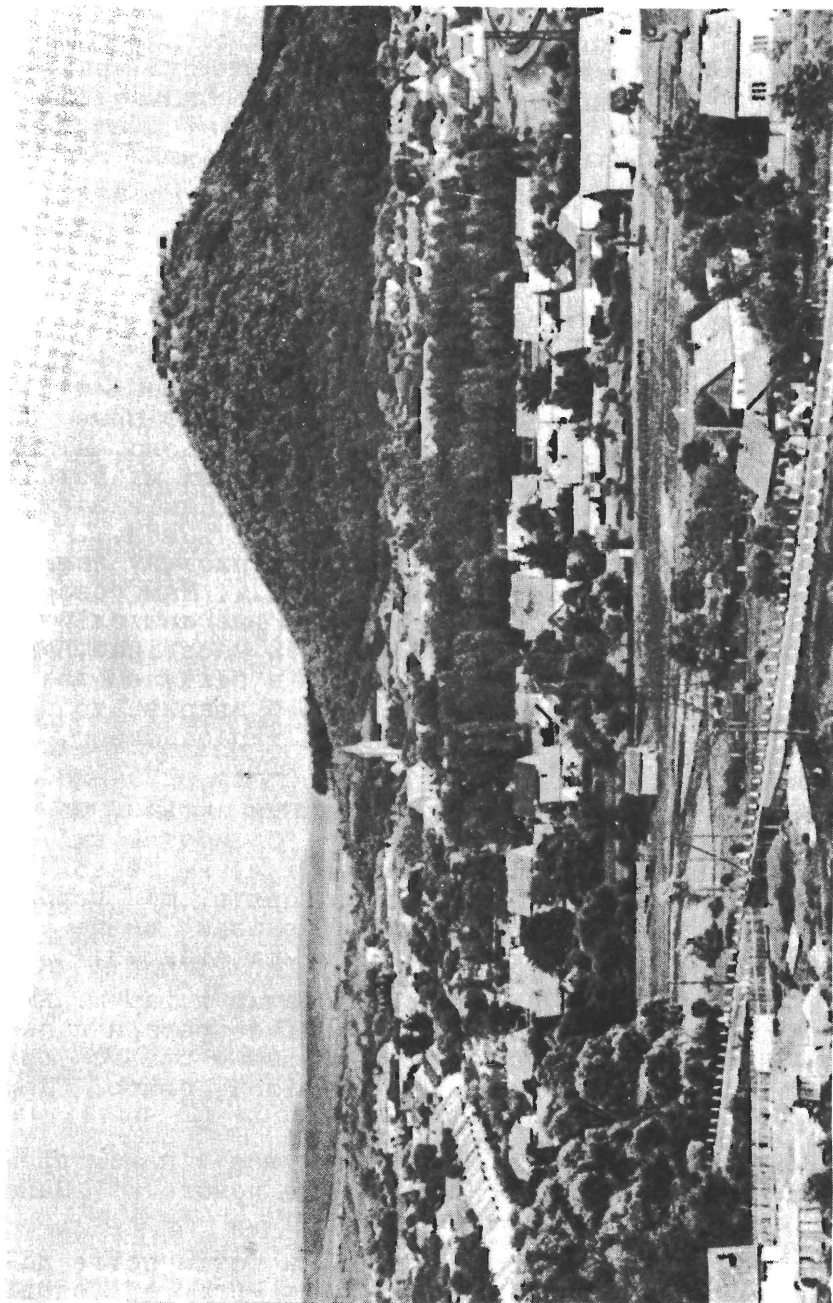
В секретарській канцелярії побачив я "арештанта", популярного Івана Гопка, у функції секретаря пана прем'єр-міністра. Колись його чехи, разом з його братом й іншими, волочили по тюрмах за відоме свято "Цариці України" в Невицькім.

Здибаю Рогача. Він якраз вернувся з паном прем'єр-міністром з Відня, може щось скаже нового. Найперш цікавлюся, де є Штеньо Клочурак.

- Клочурак залишився в Відні, а потім поїде до Праги на важні переговори, - відповів Рогач і оповідає мені подрібно, яке вражіння зробив на пана прем'єра віденський розсудок.

- Українська делегація у Відні була чи не найчисленнішою, бо крім наших делегатів мали ми цілий ряд експертів, а також і представники української емігра-

* Замість "шо" говорить "што", значить - він не-українського, "народовецького" напрямку.

Хуст із замковою горою

ції були сильно заступлені. Розсудок відбувся у палаті колишніх австрійських цісарів - Бельведері, куди поперш "замаршував" Тарас Шевченко - очевидно, лиш у формі відзнак на маринарках українців. З Ужгороду були тут: Августин Волошин, д-р Юлій Брашайко, д-р Микола Долинай, Степан Ключурак, Іван Рогач та багато інших.

- Виголошений розсудок на всіх зробив надзвичайно пригноблююче вражіння, особливо на пана прем'єра. Не жалів він за своїм маєтком, бо про нього ані не згадав, але шкодував найкращу в Європі катедралю, ужгородський замок, василіянський монастир, палати інституцій і свій сиротинець... Ключурак та інші підбадьорювали його, доказуючи, що ми з своєю самостійністю зискали більше. Сам німецький міністер закордонних справ Рібентроп розмовляв з паном прем'єром більше як пів години, потішаючи: "Перед двадцяти роками ви втратили Україну... а тепер вам шкода двох міст..."

Цю велику втрату прем'єр у своїй високій функції переніс мужньо і тоді сказав:

- Закотимо рукави і будемо працювати...

10-го листопада 1938.

Нападають на нас не тільки мадярські, але й польські терористи. Нападають на Торунь, на Присліп, а навіть відважуються зійти й нижче. Дня 28-го жовтня поперш напали на міст у Вічковому, 15 км від Волового в напрямі Хусту... Є це міст через Ріку, із стратегічного боку надзвичайно важливий. Перервати цей міст значило б замкнути цілу волівську Верховину, відірвати Волівщину від світу.

Із гори в напрямі Волового зійшли польські терористи і почали шалено стріляти. Прийшли висадити так важливий міст в повітря. Міст стерегли два жандарми: українець Соляк і чех Калчік. Жандарми почали відстрілюватись. В цю хвилю переходив побіля мосту місцевий селянин (пенсіонований лісник) Йосип Лой, що був на місці польською кулею вбитий.

Польські терористи налягали, наші жандарми боронились. Терористи підходили чим раз ближче і вже не тільки стріляли, але й ручними гранатами кидали. Смертельно поранили Калчіка, гранатою поламали ноги, до того ще й кулю дістав у груди. Соляка також поранили. Тепер терористи підійшли близько до моста, положили яких двадцять кілограмів екразиту, що вибухнув страшною силою, але міст не завалив, лиш пошкодив з одного боку. Терористи знов ладилися і вдруге зробити атентат, але на тоді вже хоробрий жандарм Соляк прочунав

з памороки і, хоч сам важко ранений, скривавлений, не залишив свого місця, але стріляв далі, аж поки напасники не подалися взад.

Геройський вчинок нашого жандарма Соляка подивляють усі. Тільки йому єдиному може завдячувати Волівщина, що не була вповні відірвана від світу. То тільки українці, що боронять свою Батьківщину, вміють так погеройськи боронити кожний клаптик Рідної Землі!

Тяжко раненого Калчіка негайно завезли до лікарниці та він, бідний, подорозі вмер у Нижньому Бистрому.

Ще не встигли жертву Йосипа Лоя у Вічковім поховати, а вже знов напали польські терористи.

На Верховині є звичаєм перед погребом за помершим давати "Псавтирю", а після похорону "комашню". Люди зійдуться на молитви, прослухають, як дяки прочитають "Псавтирю", повечеряють спільно і розійдуться додому. Так і тепер сталося за покійним Йосипом Лосем. Поховали його як слід, відтак зійшлися на "комашню". Але під час самої вечері польські терористи знову зробили напад на село. "Комашняни" (яких п'ятдесят людей) приневолені були полягати на землю і там вичікувати до самого ранку.

Терористів було більше сотні, але тепер знайшли вони тут порядно підсилену мостову сторожу, а навіть військові повзи та панцирники.

Кінцем минулого тижня (в суботу) знову напали польські терористи на пограничне село Торунь. Нападали з беріжка від границі. Напали на нотаріят і пошту. Наші відстрілювались, але вони були в вигіднішій позиції і з беріжка кидали ручними гранатами, відтак підложили екразит і розвалили цілий поштовий будинок. При цій перестрілці згинув наш хлопець, свідомий українець і просвітянин Кость, родом із Синевира. Воронив він свою рідну Волівщину дуже завзято, відстрілювався, вибіг ще і з будинку, щоб проганяти пройдисвітів-терористів, але на самій вулиці засягла його куля польського бандита у саму голосницю... Поляг, бідний хлопець, за свою любу Карпатську Україну, яку він так любив. Знав я його особисто, здивався з ним під час агітації в Волівщині за часів Бродія. Одним геросом більше... Карпатська Україна родиться в крові наших молодих героїв, що своїми грудьми боронять Рідний Край.

Сумно чогось мені на душі. Сьогодні передають наш Ужгород і Мукачів... Вже мали б бути тут, вже вечір, а їх ще нема. Або може тільки я їх не здивав?

11-го листопада 1938.

Стою близько до чинників, до рук котрих збігають-ся всі голошення про терористичні напади. На протязі одного тижня п'ять разів напали на наші границі мадярські терористи. І так: 9-го листопада біля Косина напали на наші позиції, стріляли з автоматичних пістолетів, кидали ручні гранати, при чому один наш підстаршина упав, а п'ять вояків поранено. Цього самого дня біля Холмця напав на наші позиції аж цілий відділ "сабадчапатошів" (мадярських добровольців); 4-го ц. м. знову розпочалася стрілянина, а за тим напад, з нашої сторони три ранені, з мадярської кілька вбитих і ранених, яких терористи відволочили за собою. П'ятого, а також і шостого листопада був новий напад, при чому зранено одного вояка. А сьогодні прийшла телефонограма, що терористи напали на ужгородські винниці, які припали нам, але ніхто не був зраний... Диверсанти чергуються: раз польські, а раз мадярські. Але найцікавіше те, що ці дві наші сусідні держави, Польща і Мадярщина, не признаються до того і голосять у світ, що це наші повстанці.

Замонтовано для мене радіо і в Хусті, щоб могли слідкувати за ворожою пропагандою. Сьогодні почули ми з Будапешту, що в Хусті була перестрілка "рутенських повстанців" з військом, при чому було аж 200 мертвих... про що ми не знаємо, бо в нас панує спокій... "Кілограм хліба в Хусті коштує 25 корон", - каже мадярський спікер, а в нас тільки хліба за 2.60, що можемо й мадярів нагодувати...

Як я вже згадав раніше, під час евакуації всі чехи, а також і деякі наші "угроруси" повтікали, а тепер, на готове повертають та ще і з претенсіями...Щоб тим панкам загородити дорогу, наш уряд виготовляє розпорядження, що має прийти до "Урядового Вістника", редагуванням котрого був повірений я.

Прибув до Хусту д-р Росоха, що до останнього перебував ув Ужгороді. Оповідав мені, як то він продавав дрова в Ужгороді.

На подвір'ю краєвого уряду і судової столиці були гори букового дерева на паливо, яке вже почала мадярня розкрадати. Росоха придумав продавати ті дрова, - шкода лишати чортові в зубах. З довірення міністра Ревая розпочав він з Іваном Романом, учителем Роголем, двома поліціантами та одним нашим жандармом Сопком з Доманинець торгувати дровами. Великий віз 150, менший 100 корон. Серед двора були десятки возів. Продавали вже від восьмого. Але мадярська Народна Рада довідалася, заслала поліцію і привела д-ра Росоху на поліцію. На його превелике диво, дирекція, замість дати йому сатисфакцію та звільнити його, приказала

відібрати всі гроші... Якось вдалося сповістити Рогалю, той скочив до підполковника Лукаса і аж той д-ра Росоха звільнив при допомозі війська.

Другого дня знову торгували вони дровами, але поліція непевна, - ті, що їх стерегли, відійшли собі, жандарм пішов в іншу службу, прийшли малярські гардисти і знов ув'язнили д-ра Росоха. Тепер вже Іван Роман постарався, прибуло чотирьох наших вояків з двома скорострілами і під їх асистенцією знову почалась торгівля...

В красьому уряді ще все евакувало 35 наших людей під проводом інж. Волянського. Врешті й ті відійшли і останнього дня, 10-го листопада, з українців в Ужгороді були, крім міністра Ревая, д-р Росоха та Рогаль, а з наших військовиків вже тільки Іван Роман.

Ще й останнього дня, коли вже мали прийти маляри, д-р Росоха продавав з Рогалем дрова мадярам при асистенції двох скорострілів... Тоді прийшов до нього англійський журналіст, який прибув на параді привітання малярського війська і записав його ім'я, як українського урядовця, що залишився до останньої хвилини в Ужгороді.

14-го листопада 1938.

За ці два дні поїхали ми на провінцію (Драгово й Волівщина), щоб переконатися на місці, на скільки відповідає правді твердження ворожої пропаганди про те "заворушення" та "бунти". Всюди панує спокій, населення з найбільшою любов'ю відноситься до свого уряду і до своїх провідників. Будапештське радіо твердить, що люди падають з голоду як мухи, а ми переконалися, що харчів подостатком усюди за нормальні ціни.

Красьвий уряд - це гадюче гніздо, тепле кубелечко кацапської "сметанки". Це держава в державі. На чорта нам здався розсипалівським режимом організований красьвий уряд, коли ми тепер організуємо свої міністерства! Роздавити треба цю зміюку! Панове русофіли не працюють, тільки задармо гроші беруть і накидаються на наш уряд. Сьогодні зайшов я по справі до красьвого уряду, а там панове жарти собі оповідають та з паном Сцитовським, отим зубатим, кусливим кацапчуком, політикують. А пан Сцитовський ходить та іронізує собі, висміває наш уряд, навіть передо мною. І нема параграфу, нема якоїсь підстави позбутися отаких агітаторів? Очистити від них наше суспільне життя? Доки будемо поводитися в рукавичках з отакими бандитами?!

Довідався я, що проти Фаринича та Левдара є виданий стежний лист. Фаринич - це права рука Фенцика, йо-

го ад'ютант. Фенцик не може робити свинства тут, то післав свого секретаря і зачуваємо, що в Ужгородщині та Свалявщині той пан ходить по селах та агітує проти нас. Друга пташка, Левдар, це гармата меншого калібру, може і не всі колісця в нього в порядку, бо колись признали його урядово ідіотом. Був замішаний у якийсь морд і тоді д-р Брашайко, як адвокат, боронив його і вифорсував, що признали його дурним і так він обійшов тяжку кару... Тепер віддячується.

Сьогодні зранку побачив я Левдара на вулиці. Відважився панок прибути аж до самої столиці. Навіть аудієнцію хотів дістати у прем'єра. Та його арештували і його жандармерія кудись повела. Довідуся, що його випустили з тим, що не сміє більше вернутися до Хусту.

В житті не писав я по-російськи, а тепер прийшлося мені редагувати "Урядовий Вістник" і тією мовою. І то в своїй державі! Так наказано, щоб був переклад і московський. Протестую, ходжу, лажу, підбурюю, а навіть післав делегацію, щоб на відповідних місцях запротестувати: що то за справа, щоб ми, ще в своїй державі, видавали урядову газету чужою мовою! Для кого?! Для тих російських емігрантів, яких є малий гурт? Пообіцяно нам, що вийде розпорядження, де признається урядовою мовою мову українську і тоді не треба буде видавати його по-московськи... А то ганьба мені давати моє ім'я під московський текст.

Вчора з д-ром Михайлом Брашайком були ми в хустському гарнізоні і промовляли до вояків, яких було аж чотири курені (16 сотень). Величезна площа перед новими касарнями була наповнена в більшості нашими хлопцями. Говорили ми півтора години і як холодно нас прийняли на початку, так широко і сердечно прощали накінці. Запалили ми серця наших вояків і вони пообіцяли, що радо стоятимуть на сторожі наших границь.

15-го листопада 1938.

Був ув Ужгороді поліційний комісар Калиняк, емігрант з Пряшівщини, завзятий москвофіл. Ця людина - це було просто нещастя. Не було політичних зборів, куди б цього панка чеські можновладці не висилали, навіть на загальні неполітичні збори "Просвіти". Це була людина наче скажена собака - борони, Боже, щось сказати про Україну, чи назвати цю землю, чи нарід українським, бо відразу кидався, грозив, записував, переривав, навіть фізично унеможлиблював речникові продовжати говорити. Жінку мав мадярку, з якою найрадіше розмовляв по-мадярськи.

І ось цей панок і залишився в Ужгороді, в мадярсь-

кій службі поліції. Думає, що за його україножерну службу зроблять його поліційним директором. Але сьогодні довідуємось, що пана Калиняка мадяри зі служби звільнили... Мадяри зраду приймуть, але зрадника ніколи.

Чехи, що під час евакуації повтікали, тепер сунуть назад. Також панки, що залишилися в Ужгороді, приходять і голосяться... Де вони були дотепер? Що робили - ніхто не знає. Уряд видав розпорядження, що лише тих прийме на службу, що голосились до 13-го листопада.

Сьогодні побачився я з д-ром Долинаєм, нашим "дипломатом", що виконав багато для наших справ закордонно. Оповідає мені подробиці з історичного віденського розсуду. Говорить, що як тільки стало відомим рішення арбітрів, до прем'єр-міністра Волошина зараз підійшов мадярський полковник Невицький, син колишнього греко-католицького священника в Радванці (відомого мадярона). Прийшов намовляти прем'єра, щоби піддався мадярам, бо і так "немає змісту тепер іти проти Мадярщини..." Прем'єр Волошин надзвичайно обурився на таку мадярську безличність і полковникові Невицькому відповів так:

- Іди і скажи тим, що тебе послали, що ми із глибини нашої душі їх ненавидимо. Ми мадярів добре знаємо і нічого спільного не хочемо з ними мати. Коли б ми прилучилися до вас, то нашу сіль і наше дерево ви візьмете собі задармо, а тепер будемо вам продавати за гроші...

Німецький міністер фон Рібентроп дуже довго говорив з паном прем'єром і сказав, що мадяри вимагали плебісциту і спільного кордону з Польщею. То ж була дуже тяжка ситуація, бо Італія поставилася вповні за Мадярщиною...

16-го листопада 1938.

В мадярському радіо промовляв сьогодні бродіївець Ількович і накинувся на пана прем'єра в дуже несмачний спосіб.

До Хусту приїхав секретар Фенцика, професор Фаринич. Цікаво, що проти нього виданий стежний лист, а він собі нічого з того не робить... [...] Його органи безпеки арештували.

Фаринич довго у в'язниці не задержався: переночував одну ніч і другого дня вибрався, його пустили. Але в канцелярії мусів підписати зобов'язання, що на Карпатську Україну більше не повернеться. [...]

Вночі на сьогодні знову відбувся тяжкий бій із польськими терористами. В синевирській Чорній Ріці давали собі польські терористи сигнали електричними ліхтарями. Більший відділ наших оборонців границь розпочав перестрілку, що тривала до ранку. Диверсанти мали п'ятьох убитих, але всі трупи відволочили з собою.

Як видно, напад терористів був задуманий поздовж цілого пограниччя, бо тієї самої ночі відбулась і у Прислопі страшна боротьба. Наші добре скрилися в одній селянській хаті і біля хати та відбивали напад терористів, головню ручними гранатами. Над рано побачили прекрасний вислід: чотири вбиті польські терористи; з наших ніхто не був навіть зраний.

Терористи озброїлись не лише наймодернішими "мавзерками" та набоями, але при них знайдено також масу летючок, що розкидали ночами серед населення.

Оглядаємо ті летючки. Якись хитруни в Польщі видрукували їх українською мовою, правда, дуже поганою. Видно, що концептував їх якийсь галицький поляк, неграмотно, не по-українськи. Летючки пом'яті, попробовані кулями та гранатами. Наліплюю їх до своєї збірки, але варто подати хоч деякі уступки з їх змісту:

"...Мусимо шукати сполучення з угорським народом... за нашу справу зносить переслідування мужній Бродій. Терпит він зато, що так, як ми бажав счастія карпаторускаго народа, що хотів злуки Підкарпатской Руси з Угорщиной. Не позволимо, щоб споткала його якас кривда... Хочемо злуки з угорським народом... (під ним: Падоліст 1938)."

Летючка жовтої барви, виглядає, наче б її видали якісь карпатські комбатанти, а не поляки...Цікаво, що Польща в радіореляціях відхрещується від тих терористів і каже, що це наші повстанці... В тому дусі і зредаговані летючки.

Друга летючка написана поганою чеською мовою, також у нашому імені. Там м.ін. говориться: "...за каждого нашего чловска, ктери падне в бої с вами, загине пет вашіх ліді..."

В третій, циклостильованій летючці, якийсь поляк плаче над упадком Ужгороду й Мукачева (очевидно, в нашому імені) і кінчить: "Рятунок для нас то з'єднання з Угорщиною..." "Хай живе Прикарпатська Русь та Угорщина..." Підпис: "Руський визвольний комітет".

Четверта летючка також друкована циклостилем. "Розвалили нашу святу землю на дві половини, міста припали Угорщині так, якби людині відрізували голову, руки і ноги... Домагаємося з'єднання з нашими містами, злу-

чення з Угорщиною. Наша Прикарпатська Русь разом з Угорщиною дасть нам волю..." Підпис: "Визвольний Комітет".

17-го листопада 1938.

Фенцик свого міністерства зрікся ще 5-го цього місяця, просто з вирахованости, бо ось при передачі Ужгороду першим вітав мадярських гонведів (регулярне військо), так само, як і той другий зрадник Демко в Мукачеві, з тою різницею, що останній одягнув ще до того широкі мадярські шаравари і мадярську шнуровану "камізельку" зі срібними гудзиками... "Русській чоловік" і не міг пописатися інакше, як одягнути мадярський стрій на себе...

В Празі сьогодні міністер Юліян Ревай вніс до парламенту випрацьований ним проєкт конституції Карпатської України. З приводу того виголосив у радіо промову.

Цікаво буде бачити і статистично, що ми втратили наслідком відступлення мадярам південної території.

Стан на 1.XI.38:	12,608 км ² ;	834,000 населення
Передано:	1,700 км ² ;	194,000 населення
Лишилося:	10,908 км ² ;	640,000 населення

Національності:

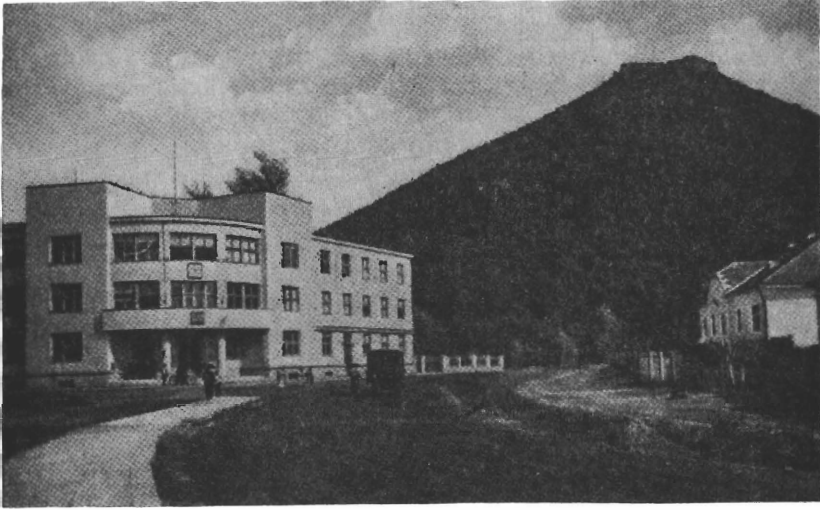
	Українці	Мадяри	Жиди	Інші
1.XI.1938:	513,600	126,000	105,000	89,400
Передано:	37,400	94,000	27,400	35,200
Лишилося:	476,200	32,000	77,600	54,200

Отже втратили ми майже 40,000 самих українців. Наша перевага у відношенні до інших національностей з 63 % зросла на 74.4 %.

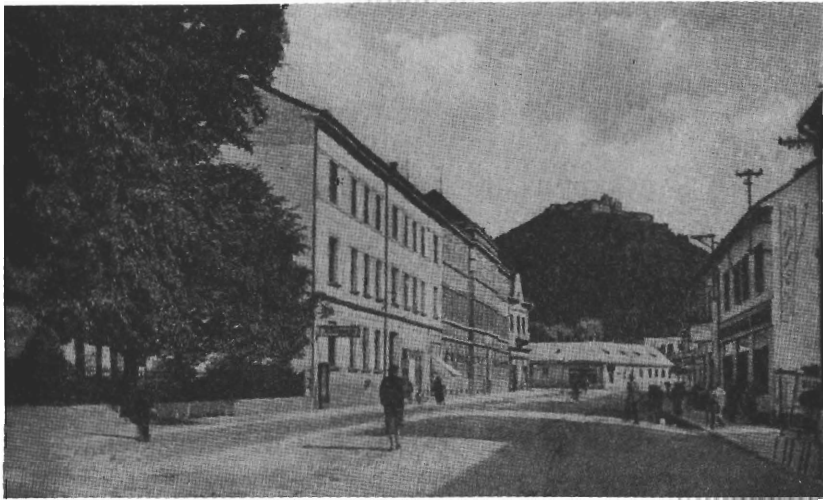
18-го листопада 1938.

Русофіли скупчуються в Хусті. Мадяронів повно і в міністерстві шкільництва. Такий собі Драгула, Федор та інші панки ще й на високому призначенні. Аби воно колись не помстилось!

Сьогодні відвідала наш уряд американсько-українсь-

Будова уряду. В даліні хустський замок

Вулиця в Хусті. Друга зліва будова - міністерство комунікації

ка делегація.

Харчування для верховинського населення забезпечено на цілу зиму. В Румунії і Югославії наш уряд закупив дві тисячі вагонів кукурудзи. Тисячка вагонів вже розділена. Принаймні до Великодня будемо мати спокій. Хоч збіжжя в республіці подостатком, навіть на експорт має Чехо-Словаччина, для нашої Верховини кукурудзу приневолені ми імпортувати, без неї Верховина не обійдеться. Із жита, наприклад, не вміють наші верховинці ані порядно хліба спекти, тоді, коли з кукурудзи виробляють кілька родів страв. Облюблена особливо "кулеша" (полента).

З Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці. Це спричинює урядові велику журбу, бо просто нема їх де помістити. Пишемо галицьким редакціям, щоб опублікували пересторогу. З одної сторони завдає ця масова еміграція труднощі нашій владі, - яка інакше ставиться до наших галицьких братів надзвичайно прихильно, - а з другої сторони наражаються ці втікачі на небезпеку, бо чеська жандармерія переловлює і просто без нашого відома, в кращому випадку, відсилає назад. Були й такі випадки, що передають їх полякам, а ті втікачів карають дуже тяжко. Проти цього ми в Національній Раді виступили дуже гостро і вимагаємо віддалення чеської жандармерії та передання її в українські руки.

Польське радіо знову голосить про якісь бунти, про якісь пожари на Березнянщині, де мали вигоріти цілі села... говорить про неспокої в Перечинщині, але це все брехня.

19-го листопада 1938.

Бродій є в тюрмі "На Панкраці" в Празі, як політичний в'язень, але він правдоподібно з цим числився, бо свою жінку (мадярка, дочка поміщика з Берегівщини, жадної слов'янської мови не вмів) задалегідь відіслав до Мадярщини.

Сьогодні з Ужгороду прибули втікачі. Говорять, що Фенцика часто бачити в ужгородській каварні "Асторія" в товаристві польського консула Халупчинського (стара симпатія!).

Говориться серйозно, що Англія дає Чехо-Словаччині тридцять мільйонів фунтів стерлінгів (сім мільярдів корон) на інвестиції (одна третина вже була виасигнована), з чого має припасти на Карпатську Україну 9 %. Ці гроші уряд думає вжити на індустріялізацію краю, побудування пошарпаної залізничної лінії та побудування нової столиці.

Хоч ми вже стали, так би мовити, самостійною державою, але не маємо війська, ані жандармерія не наша (а чужими руками багато собі не придбаєш!). На територіальну армію ніби маємо право, але від чехів ми ту свою армію так скоро не дістанемо. Вони із своєю армією носяться, як із яйцем і ділити її не хочуть. Але вже і до того часу нам треба подбати про народну оборону, бо дотепер влада не мала на що опертися.

Як я вже згадав вище, організацію Народної Оборони ми розпочали ще в Ужгороді, виготовили статuti і все ішло, як слід. Але уряд розпустив усі політичні партії, а наші мудрі юристи кажуть, що й ця організація припадає під поняття політичних організацій. Таким чином прийшлося думати про щось інше, "неполітичне". Прийшли ми на те, що існує "неполітична", але тіловиховна організація "Січ", яка існує далі. "Січ" у Карпатській Україні досить діяльне товариство, існує вже від двадцяти років, має свої філії, з яких найкраще стоїть філія в Перечині, а особливо в Ясіню, кошовим котрої є Дмитро Клемпуш. Таким чином, зі зміною статуту, "Січ" перетворено в цілодержавну організацію і її повний титул звучить: Організація Народної Оборони "Карпатська Січ" (коротко ОНОКС). Головним комендантом вибрано кошового ясіньської "Січі" Дмитра Клемпуша, якого затвердив і уряд Карпатської України.

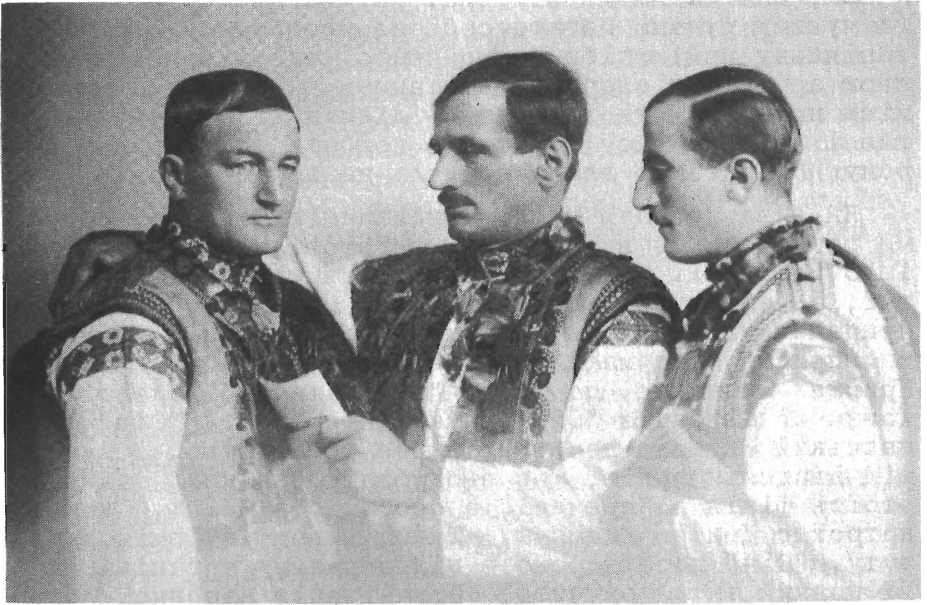
Головний комендант був підстаршиною австро-угорської армії ще за світової війни, брав живу участь і визначився в гуцульському повстанні проти мадярів у 1918-1919 роках. Він є відомим патріотом, одним із провідників Гуцульщини. Особисто з цим призначенням він потерпів, залишаючи фабрику (тартак) братів Клемпушів, якою властиво керував він.

Його заступником іменовано Івана Романа, також вояка (підстаршину) чехо-словацької армії, в приватному житті банкового урядовця. Він є відомим українським культурним діячем, одним із чоловічих людей в Карпатській Україні.

Генеральним писарем вибрано Івана Рогача, оцього очайдушного борця, популярного речника, першорядного агітатора.

Культурним референтом вибрано д-ра Росоху, відомого провідника нашої молоді, одного з найкращих борців за наші права.

Були закиди проти цих двох останніх, мовляв, вони не були вояками і як можуть бути членами найвищої команди, хоч і напів-військової організації. Але переміг той аргумент, і цілком слушно, що це функція більше політична (а не тільки декоративна); маємо багато прецедентів різних політичних комісарів при полках, навіть під час боїв.

Брати Клемпуші

"Карпатська Січ" у Великому Бичкові

Оце і був би склад найголовнішої команди "Карпатської Січі" з боку політичного. З боку військового штаб складався з фахових військових старшин, що кінчили старі австро-угорські, німецькі, російські, чехо-словацькі та польські офіцерські школи і були старшинами в ранзі від чотара до полковника включно. Мозком був полковник Гузар, а виконавцем поручник Чорний.

Сьогодні Українська Центральна Народна Рада в Хусті видала "Маніфест" до українського народу Карпатської України, в якій, м. ін., дає головні нариси господарської програми нашого уряду:

1. Зревідування і остаточне переведення земельної реформи;
2. Індустріалізація краю;
3. Піднесення і розвиток хліборобства;
4. Кооператизація;
5. Піднесення скотарства, молочарства;
6. Побудовання фабрик при допомозі закликаного (і власного) капіталу;
7. Побудовання залізниць і доріг;
8. Дбання про народне здоров'я (лікарні, соціальне забезпечення і т.п.);
9. Розбудування рідного шкільництва.

З цієї програми уряд переводить вже тепер те, що є в його спроможі. Дороги вже почали будуватись, бодай там, де потрібно зв'язати перервану комунікацію, переорганізовується шкільництво, заграничний капітал поволі приходить і починає цікавитися, відкриваються нові кооперативи і беруться до торгівлі вже й українці, які дотепер в торгівлі не були заступлені ані двома процентами - а то жах!

Терористи гуляють далі в пограниччю, як мадярські так і польські. Уряд виписав премії за зловлення терористів, від 500 до 3,000 корон. "Карпатська Січ" організує сторожі при мостах, в'їздуктах, клявзурах і при державних будинках, особливо побіля польської границі, де нема війська. Військо стоїть тільки на мадярській границі - бо Польща ніби заявила, що не має територіяльних претенсій (чому тоді посиляє терористів?). Тут "Січ" дуже пригодиться. Команда хоче вислати сильний відділ навіть на найбільш експоновану точку - Торунь.

Видали ми заклик боротися з провокацією та ворожою агітацією. По селах "Січ" бере ініціативу в руки, щоб нести культуру та освідомлення в народ. Аж любо подивитися, де тільки не зайдете до села, в читальнях шовечора лекції, відчити та промови. Селяни - колиш-

ні вояки - масово голосяться в "Січ" і виконують службу без слова протесту, без сотика винагородження (бо ми такого не знаємо, всі працюємо з ідеалізму!).

20-го листопада 1938.

Світова і деяка загранична преса надзвичайно прихильно пише про Карпатську Україну.

Народний чехо-словацький банк шукає приміщення в Хусті, щоб поставити філію для Карпатської України.

Пригадуйте собі, скільки шуму зробили москальські підручники, які завели для наших шкіл чехізатори? Та ось ті самі підручники тепер нікому непотрібні! Чеські шовіністи хотіли нашому народові їх накинати, ненавидячи просто зоологічно наше українство... Та ось десятками років гнане, переслідуване українство перемогло, а їх підручники дійшли до "краху"! Ще тільки одна-однісінька нещасна кляса знайшлася у Сваляві, що висловилася за ними, але й та тепер їх відкидає, бо самі учні, супроти волі вчителя кляси (кацапа) вимагають українські книжки! [...]

Вчора радіо з Будапешту проголосило цілий ряд сіл в хустській окрузі як такі, що внесли до мадярського уряду писемні прохання прилучитися до Мадярщини. Вечором беру авто і їду в чотири села (в інші поїхав д-р Росоха), щоб на місці переконатися, на скільки то відповідає правді. Беру також папір, щоб на місці дав урядово підписати дementації, а заяви ті відтак понесуть члени делімітаційної комісії до Будапешту, покажуть панам мадярам, що вони брешуть, бо села такого собі не бажають... Тому, що це вже вечір, їду до команди "Січі" і прошу одного відважного січовика зі мною в дорогу, бо туди повно терористів (їдемо аж до Н. Бистрого, недалеко Вічкового, на яке роблять сталі напади терористи). Виступає один худорлявий мужчина, середнього росту і голоситься до мене. Представився і виходить, що це письменник Горліс-Горський, з яким я познайомлюсь. Озброїлись, набрали набоїв, ще з одним нашим жандармом сіли в авто і до півночі об'їхали всі села, повернувши з урядовими заявами. З терористами ми не зустрічались, але боялись є чого, бо і попереднього дня в Н. Бистрому зловили двох польських диверсантів.

Збираю дальше голошення терористичних нападів. Всім нам вони вже остогидли, але нотую їх для майбутнього історика, щоб бачив "доброзичливість" наших "шляхетних" сусідів... Щоб і пізніші наші покоління не забули тієї ганебної поведінки супроти молододі держави, яка не бажає іншого, тільки жити як вільні люди... Може колись ще пригадаємо!

Приходить зголошення, що 12-го ц.м. добре озброєна польська терористична банда з 24-ох волокит перейшла нашу границю. Між собою говорять по-польськи, але видаються за українців.

Другого дня, 13-го, перейшло знову 18 польських во-яків під проводом старшини, зайшли аж на 900 метрів на нашу територію і забрали шістьох наших лісових робітників, відволочили їх на польську територію. Тут їх роздягли, перевірили кожний рубець, потім повели їх аж до Осмолоди і там польський поліційний комісар їх випитував. Змушував їх щось підписати, але підписав тільки один, інші відмовились.

Два дні після того, 15-го, знову напали польські терористи на пограничну фінансову сторожу в Прислопі. Трьох бандитів наші хлопці вбили, одного тяжко ранено. В цих польських бандитів знайдено летючки, ручні гранати польського виробу з вишкрябаним значком, годинниковий механізм для запалювачів екразиту з надписом "Кракуф", автоматичні пістолети "Мавзер", польські цигарети з польськими віністами, польська шоколяда, польські сухарі, екразит у старому австрійському та новому польському опакуванні...

Польща заперечує, що це не її люди, а ось вам факти, що ясно говорять противно.

21-го листопада 1938.

Плюнути не варто на таких зрадників, як Фенцик... В Ужгороді чи пак в Унгварі відбувся бенкет, на якому, святочно, зі склянкою в руках, Фенцик признався, що він віддавна працює за спільний польсько-мадярський кордон!

В уряді пропаганди на мою ший нависили також і військову пропаганду. Мав кілька промов перед тим, а тепер уже ані не говори, просто їдь та й годі! Виробив собі промову спеціально до нашого війська. До серця промовляю нашим воякам і дійсно, то патріоти, зі сльозами в очах обіцяють, присягають, що стерегтимуть границі Батьківщини. Не допустять клятого віковічного ворога ступити на Рідну Землю, де спочили святі кістки наших батьків... Лежать на границі, виконують тяжку службу, але як треба, побудуть там хоч і рік, коли так вимагає рідна справа. Кожний наш вояк, свідомий син українського народу, кожний наш вояк - то герой. Хотів би обняти цих хоробрих хлопців і висловити подяку кожному зокрема.

Передучора і вчора об'їхав у супроводі чотара Штефуци ціле пограничне пасмо Севлюш-Ракошин побіля мадярської границі. За два дні виголосив десять про-

мов, на десятиох місяцях. Вже захрип, ледве дишу. Але постійно запрошують до інших відділів і не можна відмовитись.

Крім того редагую "Урядовий Вістник". Колись легковажив це собі, а це найтяжча редакція, яку дотепер мав колинебудь. Слово не зміни, бо це закони, це самі параграфи, кожне слово - цегла, цемент, яке має вагу. Віда в тому, що скільки референтів, тільки стилів, правописів і дідько зна, що.

Цікава справа вийшла з д-ром Тисовським, що повірений організаціям міністерства судівництва. Приніс до "Урядового Вістника" розпорядження (з 14-го листопада), що всі судові езекуції за довги відкладаються аж до 1-го серпня 1939 року. Це справді благодать для нашого задовженого селянства. Як тільки розпорядження появилось, адвокати зробили крик (бо ж загрожена була їх професія) і д-р Тисовський за голову рвався, бо, "...справді трохи задовгий реченець..." Хотів, щоб я на себе взяв "друкарську помилку" і з серпня зробив січень та відповідно до того в наступному числі виправив... Але я цю "помилку" не взяв на себе, бо ж не моя вина. Мусіли другим розпорядженням відкликати реченець і дати другий. Як видно, важніші були адвокати та жидівські кредитори, як задовжений люд!

А тут чергова малярська брехня. Маляри проголосили в радіо, що Українська Національна Рада звернулася до них, щоб Карпатську Україну прилучити до Малярщини. Як видно, маляри висмоктують вісті з пальця. Також і Варшава голосить про якісь бунти, але сам кореспондент віденського інформаційного бюро потвердив, що в Карпатській Україні панує якнайбільший порядок.

22-го листопада 1938.

Дотепер ми були наче діти мачухи: не тільки від культури далеко, але далеко також і від опіки народного здоров'я. Лічниці в далеких чужих містах. Сталося щонебудь українському селянинові, чи робітникові, то ж доки довели до лічниці, міг він сто разів померти.

Цю болячку наш уряд одним махом віддалив. Дотепер були лічниці тільки в Ужгороді, в Мукачеві і в Берегові. Далека Волівщина, Гуцульщина взагалі не мали лічниці. Тепер їх маємо скрізь, аж вісім, отже в Кривій, в Севлюші, в Берегварі, в Солотвині, в Березному, у Воловому, у Дубовім і в Рахові.

Також школи будуть подібно розділені, щоб до тієї середньої школи мав доступ і бідніший селянський елемент. Середні школи матимуть приміщення. Наймодерні-

шим шкільним будинком є, здається, люксовий поверховий будинок чеської школи в Солотвині. Туди хочуть наші перенести учительську семінарію. Є там місця на інтернат, ба також і на помешкання професорів. Вичків також експонується, щоб дістати цю школу. Зачувати, що василіянський монастир туди перенесе свою гімназію.

Легаційний радник празького німецького посольства, д-р Гофман, прибув у Карпатську Україну.

[...]

Вечором почули ми знов у радіо промову міністра Юліана Ревая про те, що конституцію Карпатської України прийняв і празький сенат, таким чином ми вже Держава!

- Серед найбурхливіших подій ми захоронили себе як національна одиниця. Ми вже маємо свою, законом признану державність, яку вже ніхто від нас не відбере! - каже міністер.

Одно тільки болюче - назву нашого краю "Карпатська Україна" ані парламент, ані сенат не ухвалив, полишив це майбутньому нашому Соймові. Чехів їх консервативний русофілізм ще не навчив досить! Завів їх аж... у Будапешт і вони ще все сліпі! Ну, але направить це наш, народом вибраний, будучий Сойм!

23-го листопада 1938.

Заграничні кореспонденти поїхали на Волищину, щоб наочно переконатися про вандальні вчинки польських терористів. На власні очі побачити розбиті мости, станції жандармської та пограничної сторожі, розбиті школи та інші державні будинки. Вічкове, Торунь, Присліп, Синеви́рська Поляна... ось стації польських нападів.

Вечором повертаються. Довідуся, що й німецький консул Гофман усе оглянув, сфотографував не тільки місця нападів, але і речі та зброю терористів, яку залишили на місцях. Думаємо, що після цього Польща не буде відхрещуватися від своїх терористів, а коли й буде, то принайменше того культурний світ не повірить. Населення всюди широким віталом спонтанними маніфестаціями. Д-р Гофман міг переконатися, що терористичні напади населення не здеморалізували... Той сам Торунь, де перед двадцятьма роками на шибеницях вішали мадяри наших людей, Торунь, який є центром злочинних польських бандитських нападів, є вірним своєму урядові, його не підбурили, не дезорієнтували, - навпаки... А поляки вміють підходити: то раз видаються за українців, то раз за "русинів", що хочуть злуки з мадярами, а вже й "рутенські повстанці" вони! У Стакчині зловлено ві-

сімнадцять терористів; з них більш як половина вміє по-українськи... В Синевирській Полянці вбили нашого лісника Катеринюка і біля вбитого бандити лишили напис: "Нехай живе Україна..."

Мадяри й поляки, - оті два віковічні вороги, - спати не можуть через Карпатську Україну. Мадярщина й Польща, - оті дві бестії, гадюки, що кров смокчуть з українських грудей, умовились і конче хочуть знищити святу, віками вимріяну волю великого народу... Але, "дерева не ростуть до неба"! "Прийде на пса мороз" - каже наша приповідка...

Мадяри відкрито признаються (гляди газету "Мадяршаг"), що вони вислали в Карпатську Україну до тисячі терористів, з яких половину ми вже як не посікли, то забрали в полон. [...]

24-го листопада 1938.

Цікаво буде зазначити, що конституційний закон Карпатської України прийняв парламент в першому читанні 147 голосами проти 23, в другому читанні 146 проти 23.

[...]

До Хусту прибув православний архієпископ Саватій, великий приятель українського народу. Наші роблять старання, щоб наш уряд затвердив Українську Православну Церкву, але знову владні круги (а особливо Василіяни) є проти того, боячись, що відірвуть певну частину українців. На нашу думку, це помилка, нікого він не відірве від греко-католиків, але було б дуже важливим затвердити Православну Церкву, бо ми зразу всадили б клин між православних і з часом могла б Православна Церква в Карпатській Україні опинитися в українських руках... Фатальною помилкою було перед двадцяти роками легковажити собі православний рух, наслідком чого захопили його російські чорносотенці. Треба було тоді просто виделегувати людей, повірити їх організації, веденням православних і сьогодні третина населення (точно 136,000 душ) була б найкращими борцями, а то справу занапали. Тепер на часі це виправити; за кілька років Православна Церква є наша.

Русотяпи Коссей, Цурканович і Вальницький поїхали до Праги інтригувати. [...]

25-го листопада 1938.

Італійський журналіст Гуйдо Тонеллі, співробітник торінського часопису "Штампа", приїхав до Хусту і приніс із собою дві валізи харчів. В Будапешті йому сказано, що тут помре з голоду. Як побачив повні крамниці товарів за дешеві ціни, то обурився на мадярів.

Журналіста прийняв наш прем'єр-міністр і розмовляв з ним досить довго.

Нещодавно напали польські терористи на Нижні Верецькі. Біля моста кількох селян "виконувало службу" з сокирами. Було це в ночі, терористи дійшли аж до середини села, до моста. Безборонні селяни не могли боронитись, бо з топорища не стрілиш, а чехи не хочуть дати зброї. Панове чехи тим часом в ліжках гарненько собі спали! Терористи забрали від селян сокири, а чехів, щось п'ятнадцятьох, повитягали з ліжок і повели з собою. Забрали від них зброю, ограбили їх і повели в Польщу. Це їм наука на майбутнє!

Вночі з 18-го на 19-го листопада знову напали польські терористи на це село, але вже на фінансовій та жандармській стації не спали (до того було й кілька наших хлопців, що краще дбають про оборону рідного краю, як чехи...). Почалась гостра перестрілка і сторожі відбили бандитів. Терористи залишили одного мертвого, а кількох ранених забрали з собою.

27-го листопада 1938.

Два дні, в суботу і неділю, пробув я між вояками на пограниччі, поздовж мадярської границі, від Фанчикова почавши. Настрій між молодими вояками знаменитий, але старші нетерпеливі, ішли б додому. Жінки пишуть, нарікають. Було б добре пустити старших додому, а молодші, нежонаті, нехай зістаються. Летючками, промовами трохи заспокоюємо їх. Лазити по пограниччі (бо всюди автом не заїдеш), вимагає величезного зусилля і якраз мені призначили панове шефи таку тяжку працю. Але не нарікаю, бо і це потрібно комусь виконати.

В Копашньові відбулось величезне святкування Української Православної Церкви. Архiepіскоп Саватій відслужив першу архiepейську Службу Богу. Цікаво, що зараз на перший початок має такий успіх - біля п'яти тисяч учасників - всі околичні села взяли участь. З того видно, що Українська Православна Церква мала б тут ґрунт і за дуже короткий час православні москвофіли переорієнтувалися б і ступили б на правильний шлях українства. Церква - це величезний чинник. Ви уявіть

собі, як сильно впливають слова з уст архипастиря, коли він молиться за "Богом хранимую Карпатську Україну та її уряд..." Говорить мені д-р Зозуля, що люди, почувши слово "Україна" з уст самого Владика, після Богослужби цілісінький час на цю тему розмовляли...

- Коли вже Владика молиться за Україну, то значить - ми українці і треба ту нашу Україну любити...

Ви розумієте в чому річ?! Ми мусимо мати свою українську церкву, бо вона допоможе нам національно відродити й освідомлювати наш народ. Вона допоможе нам вивести його з віковичного рабства і темноти на Боже світло святої Волі! Наш народ є глибоко віруючим і одна проповідь з проповідниці більше варта, як сто агітаторів! Ви тепер розумієте, в чому річ?!

Знову приходиться писати про терористичні напади. Голосять, що 18-го ц.м. знову напали польські терористи на наше пограниччя, тепер в Нижнім Студенім і то в білий день. При перестрілці з нашими органами безпеки кілька польських терористів зранено, а один на місці вбитий. При трупі знайдено пістолет польського виробу "Цебра", коробочку на папіроси та шкіряний пулярес.* В ньому 50 корон, один польський злотий і 15 грошів. Також знайдено при забитому поштову листівку, заадресовану так: "Вельможна пані Ванда Микітка, Львуф, ул. Арцішескєго 8 м. ЗВ; III. брама". При ньому також знайдено фотографію молодої дівчини, правдоподібно буде це та сама Ванда Микітка, до котрої терорист листівку заадресував, але вже написати не мав часу... Може вже тепер його ця полька чекати!

Того ж самого дня нападали мадярські терористи біля Баркасова, при чому був тяжко ранений урядник фінансової сторожі Ф. Калаусек. Відний, сьогодні помер в перечинській лічниці.

В уряді пропаганди маса заграничних часописів, слідкуємо за ними. Західноєвропейська преса обурена поступованням Мадярщини й Польщі супроти наших границь. Великий румунський часопис "Віторул" написав велику статтю проти мадярської брехні. А ми з мадярами цяцькаємося! В рахівській лісовій дирекції повно мадярів, інженерів, лісників, на яких ми маємо людей. Але нема кому вдарити по голові цих гадюк.

Найновіше: Мадяри викидають наших громадян, даючи до спакування речей хіба ж кілька годин. Наших колоністів, і то таких, які землі не дістали при переведенні земельної реформи, але купили за готівку, мадяри викидають, позбавляють мастків, просто дають жебрачу палицю в руки... А ми з мадярами ще цяцькаємося!

Селяни зголошують терористів. Сьогодні кільком селянам виплачена премія за те, що привели нас на слід польських бандитів, яких ми зліквідували. Два лісові

* Гаманець, калитка

робітники сокирами убили терориста, що спав у зимівці під полониною... Виплачено їм три тисячі корон.

Цікаво, що один поляк, комендант стежі, за 2,000 корон продав нашим органам своїх товаришів; просто їх привів у руки наших жандармів а сам, забравши готівку, повернувся з тим, що його товариші при перестрілці згинули (згинули, але як?).

Хустську поліцію організує військовий старшина, поручник Юрко Білей, відомий український патріот, що так визначився при евакуації Ужгороду. Білей - знаменитий вояк.

З Ужгороду приходять тривожні вісті, що там сотнями наших людей заарештовано і в'язниці переповнені.

28-го листопада 1938.

Вчора вечором дала "Нова Сцена" * в честь нашого уряду святочну виставу "Запорожця за Дунаєм". Вже від тижнів мадярони агітують, що наші міністри ховаються від населення, та ось могли переконатися, що це неправда: на виставі був наш прем'єр Волошин і міністер Ревай, яких публіка прийняла з величезними оваціями.

Микола Аркас у своїй найбільшій ролі Івана Карася грав чудесно, майже дорівнюючи незабутньому Садовському. "Запорожець за Дунаєм" вічно свіжий, вічно актуальний...

Сьогодні наспіла радісна вістка, що новим карпато-українським греко-католицьким єпископом Рим іменував нашого відомого патріота о. д-ра Нярадія, єпископа крижевацького (Югославія; він з бачванських українців). Нярадія знає наша Карпатська Україна ще з тих часів, як був адміністратором пряшівської єпархії.

У Бовтраді побили мадяри наших колоністів і вигнали із їх власних хат просто на вулицю. В Руській Долині арештували свідомого просвітянина, доріжника Маслея, передержали два дні у в'язниці і він звідти зник. Нещасна жінка надармо шукає чоловіка, його вбили мадярські бандити. Є свідки, що його вбили з іншими у Вилоку і серед одного мадярського двора закопали в гній.

Прийшло зголошення про черговий мадярський злочин. В Чопі ще 16-го ц.м. мадяри так побили Михайла Ворона, батька секретаря міністра Андрія Ворона, старенького 79-річного селянина, що він від побоїв помер. Що ж їм міг шкодити цей старий чоловік, це можемо знати.

* Красвий театр Закарпаття.

Після татарського нападу залишилося тільки 260,000 мадярів, а що їх тепер біля вісім мільйонів, це тільки тому, що нищили інших народів. Одних вигубили фізично, а других змадяризували насильством. Їх нація складається із змадяризованих слов'ян, німців, румунів, жидів і хто ще зна, з якої домішки. Хто їм стояв на дорозі, того просто знищили, як ось нещасного Маслея. Таким чином "вифабрикували" собі мадярів так, що найбільшим їх поетом є сербін Петрович (Петефі), найбільшим героєм Дамянич (серб), найбільшим політиком Кошут (словак), найбільшим фінансовим капітетом Попович; багато десятків інших передових людей можна б назвати, яких предки не прийшли з диким вожаком Арпадом, за часів котрого мадяри були настільки дикі, що їли сире м'ясо, а в тижні вмівали назвати по-своєму тільки три дні... (вже "серда" - наша "середа", "чітертек" - наш "четверок", "пінтек" - наш "п'яток, п'ятниця", "сомбат" - наша "субота") і три тисячі слів взяли живцем з нашого слівництва...

Не тільки їх література вивихнена, але вивихнені й вони. Ніхто на світі так лаяти не вмів, як вони, ні один нарід не є такий суворий, дикий, немилосердний, безоглядний, як вони. За Наполеоном можна б безпечно і на мадярів ужити: Пошкребчи мадяра - вийде з нього монгол, варвар, що з європейцем не має нічого спільного... Культура двадцятого віку його не переформувала, він залишився диким азіятом. Це найбільше видно з його натури при лайці, при бійці, чи навіть при забаві... Вже їх прародичі - гуни - (цими своїми племінниками вони і самі гордяться) були страхіттям людства, але "божим бичем" вони для мирних середньоєвропейських народів і до сьогодні. [...]

Знову голосять терористичний напад із-під Севлюша. Мадяри почали стрілянину, при чому є кілька ранених.

До Хусту прибули фільмарі з "Актуаліта", щоб відфотографувати уряд. Фільмували скрізь, ходили по канцеляріях і зганяли "матеріал".

До Праги поїхала делегація (д-р Гупаловський, Федір Ревай, д-р Бандусяк і Клемпуш) робити натиск на Прагу найменувати чисто український уряд, без домішки русотяпів. Також потрібно паралізувати інтриги банди Коссей-Цурканович, що риють у Празі проти нашого народу.

Сьогодні о другій годині похорон фінансового урядника Йосифа Горта, якого польські терористи вбили в Синевирській Полянці при передучорашній перестрілці. Над могилою в імені влади промовляю я і хочу промовити до серця тих чехів, що бажать з нами співпрацювати.

- ... Недавно поховали ми фінансового урядовця Івана Костя, українця, родом із Синевира, а ось тепер

лежить перед нами убитий польськими бандитами чех.... Кров чеха і кров українця ще ліпше підсилять спільну Батьківщину, в якій живемо...

Ось короткий зміст моєї промови, яку прослухали тисячі чехів, що взяли участь у похороні. Наше крило уважають найрадикальнішим, а ми хочемо доказати, що з чесними чехами хочемо іти разом, але проти ворогів нашого відродження будемо безоглядними!

29-го листопада 1938.

[...]

Вночі на вчора польські терористи знову напали на Присліп. Поготівля Оборони Держави, що зорганізована з жандармів, фінансів і війська, і цей напад відбила і вони подалися в напрям "Чорної Рипи".

Над вічківським мостом замітили більшу стежу польських терористів, але не відважились напасти на сторожу. Все ж таки в ночі очікується нападу.

30-го листопада 1938.

Сьогодні селяни принесли нам до уряду пропаганди "угрорусські" летючки, що взивають військо до непослуху. Нападають на наш уряд і найшляхетніших наших людей обкидають болотом. Друковані воляпіком, тарабарщиною, правдоподібно з мукачівської друкарні, бо переловлено їх біля Лалова.

Команда "Січі" утворила дев'ять організаційних округ на провінції, а то: Березний, Волове, Іршава, Перечин, Рахів, Середнє, Тячів та Хуст.

До "Січі" голосяться масово колишні вояки.

По цілому краю робимо масові збори та маніфестації за чисто-українську владу, бо побоюємось, що президент при зміні центральної влади (з якими падуть і влади автономних країн) покличе до нашого уряду кацапа Коссея або Вачинського. Народ стихійно є за українською владою, ані чути не хоче про якийсь мішаний уряд.

Закордонна преса живо цікавиться Карпатською Україною. В Хусті повно закордонних журналістів.

Секретар прем'єра Іван Гопко відходить з Хусту на шкільного інспектора до Перечина. Тому, що зістався лише Рогач, а Степан Клочурак постійно в дорозі, кілька разів приходиться й мені вскочити в ролю мініс-

терського секретаря. Дуже радо лишився б я у цій функції, але мене жде праця в уряді пропаганди.

[...]

2-го грудня 1938.

Вибрано третього президента Чехо-Словаччини, д-ра Гаху. Центральна влада подала димісію і з нею й наша влада (як члени центрального уряду). Новий президент федерації покликав до життя новий уряд. Прем'єром чеської влади став д-р Беран, в Словаччині д-р Тісо. Голова уряду Карпатської України - Августин Волошин, а другий міністер - Юліян Ревай. На наше превелике диво, третього нашого міністра президент не іменував. Робимо надії, що уряд Карпатської України сам його покличе та предложить Празі на затвердження.

Прем'єр Волошин є тяжко хворий вже від тижня, лежить у високій гарячці, так, що не поїхав навіть до Праги на вибір президента федерації.

[...]

3-го грудня 1938.

З нагоди іменування чисто-української влади вчора ввечером і сьогодні устроїли ми в цілому краю спонтанну маніфестацію.

Сьогодні перед полуднем заступники "Січі", громадянства, організацій та Української Народної Ради склали прем'єрові гратуляції. Прем'єр Волошин, між іншим відповів, що при арбітражі у Відні над величезною нашою втратою делегати були пригноблені. Тоді міністер заграничних справ Хвальковський сказав, що ми можемо вже бути спокійні, бо ми вже під стріхою, а інших народів Європи чекає ще велике потрясення...

- Українська інтелігенція має перед собою велике завдання: навчити наш народ, щоб він піднісся на високий ступінь культури. Ще цісар Йосиф II сказав: "Коли народ від мене не захоче навчитись чогось мудрого, корисного для нього, то я його примушу..." Може й нам прийдеться користатися таким приневоленням, але це робитимемо в інтересі самого народу, щоб очистити його хату від нечистоти і бруду...- закінчив пан прем'єр свою промову на привіт д-ра Михайла Брацайка. Я над цими високомудрими словами пана прем'єра, цього знаменитого педагога, цілий день роздумую.

Чехо-словацька армія демобілізує, наші хлопці (і тут думаю про українських хлопців), що з такою само-

посвятою стерегли границі, відходять додому. Аж страх стискає моє серце, коли думаю, що наші границі не боронені і їх "стерегти" будуть від тепер самі чехи.

"Січ" прекрасно розвивається, нещастя лише в тому, що нема зброї, хоч чеські магазини повні зброї, але для українців її нема. Маємо організацію, але на ворога хіба з мотиками підемо, бо чеські "братжі" * нам не дадуть ні одного револьвера.

4-го грудня 1938.

У "Слов'янському Домі" сьогодні з'їзд делегатів нашої "Карпатської Січі". Це представники місцевих та окружних організацій. З'їзд пройшов дуже врочисто, без зайвих дебат, по-військовому. Тут представився головний комендант Дмитро Клемпуш, що відкрив збори, д-р Росоха виголосив ідеологічну промову, а д-р Шпилька організаційні основи, відтак Іван Рогач проголосив декларацію і за його словами всі склали урочисту присягу. Тут побачили ми поперш уніформу січовиків, сіру, яка кожному до вподоби.

Владика д-р Нярадій видав пастирський лист, в якому увізвав священників бути українськими патріотами. Перший пастирський лист, який я читаю з насолодою!

Коссей, отой кар'єрист, поперш лизав сліди чеським аграрам, потім мадярам, а тепер знову інтригує проти нас у Празі. Робимо до нього публічний запит: Де він був і що він робив між 26.X. і 29.XI., бо ми так знаємо, що 3.XI. вів переговори з фенциківсько-бродіівською зграєю в Ужгороді...

З мадярської в'язниці повернувся василіянський монах Михайло Сабелька. На монастирському полі орав з робітниками, але прийшли мадярські вояки і його арештували під закидом, що він перейшов мадярський кордон. Завели його у каземати твердині в Паланку і за те, що він "укран" (українець), двічі побили його, лаючи при тому паскудними словами. В келії все ще сидить 12 наших людей, їх б'ють щоднини, при кожній зміні сторожі.

5-го грудня 1938.

Д-р Гофман, легаційний радник празької німецької амбасади, поїхав до Праги і зачуваємо, що розказав, що він бачив. Також висловив свій погляд, що найліпше було б доручити оборону країни якомусь генералові.

* Брати

З газет довідуємося, що в Галичині українці вимагають від поляків територіальну автономію.

Закуплену в Румунії кукурудзу для населення перевозимо через Польщу. Сорок вагонів транспортовано для Рахівщини, її негайно розділюють для населення.

В неділю відправив єпископ Нярадій свою першу, архієрейську Службу Божу, яку вважаємо історичною, бо відтепер в Карпатській Україні розпочнеться нове релігійне життя. Та боїмось, чи то вдасться, бо вісімдесят відсотків наших попів потрібно б вивішати, найперш таку бестію, як хустський намісник Бокшай. Радіо з Будапешту голосило, що ми його застрілили, а йому ані волос із голови не випав, агітує собі проти прем'єра Волошина і проти уряду й надалі і то відкрито.

Для нашого народу є просто національною катастрофою, що серед попівства так багато мадяронів, просто сказати, мадярів. Як відомо, греко-католицькі священники мають ту вигоду, що можуть женитися, коли римокатолицьким священникам целібат того забороняє. Католицизм дозволяє гладкий перехід із римокатолицького обряду на обряд греко-католицький і таким чином вітчає "українського" попа, що по-українськи говорить дуже нужденно. Ще старослов'янщину якось з бідою викував, але вдома говорить виключно по-мадярськи... Оцю можливість переходу мадярські священники просто використовували для женячки, а нам тим зробили шкоду і... ганьбу, що наше попівство - це вічний боляк. Отже поперш оцей перехід треба унеможливити.

6-го грудня 1938.

Огорнула нас велика втіха, що для шкіл будуть підручники все-українською літературною мовою. Віцеміністер Августин Штефан улаштовує середні школи на провінції так, щоб мав ліпший доступ селянський елемент, оте найздоровіше ядро нашого народу.

Кар'єристи, брехачі, кон'юнктуристи каються один за одним, а ми це із задоволенням приймаємо, ще й вихваляємо їх, замість копнути. Не забудьте, що при першій нагоді ці панове зрадять нас. Вони тепер "каються", але сміються собі в жменю при тому. Дотепер ці панове нас не знали. Дякуємо за таких українців!

Арбітражем пороздирали, пошарпали нам дороги. Тепер ці дороги направлятимемо, щоб позв'язувати "хвост" в якусь цілість. Дорога над Ужгородом будеється т. зв. Червеницею, з Доманинців до В. Німецького і з Оріховець до Циганівців.

До Хусту прибув німецький журналіст від "Ост Екс-

пресу", що чудово говорить по-українськи, просто до непізнання. Зветься д-р Ганс Генкель, здається, родом з Галичини (або з Буковини). Заступаючи секретаря, я уможливив йому авдієнцію й інтерв'ю з паном прем'єром. Із шефом пропаганди д-ром Комаринським їде на Рахівщину.

Заснований комітет для утікачів із Мадярщини, яких є вже біля 600. Мадяри виганяють немилосердно.

Флямандський журналіст відвідав Карпатську Україну і написав дуже прихильну статтю. Взагалі, світ цікавиться тепер Карпатською Україною. Про нашу малу країнку більше тепер пишуть, як про цілу Чехо-Словаччину. Від евакуації дотепер Хуст відвідало 24 журналісти, з того 12 німців, один швайцарець, два французи, один американець, чотири англійці, два італійці і два румуни.

Злостимосся на італійців - пишуть брехливо, неможливим тоном. Видно, що роблять це за мадярським підшептом. Італія відкрито підтримує мадярів, це видно з кожного її кроку, не тільки при віденському арбітражі, але і з голосів її преси.

У Вічковім польські терористи зробили чергову спробу висадити міст у повітря, але це їм не вдається. Майже щоночі стрілянина.

Мадяри з Ужгороду викидають людей, але перед тим їх ограблюють, вибираючи цінні вартості і гроші просто з кишені. Йосифа Комарка били поліціанти дві години, опісля забрали з його кишені 1025 пенге і побитого відвели на границю.

7-го грудня 1938.

На стінах Хусту появилися плякати маєстра Михалевича. Особливо один паде в вічі, виконаний прекрасно - просто говорить. Молодий, відважний гуцул стоїть з мечем, перед ним величезна гадюка-давун, розрізана на дві половини. Гадюка символізує спільний польсько-мадярський кордон, який хоробрий гуцул мечем перетяв. Два вовки, один з польським орлом, а другий із знаком мадярських терористів, проливають сльози над трупом перерізаного давуна...

До Хусту прибув Улас Самчук, відомий український письменник. Зразу дав кілька відчитів.

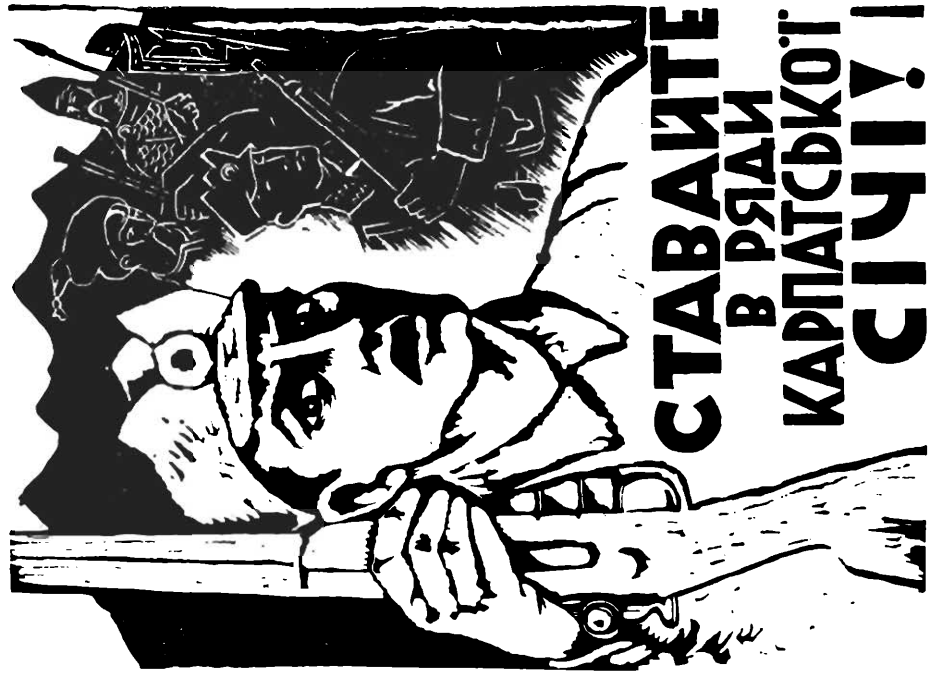
Поволі вже й чеська преса приходить до того переконання, що т. зв. русофіли - це мадярони і зрадники. Але дармо ми їм це товкли в голову за повних двадцять років.

Афіша маляра Михайла Михалевича

Афіша маляра Михайла Михалевича

Афіші маляра Михайла Михалевича

Пан прем'єр Волошин є властиво міністром ведучим, він призначає ресорти. Ведення міністерства внутрішніх справ він доручив міністерському радникові д-рові Оттонові Павлюхові. Дотепер "вів" це міністерство д-р Бачинський, але він не полагодив ані одного акту, нагромадилося маса рестанцій, не найменував ані одного нашого нотаря. Тільки оточився цілою зграєю кацапні. Міністерство внутрішніх справ - це кубелечко мадяронів. Робимо надії, що радник Павлюх зробить порядок. Радимо йому, щоб він зараз позбувся кацапні, але він відмовляється від того. Має аргумент, що краще їх буде терпіти тут, під оком, як десь на провінції по округах, де могли б нам шкодити. Чи добре таке філософування - побачимо.

8-го грудня 1938.

Прощаємо редактора Генкеля. Об'їхав він нашу країну, був і на Гуцульщині, говорив з людьми, багато гарного написав про наш нарід, про його провідників і вертається додому. Замість того, щоб ми його гостили - він нас гостить. В "Короні" влаштував для нас прощальну вечерю на свій кошт... Працює над тим, щоб зробити один український фільм. Від серця бажаємо, щоб це йому вдалось.

Чеські дезертири поволі повертаються назад. Коли треба було евакувати Ужгород та Мукачів й інші міста, ці панки "дали ногам знати". А тепер злітаються на готове, як мухи до меду. Ні, дякуємо за ласку, панове дезертири, сидіть там, де й досі сиділи.

Направляємо хиби двадцятирічного чеського володіння. На залізничних станціях не було ні одного нашого прапора. В державних урядах не було майже ані одного напису не то що українського, але чехи перестали вживати й написи друковані кирилицею. Просто, всі тексти кирилицею зникли з друків і печаток.

Але з чехами не можна порадити. Бачать нашу добру волю, бачать те (та ж голосимо на кожному кроці), що хочемо з чесними чехами співпрацювати, але вони думають, що й тепер живуть, як за розсипалівщини.

9-го грудня 1938.

Чехи починають саботувати. В Тячові на пошті не хотіли прийняти української телеграми. І це робиться за нашої влади, за нашої державности! Поштмістер говорить, що нема апарату, що віддав би телеграму кирилицею; навіть у Югославії надають телеграму латинкою.

Та цього аргументу не приймаємо. Він може надати телеграму шрифтом, яким хоче, але мусить його прийняти пануючою мовою даної держави, якої їсть хліб і якій служить. Але чехові цього не виясниш. Він кирилиці не вивчив, не вмів і не хоче її вміти, бо думає, що в Празі ще все по-старому... Дармо тут добра воля, ми мусимо взяти справу з іншого кінця: викинути такого урядовця, що не респектує нашої волі...

Залізниці наші пошарпані. З Хусту до Пряшева можна дістатися тільки автобусами. Автобуси возять пасажирів, а військові вантажні самоходи ввесь залізничний вантаж і пошту, але пакунків не приймають. Відчуваємо брак залізниці. Але засукаємо рукави і будемо працювати. На весну зв'яжемо залізницю бодай вузькоколійкою на Сваляву. Засукаємо рукави, як сказав пан прем'єр і будемо працювати.

Один журналіст спитав, що будемо робити без залізниці? Будемо возити волами, як наші діди возили, але і тоді нашу державність не пустимо, нехай із цим не агітують. Альбанія взагалі не має залізниці (здається, тепер щось трохи будують), але за те живе державним життям.

В Празі, у філії "Просвіти" міністер Юліян Ревай виголосив промову, їдучи до Берліна на господарські переговори. Може вдасться з'єднати розбиту українську еміграцію хоч тепер. Могли б повчитися бодай з того, як ми - карпатські українці - сконсолідувались.

Маляри викидають наших людей і надалі. Ограбили навіть каліку без ніг, що випадково попався до Розвигова. Забрали від нього гроші і візок, що він собі справив і він прибув додому майже на самих руках, до того ще й побитий. От, варвари!

"Карпатська Січ" утворила жіночу організацію. Ведуть її пані Тисовська і пані Химинцева.

[...]

11-го грудня 1938.

Увесь час чеські урядовці були затроєні протиукраїнською агітацією. Справді був білою вороною той чех, що бодай на око показувався приятелем українців. Це ще можна було зрозуміти раніше, але тепер, коли вже і ми прийшли до слова, чехи могли б зрозуміти, що господарями цієї землі є либонь ми і вони мають до нас пристосовуватися, а не навпаки. Ще й тепер нам приходиться з ними воювати за кожен наш надпис, за наш прапор і скорше вирвете чехові зуба з рота, ніж те, щоб проговорив до населення по-українськи.

Ситуація починає бути неможлива, бо антагонізм великий і то з вини самих чехів. Причину ворожнечі ми бачимо у самій пропорції урядництва, бо знати треба, що чеські уряди за повних двадцять років панування наших людей до урядів не приймали. Навіть ті найнижчі категорії, на яких могли знайти людей і з українського населення, були обсажені чехами, ба шкільні слуги були імпортовані з Чехії і Морави... Тоді не дивна така диспропорція, яка просто б'є у вічі. Але нехай говорять самі цифри: На 2300 людей фінансової сторожі є уродженців з Карпатської України тільки 270; на жандармський стан 950 людей є наших 106... В Карпатській Україні є біля 80 пошт, але ведучими поштмістрами в цілій країні є тільки троє... Ось, через що не можемо ми зукраїнізувати наших урядів. Вже після арбітражу, в нинішній Карпатській Україні є біля 8,500 державних урядовців, з того хіба ж яка третина наших, решта все чехи і трохи словаків. Словаки наших людей ставлять нам до диспозиції, а своїх забирають і цьому обидві сторони тішаються, але з чехами біда, бо вони ані не коряться, ані не опускають місця.

12-го грудня 1938.

На Волищині провадиться далі польсько-мадярська пропаганда, але, хоч ціла околиця найбільше терпить від нападів польських терористів, її це не здеморалізувало.

Мадярське радіо голосить, що українські села подають меморандуми, бажаючи злуки з Мадярщиною, але ми знову переконалися, що це брехня. Мадяри самі фабрикують ці меморандуми.

Прем'єр Волошин виїхав до Праги на спільне засідання центрального уряду федерації.

Де тільки б'ється одне українське серце, всюди радість, втіха, що Карпатська Україна добилася до своїх прав. Слідкуючи за українською пресою в цілому світі, всюди відгук, аж приємно читати, як наші брати радіють нашим успіхом. Загомоніли словами втіхи наші брати у Франції, Бельгії, Америці, Канаді, а навіть на Далекому Сході. Статті, листи, телеграми приходять громадами, цілі купи привітів лежать у прем'єра на столі. І ми радіємо з ними, шкодуючи їх, що вони товчуться, скитаються по чужині... Яке щастя, яке божественне почування мати свою рідну Державу! Міністерства видали суворі накази завести в урядах всюди лише українські написи, українські друки, чистою, незіпсутою українською літературною мовою. Пропаде хаос, пропаде тарабарщина, що нас розділювала та убивала. Тепер між нами панує єдність і згода.

Слідкуємо також і за "руською" пресою закордоном. Ті збанкрутовані царські чорносотенці пишуть у хуліганський спосіб і - "о темпора о морес" - в нашій боротьбі кібіцують* мадярам, поставившись відкрито на мадярську сторону... [...]

Одна вістка нас тішить, що мадярський Унгвар мерзне! Посилають до нас агентів купувати дров, а ми заявили, що доки не поставлять пеажну** залізницю, до того часу ані одної тріски їм не продамо... В Унгварі дають на родину дрова на квитки, по п'ять кілограмів на тиждень...

Сьогодні ликуємо, тішимося: В "Урядовому Вістнику" появилось розпорядження уряду, що урядовою мовою в Карпатській Україні як в урядах так і в школах є мова УКРАЇНСЬКА! Слава!

13-го грудня 1938.

З Ужгороду прибула вістка, що мадяри забрали Волошинову хату, яку він подарував сиротинцеві "Свята Родина", для своїх цілей, охрестивши її іменем Міклоша Гортія...

З Дравець, з бідних Дравець, що припали Мадярщині, знову маємо вістку: вночі хлопці вивісили українські синьо-жовті прапори. Вивісили їх на високій тополі так, що мадяри мусіли вивезти аж пожеарну сторожу з Унгвару, щоб могли зібрати. Але і так вони маяли до полудня, бо не знайшлося нікого, хто б виліз так високо на тополі... Мадяри поздирали наші написи і завели мадярські. Хлопці розбивають щоночі мадярські таблиці.

Наші тішаться, що між нами і мадярами потрохи приходить "до згоди". Це бачать вони в тому, що нашій делімітаційній комісії запропонували вони видавати взаїмно перепустки через границю і наші панове делімітаційники це радо прийняли, ще й тішаться... А ми бачимо, що з того буде зле, бо ми на мадярську територію агітаторів не пошлемо, а мадяри до нас можуть.... Вже й так забагато того буряну.

* Підповідають, підшіптують.

** Залізничний транспорт з правом переїзду з Карпатської України до Словаччини через мадярами окуповану територію.

УРЯДОВИЙ ВІСТНИК

ПРАВИТЕЛЬСТВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ

Видає: ПРЕЗІДІЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ. — Редакція: ХУСТ, Правительственої будинок (бувш. окр. ур.) — Телефон ч. 140. — Адміністрація там-же. — Передплату та оплату за оголошення вставляти на чековий разунок в Підкарпатський банку в Хусті, чекове конто 34.688 Прага. — Всі рукописи, офіційні оголошення, повідомлення і т. д. надсилати на адресу редакції. — Передплата на цілий рік 100 Кч, на чверть року 25 Кч, на місяць 10 Кч.
Відповідальний редактор: В. ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ.

Рік видання I.

Хуст, дня 6. грудня 1938.

Число 3.

22.

Рішення президента республіки в дня 2. грудня 1938.

Силою права даного мені конституційною
грамотою, уділяю цю
а м н е с т і ю.

Стаття I.

1. Дарю кари страти свободи, які були перед днем цього рішення правосильно уложені цивільними карними судами за політичні карні вчинки, поповнені перед 7. жовтнем (окт.) 1938. Кари уложені за згадані злочини в §§ 1. або 6. чис. 2. зак. на оборону республіки дарю одначе лишень у випадках, в яких приналежний міністер судівництва по вислуху приналежного міністра внутрішніх справ і міністра народної оборони, видасть заяву, що даровання кари не противиться інтересам безпеки та оборони держави. Це проголошення має

Стаття VI.

1. Постанови попередніх статей цього розпорядження мають ся в сумнівних випадках викладати в користь винювника.

2. Це розпорядження не відноситься до осіб, які заложені ворожо против Чесько-Словацької республіки, опустили перед 7. жовтнем 1938 її землю.

Беран, в. р.

Д. Крейчі, в. р.

Др. Тісо, в. р.

Др. Волошин, в. р.

Др. Гаха, в. р.

23.

Розпорядження Правительства Підкарпатської Русі з дня 25. листопада 1938 про державну мову.

Правительство Підкарпатської Русі на основі § 8 мовного закона з дня 29. лютого 1920 чис. 122 Зб. з. і розп. розпоряджає:

§ 1.

Державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська).

§ 2.

Особи чеської, словацької й російської (руської, великорусської) народності можуть вносити подання і в своїй материнській мові.

§ 3.

Всі постанови, які суперечать §§ 1 і 2 цього розпорядження, касуються.

§ 4.

Розпорядження це вступає в силу з днем оголошення і переведуть його всі міністри.

Міністер для управи П. Р.

Августин Волошин в. р.,
предсідник правительства.

159

Перше число "Урядового Вістника" появилася
15-го листопада 1938 р.

14-го грудня 1938.

Нагло, несподівано помер Микола Аркас, знаменитий актор, композитор, теперішній шефрежисер "Нової Сцени". Ще не так давно, десь перед кілька днями бачили ми його, на жаль в останнє, як грав на сцені... Ще вчора по обіді режисував п'єсу на пробі, прибув додому і за п'ять хвилин був неживий. Перепрацювався, хотів закарпатське театральне мистецтво поставити на високий рівень, щоб воно в рідній державі його репрезентувало... Готуюсь до промови над могилою цього дорогого приятеля, але боюсь, що не буду всилі її вигосити. Смерть мистця, смерть співпрацівника на полі рідної культури ділає на мене пригноблюючо... Прощай, любий пане полковнику, прощай дорогий композиторе... Прощай, милий друже!

15-го грудня 1938.

Колись в роках 1927/28 я взяв палицю в руки, обійшов цілий наш край і сконстатував (та опублікував), що на Закарпатті є 96 чеських шкіл. Це тоді була сенсація, люди просто охнули із жаху. А що скажете ви тепер, що чеських шкіл є понад 400 (чотириста!)?! Самих чеських вчителів більше 900. Чехізація від того часу поступила шалено. Чеські школи перед жовтнем були не тільки для жидів, але вже терором приневолювали і наших людей, щоби записували дітей до чеських шкіл. Лісових робітників, лісників, залізничників й інших державних службовців слабшої волі просто тероризували, вимагаючи, щоби проти свого сумління були зняряддям чехізації. На Березнянщині були випадки, що наших робітників наганяли з праці чисто лише через те, що не хотіли дати дітей до чеської школи.

Тепер буде трохи інакше. Ми чехам не відбираємо їх школи, але нехай вони справді будуть для чехів. Де знаходиться тридцятьоро чеських дітей, там мають право на чеську школу. Але вже не буде того, що за вигоди, за ліценції втягали жидів до чеських шкіл.

Міністер Юліян Ревай був у Севлюші і пообіцяв розширення лічниці. Один павільйон буде добудований. Кооперативний Союз буде усамостійнений.

У Великому Березному відкрито Експортіву Академію, першу середню школу такого роду в нашій країні.

16-го грудня 1938.

На Словаччині є біля 35,000 чеського урядництва. Словаки вже около 10,000 чехів дали Празі до диспозиції, хоч чехи там далеко більш лояльні, як у нас. В Карпатській Україні є вище вісім тисяч чеських урядовців, з того відіслано хіба ж кілька одиниць, що, очевидно, шкодили нашим народним інтересам. До уряду вбігають голошення щодня, як чехи саботують, висміваючи розпорядки нашого уряду, агітують, іронізують і ведуть пропаганду проти нас. В урядах, на нотаріятах, у школах, в державних навіть установах урядують собі почески й надалі, деякі вже навіть готові якось з бідю "урядувати" по-російськи, аби тільки не по-українськи. Як відомо, багато з них було російськими легіонерами і навчилися (за два роки) російської мови, але за двадцять років по-українськи не навчилися, хоч жили з українцями.

А наші абсолюенти горожанських* і середніх шкіл кричать. І мають правду. До державних урядів були для них двері зачинені і хиби нещасної чеської політики мусить направити наша влада. Мусимо увільнити місця і їх помістити. Нема змислу відкривати нові уряди, бо й теперішніх забагато, то ж чехи мусять зрозуміти це.

Всіх чехів у Карпатській Україні є біля 15,000, з того принайменше одну третину мусимо послати зараз же додому. Не тільки через їх шкідницьку, підлу поведінку, але й тому, щоб увільнити місце нашій молоді. На протязі 20 років двері для них до державних урядів (з виїмком одного учительського стану, але й туди пхалися вже чужинці) були зачинені. Було б гріхом, до неба вопіючою несправедливістю, коли б ми терпіли тут чужинців, що хотіли б нашу владу і нашу державність в ложці води втопити, а свої люди, громадяни, кваліфіковані сили на своїй рідній землі щоб почувалися й надалі мачушиними дітьми!

Поперш хочемо відіслати тих чехів, що шкодили нашим національним інтересам (всі вони шкодили, тільки одні явно, а другі скрито). Опісля мали б відійти нижчі категорії, бо на ті маємо людей. З чесними чехами, або з такими, що хоч і не переорієнтувались то бодай приспособились, хочемо співпрацювати, хочемо доказати слов'янську любов, не так, як вони до нас, хоч жили з мозолиці нашого народу. Але чех упертий, його не переконаєш. Та тепер вони порядно попеклися з своїм русофільством, який довів їх політику в Карпатській Україні аж до... Будапешту!

*Неповна середня школа

17-го грудня 1938.

Вчорашнім днем увійшов у силу закон, яким була проголошена, парламентом і сенатом ухвалена, конституція Карпатської України. Закон появився у збірці зак. і р. під числом 328/29-38.

[...]

Прем'єр Волошин з міністром Ревасм поїхали до Праги на засідання міністерської ради федерації. Приходять два дні свята (неділя і день св. Миколая в понеділок), роз'їжджаємося на провінцію на базі виробленого плану Національної Ради. На шалену малярську агітацію мусимо робити протизаходи: освідомлювати наше українське населення, а найперш пояснити йому теперішній політичний стан...

Найрадше їхав би на улюблену Гуцульщину, але тепер не можу робити те, що я хочу і їхати туди, куди я хочу; приділено мене в найбільше занедбану околицю Довжанщини та Свалявщини, а опісля візьму села побіля малярської границі.

Хочу брати мале авто, але приділяють мені велике, військове вантажне, до того ще дають жандарма зі скорострілом, бо поперш їдемо побіля малярської границі, куди маса терористів, і тільки пізніше закрутимо через Лалово у підгірську смугу. [...]

19-го грудня 1938.

В суботу об'їхали ми села біля малярської границі. Народ стероризований, перестрашений, щоночі стрілянина, переходи терористів. Трохи заспокоїли ми наше населення. Всюди вітали нас і ми мали повну аудиторію. Тільки в Залужі учитель, родовитий циган-малярон, утік із ключем школи і доки його знайшли, люди розійшлися. Чорти його батька знають, як міг циган попастися на вчителя. Навіть накинувся на мене і сьогодні підполковник Земан в Хусті, навіть гнівався на мене, чому я його зараз не арештував, та ж маю поміч. Дійсно, треба було "пана вчителя" гарненько впровадити просто до "холодної"... Роблю на нього донос у міністерстві і вимагаю, щоби з такого експонованого, приграничного місця забрали малярона.

В неділю почали ми свою мандрівку з села Влахова, через Раковець, Імстичів, Білки і дійшли до Іршави, де відбувався величавий січовий з'їзд. Пізно вночі прибули до Хусту. В "Короні" - миколаївська забава... Я тільки подивився туди і вернувся додому. Завтра чекає праця.

В неділю після служби Божої відбулися масові збори в селі Драговім, на яких взяло участь багато народу. Довшу промову виголосив В. Гренджа-Донський, що пояснив теперішній політичний стан і пляни влади нашої країни. Промовляли ще студ. Кузьмик та уч. Микола Рішко. Після того була заложена філія Національної Ради, до якої ввійшло 36 передових селян. Відтак драгівська селянська молодь заложила організацію «Карпатська Січ». Відполудня, по вечірні, відбулися подібні збори і в селі Золотарьові.

Нова Свобода, 15-го грудня 1938.

В понеділок об'їхали Волівщину, влаштували ми аж сім зборів. Особливо у Вічковому мав гарні успіхи - ціле православне село прибуло на збори. В Торуні оглянули ми польськими терористами знищені будинки.

* *
*

Італійський міністер Чіано в Будапешті. Мадяри майстри в тому, щоб обсипати його комплітентами; і тепер не щадять. Нас тривожать його заяви та обіцянки мадярам; боїмось, щоб то не йшло на наш рахунок.

До того ще й чеські "брати" поводяться ганебно. Редактор Шідак в "Лідових Новінах" провокує далі, критикує розпорядження уряду і робить примітки, що рівняються насмішкам. В Національній Раді Федір Ревай просто ставить вимогу, щоби того панка позбутися, по-доброму чи по-гіршому. Рішено покищо ще його не віддаювати, але - "з пса солонини не було й не буде", - каже пословиця.

21-го грудня 1938.

Прийшли розпучливі вісті про нові мадярські звірства. Старенького Бокшая, відомого українського патріота, в Ужгороді в тюрмі мадяри побили до смерті.

А мадяронські недобитки, не маючи можливости провадити шкідницьку працю в Карпатській Україні, почали в Празі видавати "Дневник". Цькують, виливають на українців найбрудніші помії, а чехи це терплять. Наші урядові чинники роблять заходи, щоби ту шмату застановити.

Польська преса вимагає спільної границі з мадярами. Стільки раз думав я над тим. Ще було б зрозуміло, коли б хотіли забрати Карпатську Україну собі... Але ж вони хочуть нас віддати мадярам на вічну погалу! Так і пишуть, просто, безцеремонно, не тільки пишуть, але і всім своїм державним престижем вимагають, посилають міністра Бека від Савла до Павла, щоб тільки не бачити цю маленьку державу, яка не може ні в якому разі бути їм шкідливою. Слов'яни нас - також слов'ян - готові запропастити на віки вічні, готові кинути брутальному, некультурному мадярові на знуцання! Дурень, ідіот той, хто вірить ще у якесь слов'янофільство, бо слов'яни, як видно, не доросли ще до того, щоб федерувати. Неначе бестії, один слов'янський нарід пожирає іншого, щоб потім і самому загинути. Цілий світ міг би дрижати перед могутнім слов'янством, а так - пропадуть вони, взаємно пожеруть один одного, якщо задалегідь не прийдуть до розуму.

* *
*

В Празі помер надрадник Данило Стахура, відомий просвітянський діяч. Старий працівник, родом із Самбірщини, що прибув до нас перед двадцяти роками. Хоч уже старий, сам тяжкий, але не було такого просвітянського здвигу, щоб він не брав участі в ньому. З лекціями об'їхав цілу Карпатську Україну.

З прикордонних сіл щодня прибувають до столиці депутації, щоб при порядкуванні границь не віддано їх мадярам. Ось і Фанчиків післав людей благодіяти за них. З мадярами не хочуть бути під одним дахом...

З англійської позички обіцяють і нам щось дати на інвестиції, але грошей і досі нема, хоч уже там, кажуть, третина асигнована. Журимось, як налагодити перервані шляхи. Та чи нову залізничну дорогу побудуємо чи ні, перервані "хвости" - на думку фахівців - вже весною зв'яжемо таким чином, що севлюську вузькоколіїчку зв'яжемо через Сваляву з турянською і будемо мати хоч провізоричну лінію, бо чеськими військовими автами не навозишся.

Бідні залізничники! Втікають з мадярського Ужгороду, хоч знають, що і тут не з медом. На пероні ужгородського двірця стояли наші делегати, повертаючи з переговорів у Мадярщині. Розмовляли по-українськи. В цей мент підійшли до них два залізничники з рясними сльозами в очах, почувши свою рідну мову. Заявили, що вони з мадярами не зістаються, залишають посаду, сім'ю, хату і їдуть між своїх людей... Так і зробили.

24-го грудня 1938.

На своєму мастку в Чертежі помер Кость Грабар, колишній губернатор Підкарпаття. Я його добре знав, був він моїм шефом понад десять років у банку. З більше безкритичною людиною я в житті не стрічався. У нього кожний мав правду, особливо чех. Був він рівночасно і українцем і "руським" і "автохтоном-русином". З Волошином приятелював, але це йому не перешкоджувало, щоб бути аграром, зняряддям всіляких чужинців, що наробили стільки лиха. В останніх роках від українців відгрібався вже й руками й ногами.

Не дуже випадає мені критикувати свого колишнього шефа, а ще й до того мертвого, бо "про померлих згадувати тільки добрим словом..." Але годі замовчати, нехай вчаться грядучі покоління, як не сміється робити. Хто сидить на двох кріслах - впаде на землю. Грабар сидів на чотирьох, а може й більше. Він належав всю-

ди і нікуди. Мені колись один славний чоловік сказав: "Найгірше виходять ті, що нікуди не належать". Так і покійний. Зразу був "українцем", відіпхав від себе "русских". Опісля став "руським", втративши довір'я перших і не здобувши його в останніх. А коли прийшло наше, не тільки національне, але й державне воскресіння, Грабар був уже похованим, хоч ще жив. "Найгірше виходять ті, що нікуди не належать", - звучить мені і досі в вухах...

* *
*

Будуємо нашу маленьку державу. Заводимо поштову дирекцію в Хусті, дирекцію залізниці, лісів і все по волі захоплюємо в свої руки. Хочемо поставити кооперацію на ноги, щоб звільнити населення від п'явок по селах. А як підсилимось політично, подбаємо ліпше і про культуру. "Просвіту" прийдеться реорганізувати, видавати книжки, підручники, журнали і часописи.

Всюди кипить життя. Ви тільки подивіться по тих наших урядах. Хлопці дійсно засукали рукави, працюють і день і ніч, майже без відпочинку. З таким одушевленням, з такою насолодою кинулись ми у вир праці. Тепер ми знаємо, за що працюємо, за що побиваємось: будуємо свою рідну Державу, на яку ми горді. А всю гниль викидаємо. Бандитам, злодіям місце в тюрмі. Такий Щерецький, що жив з дурноти населення, показався негіршою п'явкою від лихварів-жидів. Судово йому доказано, що бідним верховинцям давав худобу на спілку, заробляючи на цій лихві і 70 % заробітку. Із селянської мозолиці стався мільйонером, та ще такого терпіти? До тюрми із злодіями! Ми потребуємо лише чесних людей.

Чехи уділили військову амністію і таким чином триста мадярських терористів пішло на волю. Замість вистріляти до одного за те, що відважилися вступити на територію чужої держави і вбивати чужих громадян - то чехи їм виставляють чуть-чуть не похвальні декрети! Можна було бодай щось виторгувати за них, зробити хоч заміну. В Мадярщині стільки наших по тюрмах (як ось бідний Маслей з Руської Долини, що пропав без сліду), а тут ми злодіям виставляємо маршрути без нічого! Дравецького секретаря читальні "Просвіта" Івана Мигалину дика мадярня побила під смерть, а ми маємо бути великодушними! І за що?!

* *
*

І Мороза Олексу прийшлося нам поховати, старенького патріота, що і в останньому часі свого життя допомагав нам, як тільки міг.

"Січ" прекрасно розвивається, несе культуру в маси. Стала популярною в очах населення, вже й грошеві жертви впливають на її цілі.

Вийшло перше число журналу "Говерля".

"Нова Сцена" їде на провінцію з виставами. Але вже без незрівняного Аркаса. Шкода!

В Празі декретом президента Гахи утворено Найвищу Раду Оборони Держави, якої членом і наш прем'єр Волошин.

Випало кілька важливих рішень нашого уряду: Першим січнем зліквідують нарешті гадюче гніздо - красвий уряд, тепле кубелечко русотяпів та мадяронів.

А ще що нас тішить, бо уважаємо справедливим: замість новорічної ремунарації урядництву (т.зв. 13-ої платні), уряд уділить грошові допомоги у формі різдвяного подарунку соціально найслабшим українським верстам.

25-го грудня 1938.

Знову ми два з інж. Ліневичем у дорозі, на агітації по селах. Ліневич стає поволі незамінним. Він приготує усе, замовить авто, точно на години назначить термін зборів, постарається про харчі, светер визичить і принесе, навіть хліб насмарує маслом, ти тільки будь автоматом: говори, промовляй, відпочинь і знову промовляй, а він, знаменитий організатор, про все постарається. Денно виголосити по 6-7 промов, підкреслено, переконуючо, запопадливо, так, що просто легені з себе виговорите, як запалитесь - не легка річ. Після такої промови я втомлений, трохи відпочиваю, а мій милий "Лінко" про все постарається... В Іршаві це сталося: я вечором змучений, вичерпаний, до того ще переохолоджений, з порядною гарячкою, лягаю в чоловіка на канапу і заявляю, що більше звідси не рушаюсь...

- Го-го, братику, то так не йде, ще тільки одна... одна, однісінька промова... Там сотки людей чекає, що ти собі думаєш?

Накриває мене покривалом, варить мені чаю, робить обклади, я засипляю, а він - бісів син - через годину мене будить, саджає на авто і їдемо до сусіднього села на збори... Я, промовляючи, стою посередині, а він дбає, щоб два січовики, точно після найстрогішої симетрії, стояли з двох боків біля мене, неначе свічки. Сам він зрідка промовить кілька слів, але все приготує, без нього просто не було б можливо зробити стільки зборів денно... Вроджений церемоніяль-майстер... і мій мучитель, тиран... Але я на нього не гніваюсь, -

навпаки, щиро йому вдячний.

27-го грудня 1938.

Кукурудзу з Румунії перевозували ми для Ясінщини через Польщу. Але ласкава ця сусідка проголосила, що пограничні залізничні мости "засипались" і транспорту через Польщу більше немає... Нема вже кукурудзи (принаймні переходово), але нема і нафти...

В одній з моїх промов господарського характеру, нав'язував я на економічну програму нашого уряду. Промовляючи в Золотареві на зборах я і згадав, що прийде індустріалізація краю, зелектрифікуємо наші села водною силою, буде дешева комунікація і дешеве електричне світло... В цей мент підноситься один селянин і питається мене:

- А чим будемо світити до того часу, коли в нас немає нафти?

На цей запит був би не всилі відповісти, бо справді, державу маємо, але нафти нема... Та зірвалися інші селяни і замість мене дали відповідь:

- Будемо світити скіпками, як наші діди, аби тільки держава вдержалася...

І прийшла мені на гадку стаття в одній чужій газеті, де журналіст пише, що карпатський українець незнищимий - йому порвали, пошарпали залізниці, він буде возити возами; не маємо нафти, - будемо світити як до передостаннього століття; не допускають до верховинців уже куплений хліб - вони житимуть на бараболої й на вівсі; ще й одяг собі самі потчуть, пошиють. Проблеми, які інших держав могли б завалити, не торкають карпатських українців - вони все те знесуть, дадуть собі ради і їх найбільшим старанням є удержати свою гірську республіку, оборонити свою волю, про яку мріяли сотнями років... Наших селян не можна уважати вже тою сірою масою, ні, вони тепер, в цих найтяжчих часах доказують, що вони зрілі на державне життя.

2-го січня 1939.

В неділю об'їхали ми з Ліневичем Довжанщину. Щось у шістьох селах приготував для мене Ліневич збори, де я промовляв. Чи не найбільші успіхи мали ми в Лисичові, де зійшлося народу стільки, що не містилися в дворі школи і ми мусіли подержати збори на вулиці, щоб маси помістилися на площі. Ще ніколи такого зацікавлення мас не було. Перед тим прийшли, прослухали і

відійшли - тепер забирають слово, піддають добрі думки. Ця околиця була Богом і людьми забута, найбільше занедбана, тут розпаношилися найбільше мадяронські русотяпи. В Керецьких чуть-чуть не змасакували селяни мадярських агітаторів, що старались відвернути селян, що ішли на наші збори. [...]

Пізно вночі повертаємося розбитими дорогами назад до Хусту. Довідуємось, що чехи устроїли в "Січовій Гостинниці" (перетвореній нами із мадярської "Корони") сільвестрівську (новорічну) забаву, попились, перепрошую, як поросята і напали на січовиків. Двох агресивних панків прийшлося вибити по пиці і вигнати із товариства порядних людей. Взагалі, для чого наняли їм залю? Вони і так сепаруються, не хочуть із нами сісти до одного стола... нехай собі шукають іншої залі!

Наші міністерства систематизують свій персонал. Єфремів, Клочурак, Рогач і я "висіли в повітрі", хоч працювали як коні. Нарешті і нас кудись приділили, призначивши до Президії Уряду. Єфремів - директор рахункового уряду, Клочурак в ранзі надкомісара, Рогач став комісарем, а моя скромність - міністерським старшим секретарем.

3-го січня 1939.

Сьогодні вітали ми в Хусті славного українського письменника О. Олеся. "Нова Сцена" в його честь приготувала "Над Дніпром". Звичайна поема, здраматизована, а ліпше сказавши, сценізована з буйністю ще більшої фантазії, як сам цей прегарний твір письменника. Фантазія режисера Лібовецького витворила зі своїми вкладками балету, пісень та ультрамодерного удекорвання таку прегарну цілість, що я ще раз перечитав поему і тільки тепер почав цінити режисерів. На сцену виведено звичайну, не-здраматизовану поему, даючи вільну руку режисерові, щоб мав змогу показати своє мистецтво.

І сам Олесь був приємно заскочений. (Режисер і від мене просив дозволу подібно поставити мою "Червону скалу"). Від імени українського громадянства привітали Олеся ми два з Горліс-Горським. Олеся давно бажав я пізнати і аж у Хусті мав щастя познайомитися з таким великим мистцем українського пера. Олесь був задоволений, веселий, опісля в "Січовій Гостинниці" жартував, а навіть перечитав нам прекрасну поему в честь Карпатської України. Просив від нього для редакції, але він заявив, що поема ще не готова.

Не можна не згадати про ті величаві збори десяти-

тисячної маси у моєму рідному селі Воловому, які відбулися на латинський новий рік, передучора. Був це найбільший триумф міністра Ревая. Ще ніколи він таких зборів не мав. Всупереч нападам польських терористів, всупереч великого морозу, з цілої волівської околиці прибули пішоходом тисячки народу. З села Лозянського прибуло майже все населення, щоб заманіфестувати за свій уряд.

Не були це властиво збори, але панахида за поляглими героями в боротьбі з польськими терористами. На військовому цвинтарі попи відслужили молебень, а опісля відбулися збори, на яких головним речником був популярний міністер Ревай. Волівщину уважали деякі темною, а ось вона доказала ділами, що непохитно стоїть за українським урядом. Це рівночасно і була подяка урядові за лічницю у Воловім, за постачання поживи, за розпочаті публічні праці і за міст через Ріку до Лозянського, на який сьогодні виасигновано двісті тисяч корон. Волівщина те заслуговує вповні. Шкода, що я не міг бачити тої маси людей в моєму рідному селі, звідки ще не так давно чуть-чуть камінням не виганяли мене... Такий то народ: раз гукає "осана", а раз "разни"... або й навпаки.

До волівської округи належить до тридцятьох сіл. З кожного села були не то що заступники, але взяло участь майже ціле село. Міністер сам здивувався, звідки могли до цього малого провінціяльного містечка змобілізувати 12,000 народу. Ціпли, мерзли, але прибули, щоб перед цілим світом задокументувати життєздатність Карпатської України.

Подібні маніфестації були і в Рахові, а також у Севлюші.

4-го січня 1939.

Д-р Зозуля робить дальше старання, щоб визнати Українську Православну Церкву, але наші роблять перешкоди. Просто жалко, що люди не розуміють важности того акту. Українська Православна Церква вже кількакратно заявила, що хоче бути у службі українського національного відродження. Чому це ми відкидаємо?

Відомий український режисер Деслав із Парижа надіслав нам листа, що хоче витворити фільм про Карпатську Україну. Вітаємо почин.

Одна неприємна вістка: словацький уряд прогнав усіх наших поштових службовців. (Ну, так багато їх не було, бо попастись українцеві на державну службу було просто чудом). Підрахували ми, скільки при нашій пошті словаків? Виявилось, що вище шістдесяти люда. Ну,

з Богом, Парасю, прощайте! Виганяєте ви наших, беріть собі своїх. Ми тішимося, що наша братія поволі злізасться до купи.

Учительську семінарію евакуювали до Севлюша. Але студентерія бідна, є це переважно селянські бідні хлопці, що не хотіли залишитися в мадярському Унгварі і повтікали звідти, щоб докінчити школу в Карпатській Україні. Та біда, не мають що їсти, не мають де мешкати, голі, обідрані. Уряд асигнував їм більшу суму. Видно на кожному кроці, що наш уряд - це вже не та ма-чуха, що була за останнє двадцятиліття!

Під національним оглядом найбільше була занедбана свалаявська округа, де процвітало гниле русотяпство, що приготувляло Гортісві дорогу. У Сваляві шкільними інспекторами були завжди "русскіс", а тому, що - "який пан - такий крам", і вчителі складалися з елементу, що сказав "моя хата з краю..." Мадярони, ледарі, п'яниці, картярі - вчительство цілого району просто під пса. Аби тобі бодай одну читальню в селі заклали! Зложили просто руки, а наслідки жахливі. Вчили на базі старої мадярської засади: щоб нічого не вмiли.

На шкільного інспектора призначено тепер енергійну людину, О.Полянського. Той зробить порядок.

Вчора опублікували ми в "Урядовому Вістнику" розпорядження уряду з 30.XII., після котрого урядова назва нашої країни відтепер: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА. Ця назва нашою пресою і широкими масами вживається вже давно. Вже ми більше не є "безіменною землею".

5-го січня 1939.

Як тільки прийшли до державної керми в нашій країні ми, завжди старалися дати чехам до зрозуміння, що хочемо з ними співпрацювати, потребуємо їхнє фахове знання, вимагаємо тільки лояльності до тої держави, в якій вони живуть і яка їм платить. Та чехи, не тільки що на кожному кроці провадять саботажі, але навіть відкрито агітують. Комендант жандармської станції в Буштині відкрито говорить, що з приходом українського уряду буде населенню гірше...

Колишній міністер Вачинський дальше веде свої інтриги в Празі. Не призначили його міністром, то рив, де може...

6-го січня 1939.

До Хусту прибув син українського письменника Черкасенка, Віктор. Вже кілька днів ходимо з уряду до уряду, щоби примістити його. Хлопець талановитий, говорить кількома світовими мовами перфектно, якраз годиться до уряду пропаганди. Поборовши труднощі, вдалось мені досягнути, щоб був приділений до мене рівночасно і як адміністратор "Урядового Вістника". Це не тільки рекомпенсата вдячності супроти його батька, з яким ми жили в Ужгороді дружньо і який для молоді Карпатської України написав аж десять п'єс, але дійсно хлопець талановитий і працьовитий. Я ним дуже задоволений.

Прибула також сюди якась жінка, видає себе журналісткою, говорить тільки по-німецьки і по-англійськи, але ми відкрили, що вміє також і по-мадярськи, тільки закриває... Нам здається, що це польська шпionка. Призначуємо до неї молодого Черкасенка, заздалегідь попереджуючи про потрібну обережність. Тих "журналістів" до бісової мами, колись їх любив, але зненавидів, бо страшно влізливі, особливо ті, про яких з певністю можна б твердити, що належать до категорії шпигунів.

* *
*

Хоч як багато в нас праці в уряді пропаганди, беру триденну відпустку і їдемо до Волового на різдвяні свята.

Вечором, ще перед святкуванням, в хаті інспектора Кураха у Воловім прослухали ми промову в радіо прем'єра Волошина.

Найбільші крикуни, волівські мадярони, явні вороги волі нашого народу, які ще в жовтні хотіли мене убити й "поламати кістки українцеві", тепер підходять до мене, в несмачний спосіб підлизуються і говорять передурні компліменти. Добре знаю, що при першій нагоді зрадять вони нас... Не люблю хамелеонів! Шаную ворога, коли він відкритий.

Вернулися додому до родини і присіли до святочної вечері. Перше правдиве українське Різдво. Перше свято у свобідній державі, яке підносить душу. А ще тут ціла рідня погромаді! Здається, ще ніколи так не зійшлись, як тепер: моя старенька неня, всі мої брати, теща, брати моєї жінки, сестри, шурина, невістки, зовиці, свекри - всі разом. Все походило, як ніколи перед тим. Хто його зна, коли ще так зійдемося...

Святкуємо. Запрошують нас до д-ра Дудикевича і тут зустрічаюся з окружним комендантом "Січі", д-ром Фігурою. Дружньо розмовляємо. Він і професором мого

наймолодшого брата. Тем маємо доволі. Д-р Фігура в цивільному, але зате цілий "іконостас" на грудях: декорації з української війни. Хоробрий старшина колишньої української армії. Тішуся, що повірили його окружною командою. Д-р Дудикевич з молодими співпрацівниками зорганізує Волившину політично, а д-р Фігура військово.

Вітаємось також зі старим знайомим, д-ром Завальницьким. Він добрий українець і добрий патріот, населення його обожує. Хоч на тілі з ганчом (горбатий), але героїчна душа і голова здорових ініціатив.

Д-р Фігура намовляє мене, щоб завтра разом поїхали на збори до Майдану.

7-го січня 1939.

Приємні різдвяні свята проводимо весело, а тут невесела вістка про новий, поважний інцидент у Мукачеві. Проклятуші мадяри постарались, щоб ми і це Різдво, найбільше наше свято, не могли як слід відсвяткувати.

В день Святвечора біля Розвигова (під Мукачевом) малярські терористичні банди напали на нашу прикордонну сторожу і вона відстрілювалась. Але тому, що терористів була хмара, вмішалось і військо з обох сторін і розпочалась формальна фронтова боротьба. Радіо голосить з Будапешту, що наші гармати розбили в Мукачеві кільканадцять домів, між ними каварню "Чілаг" і міський театр. Ранених багато, мертвих десятки.

Роздумуємо, що тут могло статись? Фактом є, що провокували мадяри (бо ж вони від місяців нічого іншого не роблять, тільки провокують). Між військом є чимало наших хлопців і дуже можливо, що наші терпіли-терпіли, але коли мадяри такі безличні, що нападуть на самий Святий Вечір, то наші сказали: "Зачекайте, ми вам дамо перцю!" і почали "гатити" з гармат, щоб мадярам відійшла охота робити дальші напади.

Між нашим і малярським військом велась кількагодин на війна. Наші загнали малярів аж до самого міста. Але робили це дуже нешиковно,* бо в Мукачеві залишили один ушкоджений танк і малярі з цього роблять крик на цілу Європу, хоч вони самі розпочали, але мають "корпус делікті" в руках. Від жовтня дотепер напали вони на нашу границю не менше як вісімнадцять разів! Але мають "доказ" у руках проти нас і з цього буде мати наш уряд неприємність.

* Незручно, невдало.

* *
*

Сіли ми на санки - д-р Дудикевич, д-р Фігура, д-р Завальницький і я - та поїхали до Майдану на збори, які приготував управитель школи п. Онуляк.

Майдан - Богом і людьми забуте село, бідне, поневолене, нещасне. Всі хати побіля вулиці, в центрі села - жидівські крамниці, всі найкращі землі в руках чужих. Просто диво, як могли селяни настільки датись використати. Як могла настільки виховзнутись з їх рук прадідівська земля, найліпша, бо на долині здовж річки Майданки. Українське населення живе по горбах, не живе, а животіє, бо верховинська земля по беріжках бідна, пісна, зродиться хіба овес і "булі"(картоплі).

Тоді, коли перед тим на збори приходило кілька одиниць (знаємо від місцевих), тепер було тут ціле село: старі і молоді, чоловіки і жінки. Деякі гляділи на нас досить байдужо, але коли рідним словом почули, що ми хочемо, селяни зразу захопились. Д-р Фігура і заступник торунської "Січі" не могли нарікати, зразу вписалося до "Січі" 43 людей, самі колишні вояки.

8-го січня 1939.

Як можна спокійно святкувати, коли сьогодні голосять новий напад мадярських терористів - цим разом вже під Довгим (біля Ужгороду). Терористи, а також і мадярське військо обстрілювали це село напротязі п'ятьох годин. Наслідки: кілька ранених, один тяжко.

Запрошує мене д-р Фігура з д-ром Дудикевичем на нові збори до Вічкового, але жде праця в Хусті. У Воловому сиджу наче на шпильках.

Повертаюся до Хусту і стрічаю земляка Федора Тацинця; він вже у січовій уніформі старшини. Перед кількома тижнями, під час мого викладу фронтовим воякам на мадярській границі, голоситься до мене, відповідає на промову промовою, дякує в імені всіх вояків. Подобається мені. Він герой, відомий борець, очайдух ще з процесу Сабова. Світова сензація була то тоді, як він, учень четвертої класи учительської семінарії, перед шести-семи роками в Ужгороді стрілив на стовпа мадяронів о. Е. Сабова. Тому україножерові волос з голови не впав (хлопець боронився тим, що вистрілив тільки задля демонстрації), але Тацинця, разом з панєю Новаківською, засудив чеський суд на п'ять років тюрми.

[...]

10-го січня 1939.

У Севлюші відбулися вчора збори делегатів окружної організації Національної Ради. Таких зборів ми маємо багато, навіть не згадав би, якби не трапився інцидент, що спричинив урядові нову неприємність. Якись невідомі особи вибили після зборів вікна в польському консульстві. Сам прем'єр Волошин приневолений був телефонічно висловити свій жаль.

Проти Польщі за ті польські терористичні напади обурення величезне і це цілком можна зрозуміти. Але ми дисципліновані, в нас мусить бути порядок і ніхто не сміє робити на власну руку.

Це зробили якись темні елементи. Ми свято переконані, що це зроблено просто на польське або мадярське замовлення, щоб Карпатську Україну дискредитувати перед світом.

Поляки разом з мадярами здібні і на найбільші злочини. Не досить було посилати до зубів озброєних терористів, але посилають уже і своїх агентів навіть до "Січі". Через границю перебіжить такий "утікач", або "українець - жертва польського терору", а опісля січова розвідка викриє, що то звичайний собі польський шпигун, диверсант, бандит-терорист, поліцейний конфідент, або в ліпшому випадку член т.зв. "шляхти загродовей". Вже кількох таких пташків здемаскував спеціальний відділ команди. Але хоч як він стежить оком, хто його зна, чи нема польських шпигунів і в самій середині цієї нашої так важкої організації...

Команда переорганізувала й хустських січовиків. Є окрема школа для жіночого відділу, для вишколу підстаршин, організаторів для села. Поділено на сотні і відділи, зокрема в Коші і зокрема в місті. Комендантом хустської сотні призначений поручник Кедюлич. Кедюлич вишколює їх, а я двічі в тиждень даю відчит на різні теми, переважно з нашої історії.

* *
*

Коляди пройшли добре. Дотепер, звичайно, колядувалося в користь "Просвіти", але цього року маємо ще важливішу організацію - "Січ", що потребує допомоги. Наш уряд, хоч і заступає одну з федеративних держав, живе лише з того, що йому дадуть чехи. Самостійне господарство провадитимемо тільки з початком другого кварталу року, до того часу яюсь тягнемо. А чехи такий нашої організації як "Січ" сотика не дадуть. То ж нема іншої ради, як провадити грошові збірки.

З чеськими грішми господарять наші ліпше, як зі своїми. Про кожен сотик розчисляться. Відмовлено суб-

Звіт у хустській залозі

венції навіть таким організаціям як "Просвіта", "Боян" й ін., яким уділювали субсидії й самі чехи. Наш уряд робить так навмисно, щоби чехи не мали до чого чіплятись і не могли нам закинути, що ми розкидаємо гроші. Аж уплине березень, аж будемо господарити своїм власним бюджетом, тоді господаритимемо так, як будемо вважати за найліпше.

[...]

Празький Український Університет перенесеться до Хусту ще цього року. Також конче потрібна якась відповідна будова для театру, бо то скандал, що в нашій "столиці" нема де поставити ні одної п'єси.

Та поки вибудуємо кам'яниці, робимо провізорично те, що можемо. Не було куди помістити навіть ті найпотрібніші уряди, то влада дала собі раду іншим способом: вибудувала в Хусті цілі бльоки з дерева, щось вісім прегарних дерев'яних будинків під ряд, аж любо подивитись. Зима, холодно, а тут тобі неначе з-під землі виростають чудові будинки, сухі, здорові і теплі. Того матеріалу маємо досить, даваймо будувати!

* *
*

Відомий "руський" поет Карабелеш, залишає русотяпів. Написав і опублікував листа, в якому кається і заявляє, що повертається до народу...Вірити йому? Зробив він це широ, чи може задля кар'єри, щоби залишитися й надалі професором? Можливо однак, що нарешті переконався. Він хлопець, як кажуть, "з головою" і талановитий письменник. Поживемо, побачимо...

14-го січня 1939.

Маю прецікаву збірку летючок, наших і мадярських, а навіть ті, що принесли польські терористи.

В уряді пропаганди летючки належать до мосї компетенції (ми видали їх дотепер біля тридцять родів). Крім того зібрав я і ворожі (є між ними навіть із ілюстраціями, бо мадяри майстри). Кожну летючку наліпив я на окремий папір, з відповідними поясненнями.Цікаві особливо польські, бо є між ними й такі, що в кишені терориста продіравлені нашими кулями, або відламками ручних гранат. Роблю збірку, щоби відтак подарувати нашому музеєві як документи нашої боротьби за незалежність.

Як мадяри побачили, що маса їх неграмотних летючок залишається без жадних наслідків (ба, деякі викликають сміх), взялися ще до одного роду пропаганди: біля

Реміт, в ліску й інде, ночами розкидають пакети (або їх терористи й агітатори переносять через границю). Є це 3-4 кг пакунки в грубому папері, з надрукованими мадярськими національними барвами та грубим написом: "Братіям русинам братія мадярц". Таку одну посилку принесли нам селяни з Шарду. Розчиняємо: є там трохи муки, біля півкіла фасолі, четверть кілограма сала, двадцять декаграмів сочевиці, трохи цукру, а навіть 10 декаграмів соли, гейби в нас соли не було.... Мадяри двадцять років їдять несолену кашу і нам послають соли! Ми її стільки маємо, що можемо засипати цілу Мадярщину. І муки маємо і сочевиці і цукру, все маємо!

Селяни відносять пакети на жандармську станцію, не приймають. На одному з таких "подарунків" вичитуємо текст, написаний селянською мозолистою рукою:

За мадярську солонину
Не продамо Україну...
За їх цукор, за фасолю
Ми не підем у неволю...

Браво! Правильно! Хай буде благословенна та рука, що це написала і той селянський мозок, що це видавав.

15-го січня 1939.

Використовуємо неділю і роз'їжджаємось на провінцію. Мені припало Драгово.

Нещодавно мав виклад голова делімітаційної комісії в Будапешті, д-р Юлій Брашайко про працю комісії. Місяцями сидять у Будапешті, а про мадярсько-українське розграницчя ще ані мови. Тільки пеажний потяг через забрану територію мав рушити ще десятого ц.м., але мукачівський інцидент все перевернув.

Мадяри мерзнуть, просять палива, але не дістануть від нас, лиш під умовою, що відновлять залізничне пеажне сполучення.

До Відня, а звідти до Берліна поїхали заступники уряду Карпатської України, Степан Ключурак та д-р Микола Долинай.

З достовірних джерел довідуємось, що нашого жандармського стражмістра Василя Гафинця, свідомого українця, мадярська солдатеска закутувала на смерть. Гафинець помагав евакувати Мукачів і під час евакуації пропав. Виходить, що зловили його скриті мадярські терористи на помешканні і опісля передали мадярському війську. Десь у казматах-катівнях неборак Гафинець і загинув.

Степан Ключурак

Д-р Микола Долинай

Юрій Перевузник

Іван Рогач

Один професор Торговельної Академії поїхав за речами до мадярського Мункача і там його мадяри арештували, хоч є умова, що урядовці можуть собі зарядження забрати. Але умови писані не для мадярів.

Ще не так давно, бо після інциденту в Мукачеві, мадяри обіцяли, що більше не будуть нападати на нашу територію, а ось цієї ночі, біля Барвінкоша, розпочали перестрілку і зранили двох наших людей.

Приходять подробиці їх нападу в Довгому біля Ужгороду, яке обстрілювали годинами. Команда сторожі вислала двох старшин, як парламентарів до мадярів, але в ганебний спосіб мадярське військо дало на них сальву, при чому одного з них, хорунжого Гаху, тяжко ранено.

16-го січня 1939.

Сьогодні вечором, слухаючи вістей празької радіо-висильні, ми остовпіли: президент федерації іменував за третього міністра Карпатської України чеха, генерала Прхалу! Це ж провокація проти нашого населення, це порушення наших автономних прав!

На третього міністра предложила наша влада аж шістьох людей, наших, українців, людей світлого минулого, чесних, характерних. Але злий дух Чехо-Словаччини, нішній голова міністрів, аграрний лис Беран таки перевів своє насильство і за третього міністра назначив чеха, якраз в ці гарячі часи самими чехами викликаного страшного антагонізму.

Хто то генерал Прхала? Перед світовою війною був учителем руханки в Росії, опісля поручничина і як такий, вступив до чеського легіону. Чеський легіон, ограбивши цілу Росію, повернувся до Чехо-Словаччини з вагонами краденого золота, між тим і українського, а з ним повернувся і пан Прхала, в ранзі полковника. Згодом Бенеш послав його до Франції, де він скінчив курс офіцерів генерального штабу і авансував на генерала, ставши комендантом XII-ої пішої дивізії в Ужгороді. Опісля був він заступником начальника генерального штабу в Празі, відтак красвим комендантом словацьких й карпато-українських військових частин чехо-словацької армії в Кошицях. Прхала є любимчиком Бенеша.

Це іменування викликало між нами величезну констернацію.

17-го січня 1939.

Сьогодні в Хусті відбулися величезні демонстраційні збори проти іменування міністром чеха, генерала Прхали. Досить було одної летючки і збіглось більше як сім тисяч учасників, щоб запротестувати проти нечуваної чеської сваволі.

Це поступування Праги обурило ціле українське населення Карпатської України. Чеським централістам ще не було досить науки. Берани і Заїці* за всяку ціну хотіли перефорсувати знову русотяпа Вачинського, або мадярона Коссея. Коли одначе завдяки рішучості Української Національної Ради цих чехофілів, героїв зрадницького мадяронсько-русотяпського напрямку, не вдалося посадити на міністерське крісло, празький уряд пішов на провокацію.

Заалармоване громадянство заповнило цілу площу перед Січовою Гостинницею і з балкона промовляли ми до нього. Федір Ревай і я виступили надзвичайно гостро:

- Двадцять років терпіли ми тут чехів, - сказав Ревай, - і хотіли з ними вийти по-доброму й надалі. Тепер бачимо, що ми зробили зле, треба було показати український кулак, так, як показали словаки, нагнавши панів чехів додому. Нашу доброту Прага уважала слабістю...

Брацайко, Клемпуш, Роман, Кедюлич й інші виступили від Української Національної Ради, від "Січі" й ін. А я, в своїй промові підкреслив, що Прхала не тільки чех, але й русотяп, його жінка родовита москалька і в своїх салонах в Ужгороді роками гостила русотяпсько-мадяронську "сметанку".

Народ обурювався, учасників зборів ледве можна було здержати. Часто переривали речників словами якнайбільшого протесту і скандуванням: "Геть міністра чеха!", "Україна - українцям!", "Смерть ворогам нашого народу!" А навіть вигукували: "Геть з чехами!" Тут поперш почули ми голосні вимоги народу і то цілком оправдані: "Січі зброю, Січі зброю!"

Демонстраційний похід рушив вулицями, співаючи українські пісні і вже темнілось, як прибули під будинок уряду. На балконі з'явився прем'єр Волошин, міністер Ревай й інші, а д-р Михайло Брацайко запитав учасників, чи після цих подій і протестів може прийти Прхала в Карпатську Україну?

- Ні, ніколи! - звучала відповідь.

Прем'єр Волошин у своїй промові до народу заявив:

- В моєму житті багато прикростей мені заподіяно,

* Люди типу чеських політиків Берана і Заїца.

але такої перфідії, як тепер з іменуванням міністра - чеха, я ще не пережив...

Збори ухвалили резолюцію, в якій Національна Рада заявляє, що не тільки перед празькою владою, але й перед цілим світом, а головно перед українською суспільністю, своїх прав добровільно не зречеться. Збори домагаються негайного усунення всіх чеських урядовців з Карпатської України на взір словацький і вимагають зліквідування чеської меншини.

Крім того, Національна Рада заслала також телеграми з протестом празькій владі і всім її міністрам.

Чимало зборів перевели ми за останніх шість місяців, але ні одні цим не могли рівнятись.

А чехи аж тепер дістали "роги". Вже не тільки дивились на нас "вовком", але по вулицях провокували, були випадки, що зірвали дівчатам наші відзнаки, а навіть один наш прапор. Всі як один понавішували собі чеські кокарди, навіть чеські вояки, що є проти припису, бо вояк не сміє політикувати. Інценізували по вулицях бійки, виступи, лайки і дуже мало бракувало до того, щоб величезне напруження не вибухло кривавими сутичками. Січовикам можна завдячувати, що до того не дійшло. Просто прийшлося здержувати нашу публіку, інакше була б маса роздавила чехів, з якими зустрілась.

18-го січня 1939.

Вчора, зараз із зборів, поїхав Федір Ревай до Братислави, де разом з іншими в імені Української Центральної Народної Ради усно й писемно запротестує в голови міністрів Верана проти іменування генерала Прхали третім міністром Карпатської України. Там зустрінуться наші делегати з ним на першому засіданні словацького сойму.

А в Хусті чехи провокують далі, перед веде їх преса. За вчорашні наші демонстраційні збори військові шофери вантажних авт застрайкували... (Такого ще ніхто не чув, щоб військо страйкувало, це тільки в чехів можливо!) Вантажні самоходи - це тепер наша залізниця. Але нехай собі страйкують, чеський товар возять сюди, а не наш.

Українська Центральна Національна Рада відбула засідання і як найгостріше запротестувала в Президента Республіки. Чи це допоможе, не знаємо. Знаємо тільки одно, що чехи поводяться неможливо. З нами особисто, які так радикально вчора виступили на зборах проти Прхали, перервали чехи знайомства і вже не здоровкаються... Ми, значить, образили міністра, члена влади.

Говоримо: Чи відкличе його Прага? Не відкличе, хіба ж він сам подасться в димісію, але цього він не зробить. Він честолюбний, знаємо його з Ужгороду.

Наш уряд і вся Центральна Національна Рада день і ніч в перманенції. Та найкращу відповідь дав наш уряд на це насильство тим, що виписав вибори до Союму Карпатської України на день 12-го лютого 1939 р. Дехто побоюється, що замало часу, але наше населення вже досить підготоване. Вибори переведемо тільки з одною українською листюю.

Що буде, як програємо? Ні, то неможливо! Шістдесят, а може й сімдесят відсотків голосів безперечно здобудемо, числячи наші сили. Але може здобудемо й більше, бо ті, що ще колись вірили Фенцикові й Бродісві, аж тепер побачили, що вони зрадники, що вони продали їх... мадярам. Ті всі будуть у нас, неодмінно підуть з нами і тому виборів нема що боятись.

Кандидатські листи треба внести найпізніше до полудня 22-го січня. Головою виборчої комісії назначено старшого комісара політ. упр. Петра Калинюка.

[...]

19-го січня 1939.

Наші чинники дорадилися, що мусимо оснувати партію Національну Раду мусимо залишити такою, якою була до тепер: надпартійною. Вона й надалі буде тим найвищим всенациональним форумом, як була досі. Міністер Ревай вже давно носився з думкою оснування партії. Статуту вже готові.

Міністерство внутрішніх справ цю партію вже й зареєструвало і дозволило оснувати під назвою: Українське Національне Об'єднання, скорочено: УНО.

Проти іменування міністра чеха ціла Карпатська Україна протестує далі. На провінції щодня відбуваються гучні збори. Сьогодні, наприклад, свято Водосвяття, але українське населення замість іти "на Йордан", іде на збори протестувати проти порушення народних прав.

Голосять телефонічно про масові збори в Бичкові - (10,000 учасників), в Тересві (6,000), в Драгові (3,000), в Рахові (8,000), в Ясію (12,000), в Богдані (7,000), в Квасах (4,000) і в цілому ряді інших місцевостей, а мотто протестаційних зборів: "Прхали не знаємо і не хочемо знати!", "Чех міністром Карпатської України не буде!"

Чеська преса, підсилена іменуванням міністра чеха,

знову починає брехати, наче скажені собаки.

Сполудні чеські шовіністи ходять по вулицях, провокують та очікують генерала Прхалу, якого безправно, в провокативний спосіб накинула Прага Карпатській Україні за міністра. Чехи поначіплювали собі чеські кокарди з трикольором, від самого полудня ходять по вулицях, купчаться, радяться, сміються, іронізують, а навіть накидуються на українців. Біля пошти напали на двох наших хлопців і на кров побили...

Понад вечір прибув до Хусту генерал Прхала і то... в супроводі панцирних авт зі скорострілами... Один броневик спереду, другий ззаду проважають його самохід.

Гарний мені міністер, що мусить мати охорону свого життя, аж на стільки!

[...]

Генерал Прхала ночує в будинку військової окружної команди під охороною танків та броневиків.

20-го січня 1939.

Раннім потягом прибуло з Гуцульщини біля вісімдесяти ясінських січовиків стерегти уряд. Це більш для демонстрації (а скорше для декорації), ніж для оборони.

Десь около десятої години перед полуднем зателефонували з військової команди, що до будинку уряду приїде генерал Прхала. Це для візити - думаємо собі.

Незадовго наблизився самохід, дивно, без панцирників, але в супроводі кількох офіцерів. Перед головним входом стояла з двох боків мальовнича гуцульська почесна сторожа, а тісно перед дверима січовики в уніформі, озброєні револьверами. Прхала увійшов, гуцули здоровили його своїми топірцями, а січовики піднесенням руки. Він видивився на нас, бо деяких пізнавав ще з Ужгороду, як, наприклад, мене.

Члени нашого уряду, прем'єр Волошин і міністер Ревай, вже були всередині, приготовані, що мають сказати. Наш уряд прийняв Прхалу не як міністра, але як генерала федеративної армії. Прем'єр Волошин привітав його, титулюючи тільки генералом, відтак передав йому листа для голови міністрів Верана і ще й словами генералові вияснив, що він мусить зрозуміти, що серед даних обставин співпраця з ним, як з міністром, не є можлива. Він є чужинцем для нашого народу і не тільки що не є членом нашої нації, але й мови нашої не знає, не знає й місцевих обставин, отже не може бути

міністром.

Генерал Прхала відповів, що й він сам не сподівався таких труднощів, які тут зустрів, але на нього цю місію накиннули. Вертається назад до Праги і скаже Беранові, щоб його звільнив.

Поведінка і слова генерала робили враження, що іменували його проти його волі. Дійсно, він уночі вернувся до Праги.

21-го січня 1939.

Наша партія готується до виборів, приготує листу. До кандидатської листи хочемо втягнути й національні меншини, навіть румунів, хоч тут їх ледве сім тисяч душ.

В уряді на коридорі зустрічаю тячівського титулярного реформатського єпископа Іжака. Входимо до моєї канцелярії і, вмючи добре по-мадярськи, пробую намовляти його і я, щоб кандидував на нашій листі. Хочемо, щоб і мадяри були заступлені в нашому Соїмі. (Після віденського арбітражу зісталось їх щось понад двадцять тисяч).

Але Іжак відмовляється, заявляє, що мадяри хочуть з українцями співпрацювати тільки на господарському полі.

Роблю єпископові ще якусь прислугу (виклопочую для нього якийсь дозвіл) і ми, як знайомі, сердечно прощаємось.

Значить: обійдемося без мадярів. Певно з Будапешту їм заборонено.

Міністер Ревай запросив мене від полудня до себе, жартує, я зразу бачу, що щось від мене хоче. (Його натуру тільки ми знаємо, що стоїмо ближче до нього. Він жартом і своєю тактовною поведінкою так вас обкрутить, що нема можливості йому протистати, або відмовити). Заявляє мені, що потрібно деяких впливових осіб взяти на кандидатську листу і тому однок з тих жертв, що мають бути викреслені із дотеперішньої, вже ухваленої листи, мушу бути і я...

Так мені жалко, що не попаду до першого, історичного сойму, просто душа болить! Хто то українство будував, як не ми? Моя книжка ("Шляхом терновим") першою була, що вийшла фонетикою в Карпатській Україні ще 1924 року. Ще ані комуністи не перейшли були на фонетику, а я вже за неї розпинався... Мені здається, що це трохи несправедливо...

Ну, що ж... Коли є ще більш заслужені люди, то я

уступаю. Почавши від жовтня минулого року я виголосив сотні промов, zorganizував масу осередків, заложив у сорок-двох селах місцеві Національні Ради, а ось тепер приходять люди, цілком сірі, невідомі, і задля родинних зв'язків я маю уступити... Болить мене... страшно мене болить, але я про це не говорю. Я ніколи ліктями не пробивав собі дороги, не тиснув збоку, за мене ніхто не інтервенював. Побачить хто мене, то добре, а ні, то я не пхався.

Пан міністер Ревай не був би Ревасм, коли б не ввів людину заспокоїти. Його слова - гейби якийсь бальзам, плывуть неначе з медом. Він заявив, що далеко важніше призначення має для мене в новооснованій партії: маю бути редактором і перебрати шефредакторство щоденника "Нова Свобода".

Іншої ради не було і я погодився. Як видно, я є для праці, я маю бути тим волом, що вічно тягне ярмо, а синекюри для інших...

Приготовляємось до великої маніфестації, що заповідаться величавою і вона вже розпочалась сьогодні ввечері.

22-го січня 1939.

Від самого ранку поїзд за поїздом вбігає, українське населення спішить до столиці на маніфестації. Довжезний ряд селянських возів з близької околиці, вантажні самоходи з дальших сіл, а поїзди з найдальших закутин привозять учасників. Тисячки возів, роверів, авт заповнили бічні вулиці. Сотні, ба тисячки синьо-жовтих прапорів по вулицях, ці дві барви сьогодні домінують. Уніформи, народні одяги з різних околиць по хустських вулицях маком цвітуть. Зразу можна розрізнити з одягу: Гуцульщина, Хустщина, Волівщина, Севлющина і т.д. Навіть із далекої Ужанщини та Середнянщини людей повно. Це ж річниця української соборності, велике свято! Під синьо-жовтими прапорами маршують із різних напрямків, найбільше від станції, з піснями на устах. Волівщина заступлена сильно; саме тільки Волове послало аж трьома величезними вантажними автами своїх заступників, щось біля двісті людей.

Десята година. Перед катедралю на величезній площі тісно. Біля тридцять тисяч учасників зійшлося з цілої Карпатської України. Це найбільші збори, які і під цими зеленими Карпатами бачив за останнє двадцятиріччя. Колись просвітянські збори в Ужгороді були справді величавими, але сьогоднішні збори - рекорд!

Яка шкода, що наших міністрів немає в Хусті. Було б бажаним, щоб і вони були присутніми, бодай показати

Перед Січовою Гостинницею в день маніфестації
22-го січня 1939 р.

Гуцули на маніфестації 22-го січня 1939 р.

ся такій імпазантній масі. Але нам приобіцяли, що вони на час повернуться. Через те навмисно і протягаємо.

Деся біля одинадцятої години після Богослужби сформувався величезний похід, замаяли сотні рідних прапорів і ми перейшли з площі Волошина на головну вулицю. Оркестри заграли українські походові пісні. Старинний хустський замок ще не бачив такого величавого всенародного здвигу! Під звуки маршових пісень легко маршувати; радість, утіха і якась невимовна гордість підносить душу. [...]

Три години тривав похід вулицями нашої столиці і аж біля чотирнадцятої години розпочались святочні збори на площі. Вже речники промовляли з півтора години, як з'явився прем'єр Волошин, що якраз прибув з подібних зборів у Білках. Від його супроводу довідуюся, що в Білках було також вище 11,000 учасників та що маніфестаційні збори відбулися так само величаво, хіба ж із тою різницею, що на хустських маніфестаціях не вимовилось ні одного разу ім'я Прхали, щоб не забруднити достоїнність соборницького свята...А в Білках маніфестації перетворилися в проти-прхалівські демонстрації. Учасники вигукували: "Геть з чехом міністром, хочемо міністра українця!"

Вже кінчалися збори, як влетіло авто міністра Ревая, що повернувся із великих маніфестаційних зборів у Сваляві. Це колишня твердиня фенциківщини, тепер ось часи змінилися і святкує і Свалява з нами.

Ледве закрили збори, як волівські вантажні авта поспішають назад у дорогу, бо ізяни можуть в темноті наробити якоїсь несподіванки.

Іза, єдина Іза, як виродок з-поміж інших українських сіл, робить якийсь чудернацький спротив. Зранку спиняли по дорозі маршуючих, прийшли чутки, що напали на Горівчан, постала між ними бійка, було кілька побитих на обидвох сторонах. Селяни з Нанкова, що взяли напрям на Ізу, мусіли вертатися полями, а інші, слабші групи, приневолені були обходити це гадюче гніздо.

Ще ми не встигли сісти до стола, щоб щось закусити, бо від рана нічого не їли, як прийшли тривожні вісті, що волівські вантажні авта лежать у ровах, учасники маніфестаційних зборів побиті на жах, а навіть ємєртіві...

Біжу на команду жандармерії, звідки вислано поготівлю. З різних джерел довідуюся, що чехами збаламучені ізяни зробили напад на вантажні самоходи. Чеські і чехофільські агітатори ще вчора розагітували Ізу, збирались навіть на демонстрації до Хусту, щоб гучно привітати "русскаво генерала Прхалу". Хочу конче зна-

ти, хто вбитий і хто ранений, бо на тих автах і мої три рідні брати... Після привозять до лічниці раненого Тарковича, брата колеги-редактора, що стратив око... Мертвих нема, але ранених багато, бо вулична бійка тривала довго.

Комендант ізської жандармерії, чех, знав про напад а навіть є підозріння, що він сам і приготував. Бо звідки могли мати напасники ручні гранати? Комендант наша влада зараз і суспендувала і вислала туди слідчу комісію.

* *
*

Ще не встиг занотувати напад в Ізі, а вже довідуюся про новий злочин чеської сваволі. В Королеві над Тисою чеські жандарми напали на січовиків.

Десь перед тижнем головна команда "Січі" організувала в Королеві новий гарнізон січовиків, біля півсотні люда. Вишколом і командою повірила поручника Свободу.

Перед кількома днями настало одне "непорозуміння" між жандармерією і січовиками. Жандарми супроти українських січовиків поводяться в безличний, агресивний спосіб, а цієї ночі прийшло до зудару.

Як відомо, на пограниччя нападають мадярські терористи, то ж команда гарнізону понаставляла стійки. Вночі ті стійки комендант січовиків поручник Свобода пішов сконтролювати, тим більше, бо розпочалась стрільянина. Свобода думав, що стріляють мадяри, а виявилось, що кілька стрілів на січовиків дали самі місцеві чеські жандарми.

Між комендантом січовиків та жандармською розвідкою прийшло до сварки, поручника Свободу жандарми почали бити і хотіли його арештувати, але на поміч своєму комендантові прийшли січовики, щоб оборонити перед брутальними побоями та арештуванням. Чеські жандарми почали стріляти з кулеметів, а вислід: два тяжко ранені січовики.

[...]

Деякі наші панове, особливо з галицької і наддніпрянської еміграції, що поженилися з чешками, проповідують можливість співпраці з чехами. Так ось тут маєте вашу співпрацю! Чехи були і є запеклі вороги українства. На українську автономну державність вони добровільно не погодяться, хіба ж тоді, коли їм кріси вирвемо із рук!

Тяжко ранених січовиків відвезено до лічниці, але коменданта гарнізону, поручника Свободу чеські жан-

дарми таки арештували і відвели до Хусту в тюрму.

Розслідування розпочато негайно. Суспендовано коменданта жандармської станції (на жаль, тільки суспендовано! Покарають його хіба ж тим, що замість до криміналу, дадуть його в найгіршому випадку до диспозиції Праги...).

На коменданта жандармерії в Королеві призначено нашого жандарма, гуцула Шорбея, якого чехи за його українство із жандармського стану перед роками прогнали.

Події в Королеві та Ізі нас сильно турбують. Чехи дотепер демонстрували кокардами, а тепер, здається, перейшли в наступ. Просто, в нашій державі проти нас провадять і організують напади! Нині-завтра вже вулицею не можна буде перейти перед нападами. Прхаліяда розвивається буйно, шалено.

На січовиків чехи дивляться з найбільшою ненавистю. Не масмо, на жаль, ні зброї, ні уніформи, все ж таки "Карпатська Січ" є червоним полотном в їх очах. Без січовиків була б наша влада вповні віддана на їхню ласку й неласку.

Чехи всі однакі. На шпальтах нашої преси появляються лояльні проголошення чеських кар'єристів (і вони думають, що ми їм повіримо!), а тим часом, як я сам бачив і чув на власні вуха, на вулиці підбурюють проти нас чеську воячню.

23-го січня 1939.

За бійку в Ізі та за інцидент у Королеві летить краєвий комендант жандармерії, полковник Віт, хоч він був одним з тих чехів, що справді хотіли бути лояльними.

Радникові Павлюхові робимо закид. Колись ми на нього покладали великі надії, але він показався гіршим бюрократом, як були чехи. Ніяк не можна його перекопати, що звичайний гуцульський підстаршина, який відбув військову службу, буде ліпшим сторожем порядку, як чеський жандармський стражмістр, що наочно саботує. Павлюх твердить, що чеських жандармів не можна змінити, бо буде анархія... А ось чеські жандарми спричинюють нам напади, як, наприклад, в Ізі, агітують явно, служби своєї не виконують, але за те беруть високі платні. Але дурні параграфогризи цього не бачать! Той гуцул задоволиться половиною тієї платні, може й не буде таким "фахівцем" (пізніше він виробиться), але буде відданий рідній справі на сто відсотків. Коли чехи творили свою державу, з комінярів робили старшин, писарі ставали радниками, фабрикували "фахівців"

на швидке копито, але не задовольнялись чужинцями...
То тільки нашим параграфогризам потрібні "курси" та
чорт зна, які дипломи, а тут горить!

Нарікаєте, що не маєте досить фахівців, жандармських,
поліційних і військових старшин, своїх державних
урядовців та інших, а їх можете мати на протязі одного
тижня, тільки треба хотіти. Треба стягнути українську
еміграцію, зразу маєте людей. Кажете: не мають
державного громадянства? Держава у ваших руках,
треба їм те громадянство надати, коли так в'яжетеся
до параграфів! Ми жадної різниці між українцями не
знаємо, нема емігрантів, тільки є українці!

Ще й іншим способом можете мати масу службовців:
замкніть школи на кілька місяців, або їх зредукуйте
чи збийте дві в одну, а надвишку учительства так і пі-
шліть до державних урядів. Але до цього треба сміль-
чаків, а не бюрократів та параграфогризів, що чіпа-
ються до кожної літери закону! До законів придержуй-
теся в мирні часи, а не в революції!

Під цим оглядом люблю Юрка Білея, директора полі-
ції. Перед кількома днями, як прхаліяда розвинулася
до найбільшого ступеня, коли була небезпека, що чехи
накинуться на нас, він видав біля п'ятдесят крісів із
дирекції поліції січовикам. Грубий чех, шеф одного з
відділів, поліційний майор на ім'я, здається, Цімпріх,
з поліційним радником д-ром Флеком накинулись на нього:

- Пане ржедітелі, як сі то пржедставуєте, ві йсте
відалі нашу збрань... *

- Це моя справа, я поліційний директор, я за те від
повідаю, - сказав директор Білей, а закінченням було
те, що вчора з поліційного персоналу 75 чехів летить,
даємо їх до диспозиції Праги... Замість них зразу
взяв Білей 42-ох наших січовиків, озброїв і вони, як
помічна поліція, виконує службу першорядно.

* *
*

Вчора в годині 12-ій минув реченець, коли мали партії
предложити свої кандидатські листи. Принесли од-
ну листу "Подкарпатских русинов", що виготовила кліка
Бачинського та Коссея, але свосчасно не зложили вони
законом приписану кавцію на друки. Крім того, оголо-
шені уповноважені (Дрбал, Волошук й ін.) не знали про
те, що їх русотяпи взяли на свою листу. До того, гру-
па людей не може внести листи, бо закон знає тільки
партію, а партії всі розпущені. Нову партію ці пано-
ве ще не заснували. І так їхньої листи ми не прийняли.

* Пане директоре, як це собі уявляєте, ви видали нашу зброю...

Січова помічна поліція

Цікаво вийшло з кавцісю групки цих політикантів: дали шість тисяч корон якомусь чолов'язі (колишній секретар аграрної партії, інакше бідолаха, повна хата дітей), що може зроду не бачив тільки грошей вкупі. З утіхи порядно впився, подорозі загуляв з радости, іду-чи до владного будинку на вулиці розпочав бійку і його відвели на поліцію. Та заки списали протокол, заки виправдався і все те виявилось, що він післанець "руських" із важним призначенням, минув реченець зложення кавції і він прибув до виборчого комісара кілька годин спізнено.

Принесли два чехи також і іншу листу, що її зложили в Ізі, але спізнились. Панове роблять собі просто комедії, щоб ворожа пропаганда мала причину нападати. Бо чей же серйозно цих "кандидатних лист" брати не можна.

* *
* *

Колись я думав, що наші русотяпи є люди ідейні, а виходить, що то самі авантюристи, кар'єристи, а навіть донощики. Гурток передових "руських" передучора мав недозволені збори, які скликав Коссей та рахівський Штефан на наради. І хоч там було ледве двадцять людей, самих "вибраних", дирекція поліції своєчасно довідалася про ті збори. Просто прийшли "руські" і за посади, за гроші продали своїх однодумців... Фе, аж несмачно!

Панове якраз засідали, як до залі вдерлася поліція і панів русотяпів зловила за ковчир. Між ними був і Драгула, отой старий ворог українства, але наші, замість викрутити йому карк, задовольняються дурним проголошенням. Потримали трохи на поліції і пустили. Єдиноного Коссея на помешканні, він каже, ще інтернували - та це інтернування таке, що він може ходити на пошту сам і надавати проти нашої влади телеграми до Праги... Не є це інтернування, але скорше січова охорона його хати, щоби саме населення не покінчило з цим зрадником.

Коссей показався боягузом. Від одного січовика не хочючи з кишені випав револьвер на землю, а Коссей так перелякався, що зблід, впав навколішки і просив, благав, щоб його не застрілили...

- Ніхто на те й не думає, не потрібно нам вашого життя... Але темницю заслужили б, пане после! - відповів січовик. Та волос з голови Коссейові не впав, хоч поповнює зраду.

24-го січня 1939.

Сьогодні на помешканні прем'єра Волошина в колишній хаті Куртяка іменованій провід нової партії Українського Національного Об'єднання. Прем'єр, як голова найвищого всенационального форуму Української Національної Ради, перечитав і видав декрети функціонерам і всі ми відтак, за словами міністра Ревая, зложили присягу до рук предсідника Національної Ради, прем'єра Волошина. Провід партії такий:

Голова партії УНО: Федір Ревай
Заступник голови: Михайло Тулик
Генеральний секретар: Андрій Ворон
Секретар: Іван Рогач
Редактор: Василь Гренджа-Донський
Референт пропаганди: Д-р Володимир Комаринський
Контрольори: Микола Бабота та
 д-р Микола Бандусяк
Члени проводу: Августин Штефан
 д-р Михайло Брашайко
 Грина Невицька
 д-р Степан Росоха
 інспектор Юрій Пазуханич
 д-р Микола Долинай
 Степан Клочурак
 о. Василь Лар
 Дмитро Німчук
 Михайло Марущак
 о. Дмитро Попович
 Іван Клемпуш
 д-р М. Гупаловський.

На дальшому засіданні доручено мені обняти редагування щоденника.

Я властиво мав на думці видавати ілюстрований журнал "Карпатська Україна", готовився до випуску першого числа, зібрав цікаві образки і замовив кліші, але мусів погодитися з бажанням пана міністра Ревая, перепустити цю назву і дозвіл на заснування селянського часопису.

25-го січня 1939.

Перебравши редакцію, прошу інж. С. Довгаля, дотеперішнього технічного редактора, щоб зістався, але він за жадну ціну не погоджується. Ну, що ж, приневолені ми обійтись без нього, хоч справді я дуже хотів би, щоб він залишився, але не дається намовити.

Роблю маленьку реорганізацію, нав'язую порваний контакт з організацією "Січ", а навіть дістаю з "Сі-

чі" ще двох молодих співпрацівників і засукуємо рукави - працюємо.

Партія УНО випускає заклики, скорше накази. В перші два дні зголосилося до партії біля п'ять тисяч людей. Готувиться до виборів. Приємно почути, що послы не будуть мати жадної платні, а буде це почесна функція, за зворотом готових видатків та дієт у дні засідання.

* *
*

Запросив мене надрадник д-р Павлюх до своєї канцелярії (він повірений веденням міністерства внутрішніх справ). Просить від мене інформації за колишнього мого шефа, директора Ваку, що має стати краєвим комендантом жандармерії.

Я остовпів. Може ніхто так не знає пана Ваку як я, що з ним працював точно чотирнадцять років в одній канцелярії. Директор Вака уважається, так би мовити, зятем пана прем'єра Волошина. Панство Волошинів не мало дітей, то ж і взяли вони на виховання дівчинку-похресницю, донечку о. Фленька, Магдалину. Директор Вака був капітаном чехословацької армії, відіграв деяку роль в 1918 році (був першим, що замаршував із чеським військом до Ужгороду), познайомився з панною Магдою і одружився. Залишив військо і став директором асекураційного товариства "Бескид", інституції, яка своє існування може завдячувати виключно нинішньому прем'єрові Волошинові.

Директора Ваку я знаю як запеклого чеського шовініста, прихильника централізму. Правда, він заївся був із легіонерами, мусів покинути військо і трохи нарікав не так на режим, як на саму привілейовану касту легіонерів, але інакше був він один з найбільших чеських шовіністів, хоч відкрито і не виступав вже через Волошина. Але зате всю злість виливав на мене, що, як його бухгалтер, був підкинений під ласку й неласку. Я не можу навіть описати, як ця людина мене, свідомого українця, їла напротязі тих довгих років! Та не через мою працю, бо моїм фаховим знанням всі мої попередні шефи були задоволені, але сильно ненавидів мене як безкомпромісового українця. Ненавидів він не тільки мене, але й найбільшого свого добродія, Волошина, якому може завдячувати свій масток, свою кар'єру (бо він вояк а не фахівець), побираючи і по дві платні нараз. Критикував він Волошина ганебними словами, я не міг слухати, як він ображає, як він ганить культурну, а особливо політичну діяльність Волошина, не раз підло, брутально, словами військового зупака. Нераз хотілось мені піти і оповісти все те найбільше ображеної нашій великій людині.

Коли Волошин записав свій ужгородський поверховий будинок сиротинцеві "Свята Родина", директор Вака, у своїй запеклості чеського егоїста, критикував поступовання Волошина немилосердними словами, що просто описати гидко. Не міг йому простити, що не подарував йому будинок.

Та найбільше обурили мене слова Ваки під час похорону пані Волошинової. Вака тоді назвав Волошина, цього найбільшого сина нашого карпатського народу, ненормальним, а також ненормальною і всю Волошинівську рідню.

Цього я не міг стерпіти і пішов до хати директора Волошина, щоб йому про все розказати. Вже хотів рота розняти, як почув, якими гарними словами вихваляв Волошин директора Ваку. І я тоді замовк. Пригадав собі приповідку: "Не пхай пальці у двері..." "Коли два брати б'ються, - не мішайся туди, вони помиряться, а ти залишишся ворогом..." Можуть бути політичні справи, що з ними вони не погоджуються, але... рідня є ріднею.

Впродовж чотирнадцятьох років скаржився я на Ваку у Волошина тільки один раз, коли справді він мені так допік, що я вже думав про самогубство.

Ваки ніхто на світі не любив, не любив його ні один українець і ми всі страшно дивувались, як то можливо, що цю, до безконечности фальшиву, людину міг любити такий знаменитий психолог, як директор Волошин.

Вака мав одну добру рису і в тім відрізнявся від інших чехів: хоч сам був грошолубом, щодо чужих грошей був надзвичайно точним, каси мав різні та всі мав у порядку, все було зазначено до найменших деталей. Він був людиною, що, будучи на чолі інституції, заробити не вмів, але затримати сотик - так. До безкрайности ощадний. Ми, урядовці, навіть олівці купували за свої гроші. Він був майстром педантерії, за найменшу дрібницю гриз не тільки нас, але й свою родину, а навіть самого себе. Велике довір'я у Волошина здобув собі тим, що був проти всякої інвестиції. Були пляни купувати кам'яницю, оснувати різні підприємства, а він завжди був проти, тримав гроші в банку. Інституція мала до півтора мільйона самої готівки у банках. Інституції згодом попровалювались, доба не була пригожа на інвестиції, отже виправдала директора Ваку. І саме через це мав до нього Волошин довір'я.

Але при тому був таким україножером, що на саме тільки слово "українець" червонів, наче буряк, розпалювався. Але це йому не зашкодило, щоб грати подвійну роль: перед нами - україножера, а перед Волошином - великого прихильника українців.

Може мені хто не повірить, але нехай спитається як-

раз надрадника Павлюха, який в красьому уряді в Ужгороді сам бачив проти мене писемний донос директора Ваки. Заскаржив мене в уряді, що я є проти чехів та що проваджу українську іреденту...

Ми боремось за те, щоб жандармерія попалася до українських рук, а тут нещасна протекція і родинні впливи доводять до того, що шефом української безпеки має стати україножер! Одного чеха прогнали, а другого беруть... Тоді нехай був би залишився полковник Віт, що був першорядним фахівцем!

Нарадник Павлюх і сам є проти Ваки. Але ж його форсують великі впливові особи, хто тоді посміє проти Ваки сказати хоч одне слово?

- Я посмію, - відповів я радникові Павлюхові. Пішов і на засіданні УНО все те повторив судді д-рові Дуткові, сестрінкові пана прем'єра. Навіть просив його, нехай поговорить і переконає пана прем'єра, що буде нещастям повірити Вакові ведення жандармерії. Жандармів-чехів хочемо замінити нашими, а тут тобі будуть найбільші перешкоди від самої голови.

Д-р Дутка до пана прем'єра стояв найближче, там мешкав, там харчувався. Але чи він говорив про те з паном прем'єром - не знаю. Фактом є, що Вака дістав підвищення, з капітана скочив на підполковника і обняв красьву команду "української" жандармерії...

26-го січня 1939.

Набігають телеграфічні і писемні протести від українців цілого світу проти іменування третім міністром чеха генерала Прхали. Наша провінція буриться. Ані чути не хочуть про Прхалу. Це нашому урядові додає сили провадити боротьбу далі.

Але й вороги не сплять. Русотяпи знайшли собі в Прхалі нову опору. Політичні партії ми розпустили, але мадяроно-русотяпи політикують далі в читальнях "Общества Духновича".

Великі надії покладаємо на протести загроницею. Чеська преса обурена тим, що Національна Рада післала телеграфічний протест закордон. "А-Зет" пише: "Билі учинені покуси прженест туто вец на мезінародні форум але тито покуси се нездаржілі" (були спроби перенести цю справу на міжнародний форум, але ці спроби не вдалися).

Міністерство внутрішніх справ повне ворожого елементу. Майже всі референти, шефи відділів, а навіть секретарки - це запеклі русотяпи, мадярони, україножери. А всю ту зграю терпить наш віцеміністер Павлюх.

Питаємось, як то можливо, що не повикидає ворогів із такого важного міністерства? Але Павлюх є тієї думки, що в міністерстві є вони бодай "під оком".

- А позбутися їх не можна? - питаємо.

- На жаль, ні, є вони дефінітивними урядовцями.... Врешті, що скаже світ?...

Ні, коли ви маєте такі аргументи, то терпіть їх. Але ж вони явно саботують, не полагоджують прохання, українцям не хочуть видати навіть ті громадянства, що були їм уділені колись самою Прагою.

Мені здається, що коли наша державність провалиться, то одним з її гробокопателів буде надрадник Павлюх... Є він добрий українець і адміністратор, кажуть, непоганий... та він не революціонер. Дав йому Господь розум, але скоротив на іншому боці: уділив йому дуже малу порцію смілости і цивільної відваги.

27-го січня 1939.

Кандидатська листа вже відома. Складається вона з таких осіб:

1. Августин Волошин, прем'єр міністер, Хуст
2. Юліян Ревай, міністер, Хуст
3. Д-р Юлій Брашайко, адвокат, Хуст
4. Д-р Михайло Брашайко, публічний нотар, Хуст
5. Іван Грига, господар, Великі Верецькі
6. о. Адальберт Довбак, духовник, Ізки
7. Д-р Микола Долинай, лікар, Хуст
8. Д-р Мілош Дрбал, адвокат, Хуст (за чехів)
9. Д-р Августин Дутка, суддя, Хуст
10. Іван Ігнатко, господар, Вілки
11. Д-р Володимир Комаринський, адвокат, Хуст
12. Іван Качала, залізничник, Перечин
13. Василь Клемпуш, торговець, Ясіня
14. Степан Клочурак, урядовець, Хуст
15. Василь Лацанич, учитель, Великий Березний
16. Микола Мандзюк, учитель, Севлюш
17. Михайло Марущак, господар, Великий Бичків
18. Інж. Леонід Романюк, урядовець, Хуст
19. Грігоріє Мойш, намісник, Біла Церков (за румунів)
20. Дмитро Німчук, директор, Хуст
21. Інж. Ернест Ольдофреді, Хуст (за німців)
22. Юрій Пазуханич, інспектор, Хуст
23. Іван Перевузнник, господар, Середне
24. Петро Попович, господар, Великі Лучки
25. Федір Ревай, директор друкарні, Хуст
26. Д-р Микола Різдорфер, лікар, Свалява
27. Д-р Степан Росоха, урядовець, Хуст

- 28. о. Юрій Станинець, парох, Вонігово
- 29. Василь Шобей, господар, Вільхівці
- 30. Августин Штефан, начальник міністерства шкіль
ництва, Хуст
- 31. о. Кирило Феделеш, катехит, Білки
- 32. Михайло Тулик, редактор, Хуст

Ось перед нами список майбутніх послів Союму Карпатської України. Всі вони будуть вибрані, бо тільки ця одна партія іде до виборів. Є це люди чесні, патріоти і безперечно є з них велика більшість дуже заслужених. Але всупереч усьому тому, цей вибір людей досить нещасливий. Коли б сказав це я, то можна б мене підозрівати в необ'єктивності через те, що мене нема між ними. Але твердять це люди такі, що є на листі кандидатів. Як видно, вибір цей ішов нашвидко, поспіхом, хоч його кілька разів змінювали. Бралось огляд на приятельство, на рідню, на кума, чи свата, а це завжди було нашим нещастям. Можна сказати, що дві колишні партії - клерикальна і соціал-демократична - досить гарно там заступлені.

Але слабо заступлені тут наші молоді націоналісти, а вже хто, як не вони допомогли вибудувати нашу державність.

[...]

На перший погляд б'є ввічі, що зпоміж 32-ох послів є там аж п'ять греко-католицьких священиків, а нема ані одного православного, тоді, коли майже третина цілого населення є православна. А більш як половина всіх православних - це ж свідомі українці. Як вони думають притягнути православних до урни?

Навіщо треба було брати на листу такого о. Довбака? Хто за нього чув дотепер? Або такий Качала...або Шобей... або Попович... Цим не хочу сказати, що селян не треба було брати, але оминулось справді таких, що могли потягнути цілу околицю, а взялося людей меншого калібру. Хіба ж не було відоміших і більше заслужених?

Майбутній Союм має розв'язати чимало питань, має ухвалити низку конче потрібних законів політичного, культурного, фінансового і господарського характеру - а нема тут спеціалістів.

Громаду актуальних питань, як ревізію і остаточне переведення тієї земельної реформи, що вже від двадцятьох років тягнеться, підвищення рівня скотарства, раціоналізацію польового господарства, лісової економії, будування доріг, усунення культурних недостатків, фінансові вимоги супроти федерації і різні-прерізні фахові справи прийдеться не тільки обговорювати, але й рішати. А не буде тут не то що порядної комісії,

але не знайдеться навіть один фаховий референт між панамі послами. Але за те вчительство (якого є всього-навсього біля двох тисяч на півмільйона населення) заступлено аж шістьома послами!

А вже просто гріх, що не взято на листу бодай одного пряшівчанина, що, хоч мав би громадянство Карпатської України, міг би репрезентувати наших українців на Словаччині числом до двісті тисяч душ, які душою тягнуть до нас, хочуть (як не тепер, то колись) належати до Карпатської України.

Припустім, що не дивилися ані на професії, на релігії, ані на політичні групи, тільки на особи відповідно до заслуг. Але тоді забули про одну віддану людину світлого характеру і величезних заслуг, а то про інспектора Гриця з Берегова, що тепер мешкає в Березному. Колись зорганізував Берегівщину, а тепер на його плечах вся політично-освідомлююча праця і в Березнянщині. Його хата - це друга Національна Рада. Він міг був би заступати в Соїмі і Пряшівську Україну...

Та листа вже оголошена, тепер вже нема іншої ради, як прийняти її так, як вона є.

28-го січня 1939.

Шеф пропаганди д-р Комаринський наказав писати "словослів'я" нашим кандидатам. Я за свою бідну редакторську голову берусь, звідки маю все те написати, як я маю "кадити", не знаючи минулого більше третини кандидатів!

- Видвигнути заслуги хоч і з-під землі! - дає наказ шеф преси, що звик послуговуватись короткими словами наказів.

- А коли тих заслуг нема? - ризикую я питанням.

- А фантазія навіщо здалась? - відповідає д-р Комаринський і я починаю писати в пресі статті під назвою "Наші кандидати". З більшістю кандидатів не маю проблем, це ж старі і добре відомі борці. Нічого не приходить ся перебільшувати, заслуги ті люди мають і я починаю бути гордий на наш майбутній історичний Соїм.

29-го січня 1939.

Готовимось до виборів, на агітацію маємо замало часу, всі розїжджамось на провінцію. Забув про спричинену мені кривду, кидаюсь у новий вир політичної боротьби. Найрадше виїхав би на тиждень-два, але в ме-

не щоденник на голові, це теж агітація, ще й яка!

Все ж таки, сьогодні неділя, ідемо з Федором Реваном до Великого Березного на збори.

Дорога страшно розбита, Федір проклинає інженера Саната, начальника публічних праць у міністерстві господарства за поганий стан доріг. Але що ж він може зробити, коли тяжкі військові вантажники все розіб'ють. Цілий кадр робітників працює, одного дня направляють, а другого дня вже видно нові ями... Це шлях не для такого сильного руху як тепер, під час нашого трагічного беззалізниччя!

Хоч як ми гнали, підштуркували бідного шофера, на збори до Березного прибули майже накінець. Не було часу ані рук помити від бруду подорожі. Просто з авта на трибуну.

Збори були надзвичайно імпозантні, провадились вони у сфері протипрхалівської бурі, але і в сфері передвиборчої агітації.

Після зборів ми зараз виїхали і пізно вночі прибули до Хусту.

А тут нова неприємна несподіванка: Із суботи на неділю улаштували румуни в Марамороському Сиготі забаву, на яку запросили і заступників нашого уряду.

Вокувати з цілим світом нараз не можна, досить, що б'ємось з польськими, мадярськими терористами та з чехами. З румунами живемо дружньо. Єдина Румунія підтримувала нас в найтяжчі часи тим, що продавала нам бензину та нафту, а особливо кукурудзу для нашого верховинського населення. Поляки навіть мости понижили, щоб мати причину відмовити транспорт. Проти румунів ми не висказали ні одного злого слова, щоб не зачіпати та не робити собі дальших ворогів. Ставляться вони коректно, нема причини зачіпати сусіда, тим більше в ці гарячі для нас часи.

Як тоді не піти на їхню забаву? Нема причини відмовити.

Тому, що члени нашого уряду - наші міністри - були перешкоджені, післали замість себе заступників в особі шефа пропаганди д-ра Комаринського, що поїхав із дружиною, та начальника Президії Влади, старшого комісара політичної управи д-ра Миколу Лацанича.

Із забави верталися вони понад рано у великому урядовому авті. За Тячевом, на румунському боці, авто розбилося, а подорожні в страшний спосіб потовклися. Д-р Комаринський та його пані порозбивали голови так, що треба було рани зашивати. Д-р Лацанич зломив ногу у самому стегні і мучать його незносимі болі. Як причину катастрофи подають поганий стан румунських доріг:

на дорозі заломився під ними дерев'яний міст, що був підігнилий. Більш як правдоподібно, що і шофер забавлявся і був необережним, женучи швидко, забуваючи про стан румунських доріг, що добре відомі кожному.

30-го січня 1939.

Міністра Юліяна Ревая вислали до Праги, нехай там робить, що може. Хай переконає чехів про нерозумність їх політики з Прхалою. Хай вивідає, що на те скажуть німці, як вони ставляться до справи, та ж за протестували ми і в них.

Тимчасом передвиборча агітація провадиться повним темпом. Пишемо статті, випускаємо летючки і розповсюджуємо між народом у великому числі. Появилась летючка ілюстрована роботи Михалевича. Боялись ми, що сконфіскують, але якось пройшла. Летючка зображає Архистратига Михаїла із січовою шапкою на голові, як пробиває зміюку. Вона під кінськими копитами вертиться і здихає, а там далі написано: "Прх...прх..... прх..." Значить: голосуванням наш народ уб'є і побудеться прхалівських гадюк...

Видали заклик до просвітян, учительства, до греко-католицького священничого стану, залізничників і членів інших наших організацій, що можуть мати впливи на виборців.

В канцеляріях УНО працюють завзято і ніч і день, - майже без перестанку. Там цілий штаб: На плечі директора канцелярії Е. Шерегія спадає вся адміністра-тивно-організаційна праця, плякати, заклики; статті фабрикує український письменник Улас Самчук, якого також запрягли до чорної роботи. Генеральний секретар Ворон та популярний Іван Рогач як не при телефоні, то з публікою має діло. Одні кур'єри відходять, другі приїжджають по друки, по плякати та інструкції. Секретарі, підсекретарі, студентерія при праці, як було в Ужгороді у жовтнево-листопадових переворотових часах. Неначе бджоли в вулику. Телефони дзвонять, пишучі машини цокотять, гук, гамір, сварки, інструкції, накази.

Та не тільки в УНО, - у нас у редакції подібно. Від ранніх годин до півночі працюємо, знаємо тепер, що за свій народ працюємо. Люди пишуть, фабрикують і розношують плякати, летючки, видумують гасла і способи агітації.

Найкраще гасло приніс д-р Комаринський. Чи він його сам видумав, чи хтось інший - все одно, а факт, що воно було нове, цікаве й оригінальне: Змагання за білий прапор. Котра громада віддасть принаймні 98 відсотків всіх важних голосів на партію УНО, має право

на громадській будові вивісити білий прапор.

31-го січня 1939.

До пізньої ночі тривало засідання УНО. Попризначували та найменували окружних провідників партії, обговорили інструкції та ухвалили правильник. Майбутнім послам попризначували округи і післали їх кожного в свою околицю на цілі два тижні.

Вороги не сплять також. Зачуваємо, що мадяри вислали на нашу територію кількасот вишколених агітаторів. Друкують неграмотні летючки в Мукачеві і перепачковують до нас ночами через кордон.

У краю русотяпи та мадярони пустили вістку, що наш уряд погодився з генералом Прхалою та що він вже й урядує в одній будові з Волошином. УНО мусіло аж випустити пересторогу проти провокаторів.

Передучора УНО дало мені наказ проти Прхали "потиснути перо". Я справді пустив гострі статті, але сьогодні сконфіскували мені число. Коли я спитався про причину, сказано мені, що надходить перший день місяця, мусимо для платень урядовців "витиснути" від чехів грошей і тому на кілька днів боротьбу припиняємо. Це називається автономія!

Ну, але чей же колись дочекаємось свого бюджету і своєї господарки, щоб не животіти з чеської ласки.

1-го лютого 1939.

Знову приходиться мені описати пригоди з інженером Ліневичем, що так яскраво характеризують заппадливість цього очайдуха.

Було воно десь перед тижнем, чи двома. З міністерства шкільництва принесли мені до редакції "Урядового Вістника" підписаний рукопис розпорядження, приблизно такого змісту, що викладовою мовою в школах Карпатської України є відтепер мова українська (малоруська).

Рукопис стояв у мене на столі. Ліневич навідав мене, якось глигнув і побачив там слово у дужках "малоруська". Вимагав категорично, щоб я слово "малоруська" зараз викреслив. Я йому відповів, що це не є стаття, щоб можна лиш так собі змінювати, але це розпорядження міністерства, кожне слово має свою вагу і що я це не можу зробити без відповідного референта, який то розпорядження виготовив. Ліневич сердито відійшов,

ше й дверима бухнув у своїй злості.

Я почав роздумувати. Справді, Ліневич має правду, то слово до тексту не годиться. Взяв я рукопис, пішов до самого віцеміністра, начальника шкільництва Августина Штефана, я з його дозволом то слово вичеркнув, а рукопис відтак дав до друку.

Повертаюся до міністерства і вже кличе мене через свого секретаря прем'єр Волошин:

- Те слово мусить звідти зникнути, - наказує він.

Я його запевнив, що це вже зроблене. Повертаюся до канцелярії, а тут вже телефонують з канцелярії міністра Ревая, що із шкільного розпорядження слово "малоруський" мусить зникнути. Я відповів, що рукопис давно виправлений.

Другого дня напав на мене серед дороги Федір Ревай за те саме, а третього дня прийшла двочленна депутація з Національної Ради, щоб слово "малоруський" зараз викинути. Ледве заспокоїв я Національну Раду, як уже кличуть мене до канцелярії УНО і як найгостріше наказано мені вилишити слово "малоруський". Дармо я запевняв, що вже перед трьома днями виправив я рукопис, не хотіли повірити, аж пішов до друкарні і приніс їм готове число з розпорядженням без слова "малоруський".

Триклятуший Ліневич думаючи, що я то слово не хотів викинути, підбурих проти мене цілу владу, поодиноких міністрів, Національну Раду та УНО і зорганізував цілу вулицю, кого тільки не стрінув. Днями той чоловік лазив по урядах та людях, замість запитатися мене прямо, як стоїть справа. Цілий тиждень у мене інтервенювали та погрожували і мені прийшлося просто відбиватись, лаятись та доказувати, що все направлено.

Отакий то Ліневич, що був би виграв рекорд запеклості та запопадливості...

2-го лютого 1939.

Православних конче мусимо притягнути, але не знаємо, як направити хибу, що нікого з православного священства не взяли на листу кандидатів.

Комусь упало на гадку, що є тут Михайло Тулик, старий борець за православ'є. Це єдиний наш рятунок.

Тулик зараз авансує на провідника православних. Ми також відкрили, що й інж. Романюк православний, а також і Шобей, - отже вже маємо трьох. Ці люди групуються в комітет, зараз скликають збори православних

священиків, видають заклик, який підписує щось біля двадцятьох православних священиків.

Слава Богові, ситуація якось з бідую врятована.

3-го лютого 1939.

Міністер Юліян Ревай повернувся з Праги. Запрошуємо його на засідання УНО. Майже цілий Провід присутній, всі цікаві на те, що він приніс.

Міністер реферує про те, що Беран, голова центрального уряду в Празі в'яжеться до генерала Прхали. Він навіть твердив, що іменування сталося на німецьке бажання. Сам д-р Гофман, твердив Беран, після поїздки по Карпатській Україні зробив таке пропозиція і просив іменувати генерала Прхалу міністром. Це Беран заявив перед свідком, д-ром Михайлом Брашайком, якого міністер Ревай узяв з собою до Праги як правного до радника і свідка, знаючи, які чехи крутії.

Ну, якщо сказав сам голова міністрів празького уряду, що іменування Прхали перевелось за німецькою згодою, нема причини не повірити, але все ж таки контролювати це твердження можна, бо знаємо Берана...

Міністер Ревай сів у трамвай з Брашайком і прибули до німецької амбасади, щоб запитатись від самих німців, на скільки це твердження Берана відповідає дійсності.

Німці були здивовані і заперечили, заявляючи, що вони номінації Прхали не бажали та що вони Прхалу знають, як бенешівського любимчика. "І як міг це Беран твердити?" - обурювалися німці.

Німецька амбасада зробила з того крик, це ж нечувана річ, щоб голову міністрів зловити на брехні. Телефонували, сварили, обурювались і Беран мусів німців перепрошувати. Але страшенно завзявся проти міністра Ревая, не міг йому простити, що так його скомпромітував перед німцями.

Нічого певного нам з Праги міністер Ревай не приніс. Оповідає нам лише те, як генерал Прхала в Празі скаржився на Хуст, що його у владному будинку прийняли якісь "горске збойніці зе секерамі" (гірські розбійники із сокирами). Це він так назвав гуцульську почесну сторожу, що там зі своїми різьбленими топірцями стояла в рядах і гостинно прийняла його так гарно. За те Прхала віддячився, називаючи їх розбійниками...

4-го лютого 1939.

Для прикладу, що у нас ішло все "по-демократичному" та "по-гуманному" (якраз тоді, коли вороги ставили ніж на наш карк), наведу один випадок, що трапився в сусідній кімнаті, про який мені оповідали урядовці.

До хустської в'язниці привели у Волівщині зловленого польського терориста. Начальник нашої державної безпеки Вайда завів його до своєї канцелярії для переслухання, доки ще не віддадуть терориста до військової в'язниці, де були й інші такі самі в'язні. Взяв Вайда крісло, по-демократичному попросив терориста ласкаво сісти і почав шукати за протоколом, що був списаний на місці зловлення терориста, але його на своєму столі ніяк не знаходив.

Канцелярія Вайди складалася з двох приміщень: в одній сидів сам шеф - Вайда (під числом 14-им, на першому поверсі); тут переслухували підозрілих, а також в цьому приміщенні приймали гостей, що інтервенювали в справах делінквентів. В другій кімнаті (ч. 15) працював персонал канцелярії - один юрист та канцелярський урядовець. (Моя кімната була під числом 16-им).

Вайда протоколу не знаходив. Залишивши свого "гостя" в м'якому шкіряному кріслі, Вайда пішов до сусідньої кімнати шукати акт.

Українці, звичайно, не є тими людьми, щоб все мали на місці. Так само і канцелярія Вайди не була вилучена з цієї категорії. Вайда шукав протоколу по столах, по скринях. Коли нарешті знайшов його і вернувся до своєї кімнати, польського терориста вже не було - він давно втік... Був би дурний не скористати!

Кінь має чотири ноги і поховзнеться, а людина тільки дві. Міг і Вайда зробити помилку. Але безперечно Вайда робив велике діло і працював понад свої сили. Не він винуватий, що прийшлося з найбільшими злочинцями поводитись у білих рукавичках. Винуваті самі чехи і їх демократія, що не дозволяли поставити тих злочинців під наглий суд, або просто розстрілити на місці без суду, коли він нападе зі зброєю в руках на чужу територію.

6-го лютого 1939.

З майбутнім послом інж. Романюком виїхали ми у двох в його мукачівський район на збори по селах. В Новому Давидкові зробили ми досить поважні збори спільно, але мали ще багато на програмі і розійшлись: Романюк заїхав до Великих Лучок, а для мене лишилися два села: Страбичів і Горонда.

Публічні політичні збори відбудуться дня 5. лютого 1939

Ясіня, год. 11., Іван Рогач,
Рахів, год. 2., др. Мих. Гупаловський,
Богдан, год. 11., Вас. Климпуш,
В. Вияків, год. 3., др. Іван Долвиський,
В. Апша, год. 11., о. Станинець Юрій,
Дубове, год. 11., М. Марущак,
Терново, год. 2., М. Марущак,
Нерескиця, год. 11., Шобей Василь,
Широкий Луг, год. 2., Шобей Василь,
Бодочава, год. 11., др. Росоха Степан,
Сіневір, год. 2., др. Росоха Степан,
Волове, год. 11., Пазуханич Юрій,
Майдан, год. 2., Пазуханич Юрій,
Довге, год. 11., Августин Штефан,
Вільки, год. 2., Августин Штефан,
В. Раковець, год. 11., Ігнатко Іван,
В. Шард, год. 2., Ігнатко Іван,
Н. Верещки, год. 11., Ключурак Степан,
Золотарево, год. 11., о. Кирило Федеш,
Воловець, год. 2., Ключурак Степан,
Свалява, год. 11., Федір Ревай,
Чинадієво, год. 2., Федір Ревай,
Іршава, год. 11., Німчук Дмитро,
В. Комата, год. 2., Німчук Дмитро,
Севалюш, год. 11., др. М. Брацайко,
Рокосів, год. 2., др. М. Брацайко,
Залуж, год. 11., міністер Юліан Ревай,
Доробратово, год. 2., міністер Юліан Ревай,
Геронда, год. 11., Гренджа-Донський,
Страбичово, год. 2., Гренджа-Донський,
В. Лучки, год. 11., Романюк Леонід,
Кальник, год. 2., Романюк Леонід,
Лохове, год. 11., Пацощи Петро,
Перечин, год. 11., др. Вол. Комаринський,
Домагинці, год. 2., др. Вол. Комаринський,
Порошки, год. 11., др. Рідорфер М.

Тура Рамета, год. 2., др. Рідорфер М.
Середне, год. 11., др. Юлій Брацайко,
Худьолово, год. 2., др. Юлій Брацайко,
В. Копаня, год. 11., Микола Мандзюк,
Бороява, год. 2., Данило Яциня,
Р. Комаровці, год. 11., Перевузіник Іван,
Н. Студеній, год. 11., о. Довбак А-
дальберт,
Келечин, год. 2., о. Довбак Адальберт,
Н. Апша, год. 11., Мойш Грігоріє,
С. Солотвиня, год. 2., Мойш Грігоріє,
Тячово, год. 11., др. Дрбал Мілош,
Тячово, год. 2., В. Спереняк,
Солот. Копальні, год. 2., др. Дрбал Мілош,
Ниж. Коронець, год. 11., Ольдофреді Антін,
Ставне, год. 11., В. Жапаніч,
Ужок, год. 2., В. Жапаніч,
Жденьопо, год. 11., Гріга Іван,
Тура Поляна, год. 2., Гріга Іван.

"Нова Свобода", ч. 23
3-го лютого 1939 р.

Мукачів відпав до Мадярщини, а з ним і всі дороги та мости. Через річку Латорицю переправлялися ми човнами, опісля возом через поля та болота, бо доріг не було. Колеса застрягали в болото до голінки.

Коли я скоро сполудні прибув до Страбичова, школа вже була повна місцевих селян, а також площа перед школою аж на саму вулицю. Заледве пробився я до школи, так багато учасників. Але яких тридцятєро пискачів стояло під школою і, демонструючи, поставилися проти мене надзвичайно ворожо. Я вже бачив, що тут хтось за кулісами підбурює.

Комендант жандармської розвідки вимагав від мене, щоб я показав дозвіл на збори. Коли я йому вияснив, що тепер, під час виборів дозволу не потрібно, то він закрутив в іншу сторону. Сказав, що перед годиною наспіла заборона всіляких політичних зборів та що ту заборону видав не хто інший, як сам прем'єр Волошин. Я вже бачив, що тут самі чехи роблять біду. Я це заперечив, заявивши, що я, як урядовець міністерства, знав би про цю заборону, бо приходжу від самого прем'єра. Засоромлений комендант станції жандармерії стиснув плечима і відійшов. Проголосив тільки, що вся відповідальність паде на мене, на що я погодився.

Я увійшов до залі, розпочав збори, але розкинені по цілій залі чорнорубашники та мадярони мені перешкождали, свистали, вискали і переривали мою промову.

Вікна школи були відчинені зідвору, щоб чути й на вулиці, бо всі не вмістилися в залі. Перед вікнами чорнорубашники-фенциківці також виробляли мені сцени: співали російські пісні, вигравали на гармонійці, вигукували та іронічно ставили питання. Я і мої люди кілька разів звернулися до чеських жандармів, до того самого коменданта, що зі мною розмовляв на початку, який проходжувався по вулиці в супроводі інших, просили ми його, нехай зробить порядок, але жандарми ще підбадьорювали русотяпську смаркачню, вимахували їм руками та віталися з ними.

Я наказав зачинити вікна. Не почують ті, що лишилися на дворі, але принаймні в залі буде порядок. Але тепер ті бунтівники, що були в середині, почали мені нову бурю розбиванням зборів.

Я пішов до крайности. Хто тільки з пискачів промовив одно слово в залі перериваючи мене, того негайно наказав викинути. Я скоро переконався, що моя січова уніформа має респект. Після цього я мав у залі порядок.

Але босячня помстилась на мені інакше. Коли я після скінчення зборів хотів сісти на фіру, чорнорубашники серед вулиці перевернули мій віз... Врятували мене наші, яких була велика більшість.

Ще гірше було в Горонді. Село це лежить побіля самої мадярської границі. Мадяри цю громаду з одного боку тероризували нападами диверсантів, з другої сторони це село й дотепер було мадяронсько-русотяпським гніздом, а навіть чехи мали тут великі впливи. Багато з мадяронської молоді перейшло на мадярську територію і вступило до рядів терористів.

Мої збори були вже перед кількома днями оголошені; мадяри з Мункача вислали кілька агітаторів своєчасно, щоб унеможливити збори.

Я прибув до села якраз під час вечірні в православній церкві. В школі вже було дві-три десятки наших людей і ми дорадилися, що зачекаємо, доки й інші вийдуть із вечірні.

Тількищо вийшли з церкви, всі зразу прибули на наші збори. Я просто дивувався, яка тут свідомість. Ішли не поодинокі, але майже замкненими рядами, гейби вже десь умовились відносно цілі. Видно було, що є добре зорганізовані.

Ладять для мене в школі стіл, але ставлять його серед залі. Мені здається, що вони роблять так навмисно, щоб я був зі всіх боків оточений. Я вмівся, - пересунув стіл під саму стіну біля дверей, мотивуючи, що всі учасники інакше не будуть чути. В дійсності я передбачую небезпеку та стараюсь бути як найближче до дверей.

Розпочинаю збори. Говорю кілька хвилин, аж чую: мої слухачі нагло починають співати духновичівський гімн "Подкарпатські русини". Думаю собі, може справді я зле зробив, що не почав збори гімном. Починаю і сам підтягувати, думаючи, що селяни нашого гімну "Ще не вмерла..." ще не знають.

Після відспівання починаю знову говорити. Промовляю дві-три хвилини, а тут тобі знову вдарили мої слухачі у той сам гімн. Це обурило мене і після його відспівання починаю пояснювати, що ніде на світі на жадних зборах не співається гімн двічі. Ще я не скінчив своє пояснювання, як ударили і втретє ту саму пісню. Я вже побачив, що це демонстрація. Тримавши руку в кишені, запитав їх: хочуть мене прослухати, чи не хочуть?

Замість відповіді хтось там взаді крикнув:

- Гура! На нього!

Піднялися зразу кулаки, палиці і я аж тепер побачив, в якій я небезпеці. Щастя, що стіл був досить широкий і відділював мене від "шановних громадян". Я швидко зорієнтувався, блискавкою витягнув з кишені револьвер, свою першорядну "штакерку" модерного типу скостріла і гукнув на цілу залю, що застрілю як собаку

кожного, на решето продіравлю, хто до мене наблизиться. Вони цього не чекали, на мент неначе остовпіли і ждуть.

Під охороною зброї я покинув залю і урятувався від здичилої товпи, а то були б роздавили, як жабу серед дороги. В залі почалися сварки, але зараз вийшла товпа на двір і поволі почали розходитись. Кілька молодиків пустилось за мною, але на вулиці не відважились нападати, тим більше, що там випадково знаходився жандарм, наш хлопець, свідомий українець.

Розмовляю з жандармом. Довідуся, що цю авантуру підготували його колеги, чеські жандарми, разом з мадярами. Підбурили голоту а самі, замість бути в поготивлі, пішли "на прохазку" (на прохід), щоб не бути свідками і щоб не прийшлося ліквідувати очікувану бійку. День перед тим самі чеські жандарми гостили кількох чорнорубашників, платили їм напій за те, щоб розбили мої збори. Прхаліяда має довгі руки, досягає аж до Горонди...

- Ён му дайте! (Тільки дайте йому!) - поучували "пепіки" (чехи) мадяронів. При гостині, як кілька рубашників "забулось" і почали співати українські пісні, ці самі чеські жандарми заявили, що воліють чути мадярські пісні, як українські... От, будьте після цього слов'янофілами! Щоб грім убив таких слов'ян!

Цьому українському жандармові можу завдячувати, що мене із-за плотів камінням не вбили. Він сів на ровер і мене випровадив із села. Все ж таки одна каменяка засягла коня, а друга мало що не потрапила візника.

Возом прибув я на велику вулицю. Віля Лучок прилучився Романюк. За Давидковом нас чекало авто і ми пізнім вечором прибули до василіянського монастиря в Розвигіві. Тут знайшли ми міністра Ревая, мукачівського окружного начальника Комаринського, мого співробітника, редактора Тарковича й інших. Міністер Ревай загостив сюди із своїх трікмфальних зборів у Кальнику, Завидові та Кайданові, де прослухало його десятки тисяч українських селян.

Василіянські монахи прийняли нас дуже гостинно, нагодували, напоїли, ще й повно яблук понатикали в наші кишені.

7-го лютого 1939.

Професор міннесотського (Америка) університету, українець Олександр Неприцький-Грановський купив у Хусті гарний партеровий дім для американсько-українсь

кого товариства. Посвячення дому перевів сам Преосвящений Владика д-р Няррадій.

Цей сам професор Грановський, як голова Організації Державного Відродження України (ОДВУ), прислав листа до Федора Ревая, в якому сповіщав, що організація рішила вислати в Карпатську Україну пакети з потрібними речами. Ідеться тут про величезну матеріальну допомогу Карпатській Україні. Організація вже надала на корабель 117 великих пакунків, деякі з них важать по 350 кг. Є в них одіж, взуття, шкіра на чевіки, білизна й інші речі. Посилку заадресовану на ім'я прем'єра Волошина посилають при посередництві міжнародного Червоного Хреста. Це значить, що майже на кожного українця в Карпатській Україні припадає по одному одягови.

Дальше сповіщає професор Грановський, що ОДВУ також організує збірку всяких медичних приладів, інструментів, ліків та інших запасів для обслуги лікарень у Карпатській Україні. Організація переводить також грошеву збірку, а на весні прибуде до нас перша гуртова прогулянка американських наших братів, в числі кілька сот осіб.

Цей лист спричинив між нами величезну втіху. Нехай живуть наші американські брати!

8-го лютого 1939.

До Хусту приїжджають з Ужгороду люди, що зісталися колись з мадярами, не бажаючи евакувати. Але приходять до переконання, що з мадярами нема карпатському українцеві життя. Поперш, що викинули майже всіх наших людей із посад, подруге, в неможливий спосіб переслідують, руйнують, нищать все, що слов'янське, відтак у брутальний спосіб накидаються на всіх, хто тільки не маляр, побивають, збиткують, знущаються і замикають до в'язниць.

З Ужгороду втік і прибув до Хусту д-р Марко, що колись належав скорше до мадяронів ніж до нас. Тепер самі мадяри зробили з нього українця. Покинув мадярів також і наш спортсмен Василь Федак. Втягнув його до редакції і доручую йому вести спортову рубрику.

Також приїхав професор Лелекач і голоситься на службу. Лелекач, цей відомий наш молодий науковий працівник, залишився у мадярів через масток та дружину. На цьому він у нас багато втратив. Колись ми його поважали дуже високо, нині дивимось як на людину хиткого характеру, коли його жінка могла переконати, що йому хата важніша, чим наукова праця в своїй державі. Хоч мадяри з посади його не викинули, але таки душевно не

витримував.

- Роби, що хочеш, жінко, зіставайся, розводись, чи ходи зі мною, але я з мадярами не годен жити...

"Краще пізно, як ніколи..."

Та вже найбільше гнівасмося на фахового вчителя Михайла Карбованця, якого вважали ми хребетним, більше свідомим, як він тепер показався. Карбованець був на шкільному відділі в Ужгороді, десь від жовтня став секретарем начальника міністерства шкільництва Августина Штефана. Після втрати Ужгороду, також на бажання жінки, залишився з мадярами. Але і він не витримував - десь із початком грудня бачимо, а Карбованець у Хусті, проситься на службу.

Наш уряд видав був розпорядження, щоби подібним дезертирам загородити дорогу повороту. Хто не голосився на працю до 13-го листопада, того більше не вважаємо нашим урядовцем.

Але мусимо робити виїмки. Все ж таки це наші хлопці, з деякими заслугами. Та нехай одначе не думають собі, що відразу обдаримо їх такими самими ресортами, в якому були перед утечею (бо це не можна інакше назвати, як дезерцією). Такий Карбованець не буде знову секретарювати в міністерстві, а за кару нехай іде вчителювати на село. Такий Лелекач, професор гімназії, нехай за кару іде на горожанську школу десь у глуху провінцію, щоб ці панове на будуче не легковажили собі розпорядження свого рідного уряду. Повчителюють, помучаться десь "у чорта за дверми" деякий час, а тоді можна буде їм простити і взяти їх на ліпше місце. Але кара неодмінно мусить бути.

З цього приводу і засідає УНО. Карбованця деякі з нас навіть на працю не хотіли взяти. Якраз через те, що перед тим показався таким активним, тим більше болять нас його зрада. За Карбованця дуже експонувався д-р Михайло Брашайко, який вину взяв на себе, заявляючи, що Карбованець залишився в Ужгороді за його згодою... Таким чином Карбованець не пішов учителювати десь на глухе село, але попав знову до міністерства шкільництва в Хусті.

І що ж би ви думали? Карбованець пробув між нами якийсь тиждень і одного гарного дня заявив крізь плач, як баба, що він мусить повертатися назад, бо він без жінки не може жити... Вона почуває себе мадяркою (навіть з нашими в Ужгороді говорити інакше не хоче, лише по-мадярськи...). Приїхав кінцем листопада й вернувся 1-го грудня...

Слабі деякі наші, ох, слабі! Сотки, тисячі нашої молоді, найкращого цвіту народу, приносять себе в жертву, умирають за ідею, за рідну державність, а такий

Карбованець за одну бабу готовий зрадити народ! Та хто вище стоїть: нація чи баба?! Жінка чи ідея?!

Не достойні вони, щоб називалися провідниками народу!

[...]

9-го лютого 1939.

Колись наші села пропадали, просто топилися в алкоголізмі. Як прийшла неділя, півсела валялося по шинках.

Біля двісті читалень товариства "Просвіти" за двадцять років культурно-освідомлюючої праці довели до того, що сьогодні в корчмах людей майже не видно, особливо молодь здержується в читальнях.

Та є вже села й такі, що вповні є проти алкоголізму. Ось, громада Нижній Бистрий внесла прохання заборонити всі корчми в селах, відібрати ліценції на продаж напитків взагалі. Прохання це підписали і старі й молоді, майже всі мешканці цієї громади.

* *
*

Генерал Прхала несподівано повернувся до Хусту. До владної будови не заходить, урядус в команді гарнізону.

Чеська Народна Рада видала до чеського громадянства заклик, в якому наказує підтримувати при виборах українську владу Волошина. На наше диво, заклик підписав і генерал Прхала.

Деякі наші тішаються. Шеф пропаганди навіть наказав мені в щоденнику про це написати, вихвалити Прхалу, але я спротивився і УНО стало по моєму боці. Не розумію д-ра Комаринського, чому Прхалу боронить? Мені здається, що впливає на нього жінка-чешка.

У щирість чеського заклику не віримо і не будемо вірити, бо самі факти переконують нас противно. А врешті, Чеська Народна Рада могла видати цей заклик з тактики "для ока", а тайком пустила інструкції інші. Це судимо після того, що чехів цей заклик не переконав, не відвернув від запеклого україножерства, навпаки, вони працюють проти нас дальше. Є деякі виїмки і ми лояльних чехів високо цінімо.

* *
*

В Хусті німецький консулят уже урядує. Нема для нього кращого приміщення, то покищо примістився в Січовій Гостинниці. Там таки і мешкає консул з родиною. Весною розпочнуть для нього будувати палату під замковою горою.

Зачуваємо, що і Румунія хоче поставити в Хусті свій консулят. Також севлюський польський консул задумує перенестися до Хусту. Наша столиця набирає чим раз більшого значення.

10-го лютого 1939.

Щойно в стадії будування держави виникають питання, на які не числилось спочатку і яких ми не передбачали.

Виявилось, що в нас нема фахівців. Наприклад, пошта ще все не наша, хоч вона є найважливішою. Робите революцію, поперш стараетесь захопити пошту. Ми вже майже півроку при кермі управління цієї землі, але не можемо твердити, що пошта, оці очі, оці вуха, є нашою. Поштмістри чехи, люди ворожо настроєні, тільки й те роблять, що на кожному кроці саботують. Ви просто не можете надати довірочної телеграми, не можете заговорити з ким небудь телефонічно, щоб не довідалась Прага.

Одного дня я навмисно занотував такий випадок: з редакції "Нової Свободи" між другою і четвертою годиною сполудні просив я уряд пропаганди в президії міністерства, але мені сполучення пошта не дала; напротязі двох годин сім разів відповіла, що "занято". Це не відповідало правді; я сам пішов до міністерства і провірив справу, ніхто з пошти до уряду пропаганди навіть не задзвонив, можуть підсвідчити урядовці, що виконують службу. Апарат телефону також не зіпсутий... Не хочуть вас сполучити і готово, пошта саботує!

Полетів директор пошти і кілька вищих урядовців і могло б полетіти дальших 80 начальників поштових урядів у Карпатській Україні (бо між ними хіба ж два-три наші), якби не був брак фахових сил. Давайте нам наших поштмістрів, бо то не йде так, лише замінити. Прогнати легко, але дайте замість них досвідчені сили. Поштмістер мусить уміти телеграфувати, абетку Морзе мусить мати в мізиннику.

Наш уряд опублікував заклик до всіх українців-спеціалістів, щоби голосилися на працю. Наша держава потребує фахівців, яких зараз ми готові примістити до відповідних варстатів праці. Робляться великі пляни реорганізації. Окружні уряди, суди будуть зорганізовані наново, щоб відповідали теперішньому територі-

яльному положенню країни.

Та найкраще організовано наше шкільництво, яке поставлено дійсно на західноєвропейський рівень. Середні й фахові школи організовані так, щоб вони були в українському оточенні. Цікаво навести, де маємо середні школи:

1. Великий Березний - Експортна Академія
2. Свалява - Торговельна Академія
3. Свалява - Школа лісників
4. Свалява - Державна Господарська Школа
5. Севлюш - Металвиробна школа
6. Волове - Державна вища промислова школа
7. Севлюш - Торговельна школа
8. Севлюш - Фахова жіноча школа
9. Буштино - Господарська школа
10. Ясіня - Деревообробляюча школа
11. Севлюш - Учительська семінарія (діво́ча й хлоп'яча разом)
12. Воловець - Учительська семінарія
13. Перечин - Державна реальна гімназія
14. Великий Березний - Державна реальна гімназія
15. Чинадієво - Державна реальна гімназія
16. Білки - Державна реальна гімназія
17. Хуст - Державна реальна гімназія
18. Великий Бичків - Васи́ліянська клясична гімназія
19. Рахів - Державна реальна гімназія
20. Ракошин - Державна реальна гімназія

Горожанських шкіл маємо 36 в Карпатській Україні, а народних шкіл буде біля вісімсот.

11-го лютого 1939.

Останні сили напружуємо, щоб сьогодні, напереродні рішальних виборів, піддержати чим більше зборів, виявити населенню, що ще неясне.

З Іваном Рогачем сідаємо в авто і їдемо в Марамо-рощину. Я залишаюся у Вільхівцях, а Рогач їде далі, до Руської Мокрої і Брустур.

Громада Вільхівці православна, але українська. Саме село досить заможне, плекас багато садовини, але ще все поширене п'янство.

З Вільхівців походить кандидат на посла Шобей, але тепер його нема вдома. В селі розвісили прапори і люди посходилися до школи. Скоро сполудні зі зборами я готовий, наймаю воза і їду далі.

В Нягіві приготував мені широчезну аудиторію учитель Бейлаварій, один з найсвідоміших молодих учите-

лів. Нягово до недавна було бідолашним селом. Десь перед десяти-п'ятнадцяти роками взялися селяни плекати садівництво, засадили поля яблуками. Замість верб та непотрібних кушів ростуть в їх районі овочеві дерева і сьогодні селяни дуже заможні, навіть багаті. На їх сіллю просяклому ґрунті дозрівають спеціальні яблука першого сорту "Йонатани", що успішно конкурують з подібними яблуками в Каліфорнії. Не гниють, не псуються і видержать до других.

Кілька років тому селян у Нягові використовували жиди. Оповідає мені селянин, що п'ять років тому продав він жидові весь урожай яблук за чотири тисячі корон, але з тим, що ще до того має повозити купцеві на станцію. Осінню прибув з Німеччини купець, купив від жида яблука, а бідний селянин возив ті яблука німцеві на станцію цілий тиждень. Коли спитав німця, скільки заплатив за яблука, то аж остовпів. Довідався, що жид дістав за них сімнадцять тисяч корон... Заробив тринадцять тисяч без того, щоб пальцем кивнув...

Від того часу нягівчани жадного жида посередничити не допустять. Заробляють самі в себе. По сорок та по п'ятдесят тисяч готівки одержать на руку за яблука. При тому такі ощадні, що корони не видадуть непотрібно.

В цьому селі селяни дуже тверезі, нема ні одної корчми. З Нягова повтікали всі жиди, там не мають що робити, нема кого ошахрувати. Селяни скуповують жидівську землю і закладають дальші сади.

Ще ніде не бачив я, щоб так уважно слухали на зборах і так інтелігентно робили запити, як ці нягівчани. Посідали в школі, повідчиняли вікна, щоб і ті чули, що не вмістились до школи, і я говорив там кілька годин на всі теми. При тому не був змучений, просто сатисфакція була з цими селянами вести розмови. Розумні, зачитані, видно, що мають першорядних учителів. Такий Бейлаварій за одну зиму дав їм десятки викладів та лекцій. Нягівчанами я просто захоплений. Вже з природи надзвичайно інтелігентні. Старий, молодий - щоднини пересиджує в читальні і вчиться...

Цієї самої днини відбуваються у всіх околицях сотні зборів. Міністер Ревай поїхав у Гуцульщину; в Кобилецькій Полянці д-р Росоха, в Нересниці держить збори мій земляк д-р Горват; в Довжанщині д-р Гупаловський, раковецьку округу взяв Степан Клочурак, Іршавщину Федір Ревай, села Осой і Ільницю д-р Михайло Брашайко, Ракошин і Давидково Августин Штефан, Ком'яти - д-р Долинай. Всі, хто лише міг, пішли на провінцію. З практики знаємо, що той має правду, хто говорить останній...

* *
*

Ще передучора опублікували ми заклик УНО до українського населення, що має робити під час виборів. Цей заклик такий гарний, такий поетичний, що варто з нього подати бодай деякі уривки:

"В суботу, в передвечір історичних виборів до першого Союму Карпатської України, о пів до шостої години вчором, нехай задзвонять дзвони у всіх церквах нашого краю, щоб сповістити, що наближається велике національне свято. У всіх вікнах запалить свічки, що сповіщатимуть зустріч великого дня... На всіх верхах-горах хай запалають в той же час вогні святої волі. Від тієї хвилини належить залишити всяку тяжку роботу... Прикрасить ваші дома синьо-жовтими прапорами... при заході сонця, в суботу, одягніть на себе свою найкращу одягу та зберіться на головних місцях ваших сіл та міст. Здійміть шапки з голів і слухайте звуків дзвону. Глядіть на вогні свободи, що горітимуть на горах та верхах ваших гір..."

* *
*

Вечором верталися ми (Рогач, д-р Горват і я) до Хусту. Навмисно їхали сповільна, щоб обсервувати села, якими проїздили.

Українські села прибрали святочний вид. На горах, горах і високих верхах горіли великою полумінню вогні свободи. В усіх церквах загули дзвони, щоби оповістити велике національне свято. Наші перші вибори на українській землі! Це ж перший Український Союм! Ні в Наддніпрянській Україні, ані в Галицькій Україні, ані в нас ще своїх виборів не було...

Люди збирались перед школами, з лямпіонами та смолоскипами, під синьо-жовтими прапорами маніфестували, маршували селом... У вікнах горіли свічки. Хто мав, поклав у вікно образ прем'єра, але найбільше бачили ми образ Богородиці та образ св. Миколая. Сніжок паде, сиплеться, а населення маршує, тихо, без пісень, святочно... Дзвони дзвонять... свято, правдиве свято!

Тут неможливо не виграти! Коли такий величний, святочний настрій панує скрізь, ми виграємо! Завтра раненько Карпатська Україна вибирає своїх законних заступників.

Десь біля восьмої прибули ми до нашої столиці. На замковій горі якраз догоряв розпалений святочний вогонь.

12-го лютого 1939.

Ще зрання замонтували ми голосники (мегафони), щоб із Січової Гостинниці оповіщати виследи громадянству на широку площу.

Перша вістка, яку ми одержали зараз після десятої години, була з маленького села Веречанщини, Біласовиці. Тут відбулося найранше голосування. В цілій невеличкій громаді біля галицької границі були тільки 72 мешканці, що мали право голосу, з того дали 70 на УНО. (Один виїхав із села, один слабоумний, позбавлений комісією права голосу). Село Біласовиця здобула ПЕРШИЙ БІЛИЙ ПРАПОР.

Біля полудня наспівають й інші села. Жденьово за УНО 373, проти 4; Синевир 1486 за УНО, 18 проти - білий прапор для обох сіл! Велика втіха. Опісля: Нижній Студений - 642 за УНО, проти ніхто! Білий прапор... Кваси, Віловарці, Німецька Мокра, Довге, Тересва, Ставне і багато-багато інших сіл голосить білий прапор. То значить, що принаймні 98 % всіх голосів віддали на нашу партію!

На площі перед Січовою Гостинницею народу повно, панує втіха, велика радість. Чехи ходять як попарені - не очікували такої світлої перемоги. Що-п'ять, що-десять хвилин голосимо, оповіщаємо найновіші вісті, я приготую надзвичайне число "Нової Свободи", щоби скоро зрання довідався український світ.

Перед нами самі числа, сухі, але потішаючі, радісні, що свідчать про наш успіх. В 14-ій годині знаємо більше, як сорок сіл; між ними 18 здобуло білі прапори. Ніхто з нас не обідає, кого тепер цікавить їда, коли ми ситі перемогою! Щось там біля телефону чи розголосувача закусили стоячи чи сидячи і відбираємо та подаємо потішаючі вісті далі.

Пішли і ми голосувати. Обійшов я кілька комісій. Всюди порядок і строго, правильно переводяться вибори. Ніхто на нікого не впливає, але й не сміє намовляти. Кожний знає, що має робити. Виборці одержать листу, коперту і йдуть за куліси. Тут тільки вони рішають. Дадуть кандидатську картку до коперти - значить, погоджуються з нами. Заліплять коперту порожню і вложать до урни, значить вони є проти.

Я відкрито признаюсь, що мало спав уночі. Боявся одного: фальшованих кандидатських лист. Мало хто знає, що в Мукачеві мадяри надрукували в сотисяч примірників цілком до наших подібні фальшовані кандидатські листи і перепачкували в Карпатську Україну та роздавали селянам. Ще навчора один січовик-помічний поліціант притримав у Хусті серед вулиці одного панка з двома пакетами. Панок кинув пакети і "дав ногам знати",

СЬОГОДНІ

ВЕЛИКЕ СВЯТО!

Сьогодні український народ під зеленими Карпатами скидає тисячелітнє ярмо, яке наклали на нього гнобителі. Пориває пута і виходить на широкий шлях, де гріє ясне Сонце Золотої Воли.

Сьогодні він одержує мандат управляти собою, стає легальним у родині Держав і сідає до стола Вільних Народів.

Нинішня неділя — це день повноліття. Нинішнім днем виступав цей відламок великої Нації, як дорослий, як зрілий до того, щоб сам рішав про свою долю, про своє майбутнє. Як гарний, юний молодець, він повен негасаємої енергії, він повен любови до своїх просторих гір, шишок, як широка Воля. Кохав він свої велені ліси, кохав він свою волю, за нею він поривався у тисячелітній боротьбі..

Карпатська Україна, це ж найкраща дочка великої Матері... Її сестри ще стогнуть у неволі, заковані у ржаві кайдани, замуровані у вежі, розп'яті на роз-

доріжжю на кривавих хрестах... Ждуть на своє велике Воскресіння, ждуть на свого Лицаря, щоб їх звільнив.

Карпатська Україна — найкраща перлинка Українських Земель, сьогодні одягнена в святочне, прикрашена цвітами, бо вона дочекалась свого великого дня. Вона вільна і своєю волю, орошену кровню батьків, дорого цінить.

Вона сьогодні присягає на святі кістки своїх предків, які спочивають в цих зелених горах, присягає на могили Батьків, що своєю волю оборонить перед кожним... .

Холодний вітрик гойдає рідними, соняшно-блакитними барвами... Хатки прикрашені рушниками... Дівчата у вінках, у святочних китариках... — Сьогодні давони гудуть: Воля... Воля... Воля!..

В Карпатській Україні сьогодні велике свято... .

Гренджа-Донський.

Гасло дня

"Нова Свобода", 11-го лютого 1939 р.

але його січовик переловив. Виявилося, що в пакетах фальшовані кандидатські листи: така сама форма і така печатка, тільки зміст інший, інші імена, - на чолі, само собою, Бачинський та Коссей...

Вечором Січова Гостинниця повна гостей. Навіть тут можна почути висліди, бо в залі замонтували ми один голосник.

О двадцятій годині знали ми вже висліди з п'ятох, а опівночі маємо вже цифри з сімох округ. Між тим - у стотридцятьох селах білі прапори...

Яке нещастя, що не маємо своєї радієвої станції в Хусті, раділа б тепер ціла Карпатська Україна і Галичина. Чехи подають наші вісті дуже скупко, часом взагалі не подадуть, або опублікують у викрученій формі, своїм стилем. З чеською радіовисильнею ворогуємо. Колись щоднини посилали ми їм вісті, а відколи не хотіли вони виголосити наші вісті протипрхалівських демонстрацій у краю, ми два тижні мовчали, взагалі не подавали їм жадної хроніки з Хусту.

Та дідько нам до них; в скорому часі заговоримо до них інакше, як виграємо вибори. Тепер пора радіти після таких успіхів. Наші серця переповнені невимовною гордістю та втіхою. Варто було працювати та побиватись. Наш народ доказав, що зрілий на державне життя.

[...]

14-го лютого 1939.

Нехай ласкаво вибачать мені мої читачі, але, хоч це може кому буде і нудно, мушу навести із виборів числа з кожного села нашої Батьківщини. Роблю це через те, бо наші офіційні круги не хочуть подрібно оповістити в "Урядовому Вістнику", тільки гуртово. На мою думку, конче потрібно опублікувати подрібно.

Я, так би мовити, своєю пильністю (з допомогою своїх редакційних співробітників: колеги Тарковича та Патруса) зібрав усі дані, щоб бодай у пресі видрукувати ці, так важливі, цифри. Моя думка така, що і через сто років буде цікаво заглянути в цю статистику, щоб бачили, котре село як голосувало.

Статистика ця така:

Назва громади	За УНО	Проти
---------------	--------	-------

ОКРУГА: ХУСТ - 87.5 %

Березово	1,140	1
Данилово	583	-
Драгово	2,403	9
Горінчово	1,990	23
Хуст	6,208	2,122
Іза	427	1,109
Копашнєво	836	10
Кошельово	1,324	247
Крайниково	511	-
Крива	351	118
Липча	1,805	23
Липецька Поляна	1,031	19
Нанково	727	44
Нижній Бистрий	1,067	16
Нижні Селища	1,026	14
Салдобош	898	9
Сокирниця	1,139	21
Шандрово	781	-
Вишково	2,923	461
Золотарево	1,128	32
Велятин	1,360	3

ОКРУГА: ТЯЧІВ - 95.09 %

Бедевля	1,433	6
Біловарці	357	3
Брустури	952	-
Буштино	1,453	2
Буштин. Гандал	315	2
Чомальово	806	6
Дубове	2,401	1
Дулово	611	4
Ганичі	1,421	2
Грушово	1,078	4
Калини	1,155	4
Колодне	428	-
Красна	445	3
Кричово	761	-
Криве	618	-
Нересниця	1,009	1
Німецька Мокра	384	1
Нижня Апша	1,631	906
Нове Барово	594	1
Новоселиця	1,180	3
Нягово	613	-
Округла	189	12
Підплеша	378	-
Руська Мокра	577	2

Руське Поле	1,216	8
Широкий Луг	969	1
Теребля	1,436	-
Тересва	1,378	6
Терново	715	6
Тячів	3,744	607
Угля	1,801	-
Устьчорна	603	3
Вонігово	707	-
Вульхівці	2,031	4

ОКРУГА: ВОЛОВЕ - 98.01 %

Новоселиця	565	1
Торунь	640	2
Присліп	702	2
Подобівці	219	2
Розтока	326	-
Річка	431	3
Негрівці	705	-
Колочава	1,816	3
Майдан	1,291	1
Синевирська Поляна	500	-
Пилипець	436	6
Тюшка	230	2
Лозянський	563	2
Вічковий	299	-
Голятин	343	57
Ляховець	252	6
Рекіти	195	-
Нижній Студений	642	-
Вишній Студений	536	-
Келечин	364	9
Буковець	307	4
Ізки	542	-
Волове	1,486	18

ОКРУГА: РАХІВ - 96 %

Білин	504	-
Біла Церков	812	12
Богдан	1,929	17
Ясіня	5,802	67
Кобилецька Поляна	899	17
Косівська Поляна	1,130	-
Кваси	775	1
Луги	737	-
Рахів	4,426	75
Росішка	388	-
Солотвина	1,838	498
Солотвинські Копальні	889	422

Середня Апша	1,926	86
Требушани	1,101	12
Великий Бичків	3,276	5
Вишня Апша	2,854	-

ОКРУГА : СЕВЛЮШ - 93.36 %

Ардовець	696	15
Чорна	433	9
Фанчиково	292	80
Гудя	105	267
Гетеня	315	18
Горбки	201	3
Холмець	82	62
Хижа	500	18
Королево над Тисою	2,054	89
Мала Чингава	174	39
Мала Копаня	240	148
Малий Раковець	940	-
Нижній Шард	305	6
Новоселиця	374	2
Олешник	961	120
Онок	817	-
Рокосів	1,426	34
Сасово	793	78
Севлюш	5,104	240
Сірма	333	18
Теково	452	67
Тростник	484	8
Вишня Чингава	642	155
Велика Копаня	1,194	23
Великі Комяти	1,874	14
Великий Раковець	1,976	-
Веряца	498	1
Влахово	621	7
Вербовець	34	244
Вишній Шард	571	4
Заріччя	859	64
Гребля	328	-

ОКРУГА : ІРШАВА - 96.06 %

Бабичі	170	99
Вілки	2,723	11
Богаревиця	299	1
Брод	685	11
Чорний Потік	292	2
Дешковиця	220	24
Ділок	123	117
Дубрівка	463	1
Довге	2,071	7

Дубів	99	-
Хмільник	328	7
Ільниця	2,388	43
Імстичово	1,013	-
Іршава	1,510	55
Івашковці	95	86
Кивяжд	680	8
Климовиця	126	21
Кобалевиця	34	15
Колодне	377	24
Крайня Мартинка	245	18
Кушниці	1,158	4
Лисичово	955	-
Локоть	169	22
Лоза	513	3
Луково	539	-
Мідяниця	454	-
Осій	854	20
Покуття	232	27
Розтока	246	3
Сільце	900	-
Смоголовиця	8	122
Собатин	115	9
Сухобронька	957	52
Шаркадь	470	3
Волоське	359	80
Воловиця	140	1
Задне	1,102	30
Загаття	687	56

ОКРУГА: СЕРЕДНЕ - 95.80 %

Андрашівці	215	6
Анталівці	236	28
Доманинці	624	12
Дубрівка	401	9
Довге	308	15
Глубока	186	45
Горяни	430	5
Гута	369	12
Худльово	529	20
Ірлява	280	1
Ярок	347	6
Камяниця	340	18
Кобилляри	458	22
Ляхівці	187	20
Лекарт	652	41
Лінці	352	11
Невицьке	350	4
Н. Солотвина	262	10
Оноківці	352	44
Оріховиця	297	8

Підгорб	146	13
Середнє	967	40
Стрипа	168	-
Вовковиї	272	2
В. Солотвина	155	15
Ужгород-село	348	2
Циганівці	123	3
Руські Комарівці	214	225
Великі Лази	182	221

ОКРУГА: СВАЛЯВА - 92.52 %

Абранка	179	30
Березник	1,023	20
Біласовиця	70	2
Боровчина	61	-
Брестів	72	1
Буковець	95	204
Бистрий	96	9
Черник	146	2
Дітковиця	105	5
Драчина	133	32
Дусино	193	244
Ганковиця	292	24
Глинянець	232	5
Голубине	708	33
Гукливий	712	35
Ізвор-Гута	189	-
Ялове	81	1
Канора	370	4
Керецькі	1,435	97
Косино	214	26
Костельниця	114	1
Кичерний	134	51
Латорка	348	-
Лази	311	4
Мала Мартинка	194	27
Медвежий	64	4
Мишкаровиця	66	-
Неліпино	989	50
Нижня Грабовиця	284	6
Нижня Розтока	137	18
Нижні Верецьки	875	59
Нове Село	24	27
Обава	398	42
Оленьово	192	8
Пасіка	117	218
Пашковці	49	5
Павлово	272	43
Перехрестна	137	26
Плавя	258	12
Плоске	301	38

Підполоззя	146	11
Розсоші	354	79
Сасівка	303	26
Синяк	16	64
Скотарське	513	11
Солочин	344	2
Стройно	511	65
Сусково	322	23
Свалява	2,781	186
Тибава	318	31
Уклин	120	2
Вербяж	229	3
Воловець	847	18
Вишня Грабовиця	258	2
Вишня Розтока	32	126
Вишні Верецькі	803	4
Задільський	169	5
Завадка	389	2
Збини	20	38
Жденьово	373	4
Поляна	509	3
Ізвор	297	2
Щербовець	179	20

ОКРУГА: ЧИНАДІЄВО - 80.40 %

Арданово	530	119
Барбово	515	112
Белебово	25	20
Бенедиковці	357	11
Верезники	46	7
Бобовище	470	5
Брестів	270	49
Буковинка	115	113
Черейовці	94	2
Червеньово	475	6
Чомонин	201	599
Доробратово	81	812
Дунковиця	351	4
Феделешівці	136	-
Фогараш	186	26
Фрідешово	83	34
Горонда	736	161
Гендеровиця	135	7
Герцовці	49	8
Грабово	180	-
Іванівці	308	120
Яблоново	202	97
Івківці	40	1
Кайданово	590	47
Кальник	652	4
Кендерешів	20	99
Клечаново	657	17

Клочки	52	2
Колчино	330	9
Копинівці	253	1
Куштановиця	33	258
Кузьмино	216	3
Далово	121	301
Лавки	418	-
Лецовиця	243	60
Лісарня	72	8
Лохово	451	35
Макарьово	444	298
Медведівці	240	-
Микулівці	220	1
Негрово	491	79
Німецька Кучава	118	33
Нижній Коропець	142	92
Новоселиця	82	2
Новий Кленовець	339	-
Пацканьово	550	-
Пістрялово	335	56
Підгоряни	719	-
Підмонастир	313	18
Пузняківці	217	5
Ракошин	1,083	287
Ряпідь	181	392
Ромочевиця	192	29
Руська Кучава	84	1
Руське	438	15
Серенчівці	122	6
Станово	255	206
Старе Давидково	290	5
Страбичово	645	245
Шелестово	351	-
Шкуратівці	93	-
Тростяниця	77	-
Великі Лучки	2,166	674
Вишня Визниця	454	38
Залуж	373	11
Завидово	662	22
Зняцово	1,142	33
Жборовці	113	-
Софія	57	125
Жуково	310	11

ОКРУГА : ПЕРЕЧИН - 92.39 %

Ворочів	522	4
Вульшинки	298	4
Дубриничі	770	11
Заріччя	811	124
Липовець	131	3
Мокра	246	2

Новоселиця	231	2
Пасіка	782	13
Перечин	1,445	20
Порошково	945	206
Раків	508	15
Симір	500	10
Симірки	480	3
Туриця	416	72
Турянський Бистрий	595	43
Турянська Поляна	690	6
Турянські Ремети	963	152

ОКРУГА: ВЕЛИКИЙ БЕРЕЗНИЙ - 98.4 %

Бегин. Пастіль	140	2
Буковцьово	448	4
Чорногловія	821	14
Домашин	221	2
Гусний	204	1
Княгиня	191	34
Кострина	683	13
Костьова П.	235	-
Люта	1,594	6
Лубня	156	-
Луг	190	1
Малий Березний	487	2
Мирча	263	5
Мочар	109	7
Нижня Стужиця	278	-
Розтока Пастіль	211	2
Смереково	225	79
Сіль	289	13
Стара Стужиця	245	3
Ставне	610	2
Стричава	228	-
Сухий	230	-
Тихий	510	5
Ужок	506	-
Великий Березний	1,525	15
Волосянка	783	4
Вишка	553	-
Забродь	393	5
Завосина	179	-
Загорб	288	-
Бистрий	385	-

З тих, що мали право голосувати (284,365), голосувало 263,202 душ, з чого на УНО припало 92.4 %!

Цим успіхом можемо бути горді. Ніхто не сподівався, навіть крайні оптимісти не очікували такої перемоги. Скажіть тепер, будь ласка, чи після цього наш народ не є зрілим до державного життя?!

15-го лютого 1939.

Від довшого часу домагалася наша влада самостійної радіовисильні в Хусті. Чехи вислали інженерів, ті сконстатували, що околиця непригожа і що нема відповідної будови, отже відтягали, як тільки могли. Відтак вислали якихось монтерів, ті змонтували на 211 метрах якесь лабудало, але наша влада не хоче його перебрати, бо воно заслабе. Роблять проби, подекуди досить добре чути, але є околиці, що взагалі не можна його зловити. Чехи самі заявили, що це тільки дочасно, бо з весни змонтують нам щось ліпшого. Отже маємо радіовисильню в Хусті і не маємо. Радіостудія знаходиться у владній будові, антени не будували окремо, тільки приспособили на те бляшану вежу реформатської церкви. Що з того вийде - побачимо.

[...]

* *
*

Наше дерево стоїть майже на першому місці в цілій Європі. Наш бук є прекрасним матеріалом на меблі, на кораблі, на паркеті, не говорячи вже про паливо. З Англії, з Голландії приходять купці, наспіває громадне замовлення. А вже нема над наш ясень. Спеціально підкарпатське підсоння робить як бук так і ясень безконкуренційними. Наприклад, дерево ясень пошукується з цілого світу із-за його гнучкості. Наш ясень не ламається, він пружастий і годиться в першій мірі на дуже поширене спортове знаряддя - лещата.

Багато можемо ми завдячувати нашому дереву, воно коштує мільярди, не дармо так за ним побиваються наші сусіди. Вони люблять не нас, але люблять нашу сіль і наше дерево. Більша частина українського населення Карпатської України тільки з дерева й живе. Кожного року рубається в наших лісах біля двадцять тисяч кубічних метрів дерева, яке в більшості продається чужим державам.

* *
*

Вибори ми виграли майже на повних сто відсотків. Ніхто не сподівався, а тим менше наші вороги, що населення настільки стоїть за своєю владою. Особливо південному нашому сусідові тепер тяжко ікається. Він, певно, вірив запевненням різних бродіїв та фенциків, що обстріхували його на протязі двадцятьох років, що "рутени" тягнуть за ними. А тепер можуть самі переконатися, що ті "рутени" це вже державотворчий, свідомий народ, зрілий до своєї самостійности, не потре-

бує опікунів.

Молодий партійний апарат УНО блискучо здав свій іспит, але здали іспит і преса і "Січ", а особливо наша свідома інтелігенція.

Сам народ, простий наш український селянський народ, світло-блискучо постояв з своєю інтелігенцією і дав їй повну сатисфакцію. Ця наша бідна інтелігенція несла на протязі двадцятиріччя весь тягар політичної і культурної праці, зазнаючи не раз невдячності і від тих, для котрих вона працювала. Але тепер наше селянство все направило і доказало, що воно життєздатне.

Білі прапори перемогли. А тепер пускаємо (за професором університету Віктором Доманицьким, що обняв ведення Рільничої Комори) нове гасло: хай замають ЗЕЛЕНІ прапори.

Незадовго приходить весна, мусимо збільшити видайність сільського господарства, щоб родило два колоси там, де тепер родить лиш один; щоб виплекалось дві корови там, де дотепер була одна...

Політична ситуація вияснюється, поволі й наші сусіди змиряться з думкою існування Карпатської України. Потішаючим явищем є, що вже й терористи від якогось часу не нападають на границі нашої держави. Обставини консолідуються.

Виборами ми закінчили один розділ. Тепер підсукаємо рукави і з ентузіазмом, молодечим запалом та завзяттям кидаємось у вир праці на господарському полі.

16-го лютого 1939.

Велика наша перемога при цих виборах просто заголомшила противників. Чеська преса - за дуже маленькими виїмками - прийняла висліди виборів дуже холодно. Чого ж вони властиво очікували?

Ми всі з піднесеним настроєм, наповнені безмежним оптимізмом. Стоїмо неначе той господар на своєму полі після жнив. Бачимо, що варто було побиватися, варто було мозолисто працювати, зерно не впало на каміння, але принесло прегарні жнива. І це нас підносить духом, це додає якоїсь самопевности, додає охоти до дальшої боротьби, до праці.

Почуймо хоч бодай у дуже коротеньких уривках, як відчують, як переживають ті найвищі наші чинники, - проводирі нашого відродження.

Прем'єр міністер Волошин першим був, що на сторінках преси публічно подякував населенню за велике довір'я:

- З утіхою, з невимовною радістю бачу, що ти, солдатський мій народе, вже виробив у собі свідомість, що ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним ругеном, яким колись тебе з призирством прозивали чужі пани... Твоя щира поведінка при виборах доказує твою політичну зрілість, доказує, що ти зумів у собі витворити не лише політичну зрілість, але й солідарність і національну свідомість...

Міністер Ревай:

- Виборами карпато-український народ доказав перед цілим світом свою повну зрілість до незалежного державного життя. Наше населення не завело надій своїх закарпатських братів, ані в Європі, ані за океаном. На це може бути горда ціла українська спільнота. Із кожних ста виборців майже 93 твердо заявило перед усіма державами та їх народами, що ухвалює поступ свого уряду... А тих останніх 7 громадян (із ста), що не пішли з 93-ма віруючими, скоро заявлять і вони, що були зведені з правильної дороги ворожою пропагандою... Вислід виборів? Це найкраща несподіванка для мене самого. Надіявся я на успіх, але такої світлої перемоги не сподівався...

Федір Ревай:

- Хотіли мадяри мати плебісцит, кричали, експонувалися за нього, ось мають його, від якого зблідли наші вороги... Я переконаний, що від сьогодні починаючи русотяпсько-мадяронські зрадники не мають що тут шукати...

Андрій Ворон:

- Тепер, з певної перспективи, смішним і безглузким здається змагання наших ворогів створити з нашого народу по цей бік Карпат москалів, які ними ніколи не були. А що це так, доказують перші правдиві і нічим не занечищені вибори...

Степан Клочурак:

- Я сам гуцул, гуцули за волю нашого народу проливали свою кров уже в роках 1918/19. Герої нашої визвольної боротьби сплять вічним сном біля Марамороського Сиготу. Не впали вони марно. Ми їхній заповіт у цих виборах здійснили... Але хто з групи русотяпів пролив хоч краплину крові за ідею? Видно, що їх "русскость", їх боротьба - все те було фальшиве, чуже і неприродне... Мене не дивує світла перемога при теперішніх наших виборах, але дивуюся, де поділась та "русскость"?..."

* *
*

СОЛОДКИЙ МИЙ НАРОДЕ!

Вме з перших вислідів голосованя бачав я ширі прояви Твоєї любови до то великої Наші, з котрої Ти походив. З великою утіхою, з невмовною радістю бачу, що Ти вже виробив у собі свідомість, що Ти не є виїмним поминням рабом, тим пещасним грунтом, яким тебе колись з прихистком прозивали чужі пани, але що Ти є сином великої Наші святого Володимира Великого і Яромслава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури вже тоді, коли, теперішні великі західні народи лаялимо були від того.

Твоя щира поведінка при виборах до першого Твоего союму доказує Твою політичну зрілість, домагає, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але і солідарність широкі любові олим до чужих, братах до фіска, чужоземній нації: спільній інтереси.

В цьому відомому великому успіху я бачу певну гарантію того, що наша країна, хоч мала, але на своєму місці постовила, є не мімарольному поді запевнена і що минуться за неї великі мішвар, спори. Тепер вже наша країна сколродована і її часе велика будучість.

Я в імені виборних Твоїх після до Твоего першого союму, можу Тобі, любий мій народе, пообіцати, що ми присвятимо всі наші сили для вибудування здорового політичного, гос-

подарського та культурного устрою нашої країни. Тоді з нашої країни зникне біда і зникне недоверя, викли-

хового морю і для своїх братів, що живуть поза кордонами Рідної Землі.

З утіхою маю ще тут пригадати ширю співпрацю з нашими національними групами, з німцями, чехами і румунами, які калидували на наші спільні листі і своїх аступників, а також на ту листу і голосували. З прихистком констатую також і те, що мадерська національна меншість, в більшості пішла з нами. При зложенню кандидатської листи ми запропонували місце і для їх аступників, але в останній хвилі — певно лиш на якийсь зовнішній диктат — відступили від того, але при виборах, разом і з жидівським населенням нашої країни, ішли з нами. Ріри такі гармонійній співпраці могли ми рсчнугти в голосованні тмакого прекрасного успіху, вже 90% всіх голосів. Любов за любов, ширість за ширість.

Особливо тішиться мене те, що наша дорота була правильна і ми того дорогого ідемо дали, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими славянськими братами чехами і словацями у спільній федерации.

Др. Августин Волюшин.

"Нова Свобода", 14-го лютого 1939 р.
Рисунок мистця Михайла Михалевича

Поволі добігає піврік самостійного державницького життя Карпатської України. Виборами політична плутина виявляється, тепер потрібно нам все зусилля звернути на господарську відбудову краю. Але карпатські українці бідні, бажаний розвиток державности значно стримується браком матеріяльних засобів. Навіть старі, багаті держави мають фінансові труднощі й приневолені затягати позички.

Надходить весна, мусимо подбати про варстат праці нашому населенню: направити, зв'язати розірвані залізнодорожні шляхи, дороги, побудувати станції, мости, починати будувати бодай найпотрібніші будови, не говорячи вже про багато інших потрібних інвестицій. Англійська позичка, як видно, застрягла. Кажуть, що федерація чотири мільйони фунтів штерлінгів уже одержала, але Карпатська Україна з того сотика не бачила. Не маючи власного державного бюджету і самостійної господарки, не маємо змоги ані контролювати чехів. Можливо, що з тієї, великим бубном заповідженої, англійської позички щось і буде, але вже треба щось починати на власну руку. Придбасмо щонебудь - собі придбасмо.

Є один плян: увійти в контакт з українською еміграцією в Америці і визичити від неї на інвестиції хоч п'ять мільйонів доларів. Карпатська Україна своїм природним багатством є досить запорукою на те, щоб позичку чесно повернути назад з відсотками, як тільки наладнається хід нашої господарки. Але ця процедура досить довга.

Впливають потрохи збірки з Америки, з Канади, але правду має Федір Ревай: "...державу ще ніхто не збудував принагідними збірками, потрібно щось певнішого".

Чи не директор Приходько був тим, що подав геніяльну думку, щоб звернутися до всіх українців цілого світу, щоб вони платили всенародний національний даток, принаймні пів процента річного заробітку. Існує тепер українська держава, то кожний українець для тієї держави повинен платити податок.

Цей заклик підписала Українська Національна Рада, а окремою клявзулою уряд від себе підсвідчив, що необхідна державна розбудова вимагає, особливо на початку, великих засобів.

Заклик появився з проханням влади, щоб українська преса по цілому світі передрукувала і підтримувала.

Місцеве громадянство зразу відгукнулось, потрохи починають впливати суми з краю. Заможніші дають більше як півпроцента, але значніших сум сподіємось від наших братів з Америки та Канади.

17-го лютого 1939.

Якусь темну ролю відіграє підполковник генерально-го штабу Лукас, що є приділений до нашої влади як військовий дорадник та зв'язковий між нашим урядом і чехословацькою армією. Лукаса знаємо як запеклого русофіла. Вічно бачили ми його в товаристві наших русотяпів. Старались ми на нього впливати і, здавалося, що переконаємо, а тут наспіла нещасна прхаліяда і Лукас цілком відвернувся від нас. Знаємо, що всі реляції про наш уряд і доноси на нього до Праги ідуть через руки Лукаса.

А ось тут і другий подібний тип з'явився в Хусті і товаришить Лукасові. Це якийсь майор Кміцикевич, в уніформі старшини чехословацької армії. Стало ходити з Лукасом та іншими чеськими офіцерами. Видається за українця, старається увійти у зв'язки з українськими кругами, але ми вивідали, що це старий галицький русотяп. Його Прага послала з призначенням перебрати головну команду Карпатської Січі. Але наша "Січ", - слава Богу, - ні від кого незалежна, узнає над собою тільки український уряд, а не Прагу. Як видно, чехи "Січі" не довіряють і послали їй на шию Кміцикевича, щоби мати над нами контроль. А такий Кміцикевич з кацапа зараз і перекинеться в українця, думаючи, що "русині" такі дурненські зложити лапки і підчинитися пану майорові.

"Карпатська Січ" ані чути не хоче про якусь опіку. Військовий вишкіл провадить сама, диспонує достатнім числом фахових старшин і не потребує галицьких русотяпів. Досить має біди зі своїми.

* *
*

З упадком Ужгороду втратили ми і духовну семінарію. Богослови зісталися "на науці" в Ужгороді, але мадярську "науку" ми добре знаємо. Мадяри зроблять з наших богословів своїх пропагандистів і тому не потрібно нам їх науки. Нашим богословам наказали ми негайно покинути чужий Унгвар.

Тому, що в Хусті не маємо відповідного приміщення, ані професорського складу, Владика д-р Нярадій поставився, щоби наші клерики - числом біля 30 - кінчили свої студії на теологічному факультеті в Оломовці (Моравія). Кілька мадярчуків, запеклих ворогів українського відродження, викинено (нехай ідуть назад до свого Стойки), а наших хлопців приміщено в оломовецькому інтернаті.

* *
*

Українська стрілецька громада в Канаді, в складі Українського Національного Об'єднання в Саскатуні, надіслала листа Народній Обороні "Карпатська Січ", в якому сповіщає, що вислала для "Січі" 5,200 доларів на руки пана прем'єра Волошина і просить вжити ті гроші для розбудови "Карпатської Січі". Канадські українці обіцяють і надалі допомагати грошми.

Посилка на наші гроші виносить велику суму - чотверть мільйона корон. Цей княжий дар є доказом великої солідарности українського народу.

18-го лютого 1939.

Коли засяде перший Соїм Карпатської України? Це питання цікавить тепер кожного з нас. На основі конституції, Соїм скликає президент федеративної республіки на протязі одного місяця від дня переведення виборів.

В цьому терміні є багато неясностей. З конституції виходило б, що на протязі місяця має вже засідати скликаний соїм, але деякі з нас є того погляду, що в рожі празькі круги намовлять президента зі скликанням не дуже поспішати. Неясний реченець можуть вони пояснювати в нашу некористь, просто можуть сказати, що президент на протязі місяця повинен тільки скликати Соїм, а скликати він може його на серпень або і десь під кінець листопада...

Наші урядові круги подали президентові дату 2-го березня 1939 року. Не хочеться вірити, щоб президент не скликав Соїм на цей день, але, судячи з холодного голосу чеської преси, на все можемо бути приготовані.

Робляться заходи, щоби пошта випустила марки під тою датою. Це мусить ся робити заздалегідь, бо виготовлення кліш і вальців на марки вимагає довшого часу.

[...]

20-го лютого 1939.

До редакції надіслали люди добру статтю про українців у Словаччині. Справа в тому, що ми в Словаччині маємо біля двісті тисяч народу, але словаки виказують тільки 79,000 душ і автор запитується словаків, де поділи інших?... Стаття написана у витриманому тоні, не є вона взагалі лайливою, ані провокативною. Всупереч тому, на моє велике здивування, статтю від мене прокуратор сконфіскував на наказ таки нашого уряду.

Цікавлюся, з якої речі, а пан міністер Ревай відповів, що з словаками зробили ми угоду проти Праги... Це є аргумент, перед яким всяка агресивність покищо мусить уступити.

* *
*

[...]

А про "Латорицю" чули? Перед двісті роками володів тут багатий пан Раковцій, з відомого роду семигородських князів. Під кінець сімнадцятого віку підняв він проти Габсбургів повстання; в його рядах воювали і карпатські українці, навіть вони були першими, що в Довгому почали боротьбу з німцями. Українцям він був вдячний за те, називаючи їх "Генс фіделіссіма", але не боровся за їх права, навпаки: зрадив їх, видвигаючи інтереси Мадярщини. Мадярщина бачить у ньому найбільшого свого героя, але нам нема чим захоплюватись.

Після програної боротьби Раковцій емігрував до Туреччини, в Родостові і помер, а весь його маєток Габсбурги сконфіскували і подарували німецькому архієпископові Шенборнові, що перейшов відтак на його свояків.

Коли постала Чехословаччина, наш народ покладав великі надії, що цей маєток, який дефакто є нашою прадідною землею, бо Раковції відібрали її від наших предків, буде нарешті розділений українським селянам. Чехи довго приобіщували, а врешті поповнили супроти нас просто ганебний злочин: замість дати маєток під земельну реформу, виорендували його чужим підприємцям аж на... 99 років... Ця генерація нашого селянства вже не діждеться до того, щоб розпарцелювати цей маєток.

Тепер нехай наші юристи голови ламають, як з того винайму викрутитись і як розділити десятки тисяч моргів поля і лісу селянам, як привернути його знову тим, від яких пани забрали...

[...]

* *
*

Як видно, мадяри не можуть нам простити за переведення успішних виборів. Мадярська брехлива пропаганда розпочала нову акцію видумок. Знову почули ми, що хустського попа-мадярона ми повісили, розчетвертували... що один полк війська збунтувався, при зударі було аж двісті мертвих... Буйна мадярська фантазія оперує астрономічними цифрами про дорожнечу, якої в нас нема.

21-го лютого 1939.

Нарешті відомі нам цифри самостійного бюджету Карпатської України. З початком квітня переходимо на самостійну господарку. Але цифри взагалі не потішливі для нас, бо виказують величезний дефіцит. Після цього, всі прибутки карпатоукраїнського господарення не виносять ані ста мільйонів, тоді, коли видатки перевищують триста мільйонів корон.

Правда, бюджет склали чехи в Празі, деяких прибутків з державних підприємств не зачислили, не втягнули туди деяких родів податків, але за те у витрати чехи не забули начислити Карпатській Україні аж 20 мільйонів за військові вантажні самоходи, що перевозять з Пряшева до Хусту чеський товар. Чехи заробляють на товарі, який у нас продають, оборотова і виробна дань платиться в них, фірми наші є їхніми філіялками, що платять дань на Чехах... а врешті начисляють нам двадцять мільйонів за військові перевози... За ту суму ми могли направити і принаймні зв'язати вузькорейкову залізничну дорогу біля Сваляви і перевозити товар самим. Ті всі тягарові авта не коштують ані третини тієї суми, яку нам тепер чехи начислили.

Самособою, у наші видатки начислили і високі платні чеських радників, урядовців, по п'ять та по шість тисяч місячно, думаючи, що ми будемо терпіти такі високі платні.

Але вже найбільшим свинством є те, що начислили до видатків нашого бюджету платню вчителів зліквідованих нами чеських шкіл (біля 800 людей), які сидять собі в Чехії та на Мораві... а також платні урядовців, які ще із втраченого Ужгороду та Мукачева здезертирували, а також платні чеських урядовців, яких ми дали до диспозиції чеській владі та які сидять собі у Празі без праці, побираючи платні.

Таким чином не дивно, що дефіцит нашого бюджету носить понад двісті мільйонів річно. Чехи натягнули його порядно в нашу некористь. "Хочете автономії - тут маєте!" - кажуть вони, сміючися нам у вічі.

Я не тільки редактор, але й банковий урядовець, розуміюсь на числах. А вже як розбираю справу цифер, люблю обдумувати з олівцем у руках. Але тут не потрібно великого фахівця, щоб бачив, що чехи нас надули - просто зробили бюджет на сміх. Зачислити нам витрати чеського вчительства, яке тут стало непотрібним... зачислити платні урядовців, яких ми прогнали і які нам непотрібні - це нонсенс.

Ходимо, радимось, дебатуємо і видвигаємо всі можливості. Маємо своїх молодих, але першорядних фінансистів-банківців, як інж. Гелетка, Микола Бабота, інж.

Романюк та інші, спеціалісти з міністерства господарства. Одні радять зачислити чехам все, що брали з наших природніх багатств довгими роками... не узнати пропорціональним числом накинени на нас відсотки державних тягарів і затяжень позичок, бо чехи в Карпатській Україні майже нічого не інвестували. За приклад може служити залізниця, з якої вони за двадцять років на нашій землі не поставили ані одного метра рейок... Проти нашої волі поставили в Ужгороді "Галаго", щоби було де чеським урядовцям вигідно мешкати... і то тепер віддали чортові в зуби. Ми просили поставити залізницю - вони поставили чеські колонії на нашій землі... і то все ми маємо заплатити?

Ось невігода федерації. Воно говориться: сепаратне, самостійне господарство, але мусимо його брати в лапки, бо ведуть його й надалі чеські рахункові жонглери, а білянсують так, як їм вигідніше.

За голови беремось, що тут робити, як удержатись? Виписати позичку на покриття дефіциту? Але хто нам позичить? Все-українська позичка проблематична, національний даток не має примусового характеру. Що тоді зробимо? Звищити дані? Але це неможливо, не сміємо дальший тягар складати на плечі і так бідного селянства. Може прийти під увагу хіба ж дань з прибутків та з лжусів.

Одно є певне, що бюрократію мусимо знищити, зліквідувати. Не є можливо терпіти й надалі той стан, що, наприклад, Головна Фінансова Управа, фінансові дирекції і податкові уряди з широким фінансовим апаратом і персоналом коштують 39 мільйонів, а зберуть всього-на-всього тільки 43 мільйони корон на податках. Нечувано дорого платимо за цю збірку податків. Мусимо перейти на стару систему збирання податків: нехай збирають їх сільські нотарі, як колись перед тим. Заощадимо тим десятки мільйонів. Не потрібно нам стільки урядництва, стільки всіляких канцелярій; мусимо упростити. Приватні уряди, банки, тощо, обійшлись без всякої бюрократії, полагоджували справи коротким шляхом; заведемо подібну систему і в державних урядах.

Але це ще замало до того, щоби покрити величезний фінансовий дефіцит. Гордіїв вузол мусимо розв'язати радикально.

Коли б прийшлося вирішити цю справу нам, "радикалам", ми полагодили б і привели б бюджет до рівноваги в такий спосіб: 1. нагнати всіх чеських урядовців; 2. звищити число шкільної дитвори на вчителя з сорок на шістдесят чи й більше, а надвишку нашого вчительства загнати до державних урядів. Ми працюємо по шістнадцять годин денно, нехай працюють й інші. Але ми певні, що наше свідоме ідейне вчительство нас зрозуміє і надвишку праці прийме добровільно; 3. знизити

самим собі платні на половину і не приймати жадних високих платень.

Цим радикальним способом можна б удержатись. Але що зробить наша влада - покищо не відомо.

22-го лютого 1939.

Генерал Прхала повернув з Праги і привів із собою двох фінансових дорадників. Вони сіли на карк нашого уряду і заявили, що без їх згоди наш уряд не сміє одного слугу іменувати... Це вже наслідки опублікованого проєкту бюджету. Мусимо "шетржіт" (щадити), але позбутися чеських урядовців вони не радять... Як тоді щадити?!

Деякі твердять, що генерала Прхалу просто хотіли позбутися і через те заслали його до нас. Словаки його не прийняли, бо мають свого Віста. Іменували його але не думали, що такий буде спротив, тепер не знають, що з ним робити. Залізли в сліпу вулицю, з якої нема виходу.

На нашу думку, нехай він собі буде міністром титулярним, чи фактичним, але чеським, а не українським.

Віда тільки в тому, що це тільки наше скромне бажання. Незабаром приходить першого, нові клопоти, як дістати від чехів гроші на платні урядовців. Веран у Празі заявив, що це зв'язано з мініструванням Прхали.

* *
*

Шепочуть про якісь великі конфлікти в "Карпатській Січі" між головним комендантом і старшинами, але дрібним непорозумінням не можна надавати такої ваги.

* *
*

Міністерство шкільництва урядово нарядило святкувати 9-го березня - день Тараса Шевченка. Це вперше український легальний уряд дає наказ вшанувати пам'ять великого генія і по цей бік Карпат. Дуже гарно. Хочеться погратулювати міністерству за таке мудре розпорядження. Великий пророк Шевченко одержав урядове признание і в Карпатській Україні.

Особливо цього року збираємось святкувати дуже урочисто. Це вперше святкуватимемо у вільній державі. Кілька раз перешкаджали, розганяли, забороняли його святкувати, а тепер ніхто не посміє нам закинути, як передтим, українську іреденту. Так є, ми є українсь-

кими соборниками і на те ми горді!

* *
*

Поволі українізуємо все. Вже є українські написи на урядах, на школах; не тільки столиця, але й інші міста носять український характер. Аж любо подивитись на ті написи в місті чистою, незіпсутою українською літературною мовою.

А ось ступили ми дальше одним кроком вперед. На залізницях Карпатської України появились перші українські білети - українською літературною мовою!

* *
*

Шепотіння про якісь конфлікти в "Карпатській Січі" продовжуються, але це не відповідає дійсності. Є правда, що невеликі непорозуміння між нами - автохтонами й галичанами існують, а то з тієї причини, що галичани в надзвичайно радикальний спосіб виступають проти Польщі, а ми стараємось трохи їх гальмувати. Галичани хотіли би викликати якийсь інцидент, сподіючись, що до того вмішається Німеччина і звільнить Галичину. Але це є газардна гра, можемо затратити і Карпатську Україну і з Галичиною нічого не вийде. Польща і так уважає Карпатську Україну агітаторкою під своїм боком. Міністер Бек стало лазить від одної держави до другої, щоби нас зліквідувати. Майже щотижня приходять вісті з Польщі і ми під час кожної промови галичан дрижимо, боїмось, щоб не спровокувати польську інтервенцію. Хіба ж не було нам досить польських терористів? Маленька Карпатська Україна не звільнить західньої України, не всилі визволити, то ж чого такого небезпечного сусіда зачіпати?

І на цьому тлі є маленькі непорозуміння в команді, але його вдалося нам зліквідувати. Галичани мусять зрозуміти, що нам дорогий цей клаптичок української вільної землі, в авантюри не сміємо запускатись. Кожну літеру, кожне слово мусимо добре перегризти перед тим, поки пустимо їх у світ. Ми ж тепер мусимо бути державниками і трохи й дипломатами.

23-го лютого 1939.

Чехи запропонували нашій владі щось такого, що повні характеризує чеську вдачу. Бажають не що інше, тільки те, що коли хоче наш уряд одержувати гроші на місячні виплати, нехай дасть заінтабулювати бюджето-

вий дефіцит на наші ліси... Неморальна пропозиція! Мовляв, удержуйте наших урядовців і платіть, запропастіть народний масток... А ті чеські урядовці посилятимуть зароблені у нас гроші до Чехії та будуватимуть вілли і скупчувати мастки, а все те нехай заплатить Карпатська Україна!

Ні, любі "пепіки", не знайдеться жаден характерний українець, щоб підписав таку нечесну умову і запропастив народне добро!

Що зробить наш уряд? Нажене всіх чехів і видасть бони. Колись, під час світової війни видавали подібні бони міста, а навіть села, що опинились без готівки. Зробимо і ми те саме. А своїх урядовців вже якось удержимо.

Після цього всього стократно приходить думка: вдержимось економічно, чи не вдержимось? І пригадуємо собі маленьку Чорногору з-перед світової війни і її володаря Микиту. Він міг удержатись, то чом ми не могли б, коли ж наша земля принаймні десять раз така багата. Микита в Цетині мав невеличкий державний апарат, хіба ж ми не можемо зредукувати і впростити чехами заведену бюрократію?

Коли б прийшлося кози пасти і тільки печену картоплю їсти, то й на те радше погодимось, аби тільки захоронити Волю, свобідне життя нашого народу... прекрасну пісню, рідну культуру і не впасти знов у тяжке ярмо поневолення. Найвище добро - це ж воля, свобідний розвиток.

[...]

24-го лютого 1939.

Поволі почав цікавитись Карпатською Україною і чужий капітал. Прибуло багато підприємців із-закордону і шукають можливості рентабельного уложення свого капіталу. Найбільше цікавиться заграниця нашим деревом, сіллю й овочами. Німці хочуть поставити фабрики на целюлозу. Також у Хусті перебувають заступники великої німецької фірми з Відня і цікавляться концесією на поставлення кількох фабрик для обробки карпатоукраїнських овочів (яблука на мармеляду). Наміряють побудувати велику фабрику м'ясову і м'ясових консерв. Зокрема фірма Батя хоче поставити фабрику на вироблювання копит і дерев'яних закаблуків.

* *
*

Це факт, що з будівництвом державности в перші часи потерпить культурна діяльність. Колись наша "Просвіта" це була ненька, нею ми старались, опікувались, що тижня відбувались засідання, сходини, тут-там і по книжці видали, а тепер наша культурна праця стоїть. Ні одного разу не зробили ми бодай одне засідання, не маємо часу, бо ставили ми основи під нашу державність.

Але годі вже так далі! "Просвіту" мусимо відновити, нехай вона провадить свою діяльність далі. "Просвіта" колись видавала сотні книжок у мільйонових накладах, а цього року не спромоглася на один календар. В бібліотеці мала добру десятку тисяч томів книжок, нею послуговувалася наша публіка, особливо молодь, майже безплатно, сьогодні книжки "Просвіти" припадають порохи по стрихах та скриньках. Мусимо привести це до порядку і впорядкувати бібліотеку.

* *
*

Цікаво переглянути світову пресу, що вона пише про наші вибори. Мадярська преса про наші вибори писала подразненим тоном, огірчено і розчаровано. Не віримо, щоб і після цього вимагали плебісцит, бо випав би не в їх користь. Італійська преса мовчить, або перебирає статті за підшептом мадярським. Взагалі, Італія зробила українському народові велику кривду... Колись вільна Україна це макарончикам пригадає... Польська преса виливає на нас цілу злість. Пише про терор якихось "волошинівських бандитів", про насильство, хоч заграничні журналісти самі на місці переконалися про чистоту виборів.

Чеська преса про вибори в Карпатській Україні писала холодно і дуже скупно. Виходить, гейби наш успіх чехів занадто болів.

Зате німецька преса відгукнулася дуже широко. БЕРЛІНЕР ВЕРЗЕНЦАЙТУНГ пише, що "Боротьба одного народу за самовизначення за останні два десятиріччя ствердила, що Сойм має стати майбутнім репрезентантом державної суверенности Карпатської України..." НАЦІОНАЛЦАЙТУНГ пише, що неділя виборів є історичною датою, бо ж від упадку західньо-української державности в 1920 р. відбуваються вперше в одній українській етнографічній частині вибори до власного законодавчого парламенту, що має стати символом державної самостійности. ДОЙЧЕ АЛГЕМАЙНЕ ЦАЙТУНГ присвятила на першій сторінці окрему статтю значенню виборів, протиставляючи стабілізуючому значенню виборчої перемоги перервання поляками останнього залізничного сполучення з Карпатською Україною. ФЕЛЬКІШЕР БЕОБАХТЕР пише таке: "...Ніхто не може заперечити, що ця сильна участь у виборах впливала тільки з готовости, яку мусимо назвати на-

ціональним прокиненням українства..." ФРАНKFУРТЕР ЦАЙТУНГ питає, чи Прага чогось навчилася з вирішального виборчого успіху об'єднаної листи Волошина? Остаточно зникне всякий ґрунт для спроб різного чеського саботажу... МЮХЕНЕР НОЕСТЕ НАХРІХТЕН: "...Вислід виборів є недвозначною відповіддю на спроби празьких централістичних кол поставити Карпатську Україну наново під чеське панування..." Віденський ФЕЛЬКІШЕР БЕОБАХТЕР обурюється проти малярської поведінки і способів пропаганди...

Та малярї свою пропаганду провадять далі. На коротких хвилях радія роблять скаліченою ругенською мовою спроби перевернути душу нашого американського емігранта. Закликають, щоб емігранти з Карпатської України на зборах домагалися прилучення Карпатської України до Малярщини...

* *
*

Уряд Карпатської України призначив двісті тисяч на будування возової дороги до Лозянського. Пів мільйона корон призначив на харчеву акцію бідних дітей.

Наші ремісничі учні, що вчаться в Чехії, підпадають найбільше чехізації. Коли вивчаться ремесла, то багато з них залишається там, а решта повертається з покаліченою мовою. Щоб ці учні не почували такої відірваності від рідного краю як дотепер, наш уряд видаватиме для них і майже задувно посилатиме спеціальний часопис під титулом "Вісті з рідного краю". Редакцію часопису обняв повірений молодий педагог, вибраний посол Союму, Микола Мандзюк.

25-го лютого 1939.

Державний секретар німецької меншини в Словаччині, інж. Кармазін, запросив до Братислави на нараду наших людей, представників організацій: від політичних партій - Михайла Тулика, посла Союму; від "Карпатської Січі" - заступника головного коменданта Івана Романа, а від поліції - директора Юрка Вілея.

Сьогодні повернулися вони з Братислави і говорять, що німці їм відкрито заявили, що Словаччина проголосить самостійність, а на осамочену Карпатську Україну будуть нападати малярї. Завізвав їх, щоб подбали про оборону держави.

Але люди легковажать собі справу і просто не хочуть вірити, щоб малярї відважилися нападати, коли на нашій границі стоять війська. Врешті, як Німеччина

одно слово скаже, мадяри не посміють ногою ступити на нашу землю.

* *
*

Степан Клочурак бігає, інтервеніює, впливає, щоб Сойм був скликаний до Рахова. Він, як гуцул, хоче заімпонувати чужим гостям красою Гуцульщини. Змобілізував кілька депутацій, щоб вимагали цього; гуцульські села готові навіть покрити масу видатків, щоб тільки перше відкриття Сойму відбулося в серці Гуцульщини.

Ми розуміємо льокальний патріотизм Клочурака, але ми тої думки, що перше історичне засідання Сойму повинно відбутися в столиці краю. В Рахові не було б можливо навіть примістити гостей, а з заграниці прибуде маса людей.

Вже нетерпеливо чекаємо, щоб президент скликав засідання. Але щось там у Празі спекулюють, відтягають скликання Сойму. Закордонна преса подала, що відкриття буде 9-го березня, але наші урядові кола про це не знають нічого. Наш уряд та УНО предложили день скликання на 2-го березня цього року.

* *
*

До Хусту прибув американський журналіст, заступник "Асошіейтед Прес" з Нью Йорку. Переїхав відступлені Мадярщині краї і заявив, що там завмерло все господарське життя. Мадяри настрашили його, що в нас вмере з голоду і перша ліпша куля вб'є його із-за плота. Американець просто здивований порядком у Карпатській Україні і подостатком харчу і товарів. Це вже другого заграничного журналіста мадяри так підвели. Першим був італієць, що приніс два повні чемодани харчів...

26-го лютого 1939.

Може міністер Ревай і мав правду, коли настоював на тому, щоб за нову столицю не брати Хуст, але Довге. Поперш, що Довге не є так близько границі, подруге - воно чисто українське село, нема там мадярів і жидів небагато, нема жадних національних меншостей, які розідають кожну державу. Подивіться тільки на вислід виборів: У Довгому 2,071 голосів за УНО, а тільки 7 проти, тоді, коли в Хусті за нами голосувало 6,208, а ворожо поставилось 2,122!

Хуст мав би тішитися, що з паршивого містечка, мадярсько-жидівського гнізда, зробили ми столицю, але

Хуст невдячний. Ціни і будинки парцель вже підскачили удесятеро, за помешкання деруть сьому шкіру, всі продукти купуємо за всяку ціну, про працю стараємось; хоч і зима, але безробітних нема в Хусті, а з весни, як почнуть будуватись, Хуст ростиме як на дріжджах... Що тоді хоче Хуст?

Правда, тут повно мадярні. Не так мадяри, як змадяризовані німці, а вони гірші від мадярів. Дуже маленька частина признається німцями, а все решта б'ється в груди за мадярство. Мадяри їх "швабами" прозивають, але перевертня не переконаєш.

* *
*

Сьогодні відбувся січовий здвиг у Сваляві, на який прибули тисячі січовиків. Свалявські українки вишили чудовий шовковий прапор, який посвячено і передано місцевій команді.

Під час самих зборів прибули на кількох тягарових автах чоти вояків. Січовики вже думали про демонстрацію, як вояки почали підкидувати шапки вгору і вигукувати: "Слава Україні!"

Виявилось, що це українські вояки. Вони вимогли у своєї команди, щоб їх пустили на січові збори.

* *
*

Мадяри урядово проголосили, що розпустили терористів і ми вже тішились, що раз і назавжди позбудемося приграничної небезпеки.

До Мадярщини вислали ми найкращого нашого звітодавця Яремчука і той сконстатував, що мадяри розв'язали тільки організацію т.зв. "гунгаристів", які вигрожували феодалам революцією, а терористи у прикордонній полосі гуляють собі далі, тільки деякі одержали відпустку. Правда, від деякого часу не нападають.

Але зате мадяри переводять тайну мобілізацію до п'ятдесят років і підсилюють гарнізони побіля наших границь... Пощо це вони роблять? Може у зв'язку з подіями в Словаччині? З Братислави приходять вісті, що словаки бажають сепаруватися від федерації.

Робимо запит один одному: що буде з нами, як словаки проголосять самостійність? Рогач твердить, що це найменша проблема - попросимо німецький протекторат. Навіть німці того бажають. Щоб мадяри посміли нас зачіпати?!

Ну, панове, ви знаєте ліпше, пробували між німцями, вели переговори, нехай...

В Ужгороді лишилися такі типи, як знаний п'яниця малорос Ольховський, болгарин Писанський, що походить із Одеси і в Ужгороді працює в літографа Музики; колишній листоноша дефравдант-п'яниця Таршовський і відомий мадярон-бандит, управитель доманинської школи - Малець. Ці темні душі роблять доноси на наших людей у мадярських урядах і багато наших попалося до в'язниць, де їх б'ють, катують, чисто за їх українське переконання. Ольховського мадяри вислали навіть до Хусту шпигувати, але наші люди його здемаскували і він попався до "Іванової хати"...

27-го лютого 1939.

В Братиславі щось діється: Приходять вісті про заворушення, багато словацьких автономістів втекло до Відня і починає працювати проти федерації. З Відня висилають щодня словацькі авдиції. Вчора вночі спікер віденської словацької авдиції завізвав слухачів сидіти і слідкувати за вістями, бо скоро мають зробити історичне проголошення. Ми з великою нетерпеливістю чекали до третьої години ранку, але нічого не сталося. Здається, відложено.

* *
*

Щоденник "Нова Свобода" вже був зложений, як подав мені д-р Комаринський з уряду пропаганди телефонічну вістку, що президент федеративної республіки скликав Сойм Карпатської України на день 2-го березня, в четвер, о годині 17-ій до Хусту.

Хоч прийшлося переламувати цілу сторінку, робимо це з радістю душею, щоб читачам (а є їх, слава Богу, десятки тисяч) першим подати цю радісну вістку.

Тішимося, що Прага всетаки респектувала волю і бажання нашого уряду і президент скликав Сойм на бажаний нами день.

28-го лютого 1939.

З вісткою про скликання Сойму на 2-го березня вийшов блямаж. Д-р Комаринський ще не мав у руках урядового повідомлення, коли мені зателефонував подати цю вістку. А ось виходить, що другого березня Сойм не буде скликаний, бо тоді, - твердять з Праги, - відбудуться дуже важні міністерські наради в Празі і заступники центрального уряду не могли б бути присутні-

ми на відкритті нашого Союму.

Отаке подавання вісток не є солідне, служить тільки для збаламучення населення.

Це скандал, що того дня засідання Союму не відбудеться. З тієї нагоди замовлено поштові марки, які вже переіначити на інший день не можливо. То значило б: знищити всі вальці і спричинити сімдесят тисяч корон шкоди нашій пошті.

Центральний празький уряд також не ліпший від ту-тешніх чеських саботажників. Карпатська Україна просить скликати Союм на 2-го березня, а Прага навмисне - гейби "на труп" (на спротив) - не скликає! Чехи крутять, вертять, щоб віддалявати. Тут можуть наспіти події величезної ваги, ми маємо вибраних послів, а за Бога не можна їх скликати, бо чехи того собі не бажують!

Кажуть, що президент федерації запропонував скликати між днями 6. і 9. березня ц. р. Що в тому правди, не знаю.

* *
*

Статистичний уряд подав цікаві дані про так важну галузь нашого народного господарства. Із півтретя мільйона овочевих дерев лишилось нам після передачі мадярських околиць 2,016,902 дерев, в тому пів мільйона сливок і майже мільйон яблунь. Збір винограду мали ми двісті вісім тисяч квінталів, осталось нецілих п'ятдесят чотири, збір вина був 113,474 гектолітрів, в нових границях лише 27,809 гектолітрів.

1-го березня 1939.

Наші патріоти в Празі, Брні і Пільзні зібрали на "Карпатську Січ" сто тисяч чеських корон. Закуплено за ту суму сто п'ятдесят повних одностроїв, включно до чобіт, білизни й плащів. Вже й одягнуто людей. З уніформою, що мали раніше, маємо три сотні вповні умундурованих січовиків у Хусті. Сотні умундурувались без допомоги, купили собі самі однострій, хто тільки мав можливість. На Гуцульщині, в Сваляві, в Березному сотні умундурованих січовиків, частинно із власних засобів, частинно з допомоги місцевих українських організацій та збірок.

Аж любо подивитись на це наше сіре військо. Ще коли б так зброї було, а то за ніщо в світі від чехів зброї не видобути.

Поштова марка Карпатської України

Та ми озброюємось, як тільки можемо. Ви не вірили б, що багато наших січовиків з приграничних полос пішло і голосилося в Мукачеві й інде тільки через те, щоб від мадярів дістати і перепачкувати зброю, навіть кулемети. Купуємо цілими масами бравнінгів та набоїв до них просто з фабрики. Не хочеться вірити, скільки військових рушниць знаходиться по селах ще із світової війни. Люди поховали по стодолах, по хлівах за кізлами, а тепер зброя нам придасться. Але шкода, що нема до них набоїв. Навіть маємо кілька десятків рушниць колишньої російської армії, також без набоїв.

* *
*

[...]

Пан прем'єр, а також міністер Ревай поінформували провід УНО про політичний стан і їх переговори в Празі. Нічого певного не принесли, пана Прхалу Прага не хоче відкликати і вимагає для нього призначення ресорту.

Наша боротьба з генералом Прхалою є, здається, безприкладною в історії урядів. Шість тижнів тому іменували його міністром і він ще як міністер не вступив ногою до урядового будинку. Шість тижнів крутимо, вертимо, протестуємо і не можна цієї людини позбутися. Прага невмолима, невпросима, робить з того престиж, але і ми в поганій ситуації, бо в якому світлі показалися би ми перед нашим народом, коли б ми пустили і прийняли його в супереч волі цілого народу? Та ж у знамені прхаліяди відбувались десятки маніфестацій, в атмосфері протипрхалівщини переводились вибори і ми поповнили б зраду проти свого народу, коли народові говоримо, що Прхала перейде лиш через наш труп, а самі приймаємо його за панібрата. Мусимо бути консеквентними і витримати до кінця.

Але доки ще це буде тягнутися, не відомо. Струни натягнені до безконечности, чеши, зараз після виборів трохи зніяковіли, перелякались, а тепер знову демонструють своїми кокардами, на вулицях поводяться провокативно. А Прхалу провожають по три панцирні броневики, що вже смішно стає.

2-го березня 1939.

Місяць тому, чи й більше, команда жандармерії і жандармська школа знаходилася у владному будинку. Будинок, одначе, стає затісний і команда жандармерії - разом зі школою - перейшла у новий, дерев'яний будинок. Забула, одначе, перенести склад зброї, що була

змагазинована в партері будинку.

Новий комендант жандармерії Вака поволі все перебирав, списував інвентар і відкрив, що має бути децьо магазин із зброєю. Відчинили двері - а склад порожній... Бракує щось 70 рушниць, револьверів і десятки скринь набоїв.

Комендант жандармерії, чех, очевидно біжить до чеха - "міністра" генерала Прхали - поскаржитись, що українці викрали йому цілий арсенал.

Хто вкрав кріси з магазину? Очевидно, нікого не підозрівають, тільки "Січ". Той украв, що найбільше потребує.

[...]

Узнаю тяжке положення уряду, бо про ту крадіж зброї вже знає й Прага... Коли був би комендант жандармерії своя людина, то, поперше, не був би робив жадного крику, бо либонь не пішло до ворожих рук, а подруге, можна було ту справу затушувати, ніхто був би не знав. Але Вака розтрубив усюди, довідався генерал Прхала, довідались чехи і грозять нашому урядові.

Ох, учимось і дурнями зістанемо ми до смерти! Стократ помститься на нас те, що довіряємо чужинцям. Подивіться тільки: чехи до свого генерального штабу не допускають навіть словака! Там мусить сидіти свій... Французький, німецький, а навіть малярський офіцер чи урядовець дипломатії не сміє одружитися з чужинкою... А ми такі добродушні, що навіть найважливішу свою безпеку доручимо шовіністові, що на українського письменника доноси писав за українську "іреденту"... Пан прем'єр цим разом зробив помилку, посягнув він лівою рукою, коли вибирав цього коменданта жандармерії.

[...]

* *
*

Були часи, що в Карпатській Україні виходило нараз і по шістнадцять самих тільки українських часописів, між тим багато партійних. Тепер держава в наших руках, але не маємо стільки газет. На перший вид здавалося б, що це занепад, але навпаки. Зникли партії і перестали виходити їх органи. Тепер усе концентрується біля одної партії і її щоденника "Нова Свобода". Колись газетки мали по кількасот передплатників (єдине "Українське Слово" мало біля тисячки), а наша "Нова Свобода" виходить у звичайний день у 8,500 примірниках, а в неділю часом і 16,000 замало.

Крім щоденника для селян випускаємо "Карпатську Україну"; редагує її молодий, талановитий журналіст

Таркович. Журналістика розвивається і в новій столиці. Націоналістична молодь видає свій орган "Наступ" (д-р Росоха), літературно-мистецька громада випускає журнал "Говерля" (д-р Кандиба), драматична група державного театру видає ілюстрований місячник "Нова Сцена" (брати Шерегії). Виходить також і релігійний місячник "Благовістник" під редакцією письменника Зореслава. В Рахові виходить тижневик "Нація" (д-р Юськів). Уряд видає "Урядовий Вістник", де містяться усі розпорядження влади.

У скорому часі має вийти гумористичний часопис "Прочухан", для карикатур маємо добрих мистців. Пластова молодь видаватиме "Молоде Життя", а в Севлюші виходитиме "Вістник з рідного краю", призначений для тих, що живуть поза межами Карпатської України.

Будуємо Карпатську Україну культурно, беремось також і до розбудови господарського життя. Випускаємо газети, журнали, маємо свій державний театр, бібліотеки, культурно-освітні товариства. Цілий ряд письменників, музиків, режисерів напружить свої сили і скоро здогонимо те, що втратили.

Інженери виготовляють плани, виготовляють прекрасні проєкти, як от, наприклад, інж. Коллард виробив план дерев'яних будов в українському стилі... В цілому краю кипить життя муравлиної державотворчої праці. Люди справді засукали рукави, кинулись до праці з оптимізмом, з любов'ю до рідної справи, з витривалістю та захопленням. Добру десятку років отак попрацювати, побачите наслідки!

5-го березня 1939.

Чехи зі скликанням нашого Союму в нечуваний спосіб саботують. Не скликали його на другого березня, то ж скличте його на шостого, чи на дев'ятого, але скликайте! А то на всілякі наші пропозиції - як каменем у воду!

[...]

* *
*

До Хусту приїхав фільмовий продуцент із Брна, українець д-р Роман Мишкевич, щоб сфільмувати історичне відкриття першого Союму Карпатської України.

Вітаю його, як старого знайомого. Радиться мене, куди їхати, поки дійде до засідання Союму, щоб вибрати місце під два фільми, яких зміст мені оповів. Раджу йому їхати на Гуцульщину і він туди збирається.

Ще перед тим як ми розпрощались, зробив д-р Мишкевич княжий дар для "Карпатської Січі": Вийняв п'ять тисяч корон і дав на цілі "Січі" до рук заступника головного коменданта Івана Романа.

* *
*

Сотні вітальних телеграм приходять від українців з цілого світу: Америки, Аргентини, Бразилії, а навіть із Харбіна - то з приводу успішних виборів, то протести проти порушення чехами наших прав. Українці цілого світу обіцяють нам підтримку, головню матеріяльну.

6-го березня 1939.

Десь біля полудня поїхав Степан Ключурак до Праги, здається, був візваний туди. Чого він туди поїхав - ніхто не знає, але й не питається. Він і перед тим був тижнями у Празі.

Розв'язка прийшла сама вечором, коли почули ми вісті з пражського радія. Одна вістка впала між нас як бомба. Президент Гаха позбавив Юліяна Ревая виконання міністерських функцій, а міністром господарства назначив Степана Ключурака. Ключурак, як секретар аграрної партії, добре знався з Бераном, лідером чеських аграрів.

Ключурак став міністром - не біда, свій чоловік, старий український борець, організатор колишнього гучульського повстання. Він давно мав стати третім міністром. Саме населення подекуди вимагало, посилаючи телеграми, щоб третім міністром був він. Справді тішимось його номінацією.

Але нещастя в тому, що відсунено таку активну людину, рухливого, енергійного, розумного і під кожним оглядом знаменитого провідника як Юліян Ревай! І то ще в час найважливіших переговорів у Німеччині! Тепер зв'язані йому руки, позбавлений можливости виступати від нашої влади урядово.

Ревая чехи не любили, занадто боронив він інтереси Карпатської України проти чеської сваволі. Ще кілька днів тому помандрували з Карпатської України сотні чехів, яких дали ми до диспозиції пражського уряду.

Замість чеських службовців до самої тільки пошти прийнято 70 українців та українок, але це ще замало. В пресі появилися заклик до колишніх українських резервових вояків-телефоністів, щоби голосилися на поштову службу. Також завізвали ми українців спеніялістів різ

них фахів у Чехословаччині, щоби негайно зголошували свої адреси. Візьмемо їх замість чехів.

Це є наша відповідь на прхаліяду і саме через це чехи так страшно ненавидять міністра Ревая.

Побоюємось, що Клочурак не буде таким радикальним, а нам конче тепер потрібно сильної руки. Мусимо бути такими, інакше не позбудемося чеської опіки, а голов-но - чеського урядництва. Особливо тепер, коли хочемо привести наш бюджет до рівноваги і зредукувати урядництво.

Та найбільшим нещастям є, що Прхала залишився і далі міністром, а вже просто катастрофою є для нас, що міністерські ресорти розділила Прага сама, незаконно, проти нашої конституції. Розділювання ресортів має перевести голова міністрів, отже прем'єр Волошин. Тут Прага грубо порушила наші права. Президент з паном Бераном полишили Волошина прем'єром і надалі, залишивши йому тільки ресорт шкільництва й судівництва, а най-важливіший ресорт - міністерство внутрішніх справ, комунікацію, безпеку, пошту й телеграфи - віддано генералові Прхалі. Розпорядженням нашої влади урегульовано, що ресорт внутрішніх справ належить до прем'єра. А тепер усе те перевернено.

* *
*

[...]

8-го березня 1939.

Засідання Української Національної Ради та Українського Національного Об'єднання триває далі з послами Сойму, які майже в повному числі далися змобілізувати і прибули до Хусту.

Напруження нестерпне, неначе бочка із стрільним порохом, тільки іскру вкинути. Як тільки довідалась наша провінція про усунення міністра Ревая і нового призначення генерала Прхали, то буквально буриться.

Перша Українська Національна Рада видала свій протест, в якому з найбільшим обуренням відсуджує порушення наших конституційних прав і протестує проти назначення міністром чеха генерала Прхали. Національна Рада звертається до цілого культурного світу з найрішучішим протестом і в імені цілого українського народу вимагає негайного відкликання генерала Прхали з посту міністра, яким може бути тільки українець.

Українське Національне Об'єднання також видало свій

протест і опублікувало заяву, що не визнає жадної реконструкції уряду Карпатської України. Це є порушення конституційного закону нашого краю і зарядження празького уряду є політичною неможливістю.

По вулицях появилися летючки: "Геть з генералом Прхалою, хочемо українського міністра!"

В редакції на наказ УНО потиснули ми пера, але прокуратор "вибілив" нам цілу газету. Поконфіскував не тільки статті, але й протести і проголошення УНО та Центральної Національної Ради.

Телефонували ми до Праги, що є зі скликанням Соїму, але довірник нашого уряду д-р Шандор відповів, що чехи крутять.

Тут наступають такі важливі події, а Прага саботує!

На засіданні УНО порушено цю справу. Є пропозиції, щоб Соїм скликав голова Української Національної Ради, нашого найвищого політичного форуму. Але рішено ще день-два почекати. На всякий випадок Прагу повідомлено, що коли президент федерації не скличе Соїму, то скличемо його ми самі.

[...]

* *
*

До Хусту прибув із Америки фільмовий продуцент, українець Каленик Лисюк із сином. Хочє накрутити кілька фільмів. Карпатська Україна тепер у моді, особливо українці захоплюються нею. Є вже рідний куток, хоч покищо і маленький. Пан Лисюк приніс український фільм "Запорожець за Дунаєм", якого незабаром побачимо на екрані.

* *
*

Шевченківське свято відложено на 15-го березня. Ще не приготовані наші, а хочемо його відсвяткувати величаво, як найдостойніше. Так і годиться, маємо свою державу! Святкували ми його й дотепер, але ця річниця буде справді величава.

9-го березня 1939.

Напруження триває далі. Протести сиплються як із провінції так і з самої столиці. Голова празького уряду Веран либонь мав заявити, що він з прем'єром Волошином говорив і цей мав погодитись на реконструкцію

уряду Карпатської України. Але це брехня. Сам прем'єр Волошин послав президентові Гахові, Беранові, як також і чехословацькому заграничному міністрові Хвальковському телеграфічний протест, в якому підкреслив, що він ніколи не погодився і не погодиться в майбутньому на іменування міністром неукраїнця. А вже найгостріше протестує проти того, що Прага передала генералові Прхалі й ресорт міністерства внутрішніх справ, який має належати голові уряду, як то було урегульовано і заведено давніш. Компетенції має розділювати голова міністрів Карпатської України, а ніколи празький уряд!

Українське Національне Об'єднання також післало всюди свій рішучий протест. Заявило, що стоїть на становищі конституційного закону і веде дальшу боротьбу. У своєму протесті до президента і до голови міністрів Берана підкреслює, що ніколи не погодиться на усунення із карпато-українського уряду міністра Ревая і полишення в ньому генерала Прхали.

Цікаво, що чеська преса пише одним тоном (очевидно з одного джерела), що "реконструкція уряду впливає поперш із конструкційних передумов (розумій так, що в очах чехів міністер Ревай був "деструктором" - нищителем...), а подруге, "лояльні відносини до сусідів Польщі й Мадярщини..." Виходить, що причиною цілої дотеперішньої ворожнечі з боку цих держав був...Ревай... Як його відсунеться, то й ворожнеча мине... От, логіка!

Місцеві чехи радіють, що між українцями постав розкол, чи якась то незгода. Думають вони, що існують дві групи: реваївщина і клочураківщина. Але надармо тішаться, не пощастить їм вдарити між нас клин. Наша єдність не нарушена. Ми є за Клочураком, але є ми і за міністром Реваям, ми є тільки проти генерала Прхали.

* *
*

Вже двадцять років, що я журналіст, але в моїй практиці ще не було випадку, щоби двічі конфіскували те саме число газети, а сьогодні це сталося! Прокуратор вибівлю мою передовицю п.н. "Заберіть чеських емігрантів". Ми вже були на кінці друкування, як прийшли воляки з детективами і вже раз конфісковані числа щоденника забрали і вдруге. Генерал Прхала наказав сконфіскувати мою статтю ще раз, тепер уже вповні.

Але була купа надрукованих чисел в куті, що воляки не побачили (біля 6,000 примірників). Я не дав знищити ці примірники, а переслав січовиками їх до головної команди "Січі", а вже січовики постарались, щоб газета попала в руки українського населення.

Але хтось із чеського персоналу друкарні доніс генералові Прхалі цю "крадіж сконфіскованих газет" і він від сьогодні зарядив, щоб у друкарні доглядали вояки і без дозволу прхалівських агентів не сміємо пустити машини, аж доки не перейде цензуру. Це утруднює справу випуску, бо друкуємо тисячами, а пани цензори спізнюються.

Ще раз це нам наука, мати всюди своїх людей. Були складачі свої, українці, але панам потрібен "запрацьований персонал", що складався майже з самих чехів, а чехи ще й тут саботують!

(Одно дуже важливе урядове розпорядження про виписання виборів набирало у нас український складач, друкувала його на малій машині німка, що не обзнайомена з кирилицею і лише так вдалося нам його задержати в тайні.)

10-го березня 1939.

На енергійний протест УНО, Національної Ради та сотні інших протестів з цілого краю, Прага гейби пом'якла. Президент Гаха іменував міністром без портфелю д-ра Юлія Брашайка, а державними секретарями судового радника д-ра Юрія Перевузника і д-ра Миколу Долиная.

Празькі централісти думають, що іменуванням цих людей "задовольять" українське населення. Новими міністрами та державними секретарями ми не дамо собі засліпити очі. Ціле населення Карпатської України як найгостріше протестує проти генерала Прхали і вимагає, щоб він негайно покинув територію Карпатської України, як небажаний чужинець.

* *
*

Прага поставила безлічну вимогу, щоб усунути і Федора Ревая, позбавити його керівництва в партії УНО. Це хтось штуркав у Празі, намовив празьких централістів поставити цю вимогу. Не досить було одного Ревая - Прага вимагає і голову другого Ревая! Про це телефонічно повідомив також міністер Клочурак, заявляючи, що Прага з цим в'яже скликання Сойму. Поки прем'єр Волошин не відкличе Федора Ревая, до того часу президент федерації Сойму не скличе. Це умова Праги. Клочурак вимагає, щоб за нового керівника УНО був призначений державний секретар Перевузнник. Колись в аграрній партії і в газеті "Земля і Воля" вони співпрацювали.

* *
*

Приходять непотвержені вісті, що на Словаччині заворушення. В Братиславі вуличні бої, наслідком чого лягло кілька трупів. Це твердять пасажери, що прибули зі Словаччини.

Радіо голосить, що словацьку владу, на чолі з Тісом, президент відкликав, призначив іншу словацьку владу, а Тісо втік до Відня.

* *
*

На фонд Всенародного Національного Датку вплинуло дотепер сто тисяч корон. Громадянство відгукнулося в краю дуже гарно. З-за кордону ще не встигли вплинути суми, але вже повідомляють, що у Франції за кілька днів зібрали 85,000 франків. Залишають збірку і переходять наші емігранти в Франції на обов'язкове оподаткування. В Бельгії наші колонії гарно розвинені, звідти прийде також поважна сума. До Америки думаємо когось вислати. Найліпше надавався б міністер Ревай, його знають і вже самі чехи постаралися, щоб його слава росла, а не впадала.

* *
*

З Перечина голосять, що члени словацької Глінкової Гарди переступили нашу границю, обсадили перечинську залізничну станцію і хочуть зайняти залізничну лінію до Ужжа під галицькою границею. Що це має значити? Словаки поставили такі аспірації?

Ця лінія одна з найважливіших стратегічних точок. Без огляду на те, що репрезентує величезні мільйони - коли її будували, було то чудом техніки, - але тягнеться вона чисто-українською територією. Не тільки ця, але й далеко на захід - це наші землі, де живе з діда-прадіда двісті тисяч нашого населення! Чого тоді хочуть словаки?

Однак цей замір словаків наші січові відділи унеможливили і словаки подалися назад.

11-го березня 1939.

Зараз після обіду зійшлись соймові послы на спільне засідання з проводом УНО.

Федір Ревай зreferував про політичну ситуацію останніх 24-ох годин і заявив, що комусь він стоїть на дорозі. Прага зажадала, щоби він уступив з керівництва УНО. Тому, що стоїмо на базі авторитаризму, він добровільно не уступає, але голова Національної Ради, який є рівночасно і головою партії УНО, може його відкликати.

З огляду на те, що Ревай добровільно не схотів ризигнувати, секретар прем'єра й УНО Іван Рогач перечитав декрет пана прем'єра Волошина, як голови Національної Ради, яким Федора Ревая звільнено з функції провідника УНО, при повному узнанні його заслуг. Рогач ще й устно пояснив, що пан прем'єр два дні бився з Прагою, пояснював, переконував, але Прага не попустила і відкликання Федора Ревая Прага в'яже зі скликанням Союму. Думалося й про те, що Федора затримасмо всупереч Праги і Союм скличемо самі, але можуть стати для нас дуже небажані комплікації.

Рівночасно Рогач перечитав другий декрет, яким голова Національної Ради іменує другого керівника УНО, судового радника і державного секретаря д-ра Юрія Перевузника.

* *
*

У Словаччині щось діється. Начальник Глінкових Гард Сідор зарядив гостру поготівлю і видає що-півгодини накази. Проклятування словацької самостійности висить у повітрі. А що буде з нами? Чи ми на той випадок приготовані? Наші націоналісти нас запевняють, що в такому разі беруть нас німці в свою опіку. У Відні все приготовано, будемо і ми самостійними. Слухаючи віденські українські та неукраїнські радіоавдиції, інше не можна й думати.

* *
*

Вечір - це час надачі радієвих вістей. Не робимо нічого іншого, тільки слідкуємо за світовими подіями, що котяться, наче лавіна.

Почули ми з Праги про усунення Федора Ревая. Якось терпко, боляче стало, бо це ж другий наш великий неуспіх, це ж диктують другі.

Також почули ми нову вістку, що Союм буде скликаний 21-го березня 1939 р. Вже стільки раз нас колодили з подібними вістками, що вже не хочемо вірити їм, доки не побачимо декрету президента республіки.

12-го березня 1939.

Новий керівник УНО, державний секретар д-р Перевузник наказав відвідати його в міністерстві внутрішніх справ.

Тут він мені заявив, що він є призначений веденням міністерства внутрішніх справ. Це потішило мене, що він веде цей ресорт, а не генерал Прхала. Тільки не знаю, чи то сталося за згодою генерала чи без його згоди.

Найперше наказав мені, що від сьогодні щоденник має редагуватися так, щоб прокуратор не мав причини конфіскувати. Не сміємо нападати на генерала Прхалу і на чехів, бо є нечуваним, щоб у своїй державі, так би мовити, державну газету треба конфіскувати.

Я на те відповів, що газета не моя, а партії УНО і я писав і редагував так, як партія наказала. Врешті, цілий протичеський виступ Реваїва вповні одобрюю, як також ототожнююся з дотеперішньою радикальною політикою УНО. Коли пан державний секретар, як начальник міністерства внутрішніх справ, бажає назначити іншого шефредактора замість мене, то я, як урядовець міністерства, повернуся назад до уряду пропаганди.

Мосї резигнації однак д-р Перевузник не прийняв, але як керівник Українського Національного Об'єднання наказав, щоб я редагував щоденник далі в поміркованому дусі.

* *
*

Міністер Ключурак сьогодні сполудні виголосив у празькому радіо першу свою промову як міністер. Його промова була висловом цілком іншої політики, яку провадили ми дотепер: замирення з чехами, "з нашими слов'янськими братами..." Вони нам допоможуть фінансово, для покриття бюджетового недобору одержимо від центральної влади 305 мільйонів без якоїнебудь гарантії, чи гіпотечарного покриття. Двадцять мільйонів уже дали, які він несе додому.

Це була промова наскрізь угодова, ми вже бачили, що Беран поніс над нами повну перемогу; колишнє аграрництво добилось до керми і погодилось на прхалівщину.

Серед старшин ОНОКС промова Ключурака викликала величезне огірчення і розчарування.

Один професор, відомий сатирик, запримітив, що двадцять мільйонів готівки - це значить 500 корон на кожне наше село. Чотириста сіл запропастили ми за дурних п'ятсот корон...

А я подумав: воліли б ми їсти сухий хліб і печену бараболю, як терпіти даліше сваволю чеських шовіністів.

* *
*

Чехи знову підняли голови. Що ж, генерал Прхала знову "міністром", урядує в Хусті. Плюють вони на розпорядження української влади, роблять, що самі хочуть. Вищий урядовець фінансової дирекції пан Црга видав у самій столиці своїм підлеглим наказ: урядувати знову по-чеськи... Чеський поліцей, що забирає хліб українця, відповідає послові українського Союму інж. Романюкові в безличний спосіб, що по-українськи він говоритиме завтра, а сьогодні говорить по-чеськи...

Гратулюю вам, панове міністри і державні секретарі до вашого слов'янофільства!

* *
*

Неділя. Виходжу на вулицю, обсервую чеські лиця: веселі, щасливі. Поначіплювали кокарди і провокують українців. На станції побили одного інженера, а двом нашим студентам позривали українські відзнаки.

За те українські студенти здорово помстились: зловили собаку, поприв'язували та поначіплювали стяжки чеського триколюру, ще й до хвоста прив'язали невеликий чеський прапор. Переляканий пес біг вулицями. Чехи скаженіли, а наші регочуться як коні. Весела сценка. Може трохи несмачна, але хіба ж чехи інше роблять, коли зривають наші відзнаки і топчуть ногами?! Я є того погляду, що за свинство відплачуємо таким же самим свинством. Дурний той, що, як дістане в одно лице, наставляє й друге. Ні! Візьми камінюку і дай йому так, щоби він оглух, коли тебе зачіпає! Та філософія, що "коли в тебе хтось кине каменем, кинь ти у нього хлібом" і привела нас до того, що над нами кожний чорт смішкується!

13-го березня 1939.

Із Словаччини приходять даліші вісті про заворушення. Але також і в столиці Карпатської України за ворожими кулісами щось робиться. Дармо реконструкція уряду, даремні мирні промови та заяви наших деяких міністрів, генерал Прхала таки пре до військової диктатури. "Словаччина стремить до самостійности - треба здавити. Карпатська Україна бажає вільніше дихнути -

положимо їй ніж на горло." Отак думає Прага.

З військових касарень доносять нам наші хлопці, що чехи приділені в окремі відділи, озброєні по зуби і тільки ждуть наказу.

- Зброї, зброї нам давайте! - голосить бідна "Січ", переконує, що буде нещастя лишитись без зброї. - Хоч і з-під землі, але зброю нам давайте!

Але звідки її взяти, коли в нас нема арсеналів?!

Чеське військо в окремих павільйонах касарень, у поготівлі. Вночі сподіялись ми нападу. "Відвіднини" і вдень можливі, але особливо боїмось ночі.

[...]

Ніч з 13-го на 14-го березня 1939.

Звечора прийшла тривожна вістка, що мадяри напали на наші границі біля Мукачева і вже зайняли одно село.

Ситуація дуже поважна. Слідкуючи за віденськими вістями та за подіями в Братиславі, сьогодні чи завтра буде проголошена словацька самостійність, а в нас нема зброї! В магазині жандармерії повно рушниць, мусимо їх дістати за всяку ціну. Мадяри вже нападають, а можуть ще й поляки робити напади.

Вночі біля першої години вислала команда ОНОКС делегацію старшин до прем'єра Волошина, а то: заступника головного коменданта Івана Романа, полковника Гузара та Івана Рогача, щоби пан прем'єр видав наказ красній команді жандармерії видати зброю. Негайно треба узброїти відділи січовиків і вислати на мадярську границу.

Прем'єра Волошина старшини переконали і він дав писемний наказ комендантові жандармерії. Листа до підполковника Ваки понесла та сама делегація старшин.

Поки делегація клопоталася у вищих чинників, інспекційний старшина чотар Волянський та чотар Кріс несли наказ до Коша поручникові д-рові Сулятицькому, щоби вислав одну сотню по зброю до владного будинку. Рівночасно вислано зв'язкового до коменданта залізничної сотні поручника інж. Щеснюка, щоби він вислав автобуси під головну команду, які мають відвезти озброєні січові сотні на мадярський фронт.

Ледве делегація старшин залишила хату підполковника Ваки, хтось постарався негайно сповістити генерала Прхалу, що прем'єр видає січовикам зброю.

Ще відділ січовиків не прибув по кріси, а вже по-

денервовані жандармські стійки крилися за плотами з рушницями, на яких блищали напнуті штики.

Два відділи січовиків із Коша наближались до владного будинку, щоб перебрати зброю. Нараз посипались на них стріли з рушниць і зі скорострілів, при чому був тяжко ранений один січовик.

Січовики відстрілювалися з револьверів, накинулися на чеських жандармів і виперли чехів та зайняли будинок, при чому був дальший ранений з нашої сторони, а один із чехів.

Інцидент був скоро ліквідований, видано біля сорок крісів і около сто револьверів з набоями. Все те автотом відвезено до Коша.

Одно нас цікавить: хто міг так швидко сповістити генерала Прхалу і чехів у місті? Коли о другій годині переходили наші старшини головною вулицею, то з вікон поштового будинку стріляли на них чехи з револьверів...

[...]

14-го березня 1939.

Скоро зрання, біля 6-ої години, розбудили мене вистріли з рушниць і вибухи гранат. Я відчинив вікно і побачив, що попід паркани та поза хати криються чеські вояки і стріляють на будинок головної команди ОНОКС.

Нашвидко одягнувся і вискочив на вулицю, але наша вулиця була обсажена чеським військом, пробитись було неможливо. Якраз вулицею бігав молодий Лисюк. Я гукнув на нього, нехай входить до хати, бо вояки його не перепустять, але він заявив, що мусить фільмувати. Він пробіг вулицею і подався на загороди.

З подвір'я кілька хвилин я обсервував, кудю можна би прорватися нивами до міста, як у вікно застукав мій співробітник із редакції Андрій Патрус, колишній "руський", якого вже я в редакції знайшов як "покаяного". Патрус увійшов до середини і сказав, що по вулицях військо виловлює українців. Коли я його спитав, чому його не зловили, то він показав "руську" легітимацію, яку виставили були йому попередні хлібодавці - русотяпи. Дякую за таких українців, думаю собі, - і цей при першій ліпшій нагоді зрадить.

Патрус зараз відійшов, а я замкнув браму. Опісля вийшов на двір і переліз паркан, але загородами не можна було перейти, бо якраз туди бігло військо, криючися поза хати. Вернувся я назад до хати і, нічого

не кажучи родині, взяв ключ від брами, щоб за всяку ціну дістатися до міста. Якраз відчинив браму, вихилив голову, щоб бачити, чи вулиця чиста, як із протилежного боку вулиці почувся вистріл револьвера, куля пробила дошку і зарилася в стіну недалеко мене з правого боку. Ага, це ж було послано мені! - думаю собі і моментально замкнув браму. [...]

Із сусіднього помешкання увійшов до мене інж. Гончаренко та журналіст Михайло Мухин. То сиділи в хаті, то видивлялись перед дверима на сходах. На руїнах замкової гори чеські вояки бігали як шалені, незабаром з'явилися два тяжкі кулемети і почали свистати кулі, то понад наші хати в сторону команди, то в протилежний бік. Хотів я дістатися до міста і вивідати, що є з нашим урядом, бо був переконаний, що чехи всіх позамикали. Будинок команди добре видно від нас із вікна, але тепер там сама курява, почули ми вистріли з гармат, вибухали гранати.

Нараз чую, гримають у браму; вискочив я з хати. Слабі двері прикладами скоро розбили і я побачив серед подвір'я чотирьох або п'ятьох вояків. Вже не було часу вскочити за дровітню, я вернувся до помешкання. Думав вискочити через вікно, але на вулиці було також військо. В кишені в мене револьвер і повно набоїв, зразу блисла мені думка боронитись, але це було б рівне з самогубством. Без огляду на перевагу, повно людей у хаті.

Один вояк у шкіряних штанах (виглядав на шофера) з револьвером у руках, а інші узброєні рушницями, вдерлися до спіжарні і лізли на стриху, мовляв, "одтуд некто стржілел..." (звідти хтось стріляв); ті задні тероризували нас. Коли одначе там нікого не знайшли, увійшли до кімнати, один видивився на мене від ніг до голови, але не сказав нічого. Відчинили шафу, нічого там не знайшли, опісля відчинили купальню, де були зложені мої книжки. Побачили там мою січову уніформу. Дружина поспіхом у переляку вкинула однострій туди, але забула накрити дечим, або ліпше заховати. Вхопили вони уніформу як чорти грішну душу, а один прискочив до мене з викриком:

- То є он! - та кинувся на мене.

Вояк у шкіряних штанах посягнув мені в кишеню і витягнув звідти револьвер. Сіпнули мною і я почув слова, "к велітелі с нім, буде застржелен" (до коменданта з ним, буде застрілений). Мене провадили вулицею Брацайків, кляли, кричали, лаяли, несли мій револьвер і тягнули порохами мій однострій, як "корпус делікті! Подорозі вдаряли мене притоками, але мене якось то не боліло.

Якраз вулицею переходив лікар д-р Мандзюк і я гук-

нув на нього і на словака поручника Парчанія, нехай зараз сповістить пана прем'єра Волошина, що мене арештували. На ці слова воячня трохи схаменулась, почувши, що в мене такі знайомства. Вже не кляли і не били мене. Біля гаражу "Січі" стояв інспектор фінансової сторожі Кестнер, що мене добре знав із владного будинку, де урядовав разом з підполковником Земаном. Та хоч ми з ним були в добрих відносинах, він іронічно усміхнувся зі словами глуму:

- А, то є пан дустойнік січаку...

Вояк у шкіряних штанах знову ревів:

- Хітлі йсме го зе збрані в руце... он стржілел на нас... (Зловили ми його зі зброєю в руках... він стріляв на нас).

Вдарили мене ще кілька раз і вели далі. Ми прибули під команду ОНОКС. А тут бачу таке: два або три панцирні авта і танк стріляють немилосердно на будинок. Звідтам відповідають вистрілами, але більше дзвонять шиби вікон, що за кожною сальвою спадають на кам'яний тротуар. Із-під січового будинку тягнуть через вулицю трупа чеського вояка, саджають на авто і відвозять. Перед церквою в ярку* вулиці лежить ранений січовик, тяжко стогне і просить рятунку. Біля нього стоять вояки і чеські цивілі та черевиками копають його в ребра і голову.

Мене впроваджують на якесь вузеньке подвір'я, що було напроти будинку ОНОКС, до інших полонених. Зразу прискакують до мене й інші чеські вояки і б'ють, куди попало. Забрали пулярес із грішми, витягають статті, рукописи з кишень, шарпають, поривають і топчуть ногами. Знайшли набої в моїх кишенях і це була олива на вогонь - страшно тим обурились. Один підстаршина, вимахуючи мені револьвером попід ніс, реве як скажений, "застржелім те!...", і вдарив мене револьвером у голову, аж зорі мерехтять мені в очах. Б'ють кулаками по голові, по лицях, ударяють притоками крісів у плечі і копають ногами. Шукаючи за набоями, повивертали мені кишені і порвали та повіддирали спідню підшивку кожуха. Той, що взяв від мене гроші, відходить, а другий кинув мосю уніформою об землю.

Я кричу на все горло:

- Злодії, гроші в мене вкрали! Віддайте мені гроші!

Але ті відходять, замість них повертається підстаршина і знов у супроводі кпин та чеських лайок, кілька раз мене вдаряє. Приказано мені тримати руки догори, як інші.

* Рів.

Після того трохи дали мені спокій і я міг розглянутися. Передо мною образ неймовірний: січовиків роздягнуто до сорочки, блюзи поскидані в одну купу під плотом, багато блюз та плащів у ярку, або просто валяється під ногами запорошано та закривавлено. Кишені перевертані, гроші, годинники, ножики й інші цінні речі військо позакрадало, навіть перстені постягли з пальців... Відолашні хлопці стоять в чотирьох або п'ятьох рядах скількістю біля п'ятдесят людей, в самих тільки сорочках, кілька з них до пояса голі, з них позривали й сорочки. Буквально мерзнуть: цокотять зубами, аж посиніли із холоду. Тут ще середина березня, досить сильний мороз був уночі і сніг ще не стопився. Посинілі, голі руки обсіпані "гусячою шкірою", напухлі, криваві і брудні. Не всілі тримати рук догори, в'януть і хлянуть, січовики й самі ледве тримаються на ногах. Є між ними сімнадцять вісімнадцять-річні молоді хлопці, збиті в страшний спосіб, деяким так спухли голови, що виглядають, неначе після пожалення бджіл. Є між ними кілька наших лемків із Березнянщини, у двох білі, полотняні штани закровавлені вповні. Один сам ранений, а другого покривавив, що впав трупом на нього.

Ранені лежали на землі, було їх десь восьмеро, особливо один лежав під парканом і дуже стогнав.

Вулицею переходить військовий офіцер, дає якісь накази, зразу видно, що комендант цього відділу. На сотника я гукнув по-чеськи:

- Пане капітане, дайте блюзи на цих хлопців, хочете, щоби замерзли на морозі?...

Офіцер на це не звертав уваги і я ще сильніше кричав:

- Капітане, дайте блюзи на хлопців! Капітане, накажіть відвезти ранених!

В цій хвилині накинулись на мене вояки і рушницями так побили мені ший і плечі (особливо ліве рамено), що вповні задеревіла мені ціла ліва рука. Сотник прискочив до мене і вирятував мене словами:

- Не бійте го, дить є то чловек! (Не бийте його, та ж то людина).

Але воячня, ота чеська голота, скаженими собаками ще все до мене прискакували і вдаряли, не зважаючи на капітана.

Я капітанові сказав, хто я є і він зарядив, щоб ранених віднесли. Прийшли санітари з ношами, взяли тяжко раненого і понесли, але пізніше принесли мені таку вістку, що раненим кинули серед вулиці об каміння і він помер на очах мучителів... Я дальше виміг у капітана, щоб січовики одягли блюзи і він дозволив.

Поставився я гостро, щоб вояки звернули закрадені речі, але капітана нагло покликали під будову на переговори, бо прийшла якась делегація від уряду, чи що. Січовики такі щасливі, що вдалося бодай трохи поліпшити страшне положення. Словами я їх підбадьорював і заспокоїв.

Санітари повернулися і перев'язували легше ранених, залишаючи їх на місці. Після того вони відійшли і я побачив, що в куті біля дерев'яної клуні сидить ще один ранений, його рана сильно кривавить. На запит, чому не зголосився у санітарів, він відповів, що не хоче, щоб його чехи перев'язували. Січовики пороздирали якесь рядно і з бідною завили товаришеві рану.

Перед будинком команди "Січі" перестала стрілянина. Я вже думав, що наших вимордували, аж чую, з будинку команди залунала українська пісня. Слава! Наші ще тримаються. Чому не стріляють? - завдаю собі питання, але знаходжу розв'язку: настало свого роду перемир'я.

З будинку виводять і виносять ранених, не ведуть на наше подвір'я, але в інший напрям. Натягаюся понад паркан і бачу, як чехи ударяють кольбами та копають наших ранених в супроводі кпин та насмішків. Вулицею біжить юнак, а за ним навздогін мадярон кричить і показує пальцем:

- Хітнете го, то є січ... то є січ... панове чехі, то є січ... (зловіть його, панове чехи, то січовик).

Юнак вскочив в одні ворота і зник. Не знаю, що з ним.

Кілька здорових, полонених січовиків приводять між нас і чеські вояки знову починають немилосердно бити, особливо одного, просто дивитись не можна. В мені кипить, не всілі втриматись, зірвався я з місця і гукнув на воячню:

- Не бійте того клука! То є чеське грдінстві?! Не стідіте се біті безбранніх?! (Не бійте того хлопця! То є чеське геройство? Не соромно вам бити безборонних?!)

Це була олива на вогонь. Мене знову почали бити рушницями по плечах, один копнув мене в живіт досить паскудно. Але зараз побачив я на вулиці директора поліції Юрка Білея, що в товаристві капітана зближався до нашого подвір'я. Вони прискорили кроки і вояки перестали мене бити. Білей повідомив мене, що є заряджено, щоби мене випустили, але я заявив, що лиш так покину це подвір'я, коли випустять й інших полонених тут січовиків, інакше не йду. Або всі разом, або ні один!

Вони відійшли, а під будинком ОНОКС обізвалися зно-

ву рушниці. Перестрілка тривала біля четверти години і почулись крики, сварки і знову все замовкло.

За яку півгодину прибув міністер внутрішніх справ, державний секретар Перевузник, заступник головного коменданта Іван Роман, Микола Бабота і вже згаданий капітан.

Я звернувся до державного секретаря Перевузника зі скаргою, що вояки закрали від нас гроші, нехай постарається, щоб нам негайно звернули, бо від капітана дармо вимагаємо.

Капітанові було неприємно, мені й самому жалко було його, бо між всіма тими звірюками він показався ще досить людяним, хоч без енергії і респекту. Але інакше не було ради, мусів на нього робити натиск з іншого боку.

Капітан воякам дав наказ негайно звернути забрані речі, а сам зібрався і з Перевузником пішов далі, а мені прийшлося від'їдатися як від псів і гостро вимагати повернення речей, бо за крадіж будуть покарані.

Під цю пору якраз із вулиці побачив мене славний український письменник Улас Самчук і загостив на наше подвір'я.

Вояки щось там із кишень понакидали до мого капелюха, але не було там ані сотої частини того, що позакрадали, бо вони кілька раз мінялися і відходили. Не було грошей, не було годинників і не було мого пуляреса з 270 коронами і ключами від редакційного бюрка. Хлопці насмілились, кричали, протестували, вимагали - але закрадених речей не було. Опісля повернувся капітан і витягав речі з кишень вояків, а вони ховалися один поза одного і втікали. Січовий кухар впізнав одного вояка вже на вулиці, як той пробував вирватися з-під обшуку і вихопив з його кишені біля півтора тисячі корон січових грошей, що були йому попереднього дня січовою інтендантурою передані на харч для січовиків.

Військовий сурмач відтрубив вогонь і затрубив воякам на збірку. Нас хотіли провадити до арешту, але повернувся директор Білей і сказав, що ми всі вільні.

Кухар зараз пішов варити обід, а ми з Уласом Самчуком залишилися розділити речі. Хто впізнав свій маєток, зараз і відібрав, зісталися тільки такі речі, яким не було власника і деякі дрібні гроші. До них багато признавалось, але не було можливо сконстатувати, чиї вони властиво є. Була то одна 50-ти коронівка, сімдесят дві корони дрібних монет, один старий пулярес, дві хустини, одно розбите дзеркальце і одна, наскрізь закровавлена січова шапка, яку я хотів дати опісля до музею.

Січовики в будинку ОНОКС вже перед тим зложили зброю до рук прем'єра Волошина. Ми з Уласом зайшли туди подивитись, але будинок був уже порожній. В кімнатах, на сходах, а також і на подвір'ю були цілі зливи спеченої людської крові і кілька ручних гранат, що не вибухнули. Біля них стояли наші поліцаї і доглядали, щоби хтонебудь не ступив на них, доки не забере їх фаховий піротехнік.

Тому, що моє помешкання було замкнене (дружина з дочкою працювали в українському червоному хресті), зайшли ми з Самчуком до пані Станькової і списали інвентар речей і протокол обидва підписали.

Якраз виходили, як зустрілися з д-ром Мандзюком, який покликав нас оглянути трупа покійного молодого Лисюка, з яким я зрання говорив, як пробіг вулицею по під хату мого помешкання. Жахнувся, як почув, що його нема більше між живими. Двадцятип'ятирічний прегарний юнак, стрункий, рослий, перед тижнем приїхав з батьком з Америки зфільмувати наш Соїм... Перед вісімнадцяти роками виемігрували його батьки з ним, тоді п'ятирічним хлопцем, до Америки. Підростав з бажанням колись повернутися в Україну і аж тепер прийшла нагода побачити бодай клаптик рідної землі, за якою так тужив...

Д-р Мандзюк, Улас Самчук і я підійшли до трупа нещасного хлопця. Він лежав серед поля на моріжку під плотом загороди, від мого помешкання може на яких сто метрів. На руках шкіряні рукавиці, у світлому, весняному плащі та в високих, елегантних чоботах. Лежав обличчям до землі, з носа і рота текла йому кров. Його прошила куля у грудях.

Були здогади, що застрілили його з вікна дерев'яного будинку жандармерії, але це є майже виключене. Поперше, що будівля та була віддалена на яких триста метрів, а подруге, я сам чув на власні вуха, як за ним гукали чеські вояки, як бігав нашою вулицею. Його мусіли убити ті самі вояки, не тільки убили, але ще й ограбили, як робили зі всіма вбитими й полоненими. З його кишені вкрали шістьсот долярів...

* * *

*

Ходжу поміж людьми, вивідую, нотую, щоб зрекапітулювати події цього трагічного для нас пам'ятного і сумного дня.

Але ходити по вулицях - це велике ризико, особливо для кількох нас, що так радикально поставилися проти чеської сваволі. Чехи виловлюють українців і відводять кудись до арешту, при тому б'ють у страшний спосіб. Ранених січовиків стягають із нош санітарів....

Стягають їх і з авт і в нелюдський, нікчемний, огидний спосіб серед дороги добивають...

[...]

Вертаймося назад до подій. Отже:

Після перебрання виданої командою жандармерії зброї кіш відходив до касарень, але біля чеської військової команди гарнізону частину одного відділу січовиків на дорозі чехи загородили панцирними автами і полонили.

Цей другий збройний виступ чехів показував на те, що напад швидко розпичнеться. Прийшлося думати поперш про власну оборону і покищо на фронт січовиків не висилати.

Команда Коша вислала біля сотні січовиків на оборону Головної Команди.

Чехи телефонічно вимагали від Романа звороту зброї, але він відповів, що від чехів він зброю не одержав і не має що звертати. З тим Роман і пішов до пана прем'єра, щоби зреферувати справи і повідомити про цю безличну вимогу.

Як я вже згадав, при інциденті у владній будові був один тяжко ранений, якого віднесено до Січової Гостинниці, а другого, легше раненого, до жіночої домівки. Три години прийшлося телефонувати до державної лікарниці в Кривій, щоби прислали санітарне авто, але чеські лікарі й персонал саботували. (Скільки ми перед тим находились, щоб у лікарниці помістити наших лікарів-емігрантів і наших доглядачок, але "висока політика" не дозволяла...) Тяжко ранений потребував негайної операції. З великим спізненням відвезено його.

Думаючи, що інцидент не повториться, деякі старшини в Січовій Гостинниці положилися спати, таки одягненими, деякі пішли до Головної Команди, а деякі на свої помешкання.

Поволі почало зоріти. Чеські військові старшини скорим кроком поспішали до касарень, зразу було видно, що напад висить у повітрі.

Інспекційний старшина чотар Кульчицький та чотар Кріс негайно зааярмували Кіш і скромні січові сили приготувалися до оборони.

Під цю пору січові сили в столиці Карпатської України були такі:

1. Головна Команда - 7 старшин, 6 підстаршин і біля 100 людей;

2. Січовий Кіш, що розложився за станцією в бараках. Складався з п'яти-шести старшин, може двічі стільки підстаршин, а січовиків було чотири сотні, з того тільки половина вишколених, бо інші були недав-

но в Коші, часто мінялися, вглядно були в робітничих відділах;

3. Залізнична сотня - 2 старшини і біля 60 січовиків;

4. Січова Гостинниця - кілька старшин і десятка січовиків;

5. Січовий гараж - один старшина і рій стрільців;

6. Жіночі касарні - два підстаршини і рій січовиків.

З огляду на те, що пригожого будинку для оборони січовий гараж не мав, переведено його до будинку Головної Команди.

Біля шостої години був помітний рух чеського війська.

В Головній Команді зразу перебирає команду оборони полковник Гузар і констатує, що оборона Січової Гостинниці не є задовільна. Висилає два відділи різними напрямками для підсилення. Один веде поручник Тацинець, другий Д. Довгопільський. Та поки ще це підсилення дійшло на призначене місце, почувалася стрілянина від Гостинниці. Ані Тацинець, ані Довгопільський не можуть дістатись до Гостинниці, зате Довгопільський займає поверхову хату з одного боку площі, а Тацинець з другого, тільки чехи групу останнього розпорошили, і він з рештою відстрілюється з-поза будинків. Група вістуну Мельника стріляє влучно.

На площі перед Січовою Гостинницею два панцирні авта і два танки, повна, польово озброєна сотня чеського війська, крім того фінанси і жандарми зайняли побічні вулиці. Дула рушниць і скорострелів направлені у вікна та двері Гостинниці.

В Січовій Гостинниці знаходяться такі наші люди: Січові лікарі сотник д-р Гуменюк, д-р Волинець, Тарнавський, чотар інж. Кульчицький, пані Кульчицька, пані Михалевич з донечкою, панна Ф. та ще двоє дівчат, гість із Букарешту пан Левицький (що принагідно був у Хусті) і біля 10-15 січовиків. Всієї зброї було до десяти револьверів і кілька ручних гранат. Крім цього в Гостинниці знаходився і німецький консул д-р Гофман, з двома-трьома своїми урядовцями та біля тридцяти чужих готелевих гостей.

Німецький консулят займав тут кілька кімнат для урядового поміщення і також тут мешкали його урядовці.

Зачинену браму розбивають танком, до входу заходить військо, жандарми і фінанси та вдираються горі сходами.

Січовики мають вигіднішу позицію. Вони на поверсі, до них можна добратись тільки сходами, що переходять

у закрутину. Січовик Оснач перший почав відстрілюватись, прискочили й інші січовики, стріляючи з револьверів і військо виперли із сходів. На це по дверях і вікнах загавкали скоростріли з танків і панцирників і посипались кулі з рушниць. Одні січовики займають оборонні позиції біля вікон, а другі моментально роблять барикади, долі сходами скидають столи, крісла і полиці. За короткий час вузькі сходи настільки забарикадовані, що жадний ворожий доступ не є можливий.

Забарикадуватись одначе приходилось так нашвидко, що три січовики, які боронили два входи і при впаді чехів подалися на невеличке брудне подвір'я, вже не встигли вибігти на поверх. Звідси відстрілювались вони на два боки, але багато набоїв не мали.

Одного з них, Лютика, потрапила чеська куля і він упав трупом на землю. (Цього Лютика я добре знав. Був це єдиний син вдови по професорові з Буковини. Перед двома місяцями перебіг границю, його переловили чехи, замкнули до в'язниці і хотіли відіслати назад до Румунії. Це значило п'ять років примусових робіт для хлопця. Я на власну відповідальність вибрав хлопця, вилегітимував - хоч і сам не знав тільки те, що він українець - і послав до "Січі". Того самого дня подібним способом вилегітимував я і співробітника "Нового Часу" Новицького та інших). Опісля ранено й другого, остався тільки один, але в револьвері не мав ні одного набою.

Чехи стріляли розривними кулями "дум-дум". Чеські рушниці, скоростріли сікли Січову Гостинницю. З вітрин злітали пляшки, лікери і дорогі вина шнурами стікали долі полицями.

Оборонці відстрілювалися з вікон. По одному січовикові стерегло добре забарикадовані сходи. Німецький консул і готелеві гості скривалися в коридорі, що пробігав серединою поверху, критий з усіх боків готелевими покоями.

Ручні гранати особливо придалися. Від ранку до самого полудня тривав бій. Чехи не були всилі зломити відпір.

Німецький консул кілька раз старався говорити з генералом Прхалю, але чеські поштові службовці вилучили телефон.

Стрілянина то переставала, то знову розпочиналась. Чехи грозили, що всіх вимордують, як січовики не піддадуться. Пробували кілька раз переломитись, але барикади були певні і тут-там дзвякнув револьвер.

Десь біля полудня прибув від прем'єра Волошина посол Тулик, що хоче з німецьким консулом говорити. Ледве він пробився поміж військо і кулі; січовики його

впустили. Тулик консула просив, щоби негайно сповістити Берлін, що в Хусті робиться. Але телефон був вилучений. Правда, консул мав у одному чемодані зарядження радіовисильні на ультракороткі хвили, відчинив він куфер і готов був закликати Відень чи Берлін, але не було електрики - чехи постаралися випнати і струм.

Крім того, приніс Тулик наказ прем'єра січовикам зложити зброю. Довго переконував він аргументом мадярського наступу. Січовики довго вагались і лише тоді погодились капітулювати, як чеські офіцери заповнили старшинським словом чести, що ні одному з оборонців волос із голови не спаде.

- Ідемо спільно проти мадярів, - говорили чехи.

На це січовики зложили тих кілька револьверів, якими півдня боронилися супроти сотні війська, одного танка і двох панцирників з важкими кулеметами... Зложили зброю не до чеських рук, тільки до рук посла Тулика, що прийшов як післанець самого прем'єра Волошина.

Як видно, вага офіцерського слова в цих офіцерів не існувала. Тих кілька галицьких хлопців-оборонців, коли вони вже були безборонні, чехи побили в брутальний спосіб, ув'язнили і кудись повели...

* *
*

Події в Гостинниці записав я так, як мені оповідав частинно інж. К., частинно Тарнавський. В помешканні прем'єра Волошина ловлю самого коменданта героїчної оборони Головної Команди, полковника Гузара.

Його висока постать завжди була мені імпонуючою, - тепер просто його обожаю. Хоч він ходить у цивільному одязі, зразу видно, що вояк. Палає ненавистю проти ворогів, його спокійне, зрівноважене обличчя є виразом хороброї душі, ті тверді риси відзеркаляють безмежну, незастрашиму відвагу... Збираємось до Головної Команди ще раз оглянути.

Бере мене попід руку, але нагло пускає, бо я порядно йойкнув і кривлячися закричав... До лівої руки не можна доторкнутись, побите рамено опухло... Перед півгодиною пані Самчукова тягнула мене до лікаря, але хто має охоту і час іти тепер на рентген?...

З розмови полковника реконструюю бій, доповнюючи її іншими відомостями та подіями, які бачив на власні очі.

- - - - -
Коли почувася стрілянина від Січової Гостинниці, не велика залага поверхового будинку Головної Команди вже

знала, що чеське військо наступає. Донесли це зв'язкові і стежі січовиків.

В будинку знаходилося біля ста людей, між тим шість старшин (полковник Гузар, поручник Чорний, чотарі: Кріс, інж. М., Граб і К.); трохи більше підстаршин (аспіранти Орлович, Дужий, Д., булавний Васильчук, десятник Ярмалюк, вістун Мельник й деякі інші).

Пальної зброї трохи було, але всім не вистачало. Військових крісів не було більше двадцять і може двічі стільки револьверів; набоїв також обмаль. Але були там величезні скрині американських дарунків з одягами, що перед кількома днями прибули з Америки і мали бути розділені. Ці скрині особливо пригодились і січовики забарикадували ними входи, коридори і сходи.

Сам будинок не є боронений, стоїть на розі двох вулиць, до іншого будинку прибудований тільки з північного боку.

Незабаром затарахкотіли скоростріли по вікнах і посипалися шибби. Чеське військо оточило будинок, стріляють не тільки з рушниць і легких скорострілів із-за парканів та сусідніх будинків, але також і з танків і панцирників пустили тяжкі кулемети. Січовики відстрілюються, бороняться ручними гранатами. Є кілька ранених, а навіть мертві. Січовики боронять позиції, стоять мужньо, відважно на своїх місцях. Смілі не лишень старшини і добре підготовлені підстаршини, але хоробро поведуться і ті січовики, що ніколи вояками не були. Стріляють доцільно, бо нема куль пускати в повітря.

Чеське військо бачить, що так швидко не займе будинок. Починають стріляти розривними кулями "дум-дум"... і це не помагає, січовики не здаються. Підтягають міномети і легкі гармати і починають обстрілювати будинок. Мури колишнього шкільного поверхового будинку досить сильні, але тріщать. В кімнатах експлюдують гранати. Ручні і гарматні відламки гранат заглиблюються до стін, сиплеться штукатурка, дим, кулява, до того придавлений стогін нових ранених... Тяжко ранених відносять до бічної кімнати, де їм дають першу поміч. Легше ранені своїх ран ані не зазримічують, воюють далі. Обпорошені, брудні, криваві, стоять на своїх місцях, боронячи позицію, яка їм була признана: вікна, коридор чи сходи.

Нова градова хвиля куль із скорострілів, але січовики стрілами відповідають лиш тоді, коли та куля не паде намарно.

Рано від шостої майже до дев'ятої години стояв будинок Головної Команди під страшним вогнем без перестанку.

Будинок Головної Команди "Карпатської Січі"
після нападу чеського війська

На першому поверсі були приватні помешкання. Місяцями клопоталась команда, щоби віддалити з будинку небажаних льокаторів, особливо одного чеського співмешканця, але за жадну ціну не можна було його позбутися.

До цих мешкань вели вузьенькі сходи, що крутилися до північної брами, яку боронив невеликий відділ січовиків. Але діставши вогонь з двох боків, група січовиків не могла вдержатись і їх чехи полонили.

Зробилася одна тактична помилка, а саме та, що не зайняли цих приватних помешкань заздалегідь. Також не зробила того і та група січовиків, що боронила північну брамку. Зайняли їх чехи і таким чином вдерлися до будинку Головної Команди на перший поверх.

Оборона була zagrożена досить поважно. З близькості кілька метрів чехи оборонців засипали ручними гранатами, а навіть витягнули скоростріл на сходи і сікли в неможливий спосіб. Герой із світової та українсько-польської війни, булавний Васильчук показався надзвичайно відважним: на чолі кількох січовиків, рушницями та револьверами випер чехів із коридору, а навіть ловив ручні гранати, що зразу не вибухали і кидав назад на чехів, де гранати експлуодували, спричинивши чехам поважні страти.

У відповідь на це було нове, шалене обстрілювання, головню із східньої сторони, але й це не допомогло. І тоді чеські боягузи поповнили щось таке, що викликає найбільшу огиду: привели з долини двох полонених січовиків (братів Німців) і таскали їх перед собою, щоби бути критими перед кулями...

Ні один борець на світі не захищався грудьми настільки приволоченого полоненого!

Але січовики мали більше розуму, як ті чеські "лицарі" собі думали. Як випхали їх на коридор перед дула наших рушниць і револьверів, січовики моментально кинули собою на землю і до чехів посипалися градом наші стріли... Наші знову виперли чехів із коридору. На це чехи відкрили страшний вогонь із усіх боків, особливо від двору. Скорострілами, мінометами, а навіть гарматами били безпощадно. Січовики і цим разом стріляли лиш тоді, як бачили і добре поцілили у чеську голову.

В цьому бої дістав смертельну рану знаменитий борець, булавний Васильчук, що згинув від чеської кулі при обороні коридору.

Зараз після цього від прем'єра прийшов із білою перев'язкою і прапорчиком парламентар, щоби зложити зброю. Полковник Гузар, як комендант оборони, заявив, що воюють зброю січовики не зложать. Але чи то є справді бажанням нашої влади і чи не є то чеська провокація -

вислано до прем'єра Волошина двох офіцерів. Настало якесь перемир'я і чехи приобіцяли, що дозволять вивести до десяти тяжко ранених і позбирати убитих.

Не встигли січовики показатися з своїми раненими товаришами з будинку, як оточила їх чеська воячня і виливали свою злість ударами рушниць, копанням і волоченням по болоті за волосся. Годі описати ті побої і те знущання, яке припало бідним хлопцям, що вже тоді були без зброї. Били здорових і били ранених, декілька з них випустило свого духа в руках мучителів - їх просто убили чехи кольбами та черевиками серед дороги. А котрих не забили під будинком, то добили їх чехи-цивілі по дорозі, куди їх волочили...

Збитих, змасакрованих січовиків відвели до в'язниці. Що вони ще дістали по дорозі - можете собі уявити. Є свідки, що бачили, як деяких били так, що вони втратили пам'ять і їх тягли, мов здохлятину... Криваві, пошарпані, побиті, в декого голова була так збита, що виглядала наче синій гарбуз, навіть й очей не було видно.

Чехи думали, що в будинку ледве хто зістався і тепер задумали взяти його легким коштом. Один чеський підстаршина блискавкою вдерся і вискочив на барикади з револьвером, за ним сунулися й інші, але моментально покотився трупом і другі чехи відступили взад.

Чехи зробили крик, що українці порушили перемир'я, але порушили його самі чехи, катуючи безборонних ранених січовиків і тих, що несли ранених, а також вдиралися чехи до будинку, супроти застереження, що кожний замір нового нападу чи підступу січовики не змовчать.

На це знову розпочалась шалена стрілянина, подібна до попередніх. Стріляли зо всіх боків, більше як півгодини.

Делегація від прем'єра не вернулася, зате прийшов міністер внутрішніх справ Перевузник, директор поліції Білей, посол Тулик і інші, з наказом самого прем'єра Волошина зложити зброю йому. Вислано й другу старшинську делегацію до прем'єра тим більше, що перша не вернулася. Дійсно, прем'єр настоював на тому, щоби зложити зброю на його руки.

З тяжкою душею прощалися січовики з своєю зброєю, добре знали, що тепер видані на ласку й неласку гнобителя. Але бажання рідної влади було для січовика - наказом.

Зложили вони рушниці й револьвери до рук самої нашої влади, на помешканні прем'єра Волошина.

Без огляду на приречення, що якщо зложать січовики зброю, то нікому нічого не станеться, обеззброєних і

в цивільне переодягнених січовиків чехи при допомозі мадярів і жидів виловлювали, поперш били, а потім арештували і відводили на невідомі місця.

* *
*

Не радо ходжу по вулицях (видаю себе на небезпеку нового арештування), але хочу бачити, хочу знати і все мати записане. Цей день не сміє впасти в забуття! Великий український народ може ще колись цей день чехам пригадати!

- - - - -

Говорю з січовиком із групи поручника Дударева. Його групу разом з комендантом чехи при боях полонили, тільки кільком січовикам вдалося висмикнутись із перстеня.

Оповідас мені про бої, що відбулися в Коші і які він міг добре обсервувати з горбка, вийшовши туди з бараків із другою сотнею. Бої ті відбулись більш так:

Цілий Січовий Кіш був захоплений здобуттям зброї, яку вночі вдалося видістати від команди жандармерії на наказ прем'єра Волошина. Цією зброєю озброїли вони першу сотню, що була вповні умундурована. Січовики нетерпеливо чекали, коли прийде черга й на інших дістати рушниці.

Але замість дістати ще зброї - забрали від Коша ще й ту, що була. Та не тільки зброю, але й людей: Головна Команда відкомандувала до міста цілу першу сотню, що була прекрасно вишколена, а тепер ще й озброєна.

Зрання біля шостої години - тривога. Січовики не дуже дивувалися тому, бо від тижня Кіш був стало в поготівлі. Але цей новий алярм був інший: влітають зв'язкові, падають накази, роздають револьвери та набої. За кілька хвилин увесь Кіш стоїть у збірці. Один із найкращих січових старшин, комендант Коша поручник д-р Степан Сулятицький швидким темпом робить новий розподіл - формує першу сотню, а потім другу і вони відходять з бараків, залишаючи все інше своє майно в бараках (як кюфри, валізки з одягом, книжки, прилади тощо). Після того мала сформуватись і третя сотня, а тут вбігає стежа, що від головної вулиці наближається чеське військо. На це обидві сотні займають невеличкий горбок, що протягався зараз від бараків на схід.

Раптом почалася не тільки із напрямом головної вулиці, але й від станції шалена стрілянина. Стріляють та-

кож і тяжкими кулеметами із замкової гори. З десяти-двадцяти критих місць градом сиплються кулі із легких скорострільів так, що не можна голови показати. Тарахкотять також тяжкі скорострільи з панцирників і танків із шоси, опісля під їх охороною чеське військо підтяглося під самі бараки. А в бараках залишився один старшина чотар Юрків, кілька підстаршин і січовиків на одну сотню, що тепер опинилися в найбільшій небезпеці. Втеча була неможлива, бо перехід стояв під найбільшим вогнем кулеметів та ручних гранат, які кидали на січовиків чехи із-за мурів сусіднього будинку, до якого вони добилися.

Стріляють також із заходу, Кіш дістав отже вогонь із трьох боків. На превелике нещастя, супроти наймодернішої зброї чеського війська в цілому Коші крісів так мало, що на пальцях двох рук можна б їх полічити. На триста людей може до десяти крісів. Револьверами озброєна хіба ж півсотні людей (як уже згадано, найліпше озброєна сотня була відіслана до міста для оборони Головної Команди). Набоїв також скупо. А чехи сиплють кулями як дурні.

Це дуже нерівний бій. З такою малою кількістю пальної зброї годі воювати з танками, панцирниками, легкими і тяжкими кулеметами, не згадуючи про те, що самого чеського війська було двічі тільки, як січовиків. Всі вони першорядно озброєні крісами, набоями й ручними гранатами.

А все ж таки, з тими кількома крісами, револьверами, одною автоматичною пістолем і може тридцятьма ручними гранатами січовики вели з чеським військом бій, що тривав повні чотири години! А ті січовики, що мали щастя мати кріси в руках - це ж були мистці у стрільні! Особливо ті, що залишилися в бараках, бились надзвичайно відважно. З горбка можна було приглядатись, як найкращі стрільці вилізли на дах бараків і звідти, криючись поза комини, стріляли аж на диво влучно і кидали ручними гранатами, що досягали чеські ряди і робили своє. Одним із таких холоднокровних борців був підстаршина Євчук, що довго здержував чеську навалу. Нарешті, бідний, покотився і він трупом і згинув героїською смертю.

Чехи і тут вживали розривних куль "дум-дум", як і всюди.

Під охороною панцирників чеське військо посувалося вперед, а навіть здавалося, що хочуть січовиків оточити від сходу. Не було іншої ради, як здавати досить добрі позиції на горбочку, щоб не опинитися в перстені. Бо хоч січовики набоїв щадили, амуніція виходила, а нової не було звідки взяти.

Поволі одинцем січовики ярами відступали в напрям

Тиси, розбивалися на менші групи і, скриваючись поза кущі вербнику, побережжям добивалися до велятинського мосту, щоби перейти на лівий беріг Тиси та покищо скритися в горах. Деякі групки - нерозважно, чи з примусу - кидалися в Тису і кілька січовиків утопилося.

Кошовому вдалося врятувати біля шістдесяти січовиків, щоби не потрапити в чеський полон. Він ішов з ними в напрямі Велятина. Останнім вирвався булавний Ф. з двадцятьма січовиками, дігнав і присєднався до групи кошового.

Поручника Дударева, чотаря Юркова і біля сто січовиків чехи полонили і зайняли бараки. Що було в бараках вартісне, вони позакрадали, куфри порозбивали, понищили дочиста. Одяг, білизну й інші речі як не порозкрадали, то подерли і потовкли на дрібні шматки... Полонених били, катували і почалось і тут знущання та ув'язнення.

А другі лицарі-січовики, напоїли своєю кров'ю українську землю і покрили своїми молодими трупами притисянську долину... А тих трупів було багато...

* *
*

А тепер опишу найбільші подвиги групи очайдушних хлопців-січовиків, що в шестигодинному бої із стократною перевагою людей і модерної зброї вдержали свою позицію і були останніми, що зложили зброю... Не чехам, але до рук своєї команди, зглядно рідної влади - ліпше кажучи, команда вирвала їм насилу зброю із рук...

Це була група із шести відважних хлопців із мистецької громади "Летюча Естрада", яка своїми виступами місяцями несла національну культуру в села Карпатської України. Це був ударний рій мистецької громади, що не тільки на сцені, але і зі зброєю в руках мав стати у хвилі загрози до оборони всенародних інтересів.

Спершу ударний рій не мав відповідної зброї, але згодом серед тижня гострого поготівля придбав собі для кожного члена цієї групи по військовій рушниці, достатнє число набоїв, а навіть шоломи. Ударний рій мав підроблені ключі катедри на площі Волошина, щоби вразі небезпеки зайняти дві вежі і звідти боронити Головну Команду.

Але наказ із Головної Команди звучав так, щоби ударний рій подався на допомогу туди, звідки почує перші стріли.

В цьому разі, стріли було чути від Січової Гостинниці. Рій біг із свого помешкання на розі вулиці

Духновича і Толстого гусаком, положивши чеську військову стійку трупом, в напрям Гостинниці, але площа була зайнята військом. Стояли там не тільки по зуби озброєні військові відділи в числі біля двісті вояків, але також і жандарми та члени фінансової сторожі. Побачивши січовиків, пустили в них скоростріл, але вони крізь град куль вскочили в одну браму, звідси дали кілька вистрілів, моментально перебігають подвір'ям у вузьеньку вуличку, що вела до шосе.

Головною вулицею пройти неможливо: там кілька панцирних авт і танків, під мурами ховаються першорядно озброєні чеські "хорообрі швейки"... Нема часу довго надумуватися. Провідник гурту Д.Д. постановляє вдертися до поверхової кам'яниці. Рій зайняв перший поверх, в паніці залишене приватне помешкання, що складалося з чотирьох кімнат.

Хлопці займають позиції: один стереже сходи, а другі з вікон розпочинають сальву, але кожним разом з іншого місця, перебігаючи з одної кімнати до другої, щоби чехи не могли вгадати їхню скількість. Справді, стріляючи завжди з іншого місця виглядало, неначе в кам'яниці забарикадувалось півсотні, а не пів роя...

Чехи почали засипати будинок кулями з рушниць та з легких і тяжких кулеметів. Стріляють з вікон протилежних будинків, стріляють із-за мурів, але особливо силпляться кулі з тяжких скорострілів із панцирників, що підійшли з площі та бічних вулиць під самий будинок.

Більш як годину обстрілюють вони об'єкт і вже стріляють не тільки розривними кулями "дум-дум", але гаять також і мінами та гримають із гармат меншого калібру. В помешканні експлюдують гранати, розривні кулі і відламки гранат нищать помешкання, пір'я з подушок літає в повітрі, апарати, прилади, склянки, судина, пляшки - все те гремить і розлітається на дрібні куски. Вапно і кусні цегол змішане з варенням, з книжками та склом. По стінах понижені картини, половина з них лежить на підлозі.

Хлопці набоїв мали подостатком. Стріляють влучно, звалюють із ніг десятки чеських вояків на площі. І будинку позиція оборонців досить можлива: вузькі сходи, вікна здолини боронені перед ручними гранатами широким бальконом (ручні гранати з великої віддалі не можна вкинути, врешті чеські вояки з-під мурів ані не відважились вийти, а коли вийшли, то ховались за плечі жінок...); з південного боку вела вузьенька вуличка, куди панцирників не завезти (бо чехи тільки із-за панцира відважаться стріляти з вулиці), а також з тієї сторони ані кулеметів їм не поставити.

Але чехи знайшли собі інше місце: дзвіницю католицької церкви, куди вони винесли тяжкі кулемети. Було

трохи віддалено, але тим безпечніше для чехів. З вежі католицької церкви дістали січовики страшний кулеметний вогонь, чехи не щадили кулями.

Тяжко раненим паде провідник ударного роя Д.Д., кров вибухас, нема чим завити порядно, ледве з трудом завивають йому рану рядном та папером, але кров стало пересякас. Чуючи втому, прилягає на підлозі.

На коридорі чути крик. Видно, чехи задумали таки добитися від сходів. Коли б у чехів трохи хоробрости, то легко могли з цього боку взяти вже раніш, але вони ані не спробували. Як видно, вже навкучило їм вичікування і рішились на напад з цього боку.

Ранений провідник нагло зривається з місця і, хоч як було йому тяжко, диригує і товариші забарикадували двері: підпирають їх перекиненою шафою, машиною до шиття, ліжками та іншим. Після цього січовики входять до дальшої кімнати і вичікують. На площі панцирників нема, чеське військо гейби кудись зникло. Тільки у брамі будинку під сходами якийсь гомін, мов на ярмарку.

- - - - -

Що робиться під цю пору на помешканні прем'єра Волошина - оповідає мені дальший очевидець:

Гавкання кулеметів і стріли з гармат трохи затихли. Незабаром одинадцята година. На помешканні прем'єра Волошина крім нього є міністер Клочурак, державні секретарі д-р Микола Долинай і Перевузник, Бращайки, чеський полковник генерального штабу Лукас, красвий комендант жандармерії підполковник Вака, заступник головного коменданта "Січі" Іван Роман, директор поліції Білей, брати Дутки, надрадники д-р Кочерган та д-р Стебельський, д-р Росоха, Тарнавський, Рогач та інші.

Полковник Лукас, як та гадюка, з хитрими очима Мефіста, в'ється поміж переляканими. Видно, що хтось його сюди послав, якусь місію сповняє, з чийогось то припоручення він агітує між нашими провідниками...

Лукас агітує, під'юджує проти "Січі", переконує, старається доказувати, що не чехи спровокували... та що єдина тут винувата "Карпатська Січ"... Вака йому притакує.

- Пан міністер Прхала завжди бажав і бажас добра Подкарпатской Русі... (улюблена назва Карпатської України чехів і чехізаторів). -

Мадяри переступили границі і напірають на наші села. Лукас пропонує, щоб січовики зложили зброю, тоді і чеське військо піде проти мадярів... Українці і чехи

Поштова картка роботи мистця Михайла Михалевича

разом - безперечно здержать малярський наступ.

Деякі запитують: чого ж її складати, коли і так її потрібно брати назад, коли прийдеться іти на фронт? Чи нема тут підступу, щоб обеззброїти єдину організацію, на яку могла українська влада опертись?... Але Лукас заперечує. Чехи перестрашені і хочуть бачити добру волю. Чехи обіцяють боронити спільну Батьківщину...

Всіх міністрів, отже владу Карпатської України і більшість присутніх, Лукасові вдалося переконати. Чей же полковник генерального штабу запевнює, чого ж тоді не вірити?

Прем'єр Волошин висилає до Головної Команди "Карпатська Січ" парламентаря під білим прапорцем з наказом зложити зброю.

Потрібно вислати і до Січової Гостинниці парламентаря. Було б бажаним вислати самого заступника головного коменданта Романа, але він відмовляється, кажучи, що він в уніформі. Справді, військового кордону на площі в січовому однострої ніхто не перейшов.

Голоситься посол М. Тулик добровільно і через небезпеки добивається до Січової Гостинниці.

Після зусилля Туликові вдалося намовити оборонців Гостинниці до капітуляції. Повертаючи звідти довідався він, що один невеликий гурт січовиків зайняв поверховий дім на розі вулиць, обстрілює цілу площу і з ним чеське військо з рушницями і кулеметами з панцирників не може собі дати ради... Чехи вже задумали виконати чортівське діло: підмінувати і пустити в повітря перший поверх, при чому безперечно знайдуть смерть ці очайдушні хлопці...

Січова Гостинниця зложила зброю, але Головна Команда відмовляється.

Комендант оборони Головної Команди, легендарний героєм полковник Гузар за згодою всіх хоробрих оборонців-січовиків відповідає, що до рук чеських гнобителів січовики зброї не зложать.

На помешканні прем'єра нова нарада... Як не хочуть зброї зложити чехам, то нехай зложать її на руки прем'єра...

Це вже не бажання, але наказ влади, який несе в супроводі директора поліції сам міністер внутрішніх справ Юрко Перевузник...

- - - - -

Посол Тулик заступає владу - несе відважним хлопцям наказ, з яким і сам не погоджується. Але рішено

так і його треба виконати.

Тулик входить до будинку, на коридорі вже маса во-яків, жандармів, а один цивіль, чех - як пізніше ви-явилось, урядовець пошти, щось викрикує, вимахуючи при тому руками. Нараз із середини мешкання вилітає куля з рушниці якогось січовика просто в груди чеха, він моментально валиться і на руках Тулика конає...

- Хлопці, не стріляйте! Тут я, висланець українсь-кої влади... Зложіть зброю, це наказ уряду.

Січовики зажадали гасла, якого посол Тулик, зрозуміло, не знав. Та заки він хлопцям це пояснив і їх переконав, до нього приступили чеські вояки і дали йому ультиматум: якщо січовики не зложать зброї напрот-язі п'ятьох хвилин, то за чеха положать Тулика тру-пом...

- Хлопці, відчиняйте, а то я загину за того чеха, що ви його вбили, - звучало благання Тулика. Але звід-ти повторювали тільки одно:

- Гасло, гасло нам дайте!

Нетерпеливі чехи вже рушниці наставляють на посла Тулика. Він зорієнтувався і на все горло почав кри-чати:

- Не смієте мене вбити, я парламентар влади! Мене післав сам полковник Лукас...

Це ім'я в чехів багато значило. Туликові вдалося вирватись з-під рушниць, але чехи грозили, що якщо за десять хвилин січовики не здадуться, пустять у повіт-р'я цілу кам'яницю, яку підмінували, або газами їх ви-душать... Тут може на січовиків вплинути тільки сама січова команда. Вже всюди січовики зложили зброю - і в Гостинниці і в Головній Команді і сам Кіш здався, о-диноко цей рій "Летючої Естради" тримав заняту ним по-зицію.

Тулик, вертаючися назад, помітив, що жид благає старшин, щоб не висадили будинок у повітр'я, бо про-паде йому крамниця в будинку.

На помешканні прем'єра Волошина Тулик просто силою витягнув заступника головного коменданта Романа і во-ни, в супроводі січового лікаря сотника д-ра Гуменюка, повернулися до цих відважних хлопців.

Перед їх очима одначе показався вже інший образ: У дверях були дві діри, одна, здавалося, гейби ви-стрілена скорострілом, а друга повсталала тим, що від-били поштову скриньку на листи. Крізь ті діри чесь-ке військо перед хвилиною вкинуло газові гранати, які якраз тепер вибухнули з великим гуком, - раз одна, а потім друга. Роман, Тулик і д-р Гуменюк аж остовпі-ли. Європейські держави одна з одною умови заключають

і обіцяють при війнах не вживати газу, а ось тут, модерно озброєне регулярне військо газами хоче видушити шестеро хлопців, що зброєю боронили Батьківщину перед сваволею!

Кімнати, коридор і сходи миттю заповнились синім димом, що дер, рвав і пік у носі, в очах і горлі. З коридорів всі відступали, як Роман з Туликом так і чехи, бо дим давив горло, роз'їдав очі, а легені рвав неначе живе м'ясо кліщами... Дармо вони на хлопців гукують, січовики не відзиваються, тільки стогнуть і страшенно кашляють.

Вийшли на площу і звідти почали гукати, Хлопці неначе п'яні підходили до вікон найдавшої кімнати, притискаючи до уст хустинки та рукави, натираючи очі і кашляючи. Вікна були всі порозбивані, протяг виносив стовпи синьої куряви і хлопці висунули голови, щоби провітритись, але кашель ще все їх мордував. Вояки схопили рушниці, щоб знов у них стріляти, але Тулик прискочив і заявив, що вони зложать зброю.

Висунув бліде обличчя і тяжко ранений провідник Д. і Роман гукнув на нього:

- Хлопці, негайно скласти зброю! Нікому нічого не станеться, військові старшини заручили вільний вихід із будови.

Хлопці вагаються.

- Пане коменданте, здати зброю - значить: чекати ласки від клятого ворога!

Але Роман перериває, не терпить спротив, наказ короткий, але рішучий:

- Зложити зброю!

Січовик привик до дисципліни. Хлопці підходять до входу і рушницю за рушницею віддають у руки коменданта Романа, цей подає Туликові, а той чехам.

Відчинились двері. Замість старшинами зарученої недоторкальності чеське військо почало збиткувати і в жадливий спосіб бити обеззброєних січовиків. Б'ють їх рушницями, прикладами, вдаряють руками і копають ногами, а чеські старшини стоять і регочуться. Кілька ударів дістав і Роман. Обеззброєних хлопців волочать містом і хто тільки не хоче, той не б'є. Знущуються, смішкуються, кленуть і б'ють, прискакуючи з багнетами, чуть-чуть зараз поб'ють на смерть. Раненого волочать, немов здохлятину, вдаряють по голові і по зраних грудях. Одного січовика вояк прикладом так ударив в уста, що всі зуби виплював із рота.

До безтями побитих хлопців заволочили на військову команду міста, знов їх молотять і вкидають до якоїсь stodoli - імпровізованої в'язниці, де тяжко ранений

Д. тратить притомність.

Нешасні хлопці, не полягли під час боїв, тут їх че-
хи на смерть замордують. Хочби знав імена цього ге-
роїчного роя, щоб на вічну славу записати на папір
подвиги шістьох очайдушних борців, які сміло можуть
твердити, що в семигодинному завзятому бою з стократ-
ною перевагою їх не перемогли... Знайомі січовики мог-
ли мені подати тільки чотири імена, а то: Д. Довго-
пільський, Циганчук, Іван Патрус і Дячук.

Відні наші хлопці, сидять тепер по в'язницях, або
порозбігались, хто куди міг, щоби скритися від чехів,
які полюють на них неначе на звірину.

* *
* *

Бічною вулицею доходжу до жіночої січової домівки.
Тут також були тяжкі бої, про це свідчать зливи кро-
ви, аж на двох місцях. Сусіди говорять, що раненого
січовика чехи і тут домордували...

Все порозбивано, понищено, поперевергано, змішано
і... розкрадено. Січові лікарі задумують у жіночій до-
мівці зробити тимчасову амбулаторію для ранених. Лі-
куватимуть їх наші лікарі, бо чехи-лікарі не хочуть да-
ти лікарської помочі січовикам. От, наприклад, такий
бандит, як директор лічниці в Кривій - д-р Весели -
відмовив дати опіку тяжко раненим січовикам, як їх при-
везено до лічниці серед великих мук. Їх треба було
негайно оперувати, а він, у своїй скаженій ненависті
до українців, не тільки що відмовився оперувати, а-
ле навіть іншим лікарям заборонив їх перев'язувати...
Багато з них повмирили серед великих мук.

Обставини помстились тепер за те, що наші владні
чинники не приймали до лічниць наших лікарів-емігран-
тів і не повикидали таку дрянь як цей лікар!

- - - - -

В міському домі, таки серед подвір'я, наскидано 12
трупів убитих січовиків. Крім того є ще й на подвір'ї
дирекції поліції шість убитих. Це члени тієї бідної
січової помічної поліції, що виконували службу цієї
сумної днини на вулицях Хусту. Їх чеська солдатеска
постріляла просто серед вулиці, як псів.

Зустрічаю січового лікаря д-ра Волинця. Сумний і
пригноблений. Він і сам брав участь у боях (у Січо-
вій Гостинниці), опісля перев'язував ранених. Але до
ув'язнених ранених годі добитись, чехи не впускають
лікаря, а є між ними і тяжко ранені, що потребують не-
гайної лікарської помочі. Як не інше, то бодай пере-
в'язати рани, але чехи - звірі, а не люди!

- Докторе, скільки маємо убитих у бараках (Січовий Кіш)? - питаю, але він замість відповіді лише рукою махнув.

На мій повторений запит довідуюся, що в Січовому Коші більше як сорок групів... Так отже разом з тими, що лежать на подвір'ї міського дому і дирекції поліції, буде біля шістдесят убитих...

Це білянс бруталного нападу чеського регулярного війська!

Того ж дня, о тринадцятій годині.

Сидимо в помешканні прем'єра Волошина. Напроти мене інспектор чеської фінансової сторожі Кестнер, той сам, що зрання мордував січовиків і знущався наді мною.

Найрадше дав би йому в морду, або застрілив би, як собаку! Але інтерес рідної держави вимагає стриманости, та ж відкрито говориться, що йдемо разом на фронт проти мадярів...

Сполудні радіо голосить світову сензацію: Федеративна республіка чехів, словаків та українців розпалася. Словацький сойм у Братиславі рішив відірватися від чехів і проголосив Словаччину самостійною державою. Утворився новий уряд під головуванням д-ра Тісо, що утік був до Німеччини. Його заступником є д-р Тука, якого чехи засудили були на 15 років тюрми за державну зраду.

Чеська республіка розлетілась і цим закінчене чеське панування і в Карпатській Україні!

Двадцятирічна чеська голосна "демократія", якою вони так гордилися і на яку вони так радо покликувалися, не була іншим, як засобом колонізації і насильної денационалізації. Та ж навіть своєю правдивою назвою не мали ми права користатись!

"Найкультурніші слов'яни" показалиось озвірілими дикунами і закінчили своє двадцятирічне панування епілогом дуже кривавим, що його не забудуть і наші правнуки.

Чехо-Словацька Республіка розлетілась. Ми її розвалили? Ні, знищили її самі чехи, що пригноблювали не тільки нас, але і словаків. Словаки проголосили самостійність і Карпатська Україна опинилася в повітрі, сама, одинока, як слаба билина в полі. Можливо, що на рішення словацького сойму вплинули, або його прискорили, і події в Хусті, але аналогічно і в Братиславі були заворушення і впало кілька групів. Чехи і на

Словаччині хотіли завести військову диктатуру, тільки словаки показали сильнішими.

- - - - -
Як уряд так УНО, Національна Рада і всі наші соймові послі радяться цілий день. Питаю наших молодих, голосних крайньо-правих націоналістів: Мадяри наступають, що буде з Карпатською Україною? Вони із самозапевненням твердять, що великий німецький народ з нами, трактує нас як союзників...

- Проголосимо незалежність під охоронними крилами Німеччини... - говорять.

Вечорі зійшлися ми на нові наради до владної будови. Тут побачив я Федора Ревая, випущеного з-перед півгодини із в'язниці. Зрання ще перед нападом витягли його прхалівці з ліжка, ведучи вулицями як злочинця, а навіть збили.

Привітали ми також і Химинця, якому чехи вибили чотири зуби прикладом... Мої співробітники-січовики з редакції, В. Сабадюк та В. Павлюк, побиті до непізнання. Під очима синці, голови спухли, на обличчі на кількох місцях рани до живого м'яса...

Соймові послі з міністрами та членами УНО та УНЦР спільно засідають, а під будинком тисячі народу чекають на проголошення.

Прем'єр Волошин, як голова Національної Ради, скликає Сойм на завтра, то є 15-го березня 1939 року о 16-ій годині. Більшість послів знаходиться вже в Хусті, а других закликають телеграфічно і по радіо.

Влада виголосила мобілізацію, бо мадяри наступають далі. Всі колишні старшини, підстаршини і вислужені вояки повинні негайно голоситися в Хусті в Головній Січовій Команді для оборони рідного краю.

Генерала Сватка у Сваляві найменовано головним командантом усіх збройних сил Карпатської України. Прем'єр Волошин сповістив його телефонічно особисто. Генерал відповів, що назначення приймає і постарасться, щоб оборонити країну.

Десь біля шостої години вечором з балькону владної будови проголосив прем'єр Волошин повну самостійність і суверенність Карпатської України, що завтрішній Сойм потвердить. Це проголошення маси народу прийняли з великим захопленням. Багато з учасників маніфестантів було з побитим обличчям та підв'язаними руками, як жертви нинішньої чеської озвірілости. Мало бракувало до того, щоб цей вимучений, збитий люд не накинувся на дотеперішніх своїх гнобителів і криваво помстився за сьогоднішній день... Але в нас мусить бути порядок

і ніхто не сміє зводити особисті порахунки на власну руку.

Думаємо, що може чехи хоч тепер прийшли до розуму і чей же і їм також важний цей куток, де собі за дві десятки років розкошували та поробили теплі кубелечка. Хочуть з нами жити у згоді, то повинні йти разом з нами проганяти мадярів. Це ж вони святочно обіцяють нам цілий день.

Маршові ряди маніфестують вулицями Хусту. Всюди втіха, невимовна радість, аби тільки німці не завели.

Тимчасом прем'єр Волошин і по радіо повідомив населення Карпатської України про те, що наслідком рішення словацького союму і проголошення Словаччини самостійною державою, була змінена загранична ситуація Карпатської України. Наш Сойм зійдеться завтра і офіційно вирішить суверенність нашої держави. Але вже і до остаточного рішення Союму наша влада і Національна Рада вже тепер проголосувє нашу незалежність. Повідомляє, що утворився новий уряд, а його склад такий:

Прем'єр - Августин Волошин
Міністер внутрішніх справ - Юрій Перевузннк
Міністер заграничних справ - Юліян Ревай
Міністер військових і господарських справ - Степан Ключурак
Фінанси й комунікація - Д-р Юлій Брацайко
Здоров'я і соціална опіка - Д-р Микола Долинай.

Уряд Карпатської України рішив звернутися просто до Берліну, а також за посередництвом хустського німецького консуляту, і просити протекторат Німеччини.

Найважливіша річ тепер - оборона держави. З Відня і з Берліну неофіційні круги повідомляють, що все в порядку, лише витримати. Генерал Сватек є першорядний стратег і проти нас незаангажований, може повести оборону. Він не тільки здержить мадярів, але й нажене їх далеко поза арбітражну лінію. Армія озброєна наймодернішою зброєю, переведемо мобілізацію висулужених вояків і створимо залізні полки. Як буде потрібно, то всі підемо, бо нам дорогий цей рідний куток.

З легкою душею розійшлися ми з нарад додому. Будинки Головної Команди і Січової Гостинниці розбиті - січову старшину ми розібрали до себе. В мене ночує Тарнавський.

Після тижня напруження нервів, поготівлі і боротьби - це перша ніч, що спимо спокійно.

НОВА СВОБОДА

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА САМОСТІЙНА, СУВЕРЕННА ДЕРЖАВА

Не дивлячись на напружені відносини між нашими народні армією «Карпатською Січчю» й армією наша влада і після до союзу були весь день учора в перманенті. Доволудня відбуваються наради в приватному помешканні Батька прем'єра Волошина. Ніхто не перестає працювати. Радіо стало голосити нові й нові вістини. Словаччини стали самостійною державою. Куди нам? Що ми маємо робити? Наші провідні люди не траять перспектив і реально-логічних поглядів на стан речей. Конфлікт між нашими народні армією і армією покищо залишаються в стороні, бо мають більше важні завдання.

На такої атмосфері складається о 4 годині пополудні у владній будові біля славного музського лагуна на сніданні. Ми мали дисципліновані думки, покинувши до кінця дня: Тисячного союзу і чинна промову УІО. В двох малех кімнатках-двох годин. Тут і провідники нашої «Січі», авторитетні журналісти, фоторепортер Лиски, що його свая розстріляла чеська солдатська 14 березня у віаторок й багито ішши. Редактор Таркович залишує імена осіб, що хочуть почути проголошення Карпатської України самостійною, суверенною державою. На вулиці перед владною будовою стоїть велика маса народу.

Батько прем'єра Волошин говорить телефонічно з генералом Сватком, що його іменовано головним командантом збройних сил Карпатської України, якому дав наказ оборонити наші границі від австрійських падірських банд. Генерал Сватек відповів, що границі будуть оборонені до останнього воїка.

Батько прем'єра входить в студію радіо висильки, що знаходиться тут-же у владній будові. Він проголошує слідує:

Громадяни й громадянки Карпатської України!

Рішення слов'янського союзу була проголошена незалежністю Словаччини. Так була звинувачена й австрійська імперія Карпатської України, яка розстріляла наших солдатів. Це буде ще офіційно проголошено.

незалежною державою.

До остаточного рішення союзу наша влада вже тепер цю нашу незалежність проголошує.

Склада уряду Незалежної Карпатської України:

- Прем'єр - Др Августин Волошин
- Заграницні справи - Юліян Ревай
- Внутрішні справи - Др Перевузнник
- Господарство - Степан Ключурак
- Фінанси, комунікація - Др Юлій Брашайко
- Здоровля, соціяльна опіка - Др Долинай

Маса народу вітають на проголошення бурилишию оведань. Після вступують і інші наші провідники, як директор друкарні Федір Ревай, що його чеська солдатська армія розстріляла 14 березня разом як якогось ачотича, катувала й вигулялась над ним.

Те, як чия тисячеліття прагні найкращі сини карпатської українського народу -- сьогодні ставаться великою дієвистію, вигуляною провою володця героїв:

Карпатська Україна самостійна, вільна держава! Це обставина диктує нам негайно стати на її охорону, боронити її всіма силами.

Перше зав'яз на кусню адекватну армію ішньої держави внутрі нашої держави, щоб наші державні люди не-

ли своїю працювати. Січовики по селах і містах! Робітники й карпатські українські селянство! Удержуйте встояти порядок і спокій.

Нам асатилла німа воля. Не вірте паншакаря Карпатської України асиритись.

Нам це не покіч великий німецький народ в його славного армію. Це армія вже австрійська Чехія й Моравія. Вони відликуються до наших пордонів.

Будьте своїми! Тримайте своїй нерви на ланцюгу. Своєю енергією оберігайте, бо в Карпатській Україні буде П дуже потрібна. Слушайте накази своєї влади і виконуйте суворо свої зобов'язання!

Голова загору!

Андрій Патрус.

15-го березня 1939.

Розмовляю з Тарнавським: тут багато чогось незрозумілого, кажу. Всі твердять, що має прийти німецьке військо, щоб здержало мадярів. Нащо ж воно має приходити? Та ж Німеччині вистачить промовити одне слово і мадяри похід застановлять зразу. Мадяри не відважаться зробити щось проти інтересів Німеччини.

Виходимо на вулицю і нова вістка нас приголомшує: чехи завели. Чехи нас тільки обеззброїли, помордували, понижили наші ряди, а сьогодні сміються нам у вічі. Не тільки відмовили нам допомогти боротися з мадярами, але навіть не хочуть нам видати зброї, хоч самі евакують. Генерал Сватек відмовився вислати військо на українсько-мадярський фронт, проголосивши, що чеське військо є частиною німецької армії і дістало наказ евакувати.

Президент Чехії д-р Гаха літаком відлетів до Гітлера, німці маршують на Прагу, чехи віддають німцям свої землі без жадного спротиву.

У владному будинку засіла на наради січова старшина, під головуванням міністра військових справ Степана Клочурака. Утворилась військова рада оборони держави, під керуванням полковника Сергія Сфремова та полковника Гузара й інших.

Колишні вояки голосяться, але що з того, коли немачим їх озброїти - чехи везуть зброю з собою, із західньої частини краю везуть на Словаччину, інші передають зброю румунам, а навіть - полякам.

З хустських касарень чехи евакують. Хустський 45-ий піший полк серед подвір'я палить рушницю, розбиває кулемети, а склад стрільного порошку чеські старшини висадили в повітря... Також на подвір'ї військової команди міста горять крім документів цілі купи рушниць... Чехи нищать зброю, а нам не віддають, ми вповні обеззброєні! Цілий наш арсенал - це 50-60 крісів і біля 300 револьверів, які ми вчора зложили в прем'єра Волошина. А тут чехи зброю нищать і вивозять! Ні! Зброю від чехів мусимо дістати, хай буде що буде!

Творються гуртки січовиків, спиняють і обеззброюють чеські відділи і жандармерію. Біля полудня команда вже мала стільки зброї, що могла узброїти одну сотню і вислати на фронт. Із Севлюша та Іршави телефонують, що деяку зброю від чехів вдалося видістати. В Севлюші узброїли семінаристів і учнів торговельної школи.

Біля Головної Команди (при вулиці Румунській) поставлено скоростріл і, не зважаючи на протести, січовики роззброюють чехів.

Генерал Прхала зник із Хусту. [...]

Вернулися з Буштина січовики, які вчора врятувалися з Коша. Верталися автобусом, але на сокирянській кривулі військове вантажне авто зударилося з ними і добра десятка з них потовклась... Не досить було вчора...

Вони оповідають, що з поручником Сулятицьким відійшло біля 80 січовиків і вони обеззброють жандармів у Велятині, Вишкові та Буштині, здобувши так потрібну зброю.

* *
*

З Волівщини приходять телефонічні вістки про величезні подвиги героїства торунських січовиків, що добре відплатили чехам за вчорашній кривавий вівторок... Я гордий на свою Волівщину, що зуміла бодай частинно помститись за вчорашній напад у Хусті... за вчорашніх 60 трупів січовиків...

Селяни Торуня, Прислопа та Лопушнього золотими літерами записалися до історії визвольного руху українського народу Верховини. Про їх героїство говорить вище ста трупів, які вони поклали у Торуні... За вчорашнє чеське знущання, за страшні побої, це наче бальзам на мою зранену душу... "Зуб за зуб, око за око..." - і це так правильно! Стріляли вони нас учора кулями, то кулями й відплачуємо! Торунські селяни, почувши про чеський злочин, за їх бестіяльність ще з більшою люттю кинулись на ворога і мстились за своїх братів.

Про цей героїзм верховинських селян варто згадати більше.

Вчора, як тільки чехи ранком почали нападати на Головну Команду в Хусті, вислала Команда на мотоциклі чотаря Граба як кур'єра до "Січі" в Торуні з повідомленням про чеський напад, а також з наказом протинаступу, щоб обеззброїти чехів у цілій Волівщині.

Ворожі сили були такі: У Воловім дві сотні першо-рядно узброєного війська, станція окружної команди жандармерії і фінансова сторожа; в Майдані жандармська станція (6 людей); в Торуні дві станції - жандармська і фінансова в силі 16 людей, а в Прислопі жандармська і фінансова сторожа з 14 людьми.

Супроти того січовиків було тільки 25, але мали за собою велике довір'я українського населення, на яке завжди можна було числити.

Комендантом торунських січовиків був чотар С. Дубик, один з найкращих січових боєвих провідників,

вроджений стратег, знаменитий вояк і добрий товариш. З кількадесятьма січовиками місяцями боронив він пограниччя перед польськими терористами, задавши останнім в багатьох випадках значні втрати.

З населенням січовики мали контакт. Цілу зиму влаштовували лекції, відчити, освідомлювали, купували в них продукти, а навіть боронили їх проти визисків, контролюючи платню заробітку, противарість продуктів і т.п. В січовиках бідне верховинське населення бачило своїх оборонців.

Цілий плян оборони і протинаступу чотар Г. вже днями наперед випрацював у Воловім разом з окружним комендантом "Січі" д-ром Фігурою, кілька раз відзначеним старшиною з українсько-польської війни.

Як тільки прибув кур'єр з наказом, зразу січовики перетяли телефонічні дроти, що в'язали Торунь з волівським військовим гарнізоном, вскочили нагло до будинку команди жандармерії і обеззброїли жандармів. Арсенал зброї був неабиякий: 7 скорострілів, 150 рушниць, 40 револьверів, кількадесять ракетових пістолетів, 30 мінометів, 600 ручних гранат, 40 газових масок, приблизно стільки сталевих шоломів і 50,000 крісових набоїв, між тим третина протипанцирних.

Цей успіх був тільки половинний, бо подібна станція знаходилася ще і в Прислопі, яку негайно треба було обеззброїти.

Для допомоги січовиків відразу зголосилося до півсотні селян, колишніх вояків, яких моментально узброєно забраною зброєю і всі вони вирушили проти чеських жандармів у Прислопі.

Але тут чехи привітали січовиків скорострілами. На це розпочався правильний піхотний бій, що тривав повних шість годин, при чому було чотирьох убитих (два наші) і двох тяжко ранених (один торунський селянин). Наші вбиті були такі: вістун К. і селянин на ім'я К. родом з Торуня.

Хоч чехи мали дуже вигідні позиції, бо стріляли з будинку, до того ще з кулеметів, що були завжди в поготивлі і добре криті, а наші наступали, все ж таки селяни показали першорядними військовиками як щодо криття так і способу наступу. Гранатами оперували вони першорядно, просто диво, що серед граду куль мали січовики з селянами пересічно досить мало втрат, половину того, що чехи з укриття.

Бій закінчився біля 5-ої години вечором, полонили 14-ох чеських жандармів і фінансів і забрали всю зброю - 8 скорострілів, 100 крісів, до того 30,000 набоїв (з того третина протипанцирних), 40 револьверів з трьома тисячами набоїв, 30 шоломів і стільки протигазових

масок.

Треба було сподіватися чеського військового нападу зі сторони Волового, віддаленого 20 км, де було заквартироване чеське військо. Хоч телефонічний дріт перерваний, з Торуня зникло кілька чехів і можна було догадуватися, що хтось із них передерся до Майдану і сповістив військо.

Здобутою зброєю вже більш як 100 селян озброєно. Більшість з них - це вояки, що розумілися навіть на скорострілах.

Нижче села, як веде возова дорога до приселка Лопушного, побудовано кілька сильних барикад. На всякий випадок побудовано барикади також і з протилежного боку під границею від Польщі.

Селяни мали добрий військовий вишкіл (бо хоч чехи і погані вояки, але школу мали добру і наймодернішу зброю). Поздовж барикад побудували сильні застої, криті гнізда для кулеметів. Зокрема чота січовиків і селян кулеметчиків під проводом вістуну Г.приладила добрі сховки для вісьмох скорострілів зараз біля православної церкви.

Січовики не помилилися, мали вони добрий нюх. Військо дійсно приходило. Десь біля восьмої години вже здалека почулось гуркотіння тяжких військових вантажних авт, із-за кривулі засвітили рефлектори.

Перед барикадами авта нагло стали, на них можна було бачити до триста люда, польово озброєних вояків, у шоломах. Та заки ті ще встигли злізти з авт, січовий рій освітив авта ракетами, десятка січових скорострілів затарахкотіла, градом сипались кулі у ворога.

Військо повискакувало із самоходів у ярки і почало відстрілюватися. Але третина війська полягла при першому скорострільному барабанному вогні, між ними і сам комендант цієї чеської карної експедиції.

Дві години тривав бій і чехи рятувалися втечею - ганебно втікали куди котрий міг, залишивши на місці бою сто трупів і багато ранених... Січовики були так знаменито криті, а чехи так препогано стріляли, що з наших не був навіть один ранений... Перед барикадами осталося кілька тяжких військових авт, легкі і тяжкі кулемети, кріси і ручні гранати. Чехи відступили і більше вже не голосились.

Замість них десь біля півночі напали поляки в силі біля двісті люда від границі, але січовики з селянами нагнали їх далеко поза границю.

Це було вчора. Сьогодні торунці можуть похвалитися дальшими успіхами. Якраз голосять телефонічно, що обеззброїли жандармерію в Майдані, в Новоселиці і пе-

реводять дальшу мобілізацію в околичних селах, маючи вже до розпорядимости півтисячки рушниць. Чотириста селян озброєно і вони вирушили в напрям Волового...

Головна Команда дає наказ, щоби січовики перебрали військово-адміністративну владу цілої волівської Верховини і приготовляли сотні на мадярський фронт.

- - - - -

Селяни, робітники, інтелігенція - колишні вояки і старшини - голосяться. Деякі поприїжджали, або таки пішки поприходили з далекої Верховини, як тільки почувли зазив рідного уряду. Бідні, голодні, обдерті, але національно свідомі, всі готові іти проти віковичного ворога боротися з ним і не допустити вступити їм брудним чоботом на рідну землю...

Наші жінки варять для них їжу, варять, де тільки можуть і носять відрами, щоб уділити теплої страви.

Якраз обеззброїли більший чеський відділ, загрозивши йому скорострілами.

[...]

Я ладжуся й сам на фронт, та генеральний секретар мені наказує, що мій "фронт у редакції..." Робить мене особисто відповідальним за святочне число. Директор друкарні Федір Ревай оферує білесенький папір, тільки щоб число виглядало як слід.

Іду я до редакції, але вона порожня, співробітники порозбігалися. Вже я був на засіданні Союму, як повився Патрус. Засідання розпочинається.

* *
*

Тижнями приготовлялись ми до відкриття першого Союму Карпатської України. Думали змобілізувати прегарний похід у національних строях, зокрема театр хотів маршувати в історичних козацьких одягах, плянували устроїти почесну сторожу з самих гуцулів у їх розкішних барвах, з топірцями... щоб було що бачити, щоб було що згадувати та фільмувати. Засіданням Союму зацікавилась заграниця, багато гостей штурмувало нас за вступними квитками... Журились ми, де примістити тисячі заграничних гостей... Але панове чехи крутили з нами, перекладали з дати на дату, аж нарешті з бідю скликав його президент на 21-го березня... Тільки колесо історії інакше обернулось і відкриття Союму приневолені були скликати ми, вже як суверенна держава, на дев'ять днів скорше - на сьогодні...

Та хоч відкривається перший наш Союм не так, як ми того бажали, все ж таки зійшлося багато людей, зала

чудово прибрано. Соймові послы вже тут. Це перші законні, легальні заступники народу, що іменем народу винесуть рішення і ухвали історичної ваги. На основі цих рішень Україна і через сто років зажадає від окупанта звороту української землі... і тому, рішення Першого Сойму Карпатської України - хоч і під акомпаньямент ворожих гармат - є історичне.

- - - - -

Точно о 16-ій годині посідали послы на свої місця. Для преси було окреме місце поряд з послами. Прикрашена зала гімназії була удекорована надзвичайно святочно. Спеціально для цієї мети побудована бар'єра, що відділювала послів від іншої публіки, а над ними підвищення для президії. Стіна напроти розвішана прапорами. Посередині стіни величезний герб Карпатської України: щит, що розділений на дві половини, а на ньому з лівого боку чотири сині і три жовті водорівні* смуги, що заповнюють цілу половину; з правого боку - червоний ведмідь на срібному полі. Побіля гербу з боків великі синьо-жовті прапори; вся зала в зелені, квітах, удекорована національними прапорами, тризубами.

Уряд, на чолі з прем'єром Волошином, входить до залі за великих оплесків, займає своє місце. Американський українець Лисюк робить приготування до фільмування - розпалює намонтовані величезні лампи, розкладає апарати. На жаль, тільки з одним помічником, без сина, якого вчора застрілили чехи...

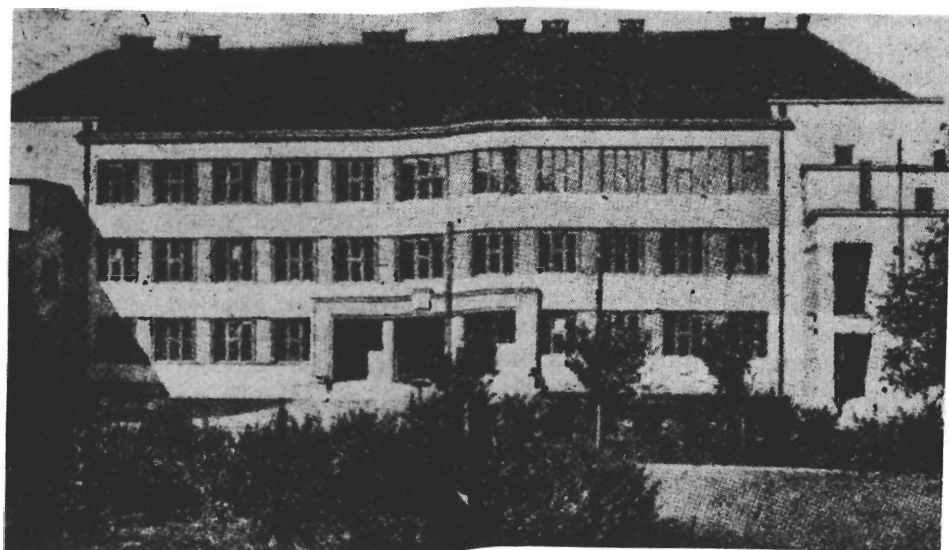
Оглядаю послів, дивлюсь на публіку - поважні обличчя, святочний настрій, святочно скрізь. Свято, про яке ми віками мріяли, відкриття Сойму, - і то першого не тільки в Карпатській Україні, але взагалі в Україні! Хотів би я все схопити, все віддати вірно, подрібно, щоб глибоко зарити в свій мозок і в пам'ять своїх читачів цей день, такий для нас великий, такий історичний для цілого українського народу!

Відкриття першого Сойму Карпатської України

О годині 16:20 прем'єр А. Волошин, як голова найвищого нашого політичного форуму - Української Національної Ради, - відкриває Сойм. Секретар Сойму, надрадник д-р Кочерган, перечитує програму відкриття:

1. Відкриття
2. Присяга
3. Вибір голови Сойму

* Поземний

Будинок, де відбувалися сесії першого Сойму
Карпатської України

4. Вибір двох заступників голови та їх присяга
5. Вибір двох секретарів і двох впорядників
6. Вибір комісій
7. Закриття.

Голова Української Національної Ради констатує, що з 32-ох послів появилася 22, а то:

1. Д-р Августин Волошин
2. Д-р Михайло Брашайко
3. Д-р Юлій Брашайко
4. Іван Грига
5. о. Адальберт Довбак
6. Д-р Микола Долинай
7. Д-р Мілош Дрбал
8. Августин Дутка
9. Іван Ігнатко
10. Василь Клемпуш
11. Микола Мандзюк
12. Михайло Марушак
13. Інж. Леонід Романюк
14. Грігоріє Мойш
15. Дмитро Німчук
16. Юрій Пазуханич
17. Федір Ревай
18. Д-р Степан Росоха
19. Василь Шобей
20. Августин Штефан
21. о. Кирило Феделеш
22. Михайло Тулик

Другі послі були урядово заняті (як, наприклад, міністер Юліян Ревай, що перебуває у Відні; міністер Ключурак, що поїхав до Сваляви; шеф пропаганди д-р Комаринський заграницею), або інакше перешкоджені; два з них хворі.

Владу заступають: прем'єр Августин Волошин та міністри д-р Юлій Брашайко, д-р Микола Долинай, д-р Юрій Перевузнник. За канцелярію Союму: надрадник д-р М. Кочерган та його заступник радник д-р С. Стебельський.

Прем'єр Волошин, після великих овацій, відкриває засідання Союму словами:

- Світлий Союме! З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими ослотив я вас, як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу. При цій нагоді переживаю найвизначнішу хвилю мого життя. Світлий Союме! В цих словах криється величезна важливість нинішнього історичного дня. Боже Провидіння дозволило мені відкрити Перший Союм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

"Встане Україна, світ правди засвітить
і помоляться на волі невольничі діти..."

Висказую глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом цілого українського народу. Дозволив якраз нам, - найменшій частині українських земель, бути вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра у наше національне воскресіння. Почавши від XII-го століття безупинно вів наш народ боротьбу за свої права із завойовниками і вже здавалося, що наші вороги зітруть нас із лица землі.

Після зруйнування Січі підняв своє могутнє слово Тарас Шевченко як степовий буревій, задрижав царський трон, всенародного пориву більше не можна було здержати.

В Карпатській Україні приготувлялася для нас неминуча загибель, щораз більше витискали нас у гори. Половина нашого народу приневолена була виемігрувати. Нашу мову витиснено з урядів, а навіть з церкви. Відносини в Карпатській Україні були неможливі. Та хоч як нас переслідували, дух, ідею не можна в кайдани закувати.

Що ми діждалися цього часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Помимо всіх трагічних переживань, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додавав нам творчої сили і почуття єдності. Дня 12-го лютого ми доказали, що ми достойні бути між вільними народами.

З цього місця сердечно дякую нашому народові за те велике довір'я. Прирікаємо, що над своє життя будемо берегти його волю. Дякую всім братам українцям за висловлення радості. Одночасно дякую і всім людям доброї волі, що тішаться нашим успіхом.

Ми розбудуємо Карпатську Україну з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими.

З цієї нагоди не можу не згадати Президента бувшої Чехо-Словацької Республіки, що скликав наш перший Сойм. Вітаю всіх тих, що нас вітали з усіх країв. Вітаю Його Преосвященство д-ра Дениса Нярадія, апостольського адміністратора нашої Греко-Католицької Єпархії, вітаю Преосвященного Владика Діонизія, єпископа Православної Єпархії, вітаю заступників урядів і нашого війська, вітаю наших українських братів із заграниці, що прибули на відкриття нашого Сойму і всіх інших гостей.

На основі статті V. уст. 3. конституційного закону ч. 328 36. Зак. і Розп., відкриваю перше засідання Сойму Карпатської України. -

Великі оплески.

Д-р Волошин (дзвонить):

- Повідомляю, що від Президії карпато-української влади дійшло повідомлення Кривої Вибірчої Комісії в Хусті, опубліковане в "Урядовому Вістнику" ч. 8 про вислід виборів дня 12-го лютого 1939 і прошу пана надрадника д-ра Михайла Кочергана, що був повірений цією секретаря Сойму нинішнього засідання, щоб його прочитав. -

Д-р Кочерган (читає):

- Оголошення Голови Вибірчої Комісії до виборів Першого Сойму Карпатської України: На основі пар. 50 Виб. Зак. ч.: 126/927. Зб. Зак. і Розп. про провірення вислуду виборів до Першого Сойму Карпатської України, переведені дня 12-го лютого 1939 р., оголошую наступний вислід:

Всіх голосів, відданих при виборах Першого Сойму Карпатської України було 265,002

З того припало:

На кандидатну листу Українського Національного Об'єднання і народностевих груп 244,922

Узнано за неважні 2,328

Найдено порожніх конверт 17,752

Наслідком цього вибрані до першого Сойму Карпатської України наступні кандидати:

1. Д-р Августин Волошин, прем'єр уряду Карпатської України, Хуст
2. Юліян Ревай, міністер Карпатської України, Хуст
3. Д-р Юлій Брацайко, адвокат, Хуст
4. Д-р Михайло Брацайко, публічний нотар, Хуст
5. Іван Грига, господар, Вишні Верецькі
6. о. Адальберт Довбак, духовник, Ізки
7. Д-р Микола Долинай, лікар, Хуст
8. Д-р Мілош Дрбал, адвокат, Хуст
9. Августин Дутка, суддя, Хуст
10. Іван Ігнатко, господар, Білки
11. Д-р Володимир Комаринський, адвокат, Хуст
12. Іван Качала, залізничник, Перечин
13. Василь Клемпуш, торговець, Ясіня
14. Степан Клочурак, урядник, Хуст
15. Василь Лацанич, учитель, Великий Березний
16. Микола Мандзюк, учитель, Севлюш

17. Михайло Марущак, господар, Великий Бичків
18. Инж. Леонід Романюк, урядник, Хуст
19. Григоріє Мойш, протопоп, Віла Церков
20. Дмитро Німчук, директор, Хуст
21. Инж. Антон Ернест Ольдофреді, унтерштатсекретер, Хуст
22. Юрій Пазуханич, шкільний інспектор, Хуст
23. Іван Перевузнник, господар, Середнє
24. Петро Попович, господар, Великі Лучки
25. Федір Ревай, директор друкарні, Хуст
26. Д-р Микола Різдорфер, лікар, Свалява
27. Д-р Степан Росоха, урядник, Хуст
28. о. Юрій Станинець, парох, Вонігово
29. Василь Шобей, господар, Вільхівці
30. Августин Штефан, начальник міністерства шкільництва, Хуст
31. о. Кирило Феделеш, катехит, Білки
32. Михайло Тулик, редактор, Хуст

Голова Красвої Виборчої Комісії
Петро Калинюк, в. р.

Д-р Волошин:

- Перекладачем із мови чеської сьогодні є д-р Степан Стебельський, з мови німецької таксамо, з мови румунської пан учитель Шіман.

Приступаємо до другої точки програми, до присяги послів на основі пар. 5 регуляміну Сойму і пар. 22 конституційної грамоти.

Прошу пана секретаря Сойму, щоб прочитав формулу посольської присяги та щоб викликав поодиноких панів послів. За пар. 6 регуляміну Сойму, посольський обіт складається до рук Голови Уряду. Прошу панів послів, щоб по прочитанні свого імени зложили присягу поданням руки та словом "обіцяю". -

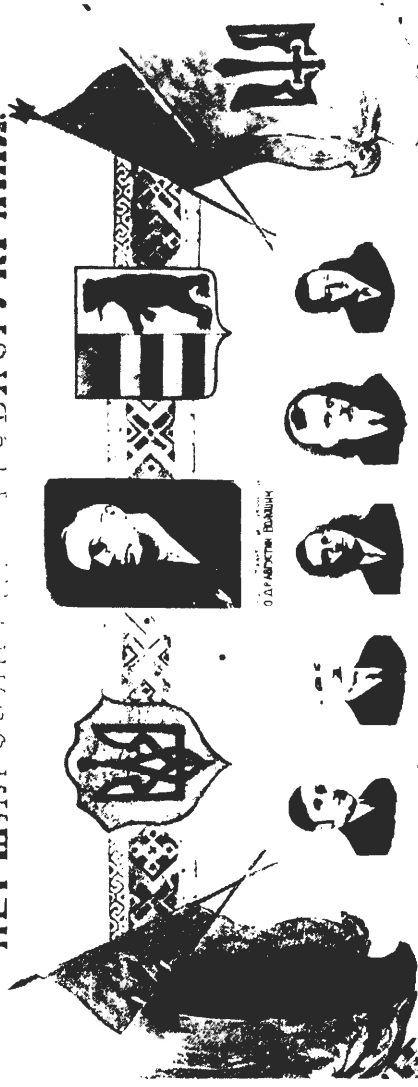
Секретар Сойму (читає):

- "Обіцяю, що буду вірний Карпатській Україні і що додержуватиму закони та свій мандат виконуватиму за своїм найліпшим знанням і сумлінням."

Перекладач д-р Стебельський (читає):

"Slibuji, že budu věrný Karpatské Ukrajině, a že budu zachovávatí zákony a mandát svůj plniti podle svého nejlepšího vědomí a svědomí."

ІІІ. НЕПІВНА СУМІЖА ПІД КІМ УКРАЇНА

О. ДРАГУНСЬКИЙ

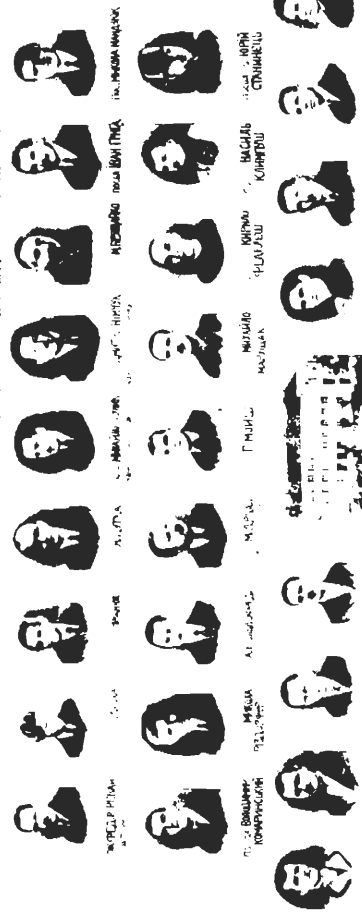
М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

М. СТЕЦЬКО

Перекладач учитель Шіман (читає):

"Promit, Ța voi fi fidel Ucrainei Karpate, Ța voi respecta întocmai legile existente și Ța voi împlini mandatul meu in conștiința și după priceperile mele cele mai bune."

Д-р Августин Волошин:

- Прошу панів послів, щоб один за одним приступили на трибуну і зложили присягу.

(Секретар Союму д-р Кочерган читає імена послів, які приступають один за одним до Голови Уряду Карпатської України, подають йому руку, складаючи тим посольський обіг, висловивши слово "Обіцяю".)

Прем'єр Волошин:

- Стверджую, що всі присутні послы зложили присягу і тим є вичерпана друга точка програми.

Приступаємо до 3-ої точки програми, до вибору Голови Союму і його присяги. Параграф 61 регуляміну приписує, що вибір Голови Союму має відбутися листками. Прошу панів послів, щоби на листку написали ім'я тільки одного посла і той листок вложили до конверти. Листки будуть збирати урядовці Союму. Скрутаторами за пар. 5 регуляміну іменую панів послів д-ра Михайла Брацайка та Августина Дутку. Пани скрутатори зголосять мені вислід вибору. Звертаю увагу, що право голосу мають тільки присутні члени Союму. Стверджую, що Союм має потрібний кворум до встановлювання правосильних установ. Прошу, щоби зачалося збирання листків. - (Після скінчення збирання листків): - Прошу панів скрутаторів, щоби перечислили голоси і зголосили мені вислід. - (По скінченні скрутінія): - Заявляю, що віддано 22 голосів; з них на ім'я посла Августина Штефана 20 голосів, на ім'я посла д-ра Михайла Брацайка - 2 голоси. На основі пар. 61 регуляміну, стверджую, що Головою Союму Карпатської України є вибраний посол Августин Штефан. Питаю пана посла Августина Штефана, чи приймає вибір? -

Посол Августин Штефан:

- Приймаю. - (Буря оплесків).

Прем'єр Волошин:

- Тому, що вибраний проголосив, що вибір приймає, приступаємо до зложення присяги Голови Союму за пар. 7 регуляміну. Вибраний Голова Союму складає присягу до рук Голови Влади. Прошу пана секретаря Союму д-ра Кочергана, щоби прочитав формулу присяги. - (Послы встають із своїх місць).

Секретар Союму д-р Кочерган (читає):

- "Обіцяю, що додержуватиму закони та свій уряд Голови буду виконувати безсторонньо, за своїм найліпшим

знанням і сумлінням." -

Посол Августин Штефан (подаючи Голові Уряду руку):

- Обіцяю. -

Д-р Волошин:

- По виконанні вибору прошу вибраного пана Голову Сейму, щоби заняв своє місце і перебрав дальше ведення Сейму. -

Голова Штефан (вступає на трибуну, займає місце голови і говорить):

- Світлий Сейме! Із свідомістю великої відповідальности перебираю ту надзвичайно почесну, одночасно надмірно тяжку функцію, яку доля положила на мене: бути на чолі Першого Сейму Карпатської України.

В імені всіх тих ідей, що нам є дорогі, дякую панам послам за оце визначне повірення і буду старатися з Божою поміччю доложити всіх зусиль бути гідним показаного мені довір'я.

В історії українського народу не було ще випадку, щоб рішало всенародним голосуванням вибране законодавче тіло. Видавали закони українські князі, королі й гетьмани, але однозгідною волею народу вибраного законодавчого Сейму наше минуле не знає. Довгими віками блукав український народ в темряві і ждав на свою волю. Та тільки коли наступила 1938-ма грізна осінь, пірвався наш народ до могутнього зриву й пустився відважно на нову, тяжку дорогу до просторів Волі.

І ми, нашим народом вибрані представники Карпатської України, без вагання стаємо туди, куди нас призначено. Во право й силу дають нам не насильство, не партійні інтриги, не нацькування одних проти других, не юдин гріш, але однозгідна, спонтанна воля українського народу в Карпатській Україні.

Ми хочемо вірити, що незломну волю українського народу - жити своїм вільним життям - респектуватимуть усі культурні народи, котрим принцип самовизначення народів є святий заповіт, а не пуста фраза. Бо зухвалість думати, що Всемогучий тільки для одного або двох народів створив цей світ. Кожний народ має святе право жити своїм власним життям на цьому світі.

Український народ не є гостем у Карпатській Україні! Вільше як тисячу триста років заселює він цю землю. Тисяча кількадесят років тому бере він участь під проводом князя Олега Віщого в поході на Царгород разом з іншими українськими племенами Київської Держави.

За часів династії Арпадовичів, що були споріднені з київськими князями, Карпатська Україна мала самоуп-

раву власною адміністрацією і судівництвом. По вигашенні династії Арпадовичів, коли нові пануючі не респектували здобуті права українського народу, ужгородський і земплинський наджупан підняв кривавий бунт за вольності українського народу і згинув у нерівному бою під замком Мак. Ще раз, за часів князя Корятовича, тішиться волею наш народ у Карпатській Україні. Та по його смерті стала завмирати українська воля, стала гіршати українська доля.

Тільки по світовій війні, дякуючи невтомній освідомлюючій праці найкращих синів Карпатської України, а головню сороклітній праці батька нашого відродження - Августина Волошина, починається нове, краще життя на нашій землі.

Вірую, що Перший Український Соїм Карпатської України розпочату працю поведе так, що наш багатострадальний народ буде тішитися своєю волею, своєю правдою. - (Великі оплески).

Голова Штефан:

- Перед тим, заки приступимо до дальшої точки програми, зложить ще посольську присягу пан Голова Уряду. - (Після прочитання тексту, як при виборі А. Штефана, голова уряду д-р Августин Волошин зложив присягу до рук Голови Соїму).

Голова Штефан:

- Приступасмо до 4-ої точки програми - вибір двох заступників Голови та їх присяга. За пар. 5 регуляміну, Голова Соїму дає вибрати двох заступників Голови. Пар. 61, уступ 2. регуляміну дозволяє вибір підняттям руки, якщо не було проти того зауважень. Хочи дати під голосування підняттям руки відносно обидвох кандидатів разом. Чи є якінебудь закиди проти цього? Закидів немає, тому будемо голосувати підняттям руки, відносно обох кандидатів. Прошу подати кандидатів.

Посол Мандзюк:

- Пропоную, щоби заступниками Голови Соїму Карпатської України були вибрані: посол Федір Ревай і посол д-р Степан Росоха. -

Голова Штефан:

- За рішенням Соїму будемо вибирати підняттям руки. Скрутаторами іменую пана посла Василя Клемпуша і пана посла Августина Дутку. Посол Клемпуш почислить голоси на лівій стороні, а посол Дутка на правій стороні і на трибуні. Хто є за прочитану кандидатуру, піднімає руку і тримає так довго, доки не закінчиться числення. Прошу панів скрутаторів, щоби почислили голоси. - (Після скінчення числення виголошено вислід: за кандидатами голосували всі 22 послы).

Голова Штефан:

- Проголошую, що посол Федір Ревай і посол д-р Степан Росоха є вибрані заступниками Голови Союму. Питаю вибраних панів, чи приймають вибір? - (Вибрані заступники Голови приймають і за пар. 7 регуляміну зложили присягу до рук Голови Союму. Опісля зайняли місця на трибуні по обох боках Голови.)

Подібним способом вибрано за 5. точкою програми і двох секретарів та двох впорядників. За пропозицією Ю. Пазуханича, письменниками вибрано: Августина Дутку та інж. Леоніда Романюка, а впорядниками Михайла Тулика та Дмитра Німчука, які вже знаним способом зложили присягу до рук Голови.

Точка 6-та на програмі: Вибір п'ятьох комісій пленарно:

1. Комісія конституційно-правна (за внесенням д-ра Михайла Брацайка): Августин Дутка, д-р Юлій Брацайко, д-р Володимир Комаринський, д-р Степан Росоха, Михайло Марущак, Василь Шобей і д-р Михайло Брацайко.

2. Комісія культурно-освітня: Августин Штефан, о. Кирило Феделеш, Юрій Пазуханич, д-р Мілош Дрбал, Іван Ігнатко, Михайло Тулик, о. Грігоріє Мойш.

3. Комісія фінансова: Степан Клочурак, інж. Леонід Романюк, Василь Клемпуш, інж. Антон Ернест Ольдофреді, Іван Грига, д-р Володимир Комаринський і Петро Попович.

4. Комісія соціально-здоровельна: Д-р Микола Долинай, д-р Микола Різдорфер, Дмитро Німчук, Микола Мандзюк, о. Адальберт Довбак, Іван Перевузнук.

5. Комісія імунітетна: Августин Дутка, Іван Качала, Василь Лацанич, Федір Ревай, д-р Степан Росоха, о. Юлій Станинець і Михайло Тулик.

Всі члени комісій вибрані одноголосно.

Перше засідання скінчено.

Засідання друге

Після закінчення першого засідання відбулася коротка павза, а потім виголошено засідання друге з такою програмою:

1. Відкриття
2. Перше читання законопроєкту ч. 1
3. Закриття.

Початок засідання 17:38 год. Присутні всі 22 послы, що й на першому засіданні.

Голова Союму А. Штефан:

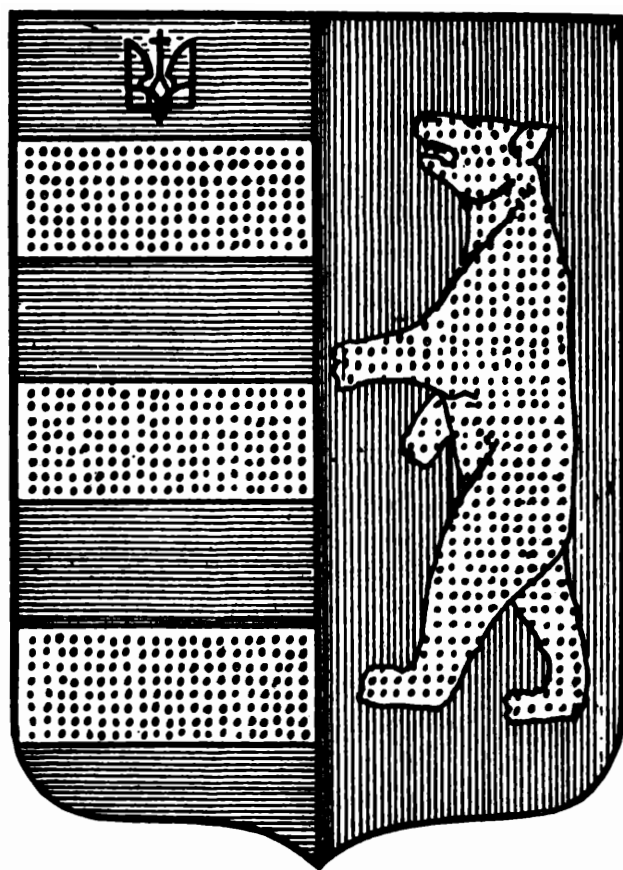
- Відкриваю друге засідання і стверджую присутність 22-ох послів, наслідком чого Союм може правдо- сильно виносити рішення. Заявляю, що від влади Карпатської України був поданий Союмові Карпатської України законопроект про незалежність держави, устрій, назву, мову, прапор, герб і гимн Карпатської України. Референтом законопроекту є посол д-р Михайло Брашайко. В обговоренні до слова зголосився о. Кирило Феделеш.

З огляду на надзвичайні обставини, в яких зібрався Союм, була мені подана пропозиція, щоб Союм ухвалював сьогодні предложені законопроекти без регулямі- ном приписаних формальностей. Коли не буде закидів, то Союм Карпатської України рішатиме вислухавши перше читання й обговоривши законопроект, хоч друкованого тексту проекту не роздано послам та друге й третє чи- тання відбудеться на сьогоднішнім третім засіданні. Прошу тих панів послів, що є проти такої процедури, хай вони підіймуть руку (нема нікого проти). Ствер- джую, що Союм Карпатської України годиться на згада- ну (скорочену) процедуру. Прошу, щоб пан секретар прочитав законопроект ч. 1.

Д-р Стебельський (читає):

- Закон ч. 1. Союм Карпатської України ухвалив цей закон:

- Пар. 1. Карпатська Україна є незалежною державою.
- Пар. 2. Назва держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.
- Пар. 3. Карпатська Україна є республіка з прези- дентом, вибираним Союмом Карпатської Ук- раїни на чолі.
- Пар. 4. Державною мовою Карпатської України є мо- ва українська.
- Пар. 5. Барва державного прапору Карпатської Ук- раїни є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.
- Пар. 6. Державним гербом Карпатської України є до- теперішній красвий герб: Чотири сині та три жовті смуги у лівому півполі і черво- ний ведмідь у срібному полі на правій сто- роні, а також тризуб св. Володимира Вели- кого з хрестом на середньому зубі. Пере- ведення цього місця закону полишається о- кремому законодаві.
- Пар. 7. Державний гимн Карпатської України є: "Ще не вмерла Україна".
- Пар. 8. Цей закон обов'язує зараз із хвилиною йо- го прийаття. (Великі оплески)

Державний герб Карпатської України

Голова Сойму Штефан:

- Уділюю слово референтові д-рові Михайлові Бра-
щайкові.

Д-р Бращайко:

- Світлий Сойме! Не такий час, щоб довго говорити. Надходять темні хмари, тяжкі для нас, не представляли ми собі таких труднощів. Але ідея ніколи не вмре, не загине. Жадні вороги, яких тільки бачив цей старий хустський замок, не могли нас знищити. Після віковичної боротьби і після найновішого 20-річного бою, сьогодні святкуємо великий день нашої історії. І хоч який хід візьмуть ці трагічні події, наша земля завжди зістанеться нашою, бо її кров'ю і сльозами поливали ми. Хоч як політичні махінації і будуть з нами гратися, але той здоровий відпір нашого народу завжди зістанеться. Нехай ворог знає, що приходить сюди лиш як гість і лиш гостем він зістане. Ми вимріяли собі цю свободу, хочемо її собі затримати і цей великий наш празник ніколи не забудемо. З нашими сусідами ми хочемо жити в мирі, а наш агресивний сусід нехай знає, що тут довго не вдержиться...

По вчорашніх трагічних годинах, коли в головному місті Карпатської України проливалася українська кров, обговорюємо сьогодні під згуки гарматних вистрілів Перший Конституційний Закон Карпатської України. По тисячарічній неволі наша земля стає вільною, незалежною і проголошує перед цілим світом, що вона була, є і хоче бути УКРАЇНСЬКА! І коли б навіть нашої молодій державі не суджено було довго жити, то наш край залишиться вже назавжди український, бо нема такої сили, що могла б знищити душу, сильну волю нашого українського народу.-(Рясні оплески).

Голова Сойму Штефан:

- Уділюю слово п. послові о. Кирилові Феделешеві.

Посол о. К. Феделеш:

- Світлий Сойме! Думаю, що висловлюю думку всіх панів послів і цілого українського народу в Карпатській Україні, коли проголошую, що вповні годжуся з референтом законопроекту. Над передсідницькою трибуною є поставлений хрест і тішить мене, що й наш конституційний закон респектує християнські традиції українського народу й до гербу нашої держави вносить святий символ християнства.

Голова Сойму Штефан:

- Тому, що більше промовців немає, заряджую головування. Оскільки не буде закидів, будемо голосувати підняттям руки. - (Ніхто не є проти). - Стверджую, що ніхто не є проти, отже голосуємо підняттям руки.

Прошу тих панів послів, що є за прочитаним законопроєктом, хай піднімуть руку. Стверджую, що законопроєкт закону ч. 1 є прийнятий одногосно всіми 22 послами у першому читанні. -

З огляду на те, що програму вичерпано, голова засідання закрав.

Після перерви відбулося третє засідання, на якому був прийнятий закон ч. 1 у другому і третьому читанні.

Засідання четверте - Вибір Президента

Програма засідання:

1. Відкриття
2. Вибір Президента Карпатської України
3. Закриття.

Присутні всі ті самі 22 послы, що на першому засіданні.

Голова Союму А. Штефан:

- Відкриваю засідання і стверджую присутність 22-ох послів, наслідком чого Союм Карпатської України може правосильно рішати.

Світлий Союме! Сьогоднішнє історичне засідання Союму має надзвичайну вагу і велике значення. Перший карпато-український Союм вибирає ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА незалежної Карпато-Української Держави. Вибираємо видного символу нашої державности, вибираємо конституційного репрезентанта внутрішнього й зовнішнього життя Карпатської України. Прошу, щоби світлий Союм покликав на найвище місце нашої Держави такого мужа, що має довір'я цілого народу й поведе Карпатську Україну до кращого майбутнього. - (Оклики: "Так зробимо!")

Голова Союму (дзвонить):

- Вибір Президента відбудеться листками, прошу, щоб кожний пан посол написав на листку ім'я та прізвище тільки одного кандидата, інакше буде голос неважний. Скрутаторами іменую пп. послів Михайла Тулика та Миколау Мандзюка. Прошу віддати голос. - (Послы віддають листки скрутаторам, а ті на трибуні разом із секретарем Союму Карпатської України перечислюють листки.)

Голова Союму Штефан:

- Прошу, щоб секретар Союму зголосив вислід голосування.

Д-р Кочерган:

- Віддано 22 листки. На ім'я д-ра Августина Воло-

шина віддано всі 22 голоси. - (Величезні оплески.)

Голова Союму:

- Питаю пана прем'єра Августина Волошина, чи приймає вибір?

Д-р Августин Волошин:

- Приймаю. - (Буря оплесків.)

Голова Союму:

- Проголошую, що Президентом Карпатської України є вибраний 22-ма голосами прем'єр-міністр д-р Августин Волошин. - (Оклики: "Хай живе наш Батько!")

Голова Союму:

- Прошу пана Президента, щоб зложив на конституцію президентську присягу.

(Секретар Союму читає текст присяги, а пан Президент повторяє кожне слово. Посли піднімаються із своїх місць, секретар Союму читає, а пан Президент, поклавши руку на конституційний закон Карпатської України, складає оцю присягу):

- Присягаю перед Всемогутнім Богом, що додержуватиму закон та свій президентський уряд виконуватиму за своїм найліпшим знанням і сумлінням. - (По зложенні присяги пан Президент подає руку Голові Союму. Посли сідають, пан Президент виголошує промову):

- Світлий Союме! Дякую вам за ваше довір'я й обіцяю, що зроблю все, що є в моїх силах для добра Карпатської України. Світлий Союме! Сила одиниці і так само сила народу залежить від сили віри. Сила віри св. Володимира Великого створила велику Київську Українську Державу. Сила віри св. Кирила й Методія дала слов'янам почуття солідарности і братерства. Сила віри князя Федора Корятовича будувала нам церкви й монастирі, перші вогнища української культури в Карпатській Україні. Сила віри єпископа Вачинського дала Карпатській Україні перші культурні установи - учительську семінарію й богословський ліцей в Ужгороді. Сила віри кликала нас по світовій війні до витворення й розбудови нашого автономного краю. І тепер, не що інше тільки наша непохитна сила віри підносить високо прапор самостійности Карпатської України. Прошу Всевишнього, щоб скріпив нашу віру й дозволив нам розбудувати нашу Землю для щастя й добра українського народу та цілого населення Карпатської України. - (Буря оплесків і покликів).

Цим це засідання скінчено. Після короткої павзи прийшла черга й на наступне засідання.

Засідання п'яте

Присутні 21 посол (всі ті, що були на першому засіданні, крім одного).

Голова Сойму А. Штефан (дзвонить):

- Відкриваю п'яте засідання і стверджую, що є присутніх 21 посол і таким чином Сойм Карпатської України може правосильно виносити рішення. Заявляю, що від влади Карпатської України був поданий Соймові Карпатської України законопроект закону ч. 2 про уповноваження Урядові. До слова зголосився один промовець, д-р Михайло Брашайко, як референт. З огляду на пильність справи, прошу, щоб Сойм ухвалив законопроект без приписаної регуляміном процедури. Оскільки не буде закидів, Сойм Карпатської України винесе рішення вислухавши перше читання й обговоривши законопроект, хоч друкованого проєкту пп. послам не роздано та друге й третє читання відбудеться на черговому засіданні ще сьогодні. Стверджую, що немає ніяких закидів та що Сойм годиться на таку процедуру. Прошу, щоб заступник секретаря пан д-р Стебельський прочитав законопроект закону ч. 2.

Д-р Стебельський (читає):

- Закон ч. 2. Сойм Карпатської України ухвалює цей закон:

Пар. 1. Сойм уповноважує Уряд, щоб за згодою Президента Карпато-Української Республіки видавав, аж до відкликання, розпорядження з самого закону. Це уповноваження не відноситься до зміни конституційних законів.

Пар. 2. Розпорядження видані за пар. 1. мають бути предложені Соймові на його найближчому засіданні. Інакше тратять обов'язуючу силу.

Пар. 3. Цей закон обов'язує із хвилиною його прийняття.

Голова Сойму:

- Уділюю слово послові панові д-рові Михайлові Брашайкові.

Д-р Михайло Брашайко:

- Світлий Сойме! З огляду на обставини, поручаю, щоб Сойм Карпатської України прийняв цей законопроект. Ми вповні довіряємо панові Президентові і нашій Владі, знаємо, що вони зроблять тільки те, що буде корисне для нашої Держави.

Голова Сойму Штефан:

- Дальших промовців нема, тому заряджую голосуван-

ня. Оскільки не буде закидів, голосування відбудеться підняттям руки. Закидів немає, тому прошу, щоб ті послы, що є за прийняття закону ч. 2, підняли руку. Стверджую, що 21 посол голосували за законопроектом ч. 2. -

Цим вичерпана програма і засідання скінчено о годині 18:42.

В дальших двох засіданнях відчитано вдруге і втретє закон ч. 2 за присутністю 21 посла і тим і цей закон став зараз таки обов'язуючим.

- - - - -

Отак відбулось історичне засідання першого Союму Карпатської України.

Вже маємо свою суверенну державу, маємо Союмом увалену законну назву, мову, герб, прапор, ніхто не може сказати, що якісь самозванці накинули. Ні, народ 93-ма відсотками голосування через свій легальний, законний Союм опечатав, ухвалив те, про що мріяв віками.

Та що з того, коли чути гармати. Дикий азіят рішив брутально своїм брудним чоботом здавити вимріяну Волю.

Кінець першої частини

ПІД ЧОБОТОМ ОКУПАНТА

Частина друга

Вечором 15-го березня 1939.

Після засідання Союму пішов я до редакції опрацювати матеріял відкриття. О 21-ій годині прийшов і машиновий наборщик і почав набирати святочне соймове число щоденника. Аж десь біля двадцять другої години докінчив я працю, доповнивши число вже готовими відомостями військового характеру та закликами січової Команди. Ще заглянув до друкарні, дав наборщиківі деякі вказівки і зайшов до адміністрації газети. За кілька хвилин прибув і директор друкарні Федір Ревай. Був надзвичайно пригноблений. Сказав, що звечора говорив телефонічно з своїм братом, міністром Юліаном Реваєм, що ще все знаходився у Відні.

Міністер телефонував, що німці щось крутять. Урядово нічого ніскажуть, не заявлять, на папері нічого не дадуть, але неофіційно тим більше запевнюють, підбадьорюють і співчують.

[...]

Що зробимо далі? Севлюш мадяри зайняли. Чеське війське евакує; наші севлюшські оборонці просили, хай нам чехи дадуть хоч два панцирні авта - не схотіли, везуть з собою румунам... Тих кілька десятків семінаристів та гімназистів міста не могло вдержатися супроти мадярської регулярної армії.

Міністер Ревай обіцяв все зробити, - добитись до авдієнції на найвищому місці (дотепер в цьому успіхів не мав, хоч щодня добивається...) і про вислід зателефонує завтра перед полуднем.

З тим ми і розійшлись. По дорозі довідався я, що влада вночі задумує покинути Хуст і опиниться в Бичкові. Я вже бачу, що справа стоїть погано. Прийшов додому, але мимо того, що вже була 23-та година, ні жінки ні дочки не було вдома. Прибули аж десь опівночі, змучені. Цілісенький день, разом з іншими жінками, доглядали ранених та варили січовикам страву біля Головної Команди. Я думав поволі пакувати хоч ті найпотрібніші речі, щоб були на поготові, але родина з Головної Команди принесла таку вістку, що німці вже в дорозі... З цими божевільними думками возилися наші вже два дні, але як не вірити, коли вчора в міністерстві я сам чув на власні вуха (а також подав і до газети), як березнянський окружний начальник телефонував, що німецькі війська вже в Пряшеві... (Щось по-

дібного, як з вантажними автами під час евакуації Ужгороду...)

Хоч у моєму житті сто разів переконався я в ту святу правду, що треба вірити тільки у власні сили, якось це все блимала надія і віра в чужі сили... Коли Головна Команда "Січі" вірить, то як нам, звичайним смертникам, не вірити?

Німці не числилися з великим, сорокмільйоновим народом, який ще все має вагу і колись може пригадати... Але зразу приходиться інша думка: Хіба ж вони обов'язані хоч і пальцем кивнути за нас? Ну, добре, але чому тоді підбадьорювали, чому їх преса писала так прихильно? Але преса не є ще уряд, німці є такими добрими дипломатами, що ніколи нам офіційно нічого не сказали, не обіцяли і ми на них числити не можемо.

16-го березня 1939.

Скоро зрання збудила нас пані Обручариха, що носила нам молоко. Це була жінка селянина, добра патріотка, що разом з чоловіком, таким самим фанатичним - своїми дітьми освідомленим - українцем цілу зиму освідомлювала темних у своїй вулиці. Також і діти - дочка артистка театру "Нова Сцена", а син студент - були з тих найвідданіших нашої справі. [...]

Пані Обручариха багато нам допомагала перед виборами. Була вона живим сейсмографом, від якої цілу зиму довідувались ми про все, що тільки було зв'язане з настроєм хустських селян.

Але тепер принесла пані Обручариха молоко плачучи і сказала, що української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі.

Я почав роздумувати: Що далі? Дійшов до того висновку, що найліпше буде, як родину завезу до рідного села Волового. Згадав я зимівку свого батька, що була на 7 км від села. Ця зимівка "Затінь" у Прохіднім під полониною Миршею. В тій самій зимівці перебувала ціла наша родина зими з 1914 на 1915-ий рік, коли російські війська зайняли були Карпати. Я тоді був службовцем на пошті (до війська вступив я тільки осінню 1915-го року). Десь у жовтні пошта евакуювала до Дебрецина і пішов і я з нею, але не з медом було мені на чужині і через три тижні, як тільки трохи уступили російські війська, я вернувся, а пошти ще довго не було. Ціла наша родина, зі мною включно, місяцями була в зимівці і страждання війни так не відчувала, як інші. В селі хати були порозбивані (багато селян скривалось по лісах у звичайних колибах, або й без того), голод, біда, вічний страх і переляк. В опущених ха-

тах було повно війська, в інших австрійські військові коні повигризали вікна та одвірки. Також і в батьковій хаті в селі зробили собі майстерню військовий шевці та ременярі. А ми собі в зимівці, далеко на горбі, пробули цілу зиму досить добре. Там зимувала і худоба, було молока, сира, масла і подостатком бараболю. Іншого не було, але і в мирні часи іншого у верховинського селянина майже не було. Але бараболю й бриндзю їв би я до смерти. Хіба ж потрібно кращої вечері, як картопля і кисле молоко?...

Час від часу заблукали до нашої зимівки то австрійські, то російські стежі, то мадярська розвідка. Багато раз долітали російські кулі з другого верха з "Кошарища" з-під Кам'янки, або австрійські з "Дешевої". Ми тоді худобу нагнали у криту зворину, а самі позализали і скрилися в ямах, в яких іншим разом зимували батькові картоплі... Але як фронт посунувся на галицьку границю, то й те минуло.

Оцю нашу родинну "Затінь", - де було 6-8 моргів верховинського поля в тата і стара, дерев'яна похила хатина, яку ще збудував мій дід перед 50-ти роками, - і згадав я собі тепер (її посідає мій брат Михайло і мама). Ця зимівка вже раз вирядувала численну родину мого батька, чому не могла б тепер дати захист моїй родині? Із панських вигод прийдеться зрезигнувати, але кислого молока і картоплі й тепер знайдеться і біду можна буде перебути, перетягнути найтяжчий час окупації. Очевидно, без мене, бо мені тепер прийдеться жити скитальцем. Як тільки відвезу родину, прощаюся з ними. На довго? Здається, що так...

Віжу до друкарні випускати святочне число "Нової Свободи" про історичне відкриття. Набор готовий, заломаний, тільки садити в машину і друкувати. Але нема кому друкувати... Друкар не прийшов. Коли б хоч машиніста зловив, щоб випустити бодай ці найважливіші чотири сторінки про постанови та ухвалені закони нашого Союму... Але машиніст - чех, а чехи повтікали ще вночі... Шкода моєї праці, мучився з рукописами до самої півночі і ось найважливіші закони в нашому житті відліти, біліються в сріблястому олові, але вони вже не побачать світу... Серце мене болить, що найкраще, найважливіше число газети в моїй журналістичній практиці я вже випустити не маю спромоги... Рукою гладку холодне олово і прощаюся від нього з тяжкою душею.

Іду головною вулицею. Побіля мене біжить перинами навантажений самохід і зразу спиняється. Двері відчиняються і я бачу д-ра Дудикевича з родиною. Пані і дівчата заплакані. Все залишили, рятують голе життя.

Іду з ними разом і в Головній Команді "Січі" виставив їм дозвіл на переїзд автом до Бичкова. Прощаємось

зі сльозами в очах... Хто знає, чи побачимося ще в житті...

Вулиці Хусту цвітуть синьо-жовтими прапорами. Це ще від учора... Відні, нещасні вони... Замість них серед отих проклятих мурів вже шикуються інші.

Думаю зробити так: Як тільки скрию родину в тій зворині, прилучусь до волівського куреня, що так героїчно бореться з чеськими недобитками. Правдоподібно з Волівщини уступимо на Гуцульщину і будемо відбиватися, доки буде сил. Коли б Румунія нам допомогла харчами та зброєю, то багато води потекло б долі Тисою до повної мадярської окупації гуцульських гір.

Спішу до адміністрації "Нової Свободи", щоб забезпечити собі авто. В адміністрації маємо ми свій власний самохід, новенький, який купили перед двома-трьома тижнями. Він до диспозиції як адміністрації так і редакції. Та коли я поговорив на цю тему з нашим адміністратором інж. Круківським, він мене почав відмовляти від подорожі до Волового. Я зразу відчув, що він нерадо їде в той напрям.

Я почав роздумувати: Круківському жаль втратити новенький самохід, може боїться і за власну шкіру... До воюючого куреня, певно, не схоче пристати, а на Гуцульщину автом з Волового не заїхати, а пішки йти він не захоче.

Хоч шефом редакції і адміністрації був я, міг йому просто наказати, щоб врятувати свою родину, бо чей же кожний знає, що я занадто експонований. Але мені стало жалко худорлявого, на вигляд хворовитого Круківського і я погодився на те, щоб взяти напрям просто на Ясіня - та ж так чи інакше опинимось на Гуцульщині...

Повернувся я до хати. Дочки вже не застав, - вона поїхала, щоб допомогти перевезти деяких дуже заангажованих ранених січовиків із державної лікарні в Кривий. Дружина запакувала в наплечник і один чемодан справді найпотрібніші речі, деякий одяг і трохи білизни. Авто маленьке, багато не зміститься.

Аж тепер ми догадалися, що нема з чим їхати. Середина місяця, в хаті ані сотика. Цілий час ми будували державу, зовсім не думаючи про себе. Мав я півтора тисячі корон заощаджених грошей у Підкарпатському Банку. Віжу туди, але банк зачинений; директора М. Никорака дома не знаходжу. Цілком нещасний. Пригадав собі, що в генерального секретаря УНО Андрія Ворона знаходяться партійні гроші. Зустрівся з Вороном біля Підкарпатського Банку, просив від нього свою платню за березень, що мені належалась, але Ворон заявив, що в нього жадних грошей нема. Натомість старався він мене намовити, щоб я зістався з мадярами, мовляв, "помадярськи вмійш"... Та я про це і чути не хотів.

Зустрічаю Круківського і ми умовляємось, що точно в годині 10:30 вирушимо з Хусту в напрямі Ясіня. Просив мене зайти на Головну Команду і вибрати посвідку на авто, щоб подорожі наші перепустили авто.

Зачуваю, що в міністерстві шкільництва виплачують урядовцям і вчителям гроші. Моя дружина вчителювала в Рокосові чотири місяці і за цілий той час не дістала ні сотика. Тішилась, що одержить нараз.

Післав я дружину до міністерства, щоб дістати бодай на дорогу, але жінка повернулася плачучи - не дали... Всім дають, тільки їй ні, мовляв, вона належить до севлюського інспекторату... Від учора Севлюш вже в мадярських руках...

Поїдем без грошей, чорт бери! На Гуцульщині десь знайдеться селянська хата, гуцули добрі, уділять куток моїй родині.

Дорогою до Головної Команди "Січі"

Ідучи на Головну Команду, маю готовий плян. Карпатську Україну знаю, як своїх п'ять пальців на руці. Роблячи тури щороку, проходив здовж і впоперек.

Вище бичківського Лугу, аж до самих Требушан і далі, знамените місце для оборони. Довгими кілометрами долина надзвичайно вузька, стиснена. Ідучи з Лугу в напрямі Рахова, з лівого боку прикрий беріг повен як не граніту то дерев. З правого боку - Тиса, українсько-румунська границя. Місцями прірва, глибина, із стратегічного боку оборона знаменита.

Потрібно тут поперш попалити всі дерев'яні мости, а кам'яні порозкидувати, накопати рови, понищити дорогу на десятках місць, накачати каміння, поробити барикади, зарубати лісом всі проходжі місця. Зрозуміло, що це не може виконати один відділ, чи навіть більше, але можуть зробити гуцульські села.

Зустрічаю Федора Тацинця. Він ладиться з відділом на Гуцульщину. Знайомлю його із своїм пляном, а також звертаю увагу на таку саму вузьку, стислу долину з другого боку Гуцульщини - від Брустур на Околи. Коли доступ від Требушан з одного боку, а від Брустур з другого, буде понищений, або бодай на кільканадцятьох місцях добре забарикадований надрубаними деревами, то для мадярів гуцульська китловина стане недоступною, хочби на деякий час.

Стискаю руку земляка Тацинця і прощасьмося. Він спішить полагодити деякі діла в місті, а я з головної вулиці закрутив уліво, в напрям будинку уряду, де тепер знаходиться Головна Команда "Січі".

Якраз у цю пору з подвір'я владного будинку вирушила сотня наших оборонців під командою молодого січового старшини. Його лице мені дуже знайоме, а ніяк не можу собі його прізвища пригадати. В січовій уніформі чотаря, із самопосвятою та відвагою на лиці.

Я став і дивлюсь на цю сотню. Десятка молодих хлопців у січовій уніформі, до двадцяти їх - це вчорашні вояки чехословацької армії, що добровільно зголосилися боронити Рідний Край. Вони ще найкраще озброєні: мають сталеві шоломи, найновіші рушниці, навіть два легкі кулемети, наплечники, пляшки, добре взуття і теплий одяг.

Але більшість сотні - це молоді студенти з лицем панночок і старші селяни з вусами, в марамороських сір'яках та постолах. В кого січова шапка на голові, в кого вояцька, а є й такі, що мають з військового мундуру тільки шолом... Один навіть постолів не має, завив ноги ув онучі і обв'язав мотузком, але в очах іскриться йому завзяття, а на плечі несе легкий скоростріл...

Хотів би я кожного з них обняти і поцілувати в чоло за ту їх самопосвяту. Боже ж мій, як цей народ любить оцей клаптик Рідної Землі, оцей нещасний куточок між горами, на який так гострять зуби сусіди.

Хтось гукнув: "Ідуть мадяри!" Сотня зразу розкошилась у розстрілюю, щоб із-за хат та плотів ворога належно привітати. Почулось навіть кілька стрілів. В цей мент біля мене опинився і міністер д-р Долинай і ми також з вулиці збочили і вскочили в одне подвір'я. Але пізніше виявилось, що то не були мадяри, тільки сильний чеський відділ надходив з кіньми, обозами.

- Ще краще! Будемо мати зброю! - сказали хлопці і почали чехів обеззброювати. Але зброю вже від них наші забрали раніше, знайдено тільки кілька скринь набоїв і ручні гранати.

На Головній Команді

Тепер бачу, що ми зробили кардинальну помилку, яку вже через брак часу не направимо. Через упертість і амбіцію деяких наших молоджків, "Січ" не була підготовлена до того завдання, яке її тепер чекає.

Бажанням кожного серйозно думаючого українця, особливо тих, що вже закуштували фронтове життя, було те, щоб "Січ" стала боєвою силою. Але це могли заздалегідь зробити лише фахівці. Ще в лютому приїздив до нас генерал Курманович, колишній начальник штабу Галицької Армії. Коли кілька нас натякнуло на те, що доб

ре було б доручити організування,взглядно персорганізування "Січі" генералові Курмановичові, то на нас накинудись неначе оси якраз ті, яких тепер тут не видно, а які повинні б тепер бути тут.

В Хусті є також і другий герой, генерал Петрів,фаховий старшина з освітою генерального штабу, що відіграв таку визначну ролю в організуванні української армії. Генерал Петрів вже від тижнів у Хусті, але ніхто не уважав за потрібне його запросити до співпраці.

Ще в Ужгороді, при самому народженні Народної Оборони,обстоявали ми ту думку, щоб обороною країни керували фахівці. До Ужгороду тоді приїхав полковник Стефанів, під рукою мали ми також полковника Аркаса, але тоді не схотіли прийняти цих випробованих людей. Один був "застарий", другий "непартієць", третій "есер"... На кожного щось винайдено, щоб позбутись "конкурента". Військо - це кулак, це брутальна сила народу, до того потрібно людей, що мають військову освіту, а не молодюків, які навіть вояками не були. Це легковажність, яка коштує нас багато крові і хто ще знає, скільки жертв заплатить народ за цю "дрібницю".

Щойно тепер, а саме вчора чи передучора,зробив наш військовий міністер порядок і найменував штаб державної оборони з людей фахових. Як я вже згадував, головним комендантом "Січі" і взагалі війська назначив міністер Ключурак полковника Сергія Сфремова, людину енергійну, старого вояка і колишнього офіцера чехословацької армії. Він підібрав до себе дальших військових людей: полковника Гузара, полковника Філоновича, там бачу й кількох інших українських старшин, як Бориса Сфремова (що за українсько-польської війни був адъютантом у генерала Загородського) і багато інших.

На мою радість, штаб запросив також і генерала штабу Петрова як дорадника... Але що всі вони можуть тепер зробити, в останній хвилині? Ми всі свідомі того, що малярська регулярна армія принаймні п'ятдесят раз більша... Чуда тут зробити не можна.

Розкриваю свій плян перед полковником Гузаром, добиваюся до полковника Сфремова, знайомлю його з думкою їхати на Гуцульщину, він те одобрює, навіть дає мені гроші у кількості одномісячної моєї платні. Ще наказав виставити мені посвідку на авто, щоб мене подорозі ніхто не чіпав.

Круківський від мене втік...

Точно на означений час вернувся я назад до редакції, але вона вже була зачинена. В адміністрації також нікого не було, навіть хазяйка-жидівка втекла. Хотів добитись до кімнати, щоб розбити свій стіл - ключі (разом із грішми) забрали від мене чеські вояки передучора підчас сутички. В редакційному бюрку залишилась прецікава моя збірка летючок, але найбільше мені жалко рукопису "Історії хустського замку". Його прочитав я січовикам кілька разів. До бюрка добратись не можу і ці матеріяли там лишаються... Дуже мені шкода "Історії...", бо це був єдиний примірник; вдруге вже не зможу його написати, бо до студій потрібно архіву і часу.

З тяжкою душею відходжу від хати. Може напишу жидівці, щоб врятувала бодай рукопис.

Надворі зустрічаюся з знайомими людьми. Вони кажуть, що п'ятнадцять хвилин тому інж. Круківський виїхав автом... Значить, Круківський від мене втік, забрав редакційне авто і пропав без сліду... Гарний мені товариш! Коли б його зустрів - слово чести, дав би йому в морду! Як тепер мені виїхати? Вже не говорячи про те, що через нього може й занастив сім'ю - але ж я мушу бути на Гуцульщині. Треба вибиратись з Хусту, бо мадярів мені не чекати, якщо не хочу бути першим повішений... Ніколи був би не сподівався, що приятель так ганебно мене зрадить і кине мене просто чортові в зуби.

Прибитий, пригноблений вертаюся додому. Оглядаю свій мотоцикль, але той лежить цілу зиму зіпсутий ще з нашої революції минулого року. Тепер його не направити.

Жінку й дочку намовляю, щоб залишилися в Хусті. Та вони про це ані чути не хочуть. І мені самому не хочеться їх залишити, мадяри готові за мене мститись на них...

В Головній Команді було ще зрання кілька самоходів. Але довідуюсь, що останній автобус із жінками і дітьми виїхав перед годиною. Останній потяг залишив Хуст рано в осьмій...

Переконаю жінку, що мені в Хусті залишитись неможливо. Як не мадярське військо, то оця голота хустська в перших часах готова нас вистріляти як горобців. Я ж в Хусті знаний, за ці місяці мене мадяри добре пізнали.

Скинув тільки блюзку січову і взяв маринарку, але штани на мені залишились січові. Пощо переодягатись, все одно не допоможе... Ладжу речі до наплечника, пару білизни, шітки, рушник, бритву, хустинки. Взяв би

хліба, але нема, ані вдома, ані в місті. Клунок невеликий, але годі взяти на плечі - мені ліве плече передучора потовкли ще чехи рушницями, воно набрякло і рукою не могу повернути. Одягнув на себе півкожух, але наплечник годі, так і перекинув тільки через одно плече і несу. Вийшов з хати, а мадярка-хазяйка регочеться і робить гримаси, що хочеться їй плюнути в лице.

Вирушив з хати на Головну Команду. По вулицях січові стежі, від Рокісви не тільки що стріли чути, але літають кулі і в місті. Січовики говорять, що чехи вночі узброїли мадярську наволоч. Багато з узброєних босяків скривається на замку і звідти стріляє на нас. Справді, кулі літають над нашими головами.

В Головній Команді чотар Волянський ладить свій відділ. В його відділі є й кількох урядовців з міністерства, Стегура і Панас Кедюлич, в цивільних одягах з рушницями. Багато січових старшин у цивільному.

Монтують тяжкі скоростріли, на балконі вже два з них поставлені. Кількох кулеметчиків заходиться біля кулеметів, інші ставлять набої у ленти тяжких скорострілів.

В уряді міністер д-р Перевузник і д-р Михайло Бращайко. Прощаюся з ними. Намовляю д-ра Бращайка, щоб рятувався, але він лиш рукою махнув: "Що Бог судив.." Федір Ревай також тут, стискає плечима, сам не знає, що робити. Може втече, а може зістанеться... Прощаюся з професором Бірчаком:

- Прощайте, може вже в житті не побачимось...

- Так, бачиш, отак ми з торбами ходимо вже двадцять років, як ото тепер ти виладився... Прощай...

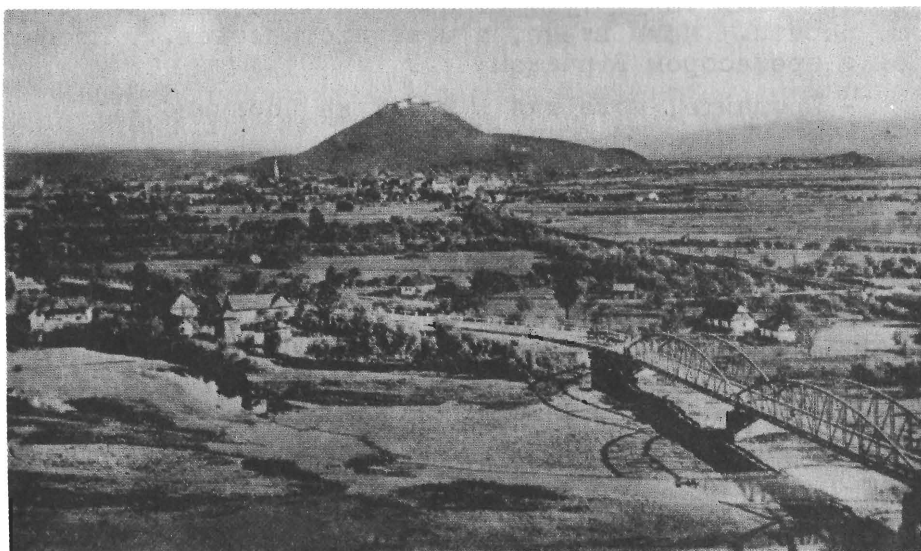
Моє здивовання велике: бачу ще тут Рогача. Він говорить, що йому мадяри нічого не вдіють, бо він із Березного, словацький громадянин і, здається, залишиться...

Професор Кирило Феделеш розплакався. Обіцяє час від часу заопікуватись мосю сім'єю... Дякую йому за те і повертаю на подвір'я, чи нема можливості вибратись. Тарнавський каже, що залишилось тільки одно моторове колесо, з тим за кілька годин задумує виїхати він з полковником Гузаром. Головний штаб Команди покине Хуст на панцирниках, що тепер б'ються за мостом.

Розпитую про фронт: На широкому полі між Рокосовом та Хустом ведеться завзятий бій. Наші вісім разів відбили мадярів, кілька разів нагнали їх просто в Тису. На веряцькому залізному мості десятки мадярських трупів, що скосили наші кулемети... Професор Голота із своїми семінаристами робить дива. В'ються хлопці, як орли.

Евакуація Торговельної Академії із Сваляви
на Словаччину

Міст на ріці під Хустом, -
свідок кривавих боїв січовиків

Мадяри в полон не беруть, взятих у полон на місці розстрілюють... Це такий наказ видала малярська команда гонведів... "Нема ранених ні полонених..."

Вчора, після засідання Сойму, мадяри прислали одного штабового старшину - майора і дали ультиматум: зложити зброю і передати країну... Хто сьогодні до восьмої (20-ої) години не зложить зброю і кого мадяри приловлять зі зброєю в руках, того на місці розстріляють...

Подорож у невідоме

Рішаю таки йти, хоч і пішки, коли не можна інакше. Ітиму битим головним шляхом, як тільки побачу якийсь комунікаційний середник, примушу їх взяти мене з собою. Як не по-доброму, то по-злому.

Вирушив у дорогу в напрямі Тячева. Через одно плече перевішений наплечник, в кишені пістолет "Штаєрка" - знаменитий, автоматичний револьвер. Глянув на годинник - полудне минуло.

Цікавий образ: ще зрання ціле місто пишалося в барвах нашого прапору. Перед годиною було вже менше наших синьо-жовтих прапорів, але ще все було, а тепер тільки де-не-де по прапорині, їх швидко стягають...

Так тяжко покидати і цю другу нашу столицю, на яку покладали стільки надій... Так безмежно тяжко на душі... Огорнуло мене таке саме глибоке почуття жалю, як тоді, коли залишав любий Ужгород.

[...]

Недалеко станції знову свистять кулі понад мою голову. Це стріляють із замкової гори.

Від станції надходять бичківські люди. Вертаються додому. На заклик Команди прибули ще вчора до Хусту, чекали на зброю до сьогодні, але не могли дочекатись і вертаються додому без діла.

Недалеко цегельні під горбом счинилася якась стрілянина. Я не затримуюся, іду далі. Але на мої січові штани кожний звертає увагу: "січ... січовик..."

Дійшов до роздоріжжя, що веде на тисянський міст до Велятина. Затримуюсь і думаю, що було б, коли б я завернув до Велятина і перейшов на румунську сторону? Але в мене якась ціль. Ні, іду на Гуцульщину, хочби пішки. За два дні напевно зайду до Бичкова.

Над Хустом якраз в цей мент появляється малярський бомбардовий літак і сипле з скоростріла. Кілька гучних зривів, виглядає, що кинув бомби.

Іду далі і я вже зараз у Сокирниці. Аж бачу, летить авто з білими прапорцями. Думав, що це якісь кур'єри, чи дипломати, то й не мав на гадці застановляти, але самохід біля мене спинився сам, відчиняються двері і на мене киває рукою д-р Росоха: "Василю, ходи!"

Підходжу я до авта, вони мене запрошують. В авті бачу міністра д-ра Юлія Брашайка, міністра д-ра Долина, інж. Дутку, д-ра Росоху та урядовця з президії уряду Пастеляка.

Міністер д-р Брашайко оповів мені, що він з міністром Долинаєм та інж. Дуткою їдуть до Будапешту як делегація на переговори, може від мадярів вдасться хоч щонебудь виторгувати. Запрошують і мене, як найменованого міністерського старшого секретаря їхати з ними, але я відмовляюсь. З мадярами не хочу мати нічого спільного, їду на Гуцульщину. Каже мені д-р Росоха, що він збирається також туди, має в себе документи і протоколи історичного засідання Сойму, хоче їх врятувати, як не інакше, то десь заховати в селянина.

На мій запит, чому їдуть до Будапешту в противний бік, міністер каже, що думали переїхати коло Севлюша, але там така стрілянина, що мусіли повернутися назад, а тепер візьмуть напрям на Тячів-Сатумаре і відтак на Будапешт.

Буштинський міст сторожать два чеські панцирники. Це зле, значить - наших сюди нема. Застановляє нас якийсь майор з білою опаскою, легітимус і пропускас. За вулицею гарматами розбиті доми. Питаю майора, хто їх розбив і довідуюся, що розбили їх чеські гарматчики, бо там загниздилися були "січаці"... У пана майора білий пас на шапці і на рукаві, супроти мадярів він неутральний, але українських січовиків гарматами розбиває...

Враження погане. Я думав, що панами шосе є наші, а виходить противно. Їдемо даліше. Аж тут, перед самим Тячевом спиняю авто і показую на вивішені мадярські прапори в Тячеві, що рясніють поздовж вулиці. Міністер Брашайко заспокоює мене, каже, нехай собі бавляться. Напевно попросили нашу Народну Раду, або й самих січовиків, щоб їм дозволили вивісити прапори, от і вивісили. Можемо безпечно їхати, нікому ніщо не станеться. Ще раз звертаю увагу на небезпеку і просто тягну д-ра Росоху за рукав:

- Степане, висідаймо з авта, перейдемо полями в напрям Унігова... Ходи зі мною, буде зле. Бачиш, у Тячеві мадярські прапори!

Д-р Росоха не знає, що робити, але д-р Брашайко запевняє, що нічого на світі не може статись, та ж ще навіть Копаня наша, Хуст наш, то чому тоді боятись Тя-

чева?

- Степане, маю таке передчуття, що буде з нами зло - ходім ми два, перебігнемо полями, коли Тячів не наш, то села ще наші.

Наші міністри показують на білі прапорці і ми їдемо. Перед нами сторожа мадярських гардистів, роблять рух, щоб ми спинились, але глянули на прапорці і відступились з дороги.

Тячів цвіте мадярськими трикольорами. Перед моїми очима появились давно невидані, до огиди зненавиджені мною три барви: червоно-біло-зелена... Почуваю, що лиця мені розпалюються і серце почало бити дужче... Думав, що ці огидні барви - це вже минуле, а ось показується, що вони зробили трикутї над нашим розкішним сїньо-жовтим рідним цвітом...

І нараз, неначе ніж у серце вдарили: крба веде сїчовика, пов'язаного, без шапки, голова голена, долі нею помітно червоні струмки крові. Ведуть його, б'ють рушницями, рукав сїрої сїчової уніформи від ліктя до плеча розпоротий... Видно, мадяр багнетом розпоров...

Страшенно прикре враження. Прошу міністра, щоб перебігом через місто завезли нас до Бичкова, між своїх людей. Але міністер заспокоює, мовляв, це певно якесь непорозуміння, бо ж округним начальником у Тячеві є наш чоловік, радник Калинюк, з яким він ще сьогодні говорив телефонічно.

- Пане міністре, везіть нас до Бичкова, навіть і звідти можете закрити через міст на Сатумаре...

Але пан міністер заявив, що шкода часу, день короткий, треба чимскорше дістатись до Будапешту на переговори, щоб "застановити непотрібне кровопролиття".

На моє превелике диво, авто застановляється перед урядом окружного начальника, бо міністер хоче замінити наші гроші на румунські леї, але начальник не може порадити, де їх замінити. Зрештою, каже, що після його інформацій, за нашу корону ніхто і десять румунських бані не дасть...

Ми рушили. Знову звертаю увагу, що маю конче бути на Гуцульщині. Наші міністри, бачу, дуже нервові. Нарешті д-р Долинай каже, що румуни ставляться до нас прихильно, заявили, що нашу еміграцію приймуть, то ж коли мені так важно бути на Гуцульщині, то я зможу туди дістатись і румунським боком.

Кажу Рососі, щоб висідали з авта таки тут серед міста, але він показав на мої сїчові штани, що з тими далеко не заїдем... Крім того, він недавно мав у Тячеві збори, виступив проти мадярів і його тут добре знають. Нема іншої ради, як зістатися в самоході.

Вулицями Тячева товпа мадярні, що стоять юрбами і втішено вітають нас, думаючи, що ми мадярська делегація, чи що.

Авто закрутило вправо бічною вулицею в напрям мосту на Тисі, що творить українсько-румунську границю. Нагло наше авто стає: перед нами маса військових авт, навіть два панцирні авта і один танк. До нашого авта приступає один чеський вояк, відчиняє двері і гукає:

- Вен з воза! - (Вийти з авта!)

Міністер д-р Юлій Брацайко протестує, що це авто влади. Підступає до нас підстаршина у шкіряній уніформі. З жахом констатую, що це та сама бестія, що передучора знущався наді мною, коли мене полонили.

- Жадну Україну неуззнаваме, жадну українську владу неуззнаваме, тенто вуз є купені за чехословенске пенізе, вен з него! - (Ніякої України не визнаємо, ніякої української влади не уззнаємо, це авто куплене за чехословацькі гроші, виходьте з нього!)

Інспектор Кестнер, той сам, що передучора смішкувався наді мною, також тут, з почервонілим як буряк лицем зближається до нас двох з Росохою (нас він добре знав); обличчя його набирає вигляду скаженого пса, і, закусивши зуби, говорить:

- А, панове оберсичаці йсоу тади такі!... Но, почкайте єн, ві достаєте... - (А, то ви, провідні січовики, також тут! Ну, чекайте, ви distantете...)

Міністер Брацайко стоїть біля авта, міністер д-р Долинай побачив підполковника Земана і підходить до нього з якимось проханням. Інж. Дутка замішався між чехів-цивілів, що прибули фіякром.

Від нас на яких 15 метрів, біля будки, стоять на сторожі мосту мадярські гардисти - 5-6 людей, озброєні, з мадярською лентою на рукавах і величезними кокардами на грудях. Зразу підходить до них інспектор Кестнер і показує пальцем на нас. Я відразу зорієнтувався і крикнув на Росоху:

- Степане, тікаймо, небезпека...

Д-р Росоха, залишивши повну течку й куфрик у авті, відразу взяв напрям на міст, біжить поміж авта і вози, а я трохи приостався, бо вхватив і ніс наплечник тільки в одній, здоровій руці. Нас обкружують мадярські терористи, обертають фіякр і наказують нам трьом - міністрові д-рові Юлієві Брацайкові, Пастелякові і мені сідати на фіякра. Я глипнув на міст і бачу, що д-р Росоха перейшов, але там його здержали румуни.

В малярському полоні

Саджають нас на віз, обмацують кишені, від мене терорист витягає "Штаєрку" і швидко ховає до своєї кишені, щоб не побачив інший. Сподобався йому пістолет і просто вкрав для себе. Ми з паном міністром сидимо в правому сідаку - він справа, я зліва - напроти нас бідака Пастеляк, скоцюрблений, переляканий. Два терористи стоять по боках і нас тероризують револьверами; третій, що сидів біля візника, обличчям звернений до нас, наставляє на нас карабін, дуло рушниці направлене раз у мої груди, раз у груди міністра, раз понад голову, а раз побіля вуха Пастеляка.

Везуть нас містом, а юрба за нами гукає:

- Фуй, фуй, повісити, повісити!

Візник досить швидко жене коні, але п'яної наволочі повно на вулиці. Один маляр гукає по-малярськи:

- А теметевбе мінт а теббі січакот! - (На цвинтар з ними, як і решта січовиків). Ці слова дають можливість додуматись, що зловлених січовиків відвели на цвинтар і там розстріляли... Чую також вигуки "Фуй, Бражайко!..." Міністра впізнали...

Ми тепер в "добрих" руках завдяки інспекторові Кестнерові...

Заводять нас на пожарну станцію, що стала тепер головною командою озброєної малярської босячнї. В залі біля 20-ти озброєних пожарників й іншої голоти. Якраз приносять і хвалькувато показують один одному дві скрині ручних гранат, які дістали від чехів "на січакбанду"... Мають повно рушниць, набоїв, револьверів, легкі кулемети, а навіть хваляться, що й тяжкий скоростріл... Все те від добрих чехів на тих "укран"-ів.

Одні одних повчають, як треба заходитись із ручними гранатами, з автоматичними пістолетами, бо більшість з них не знає - це голярі, кравці, шевці, всіляка збиранина... Ручні гранати нам тицькають просто під ніс, щоб ми бачили, де тепер сила...

Нас пильнує до десяти люда озброєної голоти. Наказано нам говорити між собою тільки по-малярськи, щоб вони розуміли.

Міністер запитався цих босяків, хто є їх комендантом, але ті не вміли сказати. Один назвав того, другий іншого. Ми знову запитались, хто між ними найголовніший? Нарешті вони догупались, що мабуть найголовнішим буде місцевий адвокат д-р Гапка, бо він є головою тячівської малярської Національної Ради.

Пан міністер втішився, бо Гапка він добре знав, це ж його колега і старий знайомий. Тицьнув я маляріві

десять корон, щоб чим скорше пошукав д-ра Гапка. Поки його відшукали, міністер замовив три обіди. Жид із сусідньої корчми зараз приніс нам три порції якогось гуляшу і подає нам з видеклярованим призирством мадяра щось в роді: "Навіщо мене турбуєте через цих панів, коли в мене є далеко важніша обслуга..."

Їли ми той обід як свої руки - під багнетами наставленими на нас. Я тоді поризиковав запримітити, що ми люди без зброї, навіщо аж така асистенція? На це чотирьох взяло рушниці на плечі і відійшли і вже тільки три дула рушниць намірено на нас. Не належу до богузів, але враження таки досить погане.

Ні на кого так не придивляються, як на мене, ну, січові штани роблять біду, я конче мушу їх позбутись. До обіду приніс жид і пляшку пива, але мені було не до нього і я дав терористові, що стояв найближче до мене. Попросив його, нехай дозволить одягнути "тепліші" штани, бо ці "спортові, до моторки", у них мені зимно. Мадяр вхопив пляшку в руки і кивнув головою, даючи свою згоду. Я з наплечника вибрав теплі, флянелові сірі штани піжами і одягнув і ті поверх січових штанів так, що тепер мав двос штанів на собі. Замість чобіт мав я високі "канадійки" по саме коліно, дуже гарні і практичні, на які хижим оком задивлялися мадяри. Але тепер з-під штанів піжами вже так не вабили, виглядали звичайними черевиками.

Десь через годину, чи може й більше, прибув і д-р Гапко у товаристві завзятого мадяра, тячівського заступника реформатського єпископа Іжака.

Почав пан міністер з тією гадюкою-ренегатом д-ром Гапком говорити (д-р Гапко це син українського греко-католицького священика, але сам себе уважає за мадяра) наче з товаришем, пояснював йому, що він мусить їхати до Будапешту на переговори.

Я також почав думати, чи не можна б вирватись і заявив, що я є секретарем пана міністра, їду з ним. Але той виродок сказав, що на жадні переговори нема потреби, бо мадярське військо країну вже обсаджує. Деяким провідникам - каже він - гарячо під ногами і видумують чорт-зна що, щоб втекти.

Міністер д-р Брашайко на це показав міжнародний амбасадорський паспорт, ще чехословацький, який потвердило й акцептувало мадярське міністерство заграничних справ у Будапешті, будучи головою нашої делімітаційної комісії для поладнання наших границь з мадярами.

Гапко з Іжаком крутив носом і прийшли до висновку, що д-ра Брашайка мусять пустити. Зараз призначають до нього одного терориста і він виходить. Я прошу його:

- Пане міністре, ви знаєте, в якому положенні ли-

шасте мене... - Думав, що він, як член нашої влади, знайде спосіб мене врятувати, коли стільки нашого війська подорожі до моста.

Зістались ми з Пастеляком самі. Д-р Гапко з Іжаком вже хоче відходити, я тоді кажу йому, нехай пустить мене до Вичкова, до рідні.

- А ви що за один? - питає мене Гапко по-мадярськи.

- Я... Шандор Ковач... - брешу триклятушому мадярові, зрозуміло, також мадярською мовою, якою володію перфектно.

- А ви яку функцію виконували за "укран"-влади?

- Я... я був звичайнісінький собі писарина... Шандор Ковач...

- То можете собі іти... - каже д-р Гапко.

Я, подякувавши, хапаю наплечник у жмені і ладжусь нашвидко відійти, але в цей мент мене ловить за плече Іжак, гостро дивиться мені у вічі і питає:

- Скажіть, не урядували ви в уряді пропаганди?

Я остовпів. Він собі добре пригадує, але і я пам'ятаю розмову між ним і мною в уряді Президії влади. Було воно так, що мадярська молодь улаштувала забаву в Тячеві, але окружний начальник д-р Герман дозволу не хотів дати, то справу взяв у руки сам єпископ - мадярський діяч. Д-р Герман послав його до уряду пропаганди, але що начальника уряду пропаганди д-ра Комаринського не було вдома, я полагоджував ту справу. Я бачив, що розходиться про звичайну забаву, взяв слово з єпископа, що крім забави там нічого не буде і тоді зателефонував окружному начальникові, що дозвіл може уділити.

При цій нагоді почав я єпископа намовляти (це було якраз перед нашими соймовими виборами), щоб і мадяри кандидували свого заступника до нашого Сойму, але Іжак заявив, що мадярська меншість хоче з нами співпрацювати тільки на полі господарському...

Ось тепер цей сам Іжак стоїть переді мною мов надутий індик і питає: "Не служили ви в уряді пропаганди?..."

- Ні, я там не урядував... я Ковач Шандор...

- Доки в'ясниться ваша справа ми вас інтернуємо, - сказав Іжак і довідавшись, що маю й деякі гроші, сказав, що вечором відведуть мене до готелю "Корона" і там буду під доглядом. Кошти покрию сам.

Незабаром затрубіло авто і до цієї нашої в'язниці привели цілий гурт людей: учительку Шандорівну, референта з міністерства господарства Миколу Ваботу, ре-

дактора "Нового Часу" Новицького і військового поручника, словака, Парчанія. Я хотів на Баботу гукнути "Миколо!", але він положив палець на уста і тим дав мені до зрозуміння, що найкраще буде, коли ми "не знаємось".

Терористи поперш приступили до військового старшини, забрали від нього рушницю, пістолет, шаблю, але він почав гостро протестувати, вимагаючи, щоб віддали йому зброю, бо це його власна. На моє велике здивування, мадяри все те йому повернули назад, ще і з перепрошуванням і Парчаній вийшов.

Бабота виступив з тим, що він приходить до Тячева тому, щоб сповістити братів-мадярів, що надходить сильний відділ чеського війська, щоб мадяри, не дай, Боже, не ставили спротиву, бо відділ сильно узброєний і було б шкода мадярської крові...

Бабота так зручно бреше і при тому робить таку серйозну міну, що мадяри почали йому дякувати і цілу групу пускають на волю. Аж бачу, Пастеляк, на якому сторожі не дуже тримали ока, скругився, замішався між цю свіжу групу, вскочив між цивільних терористів і звідти зник... Слава Богу, хоч бодай цей на волі.

Серед двора, чую, ще розмовляють з групою Баботи. Бабота хоче забрати авто, мовляв воно приватне, а мадяри питаються за числом авта, яке зішкрябане і стерте з таблиці. Нарешті гурт відійшов без авта. Я зістався сам.

Хоч тішуся, що люди вирвалися звідсіля, все ж таки якось моторошно стало, що зістався тільки я один. В голові перебігає думка за думкою. Ніяк не можу зрозуміти, що могло статися з нашими січовиками, що вони здали Тячів, коли ще Хуст наш. Я вояк фронтовий, чи раз робили ми "рікцуги" (відступи), але найважливішим нашим завданням було те, щоб забезпечити дорогу. А тут сталося навпаки - головна дорога в руках ворога і то ворога, якого можна б розбити невеликими силами... Нарікаю на січову команду, нарікаю на Головну Команду і її штаб, лють мене бере, як то не по-військовому поставлений цілий наш відступ...

Якраз отак роздумую, а в цю хвилину бухнули з гармати, - раз, другий раз і третє...

Питаюся мадярів, що це за вистріл?

- А, то стріляє наш любий підполковник Ігнатєв із гармат на січовиків...

Тепер я зрозумів, чому шосе в ворожих руках. Довідаюся, що комендантом тячівського гарнізону чеських гарматчиків є росіянин, емігрант, підполковник Ігнатєв (мадяр вимовляє це ім'я так дивно, що не можна розібрати, але, здається, таки Ігнатєв), який у своїй

озвірілій ненависті до українців цілісенський день з гармат обстрілює українські села. Узброїв малярське населення Тячева і наказав розстрілювати січовиків, що маляри охоче роблять, оповідаючи подробиці з насолодою.

Ще перед хвилиною покладав я надії на еventуальний напад з боку тих січовиків, що відступатимуть із Хусту, а тепер і та надія пропала.

Пригадав я собі покійного майора Пузу, якого перед двадцяти роками полонили маляри і він стягнув з пальця перстень і за нього купили маляри руму, попились і він від п'яних сторожів врятувався втечею... Хочу ризикнути і я...

- Панове, щось у вас тут холодно... пити, розігрітись хочеться... Коли б були ласкаві принести пляшку сильного руму або горілки... то може б і ви по чарці...

Виймаю з кишені сто корон... Сторожів четверо лише, один на одного глипає, стискають плечима, нічого не кажуть, але гроші взяли і стоять. Бачу, що один перед одним не сміє, а пила б сволота, аж слинка їм тече...

Бачу, це не піде, гроші не реклямую, хай він ними подавиться!

Після зміни сторожі підходжу до них із іншого боку:

- Панове, ви ж чули, що пан д-р Гапко сказав, що я можу іти...

Терористи один на одного поглянули, один, високий, той сам, що взяв від мене гроші, заявив, що він справді чув, коли Гапко сказав, що я можу відходити.

- Ну, коли він сказав, то можете собі іти, - відповів один.

Як тільки я це почув, вхопив торбу в руку і виходжу. Ідучи двором, бачу серед двора владне авто, з яким Бабота приїхав. У брамі стоїть якась юрба. Думаю, що мені робити, але вертатися незручно. Лиця незнайомі і я іду просто. Якийсь мужчина перестав мене у самій брамі і гукає на сторожів:

- І цього пана хочете випустити?

Один терорист вибігає із залі, де я був ув'язнений і пояснює, що це якийсь нещасний писарина, Шандор Ковач...

Але цей мужчина кричить до терориста:

- Це вам писарина?! Це вам Шандор Ковач?! Та ж це найбільший бандит у Хусті, права рука Волошина, шеф редактор "Свободи", Гренджа-Донський... він промовець

на зборах... він міністерський надсекретар...він січовик, що стало ходив в уніформі... Одягнувся пан у піжаму... ха-ха-ха...

Двором проходив якийсь комендант терористів, бо всі його здоровили. Я звернувся зразу до нього і кажу йому, що тут якийсь непорозуміння, цей пан, показую на чолов'ягу, що мене задержав, очевидно помилився. Верчу, кручу, як тільки можу, щоб з малярських кліщів отих вирвався. Ані не замітив, що за мною стоїть дама в сивому кожусі, яка з голосним сміхом підтвердила, що той чоловік має правду, бо я такий і такий українець...

Я вже не заперечував, тільки глянув на неї від ніг до голови і тоді пригадав собі, що то за пташка. Це дочка ужгородського мадяронського сенатора Фельдешія. Вишла була заміж за тячівського аптекаря, але вже від років з ним не живе. Останніми часами була дуже частим гостем Січової Гостинниці. Вона нас там так обсервувала, гейби хотіла собі кожного добре зарити в пам'ять. Кажу я тоді директорові поліції:

- Юрку, ця бестія нас шпигує...

- Знаю, навіть все, що тут бачить, записує і пересилає всі важні інформації до Мадярщини... Але що можемо зробити, коли чеські закони дуже ліберальні, вона має наше громадянство і навіть викинути її не можна... - відповів Вілей.

- Так! Я його знаю... це той і той... - повторяла "дама" в сивому кожусі.

- Як так, ну, зажди! - гукнули терористи, вхватали мене і заволочили назад. Перекинули мені цілу торбу і забрали вартісні речі собі.

Приводять й інших арештованих - голову місцевої Української Національної Ради, урядовця міністерства шкільництва Василя Машкаринця, а з ним і директора горжанської школи Петра Тарканія. Обидва молоді люди, енергійні і надзвичайно віддані нашій праці. Петро Тарканій сумний - вдома молоденька жінка і одnorічний синок... В Машкаринця також молода дружина і дрібні діти. Вони сумні, аж прикро дивитись.

- Хлопці, не журіться, якимось воно буде, - підбадьорюю їх. Багато розмовляти не можна, тільки по-малярськи, то волимо мовчати.

Незабаром приводять бідолашу інспектора Маркуша разом із сином. Він проситься, благає, щоб пустили його додому, бо тесть йому конає, а може вже й помер, а вдома тепер нещасна бідна жінка потрібно засмучена і перелякана. З великою бідкою пустили мадяри додому сина, але Маркуша таки не випускають із рук.

Нараз чуємо наказ: впровадити нас до в'язниці. Нас

кількох, а терористів біля тридцяти. Ведуть нас вулицями, а мадярська голота подорозі кричить на все горло:

- Повісити, повісити їх!

Кидають у нас камінням, штовхають, а наша ескорта не дуже старається нас обороняти, навпаки, ще й самі підганяють. Я мав щастя, що одягнув ногоавиці піжами, а то у січових штанах були б мене роздерли на кусні.

Закрутили ми вправо і опинились перед в'язницею окружного суду. Маркуша замкнули на першому поверсі. А тому, що Машкаринця і Тарканія ключник в'язниці Шімоні добре знав, вивів нас на другий поверх до чистішої камери під числом 23. Тут були два залізні ліжка, а на них чисті, нові два солом'яники. Шімоні сказав, що вже дотепер від ранку назбиралось 136 в'язнів.

Шімоні поставився до нас прихильно, але страшний бо-ягуз. Машкаринець і Тарканій ледве його упросили, щоб сповістив жінок та сказав їм про те, де ми находимось.

Незабаром до нашої камери привели дальших двох наших тячівських урядовців: Цара і Осуського. На грудях Осуського мадярська кокарда, завбільшки доброго кулака. З Осуським я випросився на лятрину і зірвав йому з грудей мадярські барви:

- Оце свинство належить до кльозету!

Переді мною він боронився тим, що йому мадяри силою причепили кокарду на вулиці.

Вечором відчинив ключник двері і сповістив, що тячівська Мадярська Національна Рада рішила випустити Цара і Осуського. Стиснули ми їм руки на прощання. Дуже просив я тих хлопців, щоб сповістили мою дружину, та вони відмовились.

- Заліземо десь на стодолу і не покажемося більше, поки не буде якийсь порядок...

Глипнув я на коридор, а перед нашими дверми мадярська сторожа... Ні перед чийми, тільки перед нашими... Це вже не гаразд. Шімоні раніше прибігав щохвилини, сповіщав нас про стан, а тепер зацікавив - ні слова з нього не витягнеш, лише плечима стискає.

Дружина Тарканія і дружина Машкаринця прислали вечерю. Прислали й подушки та перини. Мої товариші недолі погостили й мене. В камері світла не було, то як потемніло, ми роздягнулись і полягали - я з Машкаринцем на одному ліжку, а Петро Тарканій на другому.

Довго не могли ми заснути, залізними дверми на поверхах рипали скрізь дуже часто, а то значило, що в'язнів щохвилини прибуває...

П'ятниця, 17-го березня 1939.

Швидко розбудились ми. Шімоні вже не той, що вчора - суворий, грубий.

Переглянув я свої кишені і знайшов два редакторські бльоки, щось три олівці і золоте перо. Але, на нещастя, маю й такі легітимації, яким не дуже тішусь. До них належить редакторська легітимація, урядові декрети й інші. Разом з моїми товаришами недолі розриваємо ці "корпус делікти" на дрібні шматочки і вкидаємо до "відра", зміст котрого виливаємо до лятрини. Бльоки й олівці ховаю в підшивку свого півкожуха. Тішуся, що маю два бльоки і вже починаю робити нотатки.

Вчора в канцелярії Шімоні забрав від нас тільки кишенькові ножики та бритви, а все інше, разом із грішми, залишив при нас. А тепер нищимо папери, щоб не було проти нас доказів. Петро б'ється кулаками в голову, що не спалив вдома свого архіву. Там прізвища наших членів, довірників.

Ціла в'язниця повна. Хто тільки перейшов чи переїхав Тячевом і мав нещастя належати до народу, що називається українським, того арештують і втягають до тюрми.

Цілий день сидимо, журимось, схиливши голови, годинами не промовимо один до одного. Наскільки можна, стараюсь хлопців потішити. Розпорів підшивку на кожусі і добре заховав бльоки та олівець. Щоднини хочуть нотувати, може колись придасться.

Перед нашими дверима ґардисти. Зачув регіт і кілька слів про те, що зловлених січовиків ґардисти розстріляли... Шімоні, наче німий, мовчить, з нього слова не витягнеш. Тільки чуємо мадярську лайку. Щохвилині когось приводять...

Субота, 18-го березня 1939.

Ця ніч була для нас, а зокрема для мене, страшна. Ще о 23-ій годині заскрипіли залізні двері і перед нами появилися мадярські вояки. Напереді стояв ростом високий мадярський поліційний старшина з трьома розетами на ковнірі, а з ним вояки. Засвітили електричною лампочкою нам в обличчя, щось забурмотіли і пішли далі. З розмови ми зрозуміли, що від ґардистів нас перебирає військо. В'язниця відтепер називається в'язницею мадярського польового суду. Наші двері зачинились і чуємо, що мадяри відчиняють і деякі інші камери, але не всі.

Десь біля півночі відчинилися двері і я побачив ранише згаданого поліційного старшину, ключника Шімоні і

учителя Егрешія.

Егрешія я добре знав. Він був сином попа-мадяра, колишнього мадярського офіцера, але мав чехословацьке горожанство. Примостився до чехів і зате дістав посаду помічного вчителя у Волівщині. В моєму рідному селі, Воловому, жила його сестра - жінка намісника (мадярона) Пайкошія. Мій брат Іван, будучи студентом семінарії, підучував Егрешія ціле літо і допоміг йому скласти іспити і стати вчителем. Коли я в осені 1938 року прибув на політичні збори до Волового, то довідався, що Егрешій сильно агітує в користь Мадярщини. Це я зголосив Ревасві і наша влада його дала арештувати. Егрешій був переконаний, що він був ув'язнений на мій приказ.

Тепер ролі помінялись: я був в'язнем, а Егрешій стояв на порозі мосї камери з лукавою усмішкою на обличчі:

- Ага, ти тут, а я тебе вже два дні шукаю...

Підійшов до мого ліжка, почав розмахувати мені перед носом, врешті стягнув мене з ліжка, витягнув на коридор і приказав стояти мені струнко перед ним, мовляв, перед мадярсько-королівським офіцером. Вимагав від коменданта в'язниці, щоб мене зараз же видав його гардистам, які на мене ждуть і мають мене розстріляти. Злостився, що не прибув на дві години раніше, доки ще військо не перебрало в'язниці; тоді міг би був мене забрати і зробити мені кінець, не просячи ні від кого дозволу. Налягав на коменданта, щоб мене зараз таки видав. Та той йому сказав прийти завтра...

Пів години стояв я на коридорі голий-босий. Не міг стояти струнко, то Егрешій копав мені ноги черевиком і зранив мене до крові.

Тої ночі ніхто з нас очі не зажмури́в. Я цілий тремтів, не так з переляку, як від холоду, стоячи на цементі босо в одній сорочці.

Зрання прибув до нас якийсь молодий поручник, симпатична, інтелігентна людина. Завів розмову з нами. Оповів, що маємо велике щастя, що вчора вечір мадярське військо прибуло до Тячева на годину раніше, як того сподівались. Російський комендант тячівського гарнізону мав намір вчора вночі у тячівській в'язниці постріляти всіх політичних в'язнів (той сам Ігнатєв, що передучора з гармат стріляв на січовиків).

Що не зробив москаль - зробили і роблять мадяри. Якраз тоді, як я розмовляв з поручником на коридорі, один вояк оповідав другому, що кілька годин тому на мості гонведи розстріляли 15-ох січовиків, яких видали їм румуни, а трупи поскидали в Тису... Ніяк не йде мені в голову, як то можливо, щоб румуни, які з мадя-

рами були дотепер на ножах, видавали наших людей на певну смерть.

Вечором прийшов комендант з одним вояком і цивільним у контушах і вивели мене з цієї келії до іншої, під числом 16, на тому самому поверсі. В шістнадцятці сидів посол Союму Карпатської України Михайло Марущак з Бичкова. Йому наказано вибратися звідти. Ми стрінулися на порозі: він з келії, а я до келії.

Розглядаюся: в келії бруд, страшна нечистота. Стіни брудні, місцями покровавлені, місцями вириті, позаписувані, а навіть сліди роздавлених блощиць. А сморід такий, що не можна витримати. Під стіною приковане ліжко, на ньому солом'яник такий брудний, що гидко подивитись, до того твердий, наче камінь. Більш нічого нема - ні накривала, ні плаhti... Читаю написи - саме нарікання, плач. Є такі, що тут сиділи і по вісім місяців. Один свіжий напис на вікні б'є у вічі: "Тут сидів Михайло Марущак, староста Бичкова, якого замордували мадяри... Прошу вас, сповістіть про це рідню у Бичкові..." Бідолаха Марущак, пригтовляється на найгірше. Може і били його, бо виглядав, як знятий із хреста. Куди його відвели - не знаю.

Не встиг я ще добре розглянутись, як у заржавілих дверях знову закрутився ключ і знову тут Егрешій із сотником, комендантом в'язниці. Зірвав з мене Егрешій кожух і знов я в одній сорочці. Вивів мене босого на цемент у коридор, поставив струнко і знову вимагав, щоб мене команда в'язниці видала гардистам, - вони, мовляв, найкраще знають, хто який злочинець та що треба з ним зробити.

Сотник вже почав вагатися, чи видати мене чи ні. Та Егрешій зробив одну тактичну помилку: представив мене як старого мадярського злочинця, що на Мадярщині поповнив якісь страшні злочини і втік відтак перед карою до Чехословаччини. В цьому крихітки правди не було.

- Коли це так, - сказав сотник, - то треба перевірити, що за злочини він поповнив у Мадярщині, а до того часу я його не видам. - Надиктував навіть якусь телеграму до Будапешту, щоб розслідили мою справу. Сотник заспокоював Егрешія тим, що коли не він мене розстріляє, то засудить мене на страчення польовий суд. Тячівська Мадярська Народна Рада якраз тепер засідає і вирішить, кого видати на розстріл...

Тепер я бачу, що зі мною зле...

На холодному коридорі вже вчора перехолодився, а тепер, стоячи знову на цементі більше як годину, чую, що піт мене обливає - раз мені дуже холодно, а раз гарячо... Маю гарячку.

Неділя, 19-го березня 1939.

Ой, сумна неділя, сумна... Цілу ніч перекидався з місця на місце, покривала не маю, тільки короткий півкожух. Мучать мене страшні сни, на очі приходять страшні картини, я в одній хвилині потію, а в другій мене холодом б'є. Просив лікаря, та вони кажуть, що це не санаторій, нехай здихаю...

Мої двері замкнені на три ключі, а перед дверми окремих сторож з насадженим багнетом, бо я... спеціальний в'язень, як казав сотник.

Цілісеньку ніч у келії горіло світло і я не можу спати. Коли я спитався, чому не згасять світла, то відповіли, що світять для того, щоб бачили, як я власноручно повішусь на вікно... "...Шнури від черевиків маєш, повішся!..." Хто його знає, чи не хотять вони те зробити самі...

Понеділок, 20-го березня 1939.

П'ята днина минає, а мадяри не дали нічогісько їсти політичним в'язням. Просто заявили, що Мадярська Народна Рада не має грошей на те, щоб годувати "січак-банду"...

Я в страшній гарячці. Воякові дав 50 корон, щоб привів мені лікаря, коли не військового, то цивільного... Гроші взяв ще зрання, але лікаря нема... Питався іншого вояка, що нового, бо вночі крізь відчинене тюремне віконце чув здалека стрілянину навіть із кулемета. Цей вояк хвалився, що вночі над Тисою розстріляли 62-ох січовиків...

В голові мені крутиться. Голоду вже не чую, але слабій, особливо мучить мене ця німеч... Тільки воду п'ю без перестанку.

Щоночі чути вистріли, гейби з пивниці...

Вівторок, 21-го березня 1939.

Прошу, благаю, щоб повідомили жінку в Хусті - а вони регочуться... Сьогодні був тут якийсь інтелігентніший старший пан, здається, це був якийсь детектив, або слідчий. Просив його, щоб заслав мені якогось адвоката, а він мені пояснив, що перед військовим судом адвокат не боронить... Я вповні ізольований, ніхто на світі не хоче мені допомогти...

Хоч я хворий, потягли мене на перший поверх до канцелярії на вислух. Канцелярія тісна, в ній повно всі-

лякої узброєної голоти. Ті вийшли, а вступив один старшина і два цивілі. Почали писати протокол. Слідчий сказав, що до сьогодні багато "січ-банди" розстріляли без суду і без вислуху, але з мене хочуть списати протокол. Він твердить, що я є членом найвищої січової команди і за цілий збройний виступ хочуть взяти мене на відповідальність тому, що другі "найбільші злочинці" повтікали, з них остався тільки ти..."

Завжди гордий був я на назву "січовик" і на свою улюблену уніформу. Так хочеться мені гукнути в очі цим катом, що хоч не належав я до головної команди, але я є січовиком... Але, головою стіни не розіб'єш... Мушу братися на хитрощі і все заперечувати, зрікатись дорогої мені назви, немов Петро Христа. Хай мені дорога "Мати-Січ" простить! Я не заперечував би, але ці кати, ці дикі монголи січовиків не узнають за воюючих, тільки за якусь банду і не признають їм права полонених. Раз він січовик - то його стріляй, наче горобця! Отже через те і я з тактичних причин приневолений заперечити те, що зарилось мені до глибини душі.

- Я січовиком ніколи не був! - сказав я, значчи, що протилежне твердження - це готова смерть.

- Говори правду, не забудь, що стоїш перед військовим судом!

- Якраз через те, - кажу. - Не є я правником, але знаю, за що мене судить польовий суд. Я з вами не воював, зброї я жадної не мав, на полі бою ви мене зі зброєю в руках не зловили, на підставі того отже нема за що мене карати. Польовий суд мусить мати докази в руках, а тих ви не маєте.

- Ми тобі доставимо свідків, що ти ходив в уніформі січовиків, - твердив старшина, - а це на доказ вистачить.

Я пропав! Дивно, що в найбільшій смертельній небезпеці людина найбільше спокійна, роздумує холодно. В цю мить і мені блиска думка-брехня, що мільйони варта.

[...]

На моє заперечення закликав один з них цілу зграю детективів, що чекали на коридорі.

- Я міг би цього бандита розстріляти без слова, але хоче більшої церемонії - нехай буде, - сказав старшина, а потім гукнув на детективів:

- Добре придивіться на нього і знайдіть докази, що він січовик...

Зі всіх сторін мене відфотографували. Сказав ще мені, щоб я був приготований на завтра, коли засяде

польовий суд ... "Завтра вечеряєш із святим Петром."

Я вернувся до келії. Світ точиться зі мною. Докази вони знайдуть, скільки хоч, і мені кінець. Шкода було відхрещуватись від дорогої, святої нашої "Січі". Аж соромно мені, лице мені паленіє. Завжди почував я себе героєм у душі, а тепер завів...

В десятій годині принесли якусь водяну юшку. Це вперш за п'ять днів... Я ублагав вояка, дав йому гроші і він приніс мені з близької ресторації обід. Обід вже був на столі, коли я вернувся з канцелярії. Та хоч був виголоднілий як вовк, тепер мені не до обіду. Вз'яв ложку кілька разів в уста, але їсти не можу. Що ж? Завтра засяде польовий суд, мене засудять на смерть, це певне.

Боюся смерти? Ні, не боюсь, тільки чую в собі ще крихту письменницької іскри. Ще мав на думці написати кілька романів, тощо. Хотів би ще увіковічнити для майбутніх поколінь оту нашу епопею, боротьбу на життя і смерть малого відламку великого народу, відділеного від материка високим гребенем гір... Хіба ж це не героїзм хоробрих синів Карпатської України, оці подвиги, що відбулись на моїх очах? Горстка січовиків проти озброєної армії!

Часом приходить думка, чи не було шкода жертв безвиглядної боротьби? Чи не осудить нас за те історія? Але ні, сто раз ні! Тепер світ побачив, що сини Карпатської України добровільно не приймають ярма, вони збройно запротестували проти здавлення їх святої волі. Кров січовиків надармо не потекла! Народ оспівуватиме їх героїські вчинки віками, це додаватиме духа. Новітні пани не можуть трубити у світ, що "вірні рутени" привітали їх хлібом і сіллю, ні, вони вітали їх кулеметами!

Оці всі подвиги хотів би я зберегти, описати нашу Одисею, як очевидець, як учасник і якраз через те жалко помирати... Правда, шкода мені й молодой жінки, шкода мені дочки... але дочку вже виховав, цього року матурус, а жінці... що судилось...

Відчинили двері і ведуть мене коридором на лятрину. В келії ч. 18 сидить інж. Кульчицький. Побачив його, як замітав. Захотілось гукнути на нього, але він положив пальці на уста, щоб ми не прозрадилися, що знаємо один одного. З цими катами інакше не йде. Людина мусить бути сто раз хитріша самого чорта.

В Хусті ще з відділу пропаганди знав я багато німецьких журналістів і особисто був знайомий з одною дуже впливовою особою заграничного заступництва. Берусь на хитрощі: пишу листа одному з них. "Лібер Фройнд! - Милий приятелю, я знаходжуся у в'язниці польового суду в Тячеві, помагай, друже, - гілф мір, Ка-

мерад!"

Що цим листом осягну? Нічого! Я переконаний, що його переловлять. Але тоді побачать, які в мене знайомства. А дістанеться він якимось чудом у руки адресата - то вірю, що вони мені допоможуть. Бодай ці кати не будуть знущатись, знаючи, що про мене й інші знають.

Зрання мав гарячку, чую, що я хворий. Але усвідомлення ще гіршого зла - що я завтра в цей час можу бути вже покійником, - відсуває мою неміч на останню точку. Ходжу по келії, втираючи піт з чола рукавом. Лист до німця завив я в другий папірець, на який по-мадярськи написав: "Доручіть, будь ласка, цей папірець там і там..." Все те завив банкнотом 50-коронівки і сховав під варену бараболю в мисці, яку не доїв.

Ця ніч була найстрашніша в моєму житті. На скам'яній соломі перекидався з одного боку на другий. Не міг заснути, а коли вже після півночі почав дримати, то у високій гарячці мучили мене страшні картини. До того одностаїні кроки гонведа перед дверима келії ріжуться мені до печінок, неначе молотом б'ють до мого мозку. Такої довгої ночі не пам'ятаю від свого дитинства. Ціле моє тіло одної хвилини немов горить у вогні, а потім неначе льодом покритось. До того мучать мене якісь привиди. Вірю, що в такому стані можна збожеволіти... З пивниці чути якісь тупі вистріли. Чи це причувається мені лише в гарячці?

Середа, 22-го березня 1939.

Збудився на вереск і рев і зойк з першого поверху. Прислухаюсь і чую, що мадяри між собою говорять, що галицьких українців видадуть полякам... Тепер стягають їх із келій і ставлять на коридорі. Б'ють їх у такий спосіб, що чути на другий поверх.

Довідаюсь також, що в сусідній келії сидить якийсь наш священик з жінкою-учителькою. Але помічник ключника Шімонія, його швагер пан Цап, який показався звірюкою, не хоче прозradити, що це за родина... Цап питає мене з лукавою усмішкою: де хочу висіти - на телеграфічному стовпі, чи на смереці?

Звечора був збентежений, здається і сльоза потекла - соромно признатись. А тепер я спокійний. Може бути, що до мого спокою спричинились і ранні побої галичан... Адже ті всі знають, що ідуть на смерть...

Підношусь думками понад людей у сфери високих ідей і радо помру, як того комусь потрібно.. Ох, чому жме-

не куля не скосила в боях, чом я не поляг як й інші мої товариші, там, де гули гармати, де торохкотіли наші кулемети... Навіщо попався я в руки варварам, людям проклятим, щоб знущались наді мною, реготались мені в вічі...

Засудять на смерть, стратять - нехай! Я смерти не боюсь, боюсь тільки мук, знущання і посміху катів. А також боюся того, що мене повісять. Не смерти боюсь, тільки боюся шибениці, щоб не згинуть, як злочинець нікчемний. Я вояк фронтовий, у світовій війні воював у першій лінії, дивився чимало в порожні вічі смерті. Хочу померти як вояк, від кулі, а не від мотуза. На екзекуції буде моїм останнім словом, щоб я помер як воїн.

Маю при собі 1,200 корон. Шкода цих грошей - заберуть собі гонведи...

До келії увійшов Шімоні. Прошу, благаю його, щоб взяв від мене ці гроші і доручив родині, яка живе в злиднях... Але Шімоні ані чути не хоче про те.

Десь читав, чи хтось мені говорив, що після присуду польового суду виконання присуду має відбутися на протязі двох годин... Тільки дві години буду мати... Треба написати бодай кілька рядків родині. Напишу я свій тестамент.

Засуджений має право на священика. Проситиму його, щоб передав жінці гроші, тестамент і цей бльокнот, де позанотовував події і написав кілька віршів.

Тестамент мій звучить ось так:

ТЕСТАМЕНТ, написаний дня 21-го березня 1939 року в Тячеві, у військовій в'язниці, перед засіданням наді мною польового (наглого) суду мадярської армії. (Після деяких вказівок жінці та дочці господарського характеру, які читача не будуть цікавити, продовжаю так:)

До мого брата Івана, якого я виховав і допоміг йому вибитися в люди, маю велике прохання: Братуку, заопікуйся мою родиною, хоч тепер, напочатку. Допоможи Зірці закінчити хоч гімназію. Коли мадяри унеможливають, то в Модржанах, або в Галичині... Марусі допоможи пережити хоч ці перші найтяжчі місяці, доки якусь чесну працю собі не знайде, або не вийде заміж за порядного чоловіка. Я тобі ніколи не забуду і буду спокійно в нашій, кров'ю орошеній землі лежати... Ворогові не корись! Нас, членів великого народу вічно гнобити не будуть. Не дають тобі працю твого фаху - не понижуйся, наплюй на їх посаду, берись до торгівлі, до господарства, будь самостійною людиною, або покинь тих дикунів і їдь кудинебудь між своїх людей... Здорови братів і сестру. Олексі помагай вибитися в люди...

До тебе моє останнє слово, дорога моя донечко, люба Зірко! Найдорожча дитино моя! Не плач за своїм батьком, а носи голову гордо, високо. Твій тато не злодій, не грабіжник, але пострадав за велику, святу ідею, за визволення нашого народу. Ти ж розумна дівчина, гімназію докінчуєш, добре знаєш, за що твій тато боровся ціле своє життя - а частинно вже і ви, молодші, між ними і ти. В Хусті кулі літали, а ти з іншими доглядала ранених і годувала голодних наших оборонців. Честь тобі, Аліско, а з тобою всім іншим. Я ціле своє життя присвятив нашому народові, нераз покритив і вас - свою сім'ю, але вірив, що ви всі перейняті тією святою ідеєю, що й я. Почавши від маленької дитини, я старався зацепити в тобі любов до свого народу, а велику ненависть до наших ворогів... Де тільки яка вартісна українська книжка була, я старався, щоб ти познайомилася з її змістом. Решту завершила українська гімназія. Ти вже знаєш про Україну, знаєш ті наші милозвучні пісні, що вічно житимуть. Добре знаєш, за що вмирили наші батьки, за що боролось преславне Запоріжжя і за що боролась наша молодь. Тому ти зрозумієш, за що згинув і твій батько... Зірочко моя, люба, єдина! Десь перед кількома роками подарував я тобі переплетену мою авторську книжку, а до неї вписав тільки чотири рядки:

Хочби і чорною була
Твого життя сторінка,
Ніколи, доню, не забудь,
Що ти є УКРАЇНКА!

Врий собі ці рядки в пам'ять і ніколи їх не забудь. Хай твоє серце кипить ненавистю до тих гнобителів нашого народу, що брудною ногою вступили на нашу святу землю і чоботом здавили нашу вимріяну волю.

Доню моя найдорожча, докажи, що маєш у собі хоч крихітку того почуття, що твій батько. Докажи, що ти можеш мати геройську душу мужчини, що потрапиш своїми силами боротись і ненавидіти окупантів такою ненавистю, якою їх ненавиділи замучені юнаки і ненавидимо їх ми, ними катовані...

[...]

За татом не плач, а будь горда. Хустська гора, де лежать лицарі, хай перед тобою буде святою. І я хотів би там спочивати, між товаришами-січовиками. Колись Україна збере ті святі кості до одної могили. Це буде пам'ятка великого і трагічного Березня Карпатської України.

Прощай, дорога доню, цілую тебе в твоє прекрасне, розумне чоло. Прощай!...

До тебе моє останнє слово, люба Жіночко, Марусенько, голубочко сизокрила! Я був з тобою щасливий, шко-

да, що так коротко. Але не плач, будь розумна, бачиш і я спокійний, руки мені не тремтять. Піднявся я понад думання людей, аж до сфери ідей і бачу, як гарно, як солодко помирати за Велику Мету, за Ідею, яка нас провадила ціле життя.

Заспокійся, Дорога Моя, добрі люди тобі допоможуть... Допоможе тобі й Іван, та ж роками я йому помагав. Наші приятелі тебе не опустять. На мою і твою трагедію дивиться цілий наш народ... Бути геросм треба мати відвагу, а я досить відважний. Ще до вчора був я страшно збентежений - сьогодні я спокійний, бо знаю, за що помираю... Не плач, Марусенько! Вийди заміж за доброго чоловіка, бо ти ще молоденька... Деякі мої речі, що були мені дорогі, заховай, так само сховай рукописи, щоб не затратились. Багато там розпочатих і незакінчених речей, те все спали...

Будь гідною дружиною поета-борця. Думай про те, що я поляг як й інші друзі. Січову мою фотографію заховай, хай зістанеться тобі й іншим на спомин. Це єдина світлина, яка мені припала до серця через цю рідну уніформу, від якої вчора перед катами відгрібався, а сьогодні лице паленіє... Лібретто "Як сади зацвітуть" є в Євгена Шерегія. Рукопис "Історія хустського замку" є в редакційному бюрку, принеси додому. Покиньте Хуст і їдьте до Волового. Жийте дві з Аліскою в згоді, як досі.

Прощай, моя дорога Марусенько! Не соромся мого імени, бо вірю, що мій народ мене так скоро не забуде. Будь горда, що мала чоловіка, якого замордували кати за те, що боронив цю землю, яка від тисячу років була і є українською. Нашу смерть помстять як не ця генерація, то прийдешні покоління. Цілую тебе, Моя Дорогенька, в останній раз, твій Василь, що і в сирій землі буде тебе кохати. Прощай!...

Четвер, 23-го березня 1939.

Вийняtkово ця ніч була спокійна. Вчора довго писав, журился, прощався з цим світом, бо сьогодні стоїти перед воєнно-польовим судом і вірю, що я страчений.

Цілісенський день чекаю, коли прийдуть за мною детективи. Замість них приходять юрба офіцерів, видивляється на мене, мов на полонену звірину в клітці і відходить. Як видно, я тут якоюсь спеціальністю. В інших камерах стиснули і по п'ятдесят людей, а я тут сам. Перед моїми дверима військова варта. Чому їм так цікаво на мене подивитися? Можливо, що пишуть про мене газети, або якась сенсація... Сторож цілий день

В уніформі "Карпатської Січі"

відчиняє двері мосі клітки, офіцери видивляються і без слова відходять. Навіть писати не можу.

Я здивований, мене цілий день до канцелярії не кличуть. Що це має значити?

П'ятниця, 24-го березня 1939.

Ця ніч була страшна. Точно о півночі почались верески і крики. Привели селян і били їх на коридорі. Я ще все в гарячці, але хоч і хворий, добре розпізнаю, що сон, а що дійсність. Ці крики - не сон, а дійсність...

Руки трясуться, в голові шумить, але закінчив один вірш вчорашній, а один написав сьогодні. Але й писати не дуже можна, бо щохвилини приходить офіцерня. Поняття не маю, що могло статись? Дивно мені, що мене взагалі не кличуть до канцелярії на вислук. Що з судом?

Сьогодні був тут знову детектив. Просив я знову лікаря, а він тільки забурмотів, "здихай!" і сердито відійшов. Хоч звучить це іронічно, але сьогодні не був він такий грубий і в'їдливий, тільки сердитий.

Безмежно радію - жінка довідалась, що я тут. Принесла покривало, харчі... Я її не бачив, але впізнав її почерк. Слава Богу, що знає, де я є.

Чи від великої втіхи, чи само від себе, але над вечір почуваю себе краще.

Субота, 25-го березня 1939.

Спокійно спав до першої години після півночі. Тоді відчинилися двері і увійшли два мадярські, по зуби узброєні жандарми. Обидва мали в руках довгі бичі - ті страшні висохлі бичі, від яких кров порскає по стінах за кожним ударом.

Чую, що я зблід і облив мене раз гарячий, а потім холодний піт.

Жандарми приказали мені одягнутися... Прощай, життя! - думаю собі.

Позвільна почав я одягатись, глипаючи одним оком на жандармський бич. Почав я роздумувати: будуть бити... Але чого ж тоді мені одягатись? Я в піжамі, можуть тут мене збити, або відвести до канцелярії...

Час короткий, але в моїй голові блискавкою проходять думки. Одна думка мені каже, що військовий суд

мене засудив на смерть і тепер виконують розсудок... Але як? Без мене? Я там повинен був бути також... Але навіщо тоді бичі?... Навіщо збити а потім застрілити? Хіба ж одного вони тут застрілили без вислуху, без суду, - а я маю бути виїмком?

Я спокійний. Помирати - так помирати. Кулі не боюсь. Але як глипну на ті нещасні бичі і подумаю на муки - то серце дужче вдаряє.

Я вже був готовий, півкожух мав на собі і посягнув за наплечником. В цій хвилині прийшов один мадярський вояк, щось шепнув на вухо старшому і вони, залишивши мене, відійшли. Я до самого ранку ока не зажмуривав.

Цілісенський день думаю над тим, що це мало означати?

Цікаво, що надвечір прислали мені лікаря. [...] Крім перехолодження ще й якась "червінка" напала нас усіх - цілий день бігаємо на "відро" і буквально тече з нас кров... Та замість лікаря частують нас гарними епітетами "здихай!"

Неділя, 26-го березня 1939.

Не розумію, що робиться. Мої двері вже не замикають на три замки, тільки на один. Вже й сторожі під дверима немає.

Поняття не маю, що робиться зовні. Чую тільки далі верески, зойки; в кожній камері людей як оселедців, нема де лягти, нема де сісти, нема чим дихнути - а я тут сам... Був би радий, коли б дали сюди хоч одну людину, можна б хоч словом перекинутись.

Одягнувся. Ходжу по камері. Іду у виходок, несу своє "відерце", щоб там вилити. Сьогодні вперше не супроводжає мене вояк із настромленим штиком, як то робилось повних десять днів до нині.

У виходку - яка втіха! Побачив маестра Михалеви-ча, творця тих чудових плякатів, які ми бачили по стінах нашої столиці. Радості нема кінця. Багато часу не маємо, мижучи "посуду" ту брудну. Михалевич сказав мені потішаючу вістку, що мій приятель і колега, письменник Улас Самчук з легітимацією заграничного журналіста вирвався з мадярських рук (сидів у Тячеві кілька днів, про що я й не знав), є тепер у Відні і зможу білізувати заграничні чинники, щоб рятувати, що тільки можна. Довідаюся також, що один поверх нижче сидить Федір Ревай. Його брат, міністер Юліян Ревай, вже певно знає про кількох нас, про яких встиг Улас довідатися...

Більше як правдоподібно, що загранична інтервенція вже тут, інакше суду наді мною були б не перервали. Я бачу крім того й інші зміни, от хочби те, що принесли мені сьогодні брудну деку,* а то майже два тижні спав без накривала.

Вістки, які я почув, додали мені якоїсь самопевності. Я був завжди оптимістом, а тепер я в душі далеко літаю, на волі, підкотивши рукави в праці за народ, за Україну. Вірю, що ще поживем, попрацюєм!

Повернувся до камери, ходжу і посвистую. "Чортового батька уб'єте ви мене! Навпаки, я вас битиму... битиму вас пером, а перо гостріше від меча! Опишу все ваше свинство, оці катівні, оці наші муки, хай знає світ, які ви варвари!" Бо й справді вони заслуговують, щоб були зметені з мапи Європи.

Глянув якось у запорошений кут. З павутиння тоне-сецькою ниткою спускався великий павук просто мені на плече. Стократ я вже сказав, що в забобони не вірю і вірити не буду. Але якось машинально посяг за павуком і скрикнув: "Павуче мій, приносиш мені щастя! Я буду жити, щоб закінчив працю, яку взяв собі до голови і яку закінчити мушу!"

Що? Може нас випустять? Є нагода, приходять Великодні свята. Окупанти своє осягли, можуть нас пустити... Почуваю, що в мені ще сили, енергії аж забагато!

В моїй голові родяться нові пляни, нова праця. Та не тут серед цих варварів, але зараницею. Тут не зістану, хочби мене озолотили...

Під вечір мої надії розплились, неначе холодною водою обіллляли мене поза ковнір... Знову приводять селян... На коридорі поводяться з ними надзвичайно брутально.

Ще не встиг опам'ятатися з одної потішаючої вістки - а тут друга радість: на коридорі почув голос своєї дочки Зірки.

За хвилину слідчий увів мою жінку й дочку до мене. Можете собі уявити те привітання! "Васильку!", а другий голос: "Таточку!"

Але слідчий став між нас і заявив, що можемо розмовляти тільки по-мадярськи...

- Моя жінка не вмєє по-мадярськи ані слова, - кажу.

- Тоді стійте і десять хвилин дивіться собі в вічі - сказав старий слідчий, що між тими катами був ще досить людяний.

Зірка й Маруся були щасливі, зі сльозами в очах

* Коц - нім.

стояли біля мене. Від Зірки, а також і від Марусі (що говорила шепотом) довідався я, що цими днями була в београдському радіо (а також і в Букарешті) вістка, що мене розстріляли... Жінка з дочкою вже два дні ходять по канцеляріях та по командах, щоб довідатися ближче. Їм твердять, що я живу, а вони не вірять. "Хоч бодай одяг його віддайте нам і покажіть його могилу..." - ридала рідня в якогось полковника і він дозволив, щоб мене побачили. Сьогодні знову цілісенський день вичікували, мов сироти, в передпокоях, їх лаяли, сварилися з ними, аж нарешті, сполудні, з писемним дозволом полковника допустили їх до мене в товаристві слідчого.

Зірка, молоде дівча, аж усміхнулася, що в мене така борода... Заріс, бачите!...

Прощання було досить сентиментальне, хоч старався їх заспокоїти.

Відійшли, бо суворо, з годинником у руці, вимірений час - 10 хвилин - швидко пройшов. Принесли мені багато провіянту, білизни, чисте простирано, подушку і покривало. Принесли й пляшку вина, але вояки заборонили, забрали і не повернули. Їйбогу, добре мати сім'ю, а то без неї людина як собака...

Сьогодні багатий день на події мого тюремного життя. Перший веселіший день в цьому трагічному часі. Нові надії, нові пляни.

Але під вечір моя бадьорість розплилася... Знову привели селян і то, після гуку, досить багато. Чую також, що між ними голосно ридає якась жінка.

Нараз відчиняються двері і до моєї камери уводять молодого нашого поета Миколу Рішка.

- Микольцю, колего, друже мій, і ти тут? - питаюсь я його.

Рішко сказав, що привели сюди до сорока селян. Що його привели, тому не дивується. Йому закинули, що він виправляв селян до Хусту на фронт... Але ось з ним разом ув'язнили і його молоду дружину (побрались вони десь перед двома місяцями). Вкинули її до одної з камер - вона там боїться і тяжко ридає.

Микола підійшов до дверей, гукає на дружину, заспокоює її - і сам почав плакати.

Високий, білявий, молодий офіцер, який втаскав його до мене, вернувся до нашої камери і поведився надзвичайно брутально. Почав я його просити, що йдеться тут про молоде подружжя, щоб не лишали жінку саму, але щоб дали її сюди, до чоловіка, а мене хай дадуть хоч до котрої іншої камери. Але офіцер напав на мене і, прикрашуючи свої слова мадярською вуличною термінологією, сказав, що "це не санаторія... це не Венеція

для залюблених, а тюрма... зрозумів?!"

Хоч як не тішився я з недолі Рішка і його молодой дружини, все ж таки був радий, що довідаюся від нього про зовнішній світ і перекинемося хоч кількома словами.

Микола мені оповів, що драгівські селяни верталися з фронту і рушниці заховали: одні в землю, другі за козел під стріху. Але якийсь чорт доніс, до села прибули десятки терористів і на жах побили селян, перекатувавши майже всіх. Змасакровані відтак видавали один одного, прозраджуючи всі тайни. А вислід - ось повен коридор...

Оповів ще, що мадяри наступали на Карпатську Україну не тільки з долини, але й від Ясіня, то значить, що поляки перепустили їх через свою територію. Про Росуху сказав, що його якийсь піп задержав, але група січовиків його визволила.

Багато він мені оповідає не міг, бо й сам нічого не знав, сидючи в Драгові, відірваний від світу.

Харчів я мав, частував і його, але йому було не до вечері.

За якусь півгодину нагло відчиняються двері. На коридорі стоїть сотник, комендант в'язниці, і страшно лає ключника - як смів увести до мосї келії нового арештанта.

- Ти не знаєш, що сюди нікого не можна впустити?...

Миколу Рішка зараз же забрали; де його посадили - не знаю. Жіночий плач ще довго було чути.

З гір ще чути вистріли гармат. Як видно, наші пішли в партизанку...

Понеділок, 27-го березня 1939.

У виходку побачив журналіста Мухина, а згодом д-ра Галагана, голову української світової організації.

Комендантом сторожі на коридорі є один грубий десятник. В термосі я мав чай і його почастував. Поскаржився я йому, що вчорашній комендант, один низький десятник, взяв від мене гроші на чорну каву і... ні кави, ні грошей... Цей грубий десятник виглядає добрячим. Хоч і маляр (десь від Ніредьгази, греко-католик), але слов'янська душа. Зразу видно, що змадяризований русин. Сам друкар, а як дізнався, що я редактор, став прихильнішим.

"Політикуємо" з ним. Довідаюся, що десь перед трьома днями приїхав польський старшина, з мадярами зі-

брали всіх галичан десятками, поздирали з них і те, що ще мали на собі, з пов'язаними руками, в сніговиці проти вітру в одній сорочці і босо автами відвезли їх на польську границю...

- Оповідали ті, що ескортували їх, - продовжав десятник, - що всі повмирали страшною смертю, серед нечуваних мук...

На запит, що то були за муки, - він тільки рукою махнув, не хотів говорити.

Добрядчий десятник дав мені принести флягу міцної чорної кави з ресторану, бо ця "червінка", чи який чорт, мене домучить. Знаю, що на шунок і проти бігунки кава помагає.

Біля десятої години Рішко послав до мене арештанта, що вислужував при розділенні юшки, щоб я дав йому трохи харчів. Я сам мало міг їсти, то післав йому три четвертини всіх моїх запасів ковбаси. (Цікаво, що цей арештант сидів тут за крадіж і він був майже вільний. А ми, нещасні "політичні" в'язні були в багато гіршій ситуації, як злодії і розбійники).

В сусідній кімнаті (17-ці) ще все сиділа пара - греко-католицький священник з жінкою. Хто вони - не знаю, але харчів, певно, не мають. Передав і їм трохи.

Вівторок, 28-го березня 1939.

Дивний мій організм - одного дня почуваюсь зле, а на другий день я здоровий, як дуб. Але апетиту не маю, а це зле. Сьогодні здається мені, що моє тіло з заліза, виздоровів я і без їх ліків. Здоров'я я все мав сталеве, аби тільки його не втратити в оцих льохах!

Микола Рішко допросився і з жінкою разом дали їх до одної келії... Переказує мені, що не мають ні сотика і голодні... Трохи білого хліба мав і то їм переслав.

Тут і Маркуш, бідолаха, з сином. Поволі тут буде ціла наша "літературна братія".

Якомусь Тимкові принесли 1/4 кг крайної шинки. Тимка вже тут нема, а власник, що її послав і чекав під в'язницею, просив передати мені... Хто його знає, що то за Тимко, але шинка надзвичайно мені смакувала.... Спасибі, добра душечко!

Їсти не дають, тільки саму смердючу юшку, часом і несолену, хоч під нашими ногами, в землі, соли завдовжки на 120 кілометрів. Селянам дозволено приносити

харчі (це вигідно для державної, а може й іншої...каси). Селянки приносять, але страшний хаос з іменами та прізвищами. Вояки не вміють нашого письма читати, а коли хтось і напише латинкою (по-чеськи), то мадяри читають після своєї транскрипції...

Пізно ввечері довідаюся, що Миколу з жінкою та 26 драгівськими односельчанами відвезли з Хусту. Законаних поприр'язували до вантажного авта.

Прощай, Микольцю, товаришу пера!

Середа, 29-го березня 1939.

Трохи писав, а потім ходжу по камері від одного кута до другого. Змірив її вже тисячу разів дотепер.

Перед дверима почув голос інж. Василя Мурашка. Він заглянув до мого "контрольного очка" і скрикнув:

- Василь!

Я з радістю відізвався. Заріс, бідолаха, і він, борода вже напів срібляста...

Кілька днів дозволено мені вносити страву, що жінка замовила. Правда, половину розкрала воячня (помаранчі, яблуко, тістечка зрідка коли дістались, а навіть вкрали від мене один термос із чаєм), але хоч дещо лишилось. З обідом часто ділюся з моїми співв'язнями. Нарешті довідався, як називається священик, що сидить із жінкою у сусідній камері. Це о. Сакач, брат мого доброго знайомого лікаря д-ра Сакача. Брати Сакачі - це селянські сини, дуже свідомі і працьовиті.

Сьогодні не принесли мені обіду. Заборонено... Кажуть, що жінка хотіла перепачкувати до мене листа і тепер, за кару, не дістану обіду.

Та хай ним подавляться!

Четвер, 30-го березня 1939.

Докучає мені голод. Сполудні вже його не відчуваю тільки бере верх наді мною якась слабкість... Ох, поливочки,* хочби трішки підоставки, бо води боюся пити. Кажуть, що червінку подіставали ми майже всі від цієї проклятої води. Ще маю трохи чорної кави, але п'ю з неї хіба ж по півнаперстника. "Державний" харч такий неможливий, що не можу до уст узяти. Дають раз на день якусь порожню кминкову поливку, що смердить на

* Зупа, росіл

два метри. Їдунки поржавілі, немиті, на них повно наліпленого бруду, їх за в'язнями не вмивають, але передають від одного до другого. На нашому поверсі на 90 людей тільки 17 їдунок... ложок взагалі нема... Можете собі уявити?

П'ятниця, 31-го березня 1939.

Вже третій день нічого не їв. Добре, що сполудні приїхала Маруся з Хусту і принесла дещо харчів. Та це все дуже жирне, а мій шлунок "випіснів", боюся їсти. Я досить ослаб.

Цікаво, що є з моїм судом? Чи може ще все шукають за "корпус делікті"?

Субота, 1-го квітня 1939.

Сьогодні стався надзвичайно цікавий випадок.

Завели мене до канцелярії, де на головному місці сидів малярський підполковник, обвішаний багатьма відзначеннями. Грубий, віком біля 55 років. Біля нього сотник і один поручник та кілька жандармів. На коридорі воячня і детективи.

"Наглий суд", - подумав я собі, але не бачу хреста як перед тим. Крім того, у полковника на ковчирі чорні виложки, отже лікар. Знову інша думка блисла: може маляри змінили виложки і може це відзнаки прокуратора або судді.

Списали з мене короткий протокол - як я називаюся, хто я є, чим я був і так далі, все малярською мовою.

Підполковник відтак положив перед мене чистий папір і перо і наказав писати те, що він буде диктувати.

А він диктував так:

"Я той і той, народжений там і тоді, був тим і тим, за української влади займав такі і такі посади, від дня 16-го березня 1939 находжуся у слідчій в'язниці польового суду малярсько-королівської армії, оцим святочно проголошую, що я живу, наді мною ніхто не знущався і я є вповні здоровий..."

Оце "наді мною ніхто не знущався і я є вповні здоровий" я вилишив і став.

- Що я живу, то бачите, пане підполковнику, але мене збиткували, я є хворий... цілий час благаю лікаря, але мені не хотіли дати...

Підполковник почервонів як рак, почав на мене кричати і зараз перейшов на "ти". Дотепер говорив до мене через "ви".

- Проклята січ-банда, розтрубіла по цілому світу, що ми тебе розчетвертували, а він собі живе ще й не напише, що я наказую! Пиши, що я кажу, а то я тебе застрілю, як собаку... Га, Україну будував колишній малярський вояк, га? Ух!... І через отакого зрадника малярської держави я мушу здалеку приїжджати, а він тепер мені у вічі сміється?...

Він виглядав грізний, кожної хвилини міг тріснути зі злости. Про те, що він мене застрілить - я не боявся. Я вже побачив, що мене (а може зі мною ще й інших) захоронила тільки загранична інтервенція, отже більші чинники, чим якісь малярські старшини садистичних нахилів.

Неділя, 2-го квітня 1939.

Щодня роблю нотатки, може й непотрібно, але якби не записував, то і те забув би, який день сьогодні. А дні ці однаково сірі, сумні.

Спершу дивувався, навіщо стільки значків по стінах, точок, паличок, рисок. Тепер зрозумів - це дні! Тут все одно, чи день, чи тиждень, і тиждень такий самий довгий, як місяць.

Я вже здоровий, кава помогла. Апетит у мене як у вовка, харчів маю, спасибі Марусі.

Довідався, що тут сидять окружний начальник Калинюк, Сас, Юрчук та інші знайомі. Тут нас багато.

Понеділок, 3-го квітня 1939.

Сьогодні були ми на вислухах. Послухайте, що то був за вислук: Озброєні жандарми з штиками взяли нас шістьох і перед тюрмою поставили в ряд по двох. Напереді був інспектор Маркуш із сином, за ними з правої сторони начальник Калинюк, з лівого боку я, за нами справа Федір Ревай, зліва Тарканій.

Старший жандарм сказав іншим, щоб мали на увазі, що це група людей "тяжкої ваги" - тобто найтяжчі "злочинці".

На вулиці жандарми демонстративно наладували перед нами свої рушниці і заявили, що котрий з нас посміє не то що тікати, але навіть виступити з ряду, той буде зараз застрілений.

Дехто з нас дрижить, трясеться, думає, що нас ведуть на розстріл. Я верчу головою на знак, що ні. Я переконаний після передучорашнього випадку з підполковником, що нас не стратять. Врешті, живих на розстріл вели в ночі. Поглядаємо один на одного: виглядаємо жажливо. Федір схуд, шкіра шок звисає, обличчя немов пом'ята ганчірка. Всі бліді, як віск.

Нас ведуть вулицями, народу повно, приглядаються на нас і жахаються. Маркуш тут народився і тут зріс, двадцять чи й більше років тут учителював. Калинюк був тут окружним начальником. Кожна дитина їх тут знає. Тарканій теж тут розгортав свою діяльність. Це є також один із способів душевного катування. Через те і водять нас вулицями, де найбільший рух, аж до далекої команди жандармерії.

Недалеко від брами стояла якась наша селянка, а біля неї малий, 4-5-річний хлопчина, який несміливо запитав матері по-українськи:

- Мамо, чи й ці так кричатимуть, як інші...?-(Значить, тут катують страшно, про що говорили між собою і гонведи котрогось дня на коридорі).

Нас вивели гейби на перший поверх. Одного взяли на вислух, чотирьох поставили кожного в окремий кут лицем до стіни, п'ятого під стіну. Довгими годинами ми там стояли мовчки, переставляючи вагу тіла з одної ноги на другу.

До вечора був ще один вислуханий (Маркуші), а чотирьох нас тою самою дорогою приведено назад до в'язниці.

Повернувшись, я з огірченням сконстатував, що з келії вкрали від мене деякі дрібніші речі.

Вівторок, 4-го квітня 1939.

Перед полуднем те саме, що і вчора, тільки вже розділили нас на дві групи. До полудня вислухали Калинюка.

Обіду сьогодні не дістав. Хоч жінка заплатила наперед, сьогодні не прислали (або може хтось його зїв).

Мій вислух тривав від 13-ої до 21-ої години. Нічого не заперечую, бо життя письменника і журналіста - це відкрита карта. Почавши від 1918 року мусів їм вичислити кожний рік, що робив, що писав, назва творів, їх зміст, їх тенденція, моя політична і журналістична діяльність. Сміло беру на себе всю відповідальність за ту роль, в якій я брав участь напротязі двадцятирічної боротьби за права свого народу.

Цікаво, що списаний довбезний і ними надиктований протокол не дали мені підписати.

Середа, 5-го квітня 1939.

Доходять вісті, що тячівського січового коменданта Миколишина румуни так побили, що оглух...

Мушу згадати ще про пана Чопея. Він колишній нотарський писар, що за фальшування паспортів у Чехословаччині був засуджений на півроку. Тепер, щоб прислужитися мадярам, видає українців. Отакими креатурами оточилися ці нові пани. Цей Чопей, разом з Лемаком, страшно збиткується над ув'язненими українцями.

Ще 31-го минулого місяця забрали від кількох нас гроші (у кого ще вони були, бо від інших забрали ще перед тим, як їх сюди привели). Сьогодні цей пан приніс малярські пенге та розділює їх 1:7. Навіть мене, який добре вмів арифметику, ошакрував, давши мені на 18 пенге менше, як було написано і яку суму я йому підтвердив.

Часом довідуємося про цікаві речі (за якими прагнемо) в нашому "салоні" (виходку). Буває часом, що на ці, 3-5-хвилинові гутірки доплатимо: доглядачі гонять нас рушницями до камер... (З камер можна виходити тільки раз денно - випорожнити "відерце").

Довідуся, що тут сидять і наш диригент Андрій Буркацький, Турок, Коперльос, Гасинець та Банк. Здебільша учителі. Також тут з Тячева якийсь Розпопа. Він твердить, що арештували його на донос, що, мовляв, з хати здер малярський стяг...

П'ятниця, 7-го квітня 1939.

Якісь голоси на коридорі потішають нас, що прийде амнестія. Я в те не вірю, вона як прийде, то хіба ж 20-го серпня з нагоди малярського національного свята. Але ці найрадше нас вистріляли б.

Інж. Ліневича кудись відвели, починаю за нього боятися...

Часто має службу на коридорі один старший десятник (чотар). Має звичай ходити по камерах збирати на це та на те гроші, але ані грошей, ані товару. Вже раз від мене поніс гроші. Сьогодні знову прийшов спитати, чи я щось потребую. В мене не було дрібних грошей, то дав йому двадцять пенге з тим, щоб приніс мені пляшку чорної кави. Думаю, купить за один-два кави, половину

залишить собі, але бодай третину зверне.

Служба змінена вже чотири години, але його нема, навіть пляшку мою поніс...

Кажете, пожалітись? Ні, голубчики, в мене здоров'я дороще... Цих панів ви не знаєте!

Субота, 8-го квітня 1939.

У старого слідчого я виблагав, щоб нам дозволив відчинити вікна, бо виглядаємо як трупи. Четвертий тиждень ми не були на повітрі, це ж жах один! Через ці вікна ми трішки бачимо світу, бачимо гори, що ще покриті білим снігом... бачимо загороди...

Відчинені вікна - це велика благодать. Ми відкрили, що через відчинені вікна ми можемо переключатись. Це використовуємо вповні, через ґрати говоримо, сповіщаємо найновіші вісті, довідуємося, де хто сидить. Навіть наші жінки від двору з одної загороди можуть з нами розмовляти і приносять новості. Від моєї дружини довідуюся, що 15 хвилин після того, як мадяри ввійшли до Хусту, мене терористи шукали, перевели в хаті трус і забрали мій мотоцикл.

З обідом стало ділюся, бо не можу дивитись, як дехто терпить голод. Але сьогодні не принесли і я від учора нічогосько не їв. А потребував би трохи підсилитись, бо досить вичерпаний.

Великдень, 9-го квітня 1939.

До самої півночі робив нотатки і трохи писав. Точно опівночі з близької української церкви залунало могутнє "Христос воскрес!" Як це кількатор людей у нашій в'язниці почули, почали і собі підтягати. Гонведи зразу почали гримати у двері, навіть і набили кількох, але не могли нічого вдіяти, бо кількатор голосів сплилося в одно могутнє "Христос воскрес!"

Волі таки ми не діждались, але греко-католицьких священиків випустили (православних ні). Випустили також і Калинюка. Як це він викрутився - не знаю, адже він переводив наші вибори.

Із свяченим жінка приїхала аж біля полудня. Від п'ятниці напостився досить.

Світлий вівторок, 11-го квітня 1939.

Багато диких вісток кружляє, які суперечать собі і тому їй не записую. Одно певне, що шаліє такий страшний терор, якого не можна порівняти.

Маруся принесла сумну вістку, що випустять з нас хіба ж кількох, а "головних винуватців" відведуть до середини Мадярщини "багна сушити".

Сьогодні поперш дозволено нам вийти на подвір'я, бо ще не мали порядного списка. Це характеризує їх порядки. Перечитали список, що був. На чолі листи все Федір Ревай, потім я, далі Маркуш, відтак Тарканій та інші. Коли я запитався детектива, чому завжди читають прізвища в цьому порядку, то він відповів, що "і серед злочинців мусить бути ранг..."

Виявилось, що добра п'ятина людей взагалі не є записана. Чотири тижні сидять тут без того, щоб про них "начальство" знало. Їх могли розстріляти, так як робили з іншими за ці криваві тижні, не залишивши ніякого протоколу, чи бодай дрібної записки.

Є тут молодий тайний детектив, який був наче зубатий вовк до всіх нас. І мене страшно тероризував у перших днях, обіцяючи таких благ, як куля та мотуз... Але від зустрічі з полковником він до мене змінився - поняття не маю, з яких причин.

Я підійшов до нього і попросив, хай дозволить залишитися нам трохи довше на повітрі. Він погодився. Чорна зграя детективів подалася до канцелярії, з нами залишилися тільки вояки. Ми тоді, проходжуючися в коло, прискакували один до одного і довідувалися про те, що робиться довкола нас. Федір оповів, що його арештував той сам Егрешій, зв'язав руки, прив'язав до самоходу і, тримаючи йому револьвер на чолі, годинами знущався... Від ув'язнених, що сиділи на першому поверсі, я довідався про ті розстріли, про ті страшні злочини, які були поповнені в льохах і на подвір'ї цієї тюрми. Селян вже тут не було, тільки сама інтелігенція. Селян на команді жандармерії в страшний спосіб збили і пустили додому. Випустили також і священиків. Нас могло тут тепер бути біля двох з половиною сотні... Говорю з багатьма знайомими. Оповідать страшні речі, просто вірити не хочеться. Можна б заповнити цілі томи про ті злочини та варварства, які робилися і ще все робляться. В Тячеві пекло, а деінде ще гірше... Є тут молодий хлопчина з Хусту. Він оповідає, що в Хусті розстріляно і в Тисі потоплено сотні людей... Інший твердить, що і тут, у Тячеві, одному буковинцеві вирізали тризуб у живому тілі...Цього хлопця збили від п'ят до голови.

В голові мені крутиться. Просто не знаю, як і де

це все записувати. Покищо тільки нотую самі дати, бо ще все потрібно перевірити, розпитати й інших. Навіть паперу стільки не маю, щоб усе те описати, що люди говорять.

Середа, 12-го квітня 1939.

Під в'язницею, від загороди, стоїть греко-католицький піп Силадій, десь із Драгівщини. Запізнався з ним на весіллю Миколи Рішка. Тепер у нього на грудях велика малярська кокарда... Говорить тільки по-малярськи.

Питаюся його, що з Рішком і Росохою? Він відповідає, що не знає і не хоче знати жадних українців. Я на те йому кажу, що ще перед двома місяцями забавлявся з українцями і навіть випив на "побратимство"... Він сердито відійшов.

Завтра минає чотири тижні, як я тут... Вже помалу привик. Людина дивне створіння - і до шибениці звикне.

18-го/19-го квітня 1939. Вагон.

Тільки тиждень минув від того часу, що я занотував останню записку, а як багато дечого сталося! Страшний тиждень - про нього я до смерті не забуду. І не маю до чого писати, на жаль, бо в страшній Кривій щасливо вдалось мені передати два бльокноти жінці. У вагоні нема в мене паперу. Маю старий паспорт, з нього вивираю картки і туди записую. У товаровому вагоні темно, ледве бачу записувати. Сороквосьмеро людей стиснено мов оселедців... Супроти цього в Тячеві був рай...

Спробую відтворити, що пригодилося за цей кривавий тиждень:

Дня 15-го квітня 1939, в суботу, наказано нам усім вибиратися з камер із речами. Нас зібрали на коридорі першого поверху. Ми думали, що виголошена амнестія і нас пускають додому, але на наше превелике диво, жандарми принесли ланцюги і нас "за рангом" поставлено в два ряди та в чвірках пов'язано. Перша чвірка була наша: Федір Ревай, потім я, за нами інспектор Маркуш і тячівський голова Української Національної Ради учитель Тарканій. За ним Машкаринець і інші, "по величині злочину...", як нам заявив сам слідчий.

В руках детектива я побачив акти, з яких випала на долівку побільшена моя фотографія в січовій уніформі.

Хустський фотограф Серенчі постарався, щоб мали проти мене достатній доказ...

Пов'язано нас так, що Ревай подав ліву руку, я подав праву, положив на руку Ревая, жандарм сильно зв'язав ланцюгом; відтак на наші руки положив руку Маркуш, далі Тарканій і нас чотирьох зв'язано настільки, що нам руки посиніли, ще й колодкою замкнено. І так зв'язали усіх по чотирьох, аж пов'язали 72-ох нас. Так мали перевезти нас до Кривої. На задні групи вже не вистало ланцюгів, то пов'язано їх мотузами. Коли ми всі були сковані, то нас розбито на дві групи по 36 і ще раз довгим грубим мотузом пов'язано чвірки у дві великі групи. Тепер наказано рушати в долину.

Вже сам цей наш похід вузенькими сходами належав до тортур. Тривало півгодини, доки ми з великим трудом могли зійти сковані, разом з речами на плечах, або в одній руці. Сходи були занадто вузенькі, треба було з них просто силоміць вириватись.

Відтак посадили нас на два вантажні авта. Я попав до першого вантажника. Дістались ми на нього так само тяжко, як і зі сходів.

Як ми вже були на авті, вискочило туди також шість ескортних жандармів і наказано нам сісти. І стоячи було це авто для нашої групи замале, а коли ми сіли, то були стиснені так, як оселедці в коробці. Я сів так нещасливо, що на одній моїй нозі опинився Маркуш, а на другій сидів Ревай. Авто рушило і мені ноги поперш почали терпнути, опісля в'янути. Я надзвичайно эле себе почував. Пробував витягнути ноги з-під товаришів недолі і вони старались, але настільки були ми стиснені, що витягнути з-під них ноги було неможливо. Жандарм побачив, що ми рухаємось, не сидимо спокійно і хотів до нас стрілити. Я по-мадярськи почав його благати, щоб дозволив витягнути ноги з-під інших, але він обернув кріс і чуть-чуть не розбив нам голови...

Це була найстрашніша подорож у моєму житті. На моїх ногах сидять два мужчини поважної ваги, мене піт обливає, я просто вмліваю. В Буштині авто їхало повільніше, я почав знову благати старшого вахмайстра Алмашія, щоб дозволив увільнити мені ноги і ліпше сісти, але він зі словами "здихай, псе" мало не пробив мене багнетом... В цих страшних муках я вперше бажав собі смерти.

Авто закрутило в лівий бік до Криви і опинилося на подвір'ї колишньої касарні-лічниці. Я своїх ніг не чув, вони вповні задеревіли і мене з авта товариші ледве зняли.

Знушання в Кривій

Крива - це приселок на кілька кілометрів від Хусту. За Чехословаччини тут були побудовані касарні для війська, а за нашої влади туди евакувала частина бергівської лічниці.

Тепер Крива була перемінена на концентраційний табір. Подвір'я мадяри обгородили густим колючим дротом, довкруги стояла густа військова варта.

Нас запровадили до залі. Долівка з дошок, на стіні - екран, зразу було видно, що це колишня кінова зала. Через кілька хвилин до нашої тячівської групи 72-ох долучили ще 32-ох людей, яких подібним способом припровадили з рахівської в'язниці. Був тут заступник голови УНО Улинець, Іван Клемпуш, комісар Андрійканич і багато інших.

Жандармська ескорта передала нас другим вартовим жандармам, що їх комендантом був, як я пізніше довідався, вахмайстер Кіраль, найпідліша звірюка, яку я пізнав і про яку можна хіба ж читати в сензаційних романах взагалі.

Цей Кіраль поперш наказав зложити всі кишенькові ножики, які нам у Тячеві перед виїздом звернули. Зложило нас 36-ох. Коли він перелічив ножі і перечислив нас, то ножів було 37, значить, на один більше. Без жадного роздратування він почав копати ногами і бити палицями кожного, чия тільки фізіономія йому не сподобалася. Знову нас перечислено - нас 36, а ножів на нещастя 37! Тоді почав кожний забирати свій ніж і тримати в руці. На столі осталася тільки одна бляшка, що служила на чищення нігтів, яка виглядала на ніжик без ручки.

- А цей ніж чий? - запитав кат.

Зголосився якийсь свіжо приведений нещасник.

- Це не ніж, а бляшка на чищення нігтів, - сказав він, але це йому не допомогло. Жандарм вхопив із кута не палицю а кий і дочиста поламав на хребті власника проклятої бляшки. Цього не було досить катові, він ще кілька разів розбігся і чоботом копнув нещасника в живіт, стараючись потрапити між самі ноги...

Відтак наказали нам сісти, але так, щоб ряди були наче за лінією, нашпановані вздовж і впоперек. Ми мусіли сидіти з витягненими шиями, з підложеними під себе ногами "по-турецьки". Повернутись до сусіда, або розмовляти було суворо заборонено. Хто нагнувся взад чи вперед і порушив лінію, до того жандарми підійшли і вдаряли рушницями, в ліпшому випадку в груди як не просто в зуби, або копнули чоботом у бороду. Навіть ті, що сиділи під стіною, не сміли припертись до стіни, а хто так вчинив, того виводили з ряду і катували

палицями.

Мучили нас цілу ніч (із суботи на неділю) і тільки десь під сам ранок наказали лягти - склонитись один на одного, наче снопи. Ми, буквально кажучи, спали один на одному ту годинку чи дві, бо вже в п'ятій годині збудилися на страшний крик: прийшла зміна варти, один грубий вахмайстер збиткував палицею підряд кожного. Ці нові вартові почали все спочатку.

Знову сиділи ми "струнко". Ті, що йшли до виходку, мусіли в окремому ряді клячати пів години, опісля по два брались за руки і щосили бігли до лятрини, не оглядаючись.

Сиділи з нами два каліки: спараліжований на ногу інж. Петро Холодний, що вчителював у Брустурах і інж. Паниця, з ампутованою ногою, що також учителював у Тячівщині. Вони ходили кожний з палицею, але від них палиці забрали. Тому, що вони не могли прямо сидіти, їх викликали на кару, але вони без палиць не могли встати. Їх бито рушницями, опісля поставлено їх окремо під стіну.

Коли прийшли нові вартові, ці зняли страшний крик, чому ті два сидять окремо. Підійшли до них, щоб нагнати між інших, але тому, що вони не могли піднятись, їх знову бито, того дня вже четвертий чи п'ятий раз.

Десь біля полудня загостив до нас Йосип Величко, родом з Хусту, одягнений у штанах чеського жандарма, з вівчаркою при боці. Як показалося пізніше, він був одним із найбрутальніших сторожів. Впізнав Федора Ревая і мене, смішкувався і глулумився з нас, обіцяючи о-бом нам кулю та шибеницю...

Мадярський вояк полоненому вибиває око

Нещасна була наша доля отак витягнуто сидіти, бо ноги в'янули, плечі і шия боліла. Але сто разів гірше було іти до виходку, який був від барака на яких сто метрів. Хоч ми всі старалися придержуватись гострих наказів: бігли, взявшись попарі за руки, не оглядалися, але подорозі на кожному кроці стояли вартові вояки з рушницями не на плечах, але в руках, пригтованими на те, щоб прикладом або багнетом ударити.

Били нас куди попало: в голову, в плечі, в ребра, без найменшої причини. Біля лятрини була також варта. В'язень міг ще й не розпочати свою природну потребу, а вже вояки гнали його назад. Нещасні полонені з незапнятими штанами в руках бігли назад до барака. Зразу було видно, що вартові поставлені просто на те, щоб подорозі полонених бити.

При такому бігу до кльозету вдарив вояк галичанина Миколу Прокопова багнетом в лице так, що вибив йому око... Лікаря не допускали і воно йому за цей тиждень стекло...

Не тільки в нашій залі, але і в інших кімнатах масакрували людей ще гірше. З нас багатьох потовкли в попередніх в'язницях і ми виглядали, як тіні. Між іншими побили тут тяжко чотара інж. Волянського та учителя Масицю. Першого так, що носили його на руках, а другому на голові поламали кілька палиць.

Збитки, крадіжі

В Кривій ми сиділи майже тиждень (від 15-го до 19-го) і нас так вимучило отаке незвичке сидіння і побої, що ми всі виглядали наче мерці: бліді як віск, очі запалі, що жалко було на нас подивитися. Тиждень сидіти "по-турецьки" вважаю за найбільшу кару. Руки в'януть, плечі болять, а стегна цілі в синяках, чорні наче вугіль, немов потовчені. У поросі, в бруді, немиті, нероздягнені, виголоднілі, зарослі, до того ще збитковані - це такі тяжкі муки тілесні і тортури душевні, які мало хто собі може уявити.

Тут били кожного. Десятки полонених побито так тяжко, що їх переносили з місця на місце, бо ходити самі не могли, а на станцію їх відвезли вантажними автами та вкинули до вагонів.

У вівторок нас постригли, бо завелись воші. Скупали нас, чому ми дуже втішились. Цілий наш одяг дезинфікували. Я дотепер був чистий, в Тячеві мав чисту білизну і тому свій півкожух дав до наплечника. Дорогі кожухи інших в'язнів в машині понищено, бо розумні мадьяри і шкіру туди вкинули, хоч можна було дезинфікувати інакше.

Гроші від нас взяли до канцелярії; бльочки, годинники, деякі документи тримаю в руці і під час купелю, щоб не покрали. Гроші і понищений одяг відтак звернули, але скоро всі наші речі позакрадали. Від інж. Кульчицького вкрали дорогий годинник "Омега", від мене золоте перо, рушник, хустини. Навіть мої високі черевики "канадійки" хотів гонвед взяти, тільки в останній хвилині я побачив і просто вирвав йому з рук. Нема людини, яку б не обікрали.

Нас вивели на перший поверх (до іншого будинку). Тут почалося все наново. І "сидіння" те знамените, від якого стегна посиніли, і нові побої.

"Пропав" з кишені наплечника мій календарчик і я добре не орієнтуюсь, який сьогодні день. Здається,

четвер. Вчора з великою бідю дозволено нашим родинам з нами розпрощатися. Відні жінки три дні стояли під колючим дротом, доки сльозами і благанням не ви-молили останню зустріч з нами.

Нас викликали і вивели на двір. Біля мене стояв один вояк і заявив, що розмовляти можна тільки по-мадлярськи. Маруся не вмів тієї проклятої мови то мовчала й плакала... Хіба шепнула там по слову.

Мені вояк дозволив передати жінці надвишку грошей, яких я не потребував (80 пенге). Зручно між банкнотами передав я жінці і два невеличкі бльочки з важними нотатками з тюрми. Тішуся, що вдалося мені це зробити.

Відтак на великій площі зібрали біля 300 нас і під незвичайно сильною ескортою випроводили на рокосівську станцію.

В Ніредьгазі на станції ми чекали досить довго, вигадаючи з загратованих вікон. Мадярня іронічно питалася: "Чи і це люди?" Ми дійсно на людей не виглядали - пожовклі, зблідлі, виснажені, спухлі, з сисяками від побоїв. До того в понищеному одязі були ми справді в жалюгідному стані. Одна група мадярчуків на нижньому кінці станції голосно демонструвала і скандовано вимагала, щоб нас розстріляли кулеметами.

19-го квітня 1939.

Вчора звечора привели нас на фільварок графа Дежефія до Варюлапоша - 18 км від Ніредьгази. Це колишній графський жеребчинець, де ми знайшли з попередніх транспортів біля 900 людей. З нами разом буде до 1200 людей. Всі українці, тільки кілька чехів та словаків. З ними поведуться людяніше і зараз відсилають додому.

Цілий наш транспорт - точно 289 людей - завели до колишнього сипанця.* Знайшли ми тут біля 40 інших людей, між ними побачив я і приятеля Василя Гримота, голову берегівської "Просвіти".

Говорять, що відношення таборової влади досить гуманне. Це нас, після нещасної Криви, трохи заспокоїло. Вояки продають табаку а навіть хліба.

На цементовій долівці солома стара, перетерта, порошана, її замало, тільки для сміття. Для людей з хворими легенями - це просто смерть... А тут соломи досить - ось недалеко стоги.

Лежимо в чотирьох рядах паралельно. Мій сусід з

* Шпихлір; місце, де зсипають і переховують збіжжя.

лівого боку Федір Ревай зі своїм братом Іваном, директором середньої школи, що вже був тут раніш. В другому ряді напроти дир. Гриць Дубик і лікар д-р Ключко та інші. Євген Шерегій та Мірявець трохи далше. Тут також волівський окружний начальник д-р Яцько. Довідаюся страшну річ: У Воловому замордовано д-ра Завальницького та д-ра Фігуру... Павло Варга з Шаркаді оповідає злочини, яким немає пари...

Тут є і люди з хустської в'язниці, які оповідають про знущання, яке прийшлося пережити їм самим.

Диригента, відомого нашого композитора і культурного працівника, Євгена Шерегія тяжко побили тільки за те, що має малярське ім'я. Коли вже був збитий, то сам слідчий ще дав йому кілька стусанів у супроводі таких слів: "Це за те, що своє прізвище пишеш іпсилюном як малярський шляхтич, і помімо того гарного малярського прізвища ти посмів бути украном і січаком." (Євген Шерегій взагалі не був в жадній січовій організації. В очах окупантів всі були "січаки").

Професора д-ра Гупаловського, надзвичайно сильного і здорового чоловіка, збили так, що плював кров'ю і виглядав наче смерть, ледве його впізнали. З людини вигляду атлета була лиш тінь.

Знущались також і над стареньким, 75-річним директором Балицьким, адвокатом д-ром М. Станьком й іншими.

Та не тільки це. Масу людей замучено на смерть і розстріляно... Згадують імена знайомих, яких вже нема на світі...

20-го квітня 1939.

До табору приїхала ціла зграя детективів, а це біда! Прибули також жандарми, що мають крім зброї ще й палиці в руках і страшні бичі, яких політичні в'язні бояться гірше вогню. Політичні в'язні добре знають цих місцевих малярів-бандитів, що пошилися в "детективи". Їх взяли за "перекладачів", але це властиво автомати на биття. Всі вони є садистами, що в різних в'язницях та в Кривій купалися в українській крові. Це були Міклош Марко, гробар із Хусту; Йосип Вайнравх, столяр а перед тим кельнер у хустському ресторані "Рояль"; Йосиф Величко, син старости, колишній чеський жандарм; Дюла Блаєр, бляхар із Хусту; Йовжі Ожват, столярський помічник; Калман Артов, бляхар; Мігаль Гісович, коваль; Гатрак, колишній ексекUTOR із Сваляви; Мясар Кастнер із Колочави і брати Дунки з Хусту.

Паперу не маю, жебраю від людей по кускові... Але й нотувати не можна, бо поміж рядами, в яких лежимо -

вибачте - як свині, проходжуються гонведи з багнетами на рушницях і з грубими палицями і як тільки хто ворухнеться, то б'ють, куди попало.

Вчора нашим курцям продавали папіроси при 800 % та 1000 % зиску, а сьогодні ті самі вояки роблять ревізії і в кого знайдуть якийсь недокурок, того жажливо б'ють... Обернутись, або заговорити з сусідом є гостро заборонено...

За ці нотатки ризкую головою. Мадярські терористи вміють читати й по-українськи. Через те, щоб не перечитали, я придумав азбуку шифрами. Склав я її в більшості з назов чисел п'яťох чи шістьох мов. Читається справа вліво. Ось чотири рядки вірша:

815-11 11515 11683 83386
83845 1111 737211845
81511811 7148 72 82411 711
83311 113311845 83311

(Биття, тяжкі побої, муки
приймаєте, мої брати...
Не люди це, але гадюки,
Кати, проклятії кати.)

Тільки одна людина вміє відчитати крім мене - Євген Шерегій. Один з нас либонь зістане живим, щоб колись вийшли на світ ці бестіянські злочини.

І почалось... Ох, це страшне пекло тут!

На першому поверсі почались "вислухи". Такий страшний крик і рев катованих, що чути на кілометри. Селяни з околичних піль збігаються, як на чудо... В сипанці триста нас, в інших бараках до дев'ятсот, і це в душі переживаємо всі... Тишина така, мов у гробі... На лицах ув'язнених страхіття прибило свою страшну печать. Це тяжко описати - це треба бачити.

Віля полудня з "допитів" вносять людей на ношах, інших ведуть попід руки, мов з хреста знятих.

В жажливий спосіб покатовано інспектора школи Василя Стрижака. Лежить мов неживий. Його тіло на спині - чорне як вуголь. Руки й ноги напухлі... Другий жажливо скатований це Сидоряк, український вояк у чехословацькій уніформі, родом з Бичкова. З розпавшої чеської армії він просто зголосився до січовиків. Його полонили з кількома словаками і так він врятувався на місці від кулі. Словаків учора пустили додому, а бідолаху Сидоряка потовкли до каліцтва... Його спина - це куски м'яса, що звисають з-під потрісканої шкіри...

Мочимо хустинки в воді, Стрижакові даємо сбклади на

руки, ноги та на спину. Хочемо те саме робити й Сидорякові, але мій сусід, лікар д-р Ключко (зять Івана Франка), забороняє:

- Хто чув давати обклади на відкриті рани...

Дасмо йому на спину якесь чисте рядно. Перепускаю йому свій покривець. Стогне, бідний, плаче...блідий, як мертвець...

Не обійшовся без знущань і православний монах о.Микола Мадар. На ньому порвали рясу на сто кусків, а щоб осмішити - постригли йому бороду і довге волосся. Спина і руки спухлі.

А в катівні на першому поверсі б'ють далі. Крик такий, що полонені вуха затикають. Нервово слабші попадають у розпуку. Кожний з нас очікує, коли прийде черга на нього... Нагорі стало крик, лайки, гук, гримання, аж стіни дрижать.

Опісля один за одним поверталися нещасні полонені, котрий як міг: один летів доли сходами, інший ліз на чотирьох назад на своє місце.

Крім вищезгаданих трьох наших людей, які були першими жертвами мадярського садизму і які тепер лежали на соломі мов неживі, мали до полудня дальших побитих а то: Дмитра Маснюка з Буштина, Неболу з Тересянщини, Олексу Добоша з В. Апші, Миколу та Івана Рушаків і Петра Маханця десь із Тячівщини.

Принесли юшку. З місця не сміємо встати, їдунки подають нам до рук.

Вівторок, 25-го квітня 1939.

Не до записування було мені за ці пекольні чотири дні. Побили й мене. Ще й сьогодні - п'ятого дня - не можу взяти олівця в руку.

Пробую зрекапітулювати, що сталося від четверга до вівторка.

20-го квітня, в четвер, від полудня:

Приходить генерал...

Поміж нашими вартовими вояками загуло: "Приходить генерал..." Нараз ми бачимо, що вояки поховали палиці, зникли гумові пендрики. Значить: бити не можна!

Надворі зробився якийсь галас, вояки подалися до дверей, можна було ліпше оглянутись. Я піднісся і впівголос висловив думку:

- Панове-товариші, подивіться, палиці зразу зникли до нас має прибути висока візита... Може бути, що

вищі круги і не знають, що нас оця голота катує... Як прийде генерал, ми мусимо послати делегацію і просити його, щоб заборонив биття.

Товаришів недолі я переконував і налягав, щоб таку делегацію, скажім, з п'яťох членів, вислати, але ціла зала була так стероризована і перестрашена, що на мій кількакратний заклик з трьох сот людей ніхто не зголошувався.

Тоді почав я намовляти Федора Ревая, щоб ішли ми удвох, але Ревай не хотів, боявся наслідків. Якось прикро стало мені, що ніхто не хоче принести таку жертву для всіх, щоб запротестувати проти звірств якраз перед цими штабовими відповідальними старшинами. Вони повинні знати, що в таборі робиться, щоб потім не мили руки, що вони того не знали... Я рішив піти на все. Уб'ють - нехай убивають! Це вони цілком сміло можуть зробити, коли вимордували сотні інших моїх товаришів. Як помирати - то згину з тою думкою, що робив корисне діло для всіх. Правда, блисла мені думка, що мене вже раз загранична інтервенція захоронила від певної смерти, за мене знає трохи більше світу, як цей Варюлапош і може ці варвари все ж таки не посміють прикласти на мене руки... Але знаючи цих варварів, зовсім не робив собі рожевих ілюзій. Був приготовлений і на те найгірше.

Комісія старшин увійшла до нашого сипанця. Напереді сухорлявий старий старшина. Золотого нашійника йому не видно, тільки пурпурові краї ковніра і малинові лямпаси показують, що це високий штабовий офіцер. За ним підполковник з Ніредьгази, один сухорлявий майор, один капітан (пізніше пізнав його і довідався, що це військовий прокуратор на ім'я, здається, Репаї), один ростом низький поручник, потім присадкуватий грубий поручник д-р Жіндель (комендант нашого табору, в цивілю адвокат з околиці Ніредьгази), за ним два лікарі, відтак ціла згряя цивільної наволочі - детективів, що стояли як чорне гайвороння.

Комендант табору представляв нас найгіршими словами, що ми є та "січ-банда", що на дев'яťдесят дев'ять відсотків зі зброєю в руках воювала проти гонведів... Генерал на нас дивився, як гордий пан дивиться на пониженого раба або худобу, - звисока.

Раптом я піднявся з місця, звернувся до комісії і по-мадярськи кажу так:

- Ваша Ексцеленціє, прошу дозволити мені сказати кілька слів.

Всі на мене видивились, генерал ліпше настроїв мочокль і я продовжав:

- Пане генерале, тут сидить сама інтелігенція, учи-

телі, професори, урядовці, священники й інші... Ваша Ексцеленціє, при допитах ми будемо говорити чисту правду, не маємо що скривати, але дуже вас просимо, щоб ви заборонили ті страшні побої, які тут провадяться. Пане генерале, тільки сьогодні побили з нас десятку людей до каліцтва, прошу ласкаво переконатися - люди лежать безпритомні, напівмертві, а це ж батьки родин. Пане генерале, за наші політичні провини судить нас, там маєте незалежний мадярсько-королівський суд, а коли і того вам мало, то там маєте кулемети, просимо нас постріляти, але не катуйте нас під смерть...

Генерал видивлявся на мене з затислими зубами і прижмуреним оком, а та друга згряя то блідла то червоніла.

Генерал запитав мене, хто я такий, я на те відповів - я той і той, відомий письменник і журналіст (хоч тепер не буду скромний, думаю собі).

- Журналіст? - запитав голосно генерал і я з притиском відповів:

- Так, журналіст!

Генерал звернувся до лікарів, ті підійшли до побитого учителя Стрижака, що без пам'яті лежав на соломі, піднесли йому сорочку на хребті і показалася ціла спина, збита на чорний вугіль... Відтак підійшли до Сидоряка, той також лежав безпритомним, піднесли закривавлену сорочку на спині і вони побачили криваве м'ясо, потріскану шкіру, звідки шнурками текла кров і страшні синяки. Лікарі повернулися до генерала і не могли нічого іншого сказати, як тільки підтвердити те, що бачили.

Комісія вийшла. Опісля чорна згряя стояла на подвір'ю в двох рядах і генерал щось із ними говорив. Пізніше один полонений з дальшого бараку мені сказав, що чув, як генерал говорив до детективів і заборонив биття - та я в це не дуже вірю.

Того дня стало вільніше, полонені могли переходити до виходку без супроводу повільно, а не біжучи. Біля виходку вояки не стояли з палицями і не збиткували полонених... Деякі приходили до нашого бараку і зі словами в очах дякували мені, що я врятував табір від побоїв.

- Побачите, що я за те дістану, - відповів я.

- Не бійся, тим більше тебе респектуватимуть, тебе знають і поза границею Мадярщини, нічого тобі не зроблять...

Тієї ночі я мало спав, бо знав, що мене чекає...

21-го квітня, в п'ятницю:

Мене зовуть на допити...

Зараз ізрання, як тільки генерал відіхав, увійшов до нашого льоху головний кат (один жандарм в цивілю, що переводив допити), подивився на мене дико і показав на мене пальцем:

- Гей, ти смілий журналісте, ану ходи до нас нагору...

Я вже знав, що це означає, і разом зі мною знала й ціла заля. Всі тільки охнули.

Вивели мене на перший поверх до колишньої кухні, що тепер служила за катівню.

- Боліло тебе тоді, коли ми інших били? - запитав мене.

- Та правда, що боліло, це ж мої брати.

- Так?! - обурився бандит, - то нехай тебе болить тепер!

Відступився взад, потім розігнався і так мене копнув чоботом у шлунок, що я летів до другого кута, перекинувшись кілька разів. Він здивувався, що я не зімлів.

- Цей січак із гуми!*- сказав він в супроводі паскудної мадярської лайки і тоді заволочили мене до меншої катівні, колишньої комори, що мала лиш одно мале віконце під стелею.

Тут здерли з мене кожух, накинулось на мене до п'яти детективів, між іншими й Величко. Страшно збили мене пендриками по плечах. Коли я вже впав, то піднесли мене і побили мені руки (долоні і жили на руках), опісля почали бити в коліна (а в коліна страшно болить). При тому якричав на все горло, вигукуючи:

- Бийте, але знайте, що про це буде знати світ, я вам нароблю скандалу на цілу Європу...

- Не наробиш, бо ти здохнеш, ти псе! - гукнув до мене кат.

- Тим більший буде скандал, що ви тут замордували письменника! - ревів я до них на всі голоси.

На це кати моментально мене перестали бити, лише як я ішов долі сходами, то один мене копнув.

* Я перед тим управлявся в гімнастиці системи Мілсра. Лікар д-р Ключко (зять письменника Івана Франка), який близько мене лежав, сказав, що завдяки гімнастиці, на мойому шлунок narosли сильні мускули, що удар видержали. Інакше неодмінно дістану шока і тижнями не був би здібний встати. Коли б так копнули після їжі, коли шлунок повний, то він абсолютно трісне і тоді моментальна смерть... тільки в нас шлунок порожній...

Цікаво, що у голову не дістав я ані раз, а що не дістав у голінки і п'яти, то можу завдячувати своїм високим "канадійкам", які мали либонь по 77 дірок на шнури і їх не було часу стягнути. Зате дістав я на руки, на кожную по десять страшних ударів, спершу кожний удар так пекельно болів, що я зорі бачив, але після п'ятого чи шостого удару руки мені задеревіли і ментально спухли. На плечі дістав я може і п'ятдесят ударів від п'ятьох бандитів. Кілька тяжких ударів я дістав і в праву нирку, коли мене зігнули і били і вона мене тепер сильно болить.

Я переконався, що фізично мушу бути таки досить сильний, коли пішов звідти власними ногами, хоч катів обливав піт. Правда, інших нещасників били ще брутальніше.

З того дня почавши, щоднини мене кликали на вислух, але вже ані разу не били. Здається тому, що з Тячева приїхав детектив, який сказав, що в Тячеві за мене засталося заграничне міністерство одної держави... Але мучили мене інакше: стояв під стіною годинами, сидів на долівці "по-турецьки" двічі по п'ять годин, сидів день ізольований в напів-темній коморі в одній сорочці.

Цього самого дня відправили мадяри з концентраційного табору групу галичан до Польщі - біля 60 людей. На границі в Ужку передали полякам. Поляки цих нещасників ще на очах мадярських вояків почали масакрувати і вели під один беріг, де вже ждали їх польські кулемети. Про це нам розказав мадярський вояк родом із Семигороду, один-одинокий, що відносився до нас людяно. Він - змадяризований німець і згодом хоче повернутися до Німеччини. З Румунії він втік ще хлопцем.

Цього ж дня також побито свідомого хустського селянина Сарвадія та українського шевця Величка, родом з Хусту.

Але сьогодні пописались ці злочинці знову таким жадливим масакруванням, над яким мушу застановитися я довше.

Отже, слухайте:

Фантазії терориста Сайберга

Як відомо, за Чехословаччини і за нашої влади на границі Карпатської України нападали мадярські терористи і т. зв. Сторожі Оборони Держави, що складалися з фінансів і жандармів (здебільша чехів), в Торуні зловили з них одного, на ім'я Сайберт. За те, що обіцяв чехам видати інших мадярських терористів, які ще скривалися в лісі і ладилися втекти до Польщі, чехи пустили його на волю.

Коли мадярська армія, окупує Карпатську Україну, зайняла і Мараморошину, мадяри арештували Сайберта як чеського шпіона, що видав своїх товаришів чехам. Сайберта привели разом із січовиками до табору полонених українців до Варюлапоша і посадили його до нашого барака.

Сайберт конче хотів відістатись і набрехав на торунських січовиків такі злочини, які могли вродитися тільки в його терористичному мозку. Він обвиняв січовиків, що вони в Торуні ув'язнили мадярських терористів, які тікали до Польщі, страшно їх мучили, між іншими різали їм тіло пилкою та пекли гарячим залізом і відтак убили...

Тепер детективи почали кидати собою по всіх бараках за торунськими січовиками. Не знайшли нікого, лише двох учителів, братів Андрейчиків, Павла та Петра, які учителювали в Торуні.

Мадярські кати взяли цих людей на страшні тортури. Молодшого Петра били шість разів, ледве стояв на ногах, але він показався сильним, нічого не "наклепав".

Не так його брат, Павло. Після рафінованих побоїв він наплів таке, що й сам не визнавався в брехні. Детективи цікаві були знати, котрі січовики були в Торуні і збиткували мадярів. Він показав пальцем на бичківського хлопця Сидоряка і січовика Василя Буряка родом з Ялинковатого (Галичина).

Ні словами оповісти, ані пером описати не можна того, як тих двох нещасних січовиків мучили цілі три дні аж до сьогодні. Сидоряка потовкли так, що виглядає, як одна кривава ковбаса, з плечей ще все звисають йому шматки побитого м'яса, голова спухла, заледве видно очі.

Василя Буряка детективи з "перекладачами" побили ще в ганебніший спосіб. Поперш його страшно скатували палицями, відтак давили йому полові органи руками, опісля на полові органи засилили петлю з мотуза і так тягли та волочили по долівці. Ще й цього було їм замало, бо потім садисти так потовкли йому полові части пендриками, що ледве його завели до барака, скоцюрбленого, посірілого дочиста, виглядав як труп... Коли ми підійшли до нього, то побачили страшну картину: полові органи були спухлі до величини гарбуза, сині і блискучі, як вищіткуваний чобіт... Нещасний хлопець ревів від незносимих болів, на ті нелюдські муки годі було приглядатись. Ще й сьогодні лежить він як неживий.

22-го квітня, в суботу:

Десятку людей "старшого гатунку" набили і пустили додому... (Тут інакше не йде. "Рутени" мусять відчувати руку "визволителя" на власній шкірі...)

Біля дев'ятої години знову прийшла черга на "допити", знову плач і крики нагорі в катівні.

Мене, як і вчора, знову забирають, але не б'ють. Вчора годинами стояв я під стіною, а сьогодні змушений сидіти на цементовій долівці п'ять годин "по-турецьки".

Коли біля обіду повернувся до барака, довідався, що знову маємо побитих. Здебільша знаю їх особисто, тільки не про всіх знаю, відкіля вони, а ходити поміж них і випитуватись - є виключене.

Побито Поповича, селянина Можаровича з Бороняви і відважного гімназиста шостої класи білецької гімназії Тучака... Цей Тучак - славний хлопець! Кинув книжками об землю (не знаю, чи має 16 років) і пішов із січовиками в бій...

Дня 20-го і 21-го квітня повели Василя Мірявця до страшної катівні на першому поверсі на "допит". Першого дня вернувся він збитий як сніп. Лежить він на цементовій долівці сипанця, в тому самому ряді, що і я і так маю можливість перекинутися з ним хоч кількома словами. Оповів, що п'ять детективів кинулось на нього, били його по цілому тілі, особливо знущалися над ним Величко, Марко і Вайнравх. Опісля наказали визути обуви і босо, закотивши штани до коліна, наказали перескакувати стіл. Підчас перескоків били його палицями по голінках, він упав на землю; тоді до ніг прив'язали мотузи і волочили його по підлозі. Відтак прив'язали до лавиці і били у п'яти так, що він зімлів. Тоді відливали його водою і знову били.

Сьогодні з самого ранку знову вели його на допит. Тепер вже били його за те, чому він не вмів по-мадярськи... Мовляв, "живеш тут, бандите-січаку, двадцять років з мадярами і не вмівш по-мадярськи?"

- Як я міг навчитися мадярської мови, коли я був 7-річним хлопчиною, як повстала Чехословацька Республіка і я, у слов'янській державі, кінчив українські школи, а в наших селах мадярів нема, не було від кого навчитись...

- Не було, кажеш? Ану, зажди! - гукнули кати і черевиками почали йому танцювати на хребті... Він ледве приліз до нашої нещасної домівки та ліг на холодну, цементову долівку.

Побито також старого гуцула Цуперака, батька лікаря; директора Туцканюка; Ластуняка з Рахова. Теж дуже скатовано ясінського гайника Пнівчука. Його ще в Ясіню хотіли розстріляти через те, що за нашої влади дістав посаду в лісовій дирекції... Вели його терористи лісом, але один його колега просто вимолив його в катів. Тоді відпровадили його до Рахова і збили

в злочинний спосіб... А тут ізнов те саме...

Сполудні водили мене аж поза бараки до канцелярії і списували протокол, може вже десятий.

Повернувшись назад, знайшов я збитого вишківського нотаря Гаврила Бокшая. Відолаху порядно змолотили, аж руки в нього спухли. Йому закинули, що посилав обронцям ковбаси на фронт.

Є тут якийсь німецький хлопець на ім'я Шольц, з корінної Німеччини. Каже, що був на туристиці і як підозрілого привели сюди. З нього гонведи сміються, наказують йому замітати підлогу. Моя думка така, що це наш хлопець з Буковини.

Але ось послухайте, що детекив Величко зробив цього дня вчором:

Один молодий наш хлопець, що випадково дістався сюди, Микола Лупич родом із Сирії, набрав води в їдунку з відра, випив, а решту відтак вилив через браму на двір. На нещастя, якраз туди ішов кат Величко і кілька краплин бризло на його штани.

На це він забіг до барака, чоботом копнув хлопця в живіт так, що далеко покотився і тоді відійшов. Вже був далеко серед двора як здогадався, що хлопця він замало покарав. Взяв того нещасного хлопця, повів під браму з другого боку і чобітьми так скопав у живіт, що нещасника занесли до залі. Вже третій день стогне з болю і ходить зігнувшись удвоє...

Ніхто не роздягається, спимо як снопи, коли це взагалі можна спанням назвати. Налякані, перестрашені люди зі сну зриваються, гукають, доки знову не замовкнуть від малярської кольби... До того охкання, плач і стогін побитих - це все годі витримати. Можна збожеволіти.

Ще забув згадати про те, що цього дня біля 16-ої години знову була в нас візита: прибув до нашого бараку високий, сухорлявий майор і довго видивлявся. Мав я на думці знову показати покатованих, але дармо цим панам говорити, шкода плечей, шкода мого здоров'я...

Сьогодні привели сюди і Андрія Ворона, Бігуна та інших людей, яких не знаю. Андрій заріс, борода довга, чорна як вугіль. З нею далеко поважніший. Мовчать, нічого не говорять.

23-го квітня, в неділю:

Зрання мене завели до катівні. Я остовпів. Невже я знову дістану?

До мене прискочив той сам, який мене "мастив". У руці мав довгий бич.

-- Був у вас майор учора?

- Був, - відповідаю.
- Ти не пробував скаржитись йому ще раз на нас?
- Ні, - відповів я коротко.
- Маєш щастя, а то були б тебе посікли...

В цій катівні почались нові вислухи. Ведуть на "донити" групу, що прийшла вчора, разом із Вороном. Знову зойк і крик, садисти "відправляють" неділю, криваву неділю...

Незадовго ведуть Ворона. Збитий, ледве тягне собою. Кат, як скажена собака, спітнілий від "праці", подорозі ще й чоботом копає Андрія.

- На, на, пане міністерський секретарю... я тобі дам секретаря!

Ворон паде на долівку. І без того він слабкий, бідака.

Про Ворона розкажу такий випадок. Дещо знаю я, дещо оповіли мені інші люди, або таки він сам. Він, як генеральний секретар УНО, в часі упадку нашої державності диспонував цілою касою партії. Коли ми покидали Хуст, просили від нього на дорогу, але він не дав нам ні сотика. Зате, цілу суму - 72,000 корон - передав мадярам. Як державний урядовець, що не бажав емігрувати, хотів може тим придобритись мадярам, чи доказати свою лояльність.

Мадяри гроші перебрали і дійсно кілька днів лишили Ворона на волі. Але відтак його арештували і почали випитувати: "Передав ти нам 72,000 корон, але там було більше грошей, де решта?" Ворона били днями так, що кілька разів зімлів і його відливали водою. Пов'язали йому ланцюгом руки і - нечувана річ - сидів він у келії закований цілих п'ять діб. Аж удалося його жінку сповістити і вона добилася до полковника Голлодія і виклопотала, щоб Воронові бодай руки розв'язали. Навіть сам деспот Голлоді обурився, коли довідався, що в'язень сидить майже тиждень як вдень так і вночі закутий.

Тепер знову його катують ці варвари.

За яку півгодину ледве лізе Вігун, посірілий як попіл...

І знову дика лайка і рев із катівні... Збили нашого диригента Андрія Буркацького, директора школи в Нересниці за те, що вів український хор; змолотили й Мельничука з Вичкова, а також прийшла черга й на моїх земляків із Волівщини: учителя Миколу Скиру за те, що часто виступав з деклямаціями... та учителя Ілька Ніроду.

Але найганебніше збили поручника д-ра Сулятицького,

командира ударного куріня січовиків, яких привели з Бичкова. Сулятицького сьогодні б'ють вже дес'ять удвадцятий раз. Кажуть, що сама шкіра й кості і вже від тижнів мочить кров'ю (я його ще не бачив, він у другому будинку).

24-го квітня, в понеділок:

Знову взяли Андрейчика в руки. Він уже видав двох хлопців у руки катів, а тепер то під ударами пендриків то за папіроси показав пальцем і на третю жертву - січового старшину, заступника коменданта торунської залого Яворенка.

Нелюди і цього потовкли не гірше інших. Днями били його в страшний спосіб. Він запропонував, нехай Андрейчик скаже, де, коли і кого убили січовики в Торуні.

Знову взяли на допити Павла Андрейчика, що показався несталим і людиною надзвичайно слабкої волі. Андрейчик то заперечував то знову признавався, нарешті ще й нарисовав шкіц кількох малярських могил і подав до двадцяти імен найповажніших торунських селян, які, - мовляв, - знають про те, що січовики замордували тих малярів.

До Торуня поїхало півтузина детективів, щоб на місці перевести "вислухи"...

Допитували знову бідолаху Сидоряка. Здається, у зв'язку з Андрейчиком...

До нашого барака увійшов кат над катами, відомий з Кривої, садист Кіраль. Волівський окружний начальник д-р Яцько, не знаючи цієї бестії, повертав із виходку нормальним кроком а не бігом, після диявольського наказу. Кіраль його брутально збив...

Учитель Масиця, каліка, має лише одну ногу (друга залізна), не міг швидко відступитись і за те почав його детектив бити... В Кривій йому на голові зломали дві палиці... Михайла Шерегія з Іршавщини "вислуховували" в катівні так, що ременями прив'язали його до лави й так били.

Але що зробили з українським письменником Петром Міговком, то вже більше як варварство, більш як ганебність, то є підлість найвищого ступеня. Середньовічні інквізитори не були більш здичілі, як ці новітні гуни.

Опишу цілу мартирологію колеги Міговка, все те, що він переніс на своєму тілі і душі від катастрофи нашої держави аж до сьогодні так, як то він мені оповідає.

Петра Міговка арештували в Королеві малярські терористи. Вели його за село на розстріл, але подорозі

один учитель, що був у зв'язку з мадярським командувачем терористів, його врятував як колегу і до розстрілу не дійшло.

Повели тоді його до севлюської в'язниці і почались для нього муки. Місцеві мадяри донесли на нього, що він роздавав зброю оборонцям. Впродовж двох днів побили його за те чотири рази, зломали при тому йому три ребра. Четвертого дня били його у п'яти, раз за те, що він уміє по-мадярськи, отже є мадяром. А коли він запротестував, що він не мадяр, то знову били його буками у п'яти за те, що чому він не є мадяром, коли вміє мадярську мову.

Причепились до нього, що його ім'я мадярське, а він заявив, що татарське. За це знову його збили так, що ціле тіло було в синяках.

Чергового дня тягали його за волосся по підлозі за те, що, мовляв, він забув поздоровити, коли увійшов у катівню на допити.

Видумували собі всякі можливі і неможливі причини, тільки на те, щоб бити. На "допити" вели просто тому, щоб збиткувати. Крім описаних уже тяжких побоїв видумували всілякі способи мучення: тиснули йому пальці між олівцями, пхали шпильки під нігті, давили руки в дверях, пекли папіросами в ніс.

Та катам цього ще все було замало. Видумали таке, яке може придумати лише хвора фантазія здичавілого мадяра.

Коли Міговк був тяжко побитий - але духом не зломлений, - завели його знову до катівні. Вже не можна було його рушницями далі бити, бо цілий був у синцях і спухлий і був би помер у їх руках, то наказали йому скакати через стіл. Але що він не був усилі, його били по босих ногах, опісля зв'язали ноги і волочили по долівці. Потім зв'язали дві лавиці навхрест, одну через другу і назвали це "тріянонським хрестом". На цей хрест прив'язали письменника і почали бити гумовими палицями по литках, по ліктях, взагалі в ті місця, де найбільше боліло і які дотепер не були збиті. Коли вибили з одного боку, то перевернули на другий бік, прив'язали знову руки-ноги до "хреста", стягнули штани і били буками далі в ті частини тіла, де ще не було синців... Опісля приперли "хрест" до стіни але так, що до хреста прив'язана нещасна жертва була головою вниз... За деякий час письменник зімлів, його тоді обливали водою і коли відзискав пам'ять, знову його приперли до стіни, тепер вже головою догори.

Міговк виглядає як смерть. Кашляє і плює кров'ю. Нарікає, що пече його в грудях. Ті нелюди позбавили його здоров'я!

Він каже, що до Севлюша приведено і ув'язнено багато людей, між ними й старшу жінку пані Купчикову, яку також тяжко побили і знущались над нею, не зважаючи на те, що ще не так давно одного її сина зарізали чехи...

- - - - -

Довідуся й про молодого пластуна Іванігу, якого били годинами... Сьогодні покатовано також кандидата професора Поляка та Воднара... Люди говорять, що в Вілках якогось Фірцака так побито, що збожеволів...

Люди, що вийшли з катівні з першого поверху, з обуренням говорять, що ці нелюди найновіше взяли до жажливого способу мучення: давлять полові органи доки не посиніють та не спухнуть... Це неймовірні муки!

Середа, 26-го квітня 1939.

Мене зрання повели до канцелярії поза бараки. Поставили перед мене папір і наказали описати цілий український рух.

Цілий день писав. Під вечір слідчий перечитав і сердито порвав на шматки.

- Пишеш з таким захопленням, що ще й мене хочеш загітувати та переконати, що я українець...

Я заявив, що інакше писати не вмію. Я українець, двадцять років борюся за українство і на все те за чийсь гарні очі плювати не буду.

Повернувшись до барака, довідався про дальші "блага" полонених: Побито Михайла Кенейза з Шаркаді. Молодчина, багато знає, але мовчить.

- Хлопче, стисни зуби і мовчи, січового поручника не видай!... Тебе перестануть бити, а його можуть потовкти до каліцтва...

- Пане редакторе, я німий як гріб...

Сьогодні знову били Гаврила Вокшяя, завжди пригадують йому ті нещасні ковбаси... Також дістав і Попадючок.

Передучора прибуло 36 людей "меншого калібру", як тут говорять. Деякі трохи дістали, але сьогодні вже вертаються до Мукачівщини. Оповідують страшні речі. Все те нотую...

З Ужгородчини також прибуло 8 людей з учителем Мигалиною на чолі. Мигалину і шістьох інших випустили, але Пайкошія, отого свідомого, надзвичайно працюви-

того хлопця, залишено з нами. Він "тяжка вага"...

В Торуні детективи перебили пів села, нарешті повернулися з нічим, переконавшись, що Андрейчик водив їх за ніс. Детективи збили Андрейчика знову за те, що спричинив державні витрати їхньої безпотрібної подорожі до Торуня.

Коли ми спитали Андрейчика, чому так очорнював зовсім невинних людей, то цей дурень відповів, що був переконаний, що вони докажуть своє "алібі", а його мадяри перестануть бити. З тим він не числився, скільки невинних людей потерпить, а також з ними і він.

Отак мадяри фабрикують "докази", на підставі яких відтак своїми брутальними побоями роблять з людей калік.

Четвер, 27-го квітня 1939.

Здирство неможливе. Люди голодні, гонведи беруть за хліб "під пахо" (перепачкований через колючий дріт) і по 10 пенге (70 корон)... За невеликий шматок сала (може 10-12 дкг) я заплатив 2 пенге. Кажуть, що кілограм стільки не коштує в місті...

Навмисно переіначують наші імена, мадяризують їх - не тільки імена (Іван - Янош, Микола - Мікловш), але й прізвиська... Не Гайдукевич, але Гайду-Ковач...

Гаврила і сьогодні звали на "допит". Цим разом дістав по голові, бо плечі і руки вже збиті, нема куди сипати... І знову за "ковбаси".

"Запросили" і мене на вислух, але не били. Детектив в руках тримав щоденник "Нову Свободу" з мосю передовицею з дня 19-го лютого "Вітайте, січовики". На газеті наліплена адреса з прізвиськом "Седлак" або щось подібне. Це прізвисько щось дуже знайоме.

Детектив питається, чи я писав передовицю. Я відповідаю, що стаття є підписана, там мос ім'я. Всього відповідалність за неї беру на себе.

В супроводі "мадярського отченаша" (препаскудна мадярська лайка, яку не стерпить папір), "авдієнція" закінчена.

Ще забув згадати: гуцула на ім'я Албійчук потовкли. Лежить мов неживий. Йому пов'язали руки-ноги і підкидували високо так, що він падав на долівку мов поліно.

- - - - -

Транспорт галичан підготовлений, але серед нас на-

стрій надзвичайно пригноблений, бо знаємо, що їх чекає...

Але зненацька до табору приїхав німецький консул з Будапешту, властиво і не консул, але, як я довідався, майор генерального штабу фон Демаль. Сам у цивіль. Біля нього стоїть в уніформі інший, молодший. З барака добре не видно, що це за уніформа, гейби лєтунська. Галичани твердять, що це поляк.

В транспорті біля двісті людей. Запитались, хто хоче їхати до Галичини - зголосилося тільки трьох...

- Ті, що бажають поїхати на працю до Німеччини,хай виступлять!

Виступили всі. Фон Демаль сміється, що поляків українці так люблять... Радше в чужину, в невідоме, ніж туди, до тих проклятих...

Субота, 29-го квітня 1939.

Вчора відвели мене знову до канцелярії і наказали написати "історію українського руху в Карпатській Україні". Пишу вже два дні. Детектив біля мене спить. Коли б це не був день, можна б дати "ногам знати".

Помиляються, коли думають, що я їм опишу в підлизницький спосіб. Український рух - це і крихітка моєї праці, отже описую з замилюванням до справи.

Ще тільки два дні минуло, як тут був "німецький консул", а вже видно сяке-таке поліпшення. Вчора перш пустили нас на прохід серед подвір'я. Навіть деякі "автомати до биття" відійшли і настрої зараз змінився.

Сьогодні "поклясифікували" нас й інтелігенцію запхали до окремого барака. Є нас тут 72-ох. Є тут адвокати, лікарі, професори, вчителі, священники. Ще маю трохи паперу із старого паспорту і майже всі мені підписувались на пам'ятку.

Барак нечистий, стіни обшарпані, з даху затікає. Але має ту вигоду, що має "ліжка" (поверхові нари, - спимо один над одним) і солом'яники. Ми ще не так зашвилені, то ж вирішили, що дбатимем про чистоту. Роздобули трохи мила, почали митись серед двору в жолобі. Також принесли нам бляшані миски, в яких можемо щось собі випрати.

Після сидження та лежання на цементовій долівці - це для нас просто благодать. Дозволено нам поголитись... Шкода тільки прегарної, чорної бороди Андрія Ворона. Був такий поважний, тут-там по білому волоскові... А тепер сухий, як патик... Єдина борода була

- 27 -
 Ревізійовий
 Д. Кравчук
 Іван Миколайович
 Корина Іван Миколайович
 Фран. Соборак
 Іван Миколайович
 Олександр
 Б. Кравчук
 Миколай Кравчук
 Сабрано Миколайович
 Іван Миколайович

- 26 -
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович
 Іван Миколайович

Підписи в'язнів на картках старого паспорту

Muncie
~~Wm. W. [unclear]~~
~~John [unclear]~~
~~John [unclear]~~
 Sp. [unclear] [unclear]
 H. [unclear]
 H. [unclear]
 [unclear] Muncie [unclear]

Sp. [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]
 [unclear] [unclear]

в нього гарна.

В нашому бараці часто мають службу два жидки-гонведи. Ці люблять "заробити" - продають папіроси, сало, хліб - але все те дороге, як перець... Як нічого не зароблять, то сваряться, лають "українів". А коли зароблять, то чемно вийдуть з барак і ми можемо робити, що хочемо, тільки не робити крику... Вдячні ми їм за те.

Перемо, підлогу миємо, замітаємо. Всі "публічні праці" виконуємо по власній виробленій системі. Навіть старосту маємо - д-ра Яцька.

Понеділок, 1-го травня 1939.

В одному з бараків перебувають утікачі з Румунії. Це семигородські мадяри, майбутні терористи. Тут їх вишколюють проти Румунії, подібно як перед роком вишколювали терористів проти нас.

Деякі з них - це наші кухарі. Для нас варять окремо, але крізь вікно самі бачимо, як нашу бараболю вкидають до своїх китлів, а нам лишається сама вода... Ще й не переварена, бо часом відлиють поливки з наших китлів до своїх, а до наших наллють відро води...

Нам ще тут-там родини пришлють грошей і за лихварську ціну можемо трохи крадьком щось купити, але з галичанами зле. Це молоді хлопці, потребують харчів.

Вівторок, 2-го травня 1939.

Одержали свіжу соломку - значить: заряджуються на наш довгий побут.

Галичани з хліба виробляють прекрасні речі: шахи, коробки, а навіть виплітають плетеники (горгани). Але їх деякі панки з кокардами на грудях використовують. Оці панки можуть вільно заїжджати до міста, навіть три дні жити поза табором.

Серед галицьких січовиків біда, голод. За хліб продавали ще й те, що мали. Голі, босі, без блюз і штанів. Деяким з них вдалося в зашитій білизні сховати перстені. Тепер такий перстень бідолаха продасть за 2 пенге, щоб купив трохи хліба. Я свій "комісник" дарую їм, такий кислий, що не можу взяти до уст.

Цієї ночі збираюсь із табору тікати. Вишукав відповідне місце за баракком, куди пропускають каналом нечисту воду (можна пропхатись), але друзі Андрій і Єв-

ген мене відмовили. Боялись, що не вдасться, тоді мене тяжко покарають і придуть ще гостріші репресії... Перед цими аргументами я уступив.

Середа, 3-го травня 1939.

Вчора від'їхав транспорт 60 людей до Німеччини. Прощаємось зі сльозами... Сьогодні жандарми привели раненого січовика з лічниці, буковинця Дебриня. У страшних днях врятувався тільки так, що видався за німця.

Знову привели жандарми якихось пов'язаних людей, не знаю, що за одні. У двох із Федором ми якраз проходили на подвір'ю, як один із жандармів кивнув пальцем на Федора. Федір підійшов до нього, а я став збоку. Запитав Федора, хто я такий. Як почув мого ім'я, підійшов до мене і каже:

- Маєш щастя, що не я тебе зловив, а то був би плавав у Тисі як інші...

- Це можете і тепер сміло зробити, - відповів я.

Тепер вже можу оповісти щось цікавого про одного нашого офіцера, який вже в безпеці в Німеччині.

В сипанці, де ми сиділи як прийшли сюди, в самому кутку скромненько собі сидів зарослий цивіль. Обличчя майже завжди закривав рукою, щоб його не впізнали.

Коли нам приділили інший барак, він пішов із звичайними арештантами, а не між "пани". Біля нього "заквартирував" управитель школи Балтарович, син відомого співака.

Одного разу каже мені Балтарович на подвір'ї:

- Пане редакторе, біля мене спить прецікавий німець. Він ні словечка не промовить по-нашому, але нашу мову розуміє вповні.

- Чому ви так думаєте? - питаю.

- Як знаєте, біда без ножа, мадярня від нас ще на початку їх позабирала. Нема чим хліба врізати. Почав я мадярів за наші ножі проклинати, аж бачу, до мене підходить німець і подає мені ніжик, що десь сховав і тепер ним користується... Як це можливо, що він по-нашому розуміє, але словечка не промовить?

- Є такі люди, - заспокоював я Балтаровича.

Але я добре знав, хто це.

Його кілька разів викликали на допит. Одного разу вдарив його детектив. Він якнайгостріше запротестував:

- Їх протестіре, іх бін Йозеф Герлях... Я є Йозеф Герлях, німець... За це, що ви вдарили німця, члена великого народу, ви пожалуйте... Я буду скаржитись і Мадярщині це не буде приємне...

Його перестали бити, але катували хлопців з Іршавщини, про яких думали, що мусять знати, хто він такий. Та наші юнаки витримали і Йозефа Герляха відіслали з першим транспортом до Німеччини.

А був це поручник Свобода, що zorganizував оборону Іршавщини і з своєю сотнею бився героїчно цілі два дні... Коли вже не було ні зв'язків, ні зброї, недалеко імстичівського монастиря розпрощалися. Поручник десь розкрутив цивільне лахміття, переодягнувся і.... зробився з нього німець. Інакшого рятунку не було.

Четвер, 4-го травня 1939.

Андрія Ворона, Євгена Шерегія і мене покликали до канцелярії і сказали, що будемо там працювати. Хлопці тішаться, я не дуже. Радше роблю записки в куточку в бараку. Вислуховую людей. Оповідають неймовірні речі, на жаль, правдиві. Все те складаю до купи, опишу разом. Морди, звичайні убивства... Господи, скільки крові потекло по цій нашій прекрасній, але нещасній Карпатській Україні! Люди говорять, я записую... нас слюзи обливають... годі їх утримати...

За те, що працюємо в канцелярії, одержуємо зовсім добрі обіди з військової кухні.

В канцелярії переглядаю списки політичних і січових в'язнів. Доходить скоро до півтори тисячі, але багато відійшло. Тепер є нас біля вісімсот людей.... Хочеться мені один список "швакнути", але примірник цей під доглядом, а переписати його нема можливости.

П'ятниця, 5-го травня 1939.

Вчора був тут відомий кацап Марина. Поставили нас у ряд. Наш "знаменитий" Андрейчик розмовляє з ним покацапськи. Марина запевняє, що цивільну владу "руськіє" переберуть від війська 14-го травня. Побачимо.

В канцелярії зі списків довідався про надійних людей, навіть знаю, де сидять. Як "канцелярист" маю до них доступ. Прошу їх, щоб від інших вивідали все, що тільки знають і мені оповіли під олівець.

З їдункою був при військової кухні. Один вояк на мене закричав:

- А цей січак що тут хоче?!

Вибив мені з руки їдунку, що впала на землю. Я розгнівався і обіду не взяв. Але також не пішов на працю до канцелярії. І не буду ходити!

Сьогодні зрання зібралось нас соток людей на подвір'ї і заспівали гімн... Я не витримав, з моїх грудей риданням вибухло все те, що назбиралось... З очей людей зник я поза виходок, щоб не бачили, що я, дорослий чоловік, плачу...

Субота, 6-го травня 1939.

Сьогодні день св. Юрія, свято Пласту... В цей день завжди старався бути в пластовому таборі...

Вже два дні шукають якихось Рака і Михайла Теґзу. Але тут їх нема.

Цілісенький день записую, що люди говорять.

Неділя, 7-го травня 1939.

В таборі Богослужба. Мадярський піп сповідає хлопців. Служба Божа греко-католицька, на жаль, по-мадлярськи. Марина з свого уділила 50 пенге на поліпшення обіду.

Події в таборі записую коротко, лаконічно. Нема часу, бо описую страхіття, від яких волосся дубом стає на голові.

Понеділок, 8-го травня 1939.

Вночі якийсь дурень гонвед спустив кулемет ненароком і розбудив цілий табір. Кулі зарились до стіни нашого входу. Відтак цілу ніч не пускали до виходку.

Перед обідом година биття вошей... Сусідній барак переповнений нечистотою. Відаки, не мають білизни.

Декого пустили додому, інших, навіть зовсім невинуватих, тримають далі. Комендант табору сказав декотрим жінкам в'язнів, що можна б дістатись скорше додому... Дружина Івана Ревая навмисно пішла і поцікавилась. Просить, злодій, 2,000 пенге! Це шайка розбійників! Зрозуміло, що Іван заборонив жінці робити такі "переговори". Нема грошей, але коли б і були, чортового батька! "Що судилось другим людям - то й мені!"

Записую далі, аж піт мене обливає. Лежу на ліжку, певні люди оповідають, а я нотую.

Вівторок, 9-го травня 1939.

Василя Гримота нарешті випустили. Це вже втретє - приведуть і пустять і знову приведуть. Його швагер, адвокат, ноги виходив.

Виїхав один транспорт до Німеччини. Нас зі списку викреслили і не пустили... Що це має означати?

Середа, 10-го травня 1939.

Приїхали жінки, між ними й Маруся. Принесла харчів, печива. Все те переглядається, крається. Але такі маємо перепачкованих листів цілу купу. Навіть дістали листа від "Юлішки" - а це міністер Юліян Ревай - написав із заграниці...

Жінка принесла пакунок Забавському. Передала мені також 30 пенге для найбідніших січовиків. Ці гроші прислав якийсь допомогивий комітет у Хусті. Ще хотіла передати дальших 20 пенге, але сторож доглянув і заборонив. Шкода, бідаки галичани потребують бодай сухого хліба... Жінка говорить, що ледве вимолила дозвіл на приїзд. Інших пускають, а її ні.

12-го травня 1939.

Всюди повно донощиків. Якийсь чорт доніс, що ми співали український гімн і сьогодні були вислухи. І мене взяли на "допит". Я запевняв, що то не гімн, а тільки співана молитва...

Сьогодні я наче паприка. Вліпив у морду одному нашому панкові "ругенові". Десятник став з ним "політикувати" і наш браток в мадярській мові запевняв, що ми чесні русини, "українці то ті другі... галичани... а ми добрі і вірні русини..." Я як це почув, то з другого кінця лечу, мов оса:

- Не правда, ти свине, українці ми всі! - і бах!

Коли я "а табор росс селлеме" (злий дух табору), то хочу цей епітет заслужити... Диференціяція вже була б давно розпочалася, бо мадярня постаріється завжди роз'ятрити і мусимо цю слабшу братію тримати в руках. Не наводжу їх імен, бо вони не зрадники, тільки дураки, врешті, терплять так само, як і ми всі.

Посвідка

на 30- (тридцять) осіб, які отримано від Комі-
тету Допомоги з екі роздано поміж не замож-
на інтернованих в таборі інтернованих
у Варшаві. Роздано по 2 (два), по одному пен-
се і по 50 фін. хто отримав, неї зберігає на сво-
їм місцем перебув. Проти передама В.м. Марія
Спанька-Донська з Хусті.

Варшаві, 11. V. 1939.

1. Микола Штанд	14. Штанд	25. Я. Лозиме
2. Микола Штанд	15. Спідко Івко	26. Івко Івко
3. Микола Штанд	16. Штанд	27. Михайло Пала
4. Микола Штанд	17. Штанд	28. Штанд
5. Микола Штанд	18. Штанд	29. Штанд
6. Микола Штанд	19. Штанд	30. Штанд
7. Микола Штанд	20. Штанд (50 ф)	31. Штанд
8. Микола Штанд	21. Штанд	32. Штанд
9. Микола Штанд	22. Штанд (50 ф)	33. Штанд
10. Микола Штанд	23. Штанд (50 ф)	34. Штанд
11. Микола Штанд	24. Штанд	35. Штанд
12. Микола Штанд		
13. Микола Штанд		

Посвідка на гроші, одержані в'язнями
від Допомогового Комітету в Хусті

Альмашій говорить, що нас, "мадярських горожан," не пустять... Це страшно!

Вівторок, 16-го травня 1939.

Сьогодні поперш зібрався гурток на подвір'ї і заспівав українську пісню, прекрасну, чудесну. Цим разом Андрій Ворон не витримав - вибухнув голосним риданням, як на днях я при гимні...

- Василю, все втрачено...

Описую далі нашу мартирологію. Під враженням того страхіття годинами ходжу по подвір'ю як дурний.... Переживаю... Боже, спусти на них кару за пролиту нашу кров, за наші страшні муки!

Дійшла чутка, що Василь Мірявець у Тячеві помер. Несчастний хлопець! Недавно вжився, молоде подружжя, здається мають дитинку. Кажуть, що помер на запалення легенів. Може й так, але до того спричинились побої і ця цементова долівка... Як з ним було зле, пустили додому вмерти... Ох, кати, проклятії кати!

Відна пані Купарова прибула до табору шукати мужа. Тут його нема... вона вже вдова... Але про те не маю відваги їй сказати. Перекинулись кількома словами через пліт, але вояк мене відігнав.

17-го травня 1939.

Серед подвір'я перевірка списків. Кожний викликанний має озватись по-мадярськи "єлен" (присутній), або "іт вадьок" (я тут). Галичани не вміють правильно вимовити, жандарми стоять з буками, по-тричі завертаючи, при чому б'ють як у бубон...

З Румунії приведено двох "німців". Це ж наші хлопці, Микола Шорм та Мирослав Григорчук. Досить необережні, бо з нами розмовляють по-українськи.

18-го травня 1939.

Вже кілька тижнів працюю над тим, щоб описати бодай ті злочини мадярської солдатески, про які знають люди, що були по в'язницях і дісталися сюди до табору. Ці люди були під страшним доглядом, не мали свобідного руху, вони не довідалися про всі ті скриті вбивства, що їх мадяри поповнювали без свідків. Цього може ніколи не вдасться нам описати.

Але і так з цього матеріалу, що я тут зібрав, може собі світ представити, що тут робилось. Десь у темній Африці з чорними людоїдами не виробляли того, що ці "культуртрегери" з нашим мирним населенням.

Нераз застановляємося над тим, чи колинебудь хоч один раз дали ми мадярам причину до того, щоб тепер вони на нас так мстилися? Впродовж двадцятьох років колишньої Чехословаччини мадярське населення в нашій країні було любимцями чеської політики. Чехи завжди старалися заспокоїти мадярську меншину то високими субсидіями, то різними вигодами, щоб сусідня Мадярщина не мала причини нарікати та щоб наші мадяри бачили різницю між станом у Мадярщині і між новими обставинами. Такий мадярський Тячів, такий Вишків завжди були упривілейованими.

Навіть на українську владу не можуть нарікати. Мадярські школи залишилися як і перед тим; під час виборів ми їм запропонували мандат у Соймі відповідно до їх числа і не є нашою виною, що вони його не прийняли.

А може тепер, під час оборони на фронті воювали наші січовики в нелюдський спосіб? Навпаки!

Вже 14-го березня 1939 року зранку вирушила мадярська армія війною проти наших сіл і з того самого моменту наші січовики почали обороняти границі рідної землі. Двадцятикратна перевага мадярів і брак зброї приневолювали наших січовиків уступати, але і так у полон січовиків попадали мадярські вояки як здорові, так і ранені. З мадярськими полоненими ми поводитись надзвичайно гуманно. Наприклад, привели одну групу мадярських полонених, яку залишили на двох січовиків-сторожів. Задля безпеки, ці переглянули ще раз полонених і в кількох з них знайшли скриті револьвери і ручні гранати по кишенях. Але за те ні одному ані волос із голови не впав.

В імпровізованій лічниці в Жіночій Домівці в Хусті було біля 80 ранених, між ними багато мадярських полонених вояків. Всі мадярські тяжко ранені лежали в м'яких ліжках, тоді, коли наші лежали на твердій долівці. Рідкі і дорогі ліки уділювано так само і мадярським раненим як і нашим.

Супроти того, мадярський генеральний штаб дав наказ: "Ані ранених, ані полонених!" І цю мадярську безоглядність гонведи ще в сто разів перевищували, видумуючи рафіновані муки для нещасних полонених перед замордуванням.

Не ліпша доля чекала й невоjakів і несічовиків. Вилловлювали мирне безборонне населення без того, щоб завели суд, без того, щоб склали протокол, а навіть без того, щоб записали ім'я жертви і в немилосердний,

садистичний спосіб вимордували...

Але навіщо ж вам про це говорити? Побачите з цих страшних описів.

Та заки перейду до подрібного описування тих страшних випадків здичилого мордування цілком невинних цивільних осіб та нелюдських, ніде нечуваних убивств і мучення полонених, запитаймо правників, нехай нам вияснять:

ЧИ МАДЯРСЬКА КОРОЛІВСЬКА АРМІЯ МАЛА ПРАВО НА ТІ ВАРВАРСЬКІ ЗЛОЧИННІ ВЧИНКИ?

Правники, перестудіювавши Міжнародне Воєнне Право, відповідають:

"...Карпатська Україна по мюнхенській конференції була признана внутрішнім законом Чехословаччини з дня 22-го листопада 1938 р. ч. 328.36 з. і р. сфедерованою її частиною (територіяльно-автономною одиницею). У Віденському Арбітражі і за участі обох влад - чехословацької та мадярської - були визначені границі Карпатської України. Дня 14-го березня 1939 р. її урядом проголошено самостійність Карпатської України, яку 15-го березня 1939 р. затвердив її Сойм. Вже 14-го березня затверджено Міністерство Війни (Народної Оборони), яке зараз приступило до організації Армії Карпатської України. І так Карпатська Україна, як карпатоукраїнська республіка, стала суб'єктом на міжнародному форумі і мала право поробити все потрібне зарядження для оборони своїх границь і своєї самостійності. А Міжнародне Право (Стаття I. правильника війни на суші з р. 1907) признає за воєнну сторону і міліцію, якою була "Карпатська Січ" та відділи добровольців, коли:

- 1) на їхньому чолі стоять відповідальні особи за своїх підчинених,
- 2) уживають дотичні відділи видних відзнак,
- 3) ясно носять зброю і
- 4) зберігають воєнні закони і звичаї.

За умов 3) і 4) (ст. 2) і населення незанятої території є воєнною стороною, коли хопилося зброї, щоб не допустити до ворожої окупації і коли на організацію за умовами 1) і 2) не стало вже часу.

Отже, січовому війську Карпатської Української Республіки як також її населенню, що зброєю ставило відпир проти мадярів при окупації Карпатської України, приналежали всі ті права і вигоди, що Міжнародне Воєнне Право признає регулярній армії якої небудь іншої держави. А Міжнародне Право бере в охорону:

I. Цивільне населення тим, що

- а) забороняє приневолювати його подавати інформації оглядно оборонних заряджень,
- б) дозволяє хоронити честь, право родини і життя осіб,
- в) приватне майно не сміє бути конфісковане.

II. Полонені (до яких зараховуються і некомбатанти), мають право на охорону свого життя, здоров'я і мастку. Підлягають владі ворожої держави, а не тим військовим відділам, що їх взяли в полон. Поведінка з ними має бути людяна.

III. Ранені (і хворі, на базі постанов Конвенції з р. 1906, що знаходяться в лічниці, без огляду на їхню державну приналежність), мають бути респектовані і заопікувані. Після бою обов'язані забирати ранених до лічниці і охоронити їх перед окраденням з боку ворожих вояків. Користаються вони правами полонених.

IV. З мертвими ворожі війська мають:

- 1) поводитися в гідний спосіб (не профанувати їх),
- 2) ствердити їхню ідентичність і
- 3) належно поховати."

Ось правила Міжнародного Воєнного Права, яке кожна і не так дуже шляхетна та цивілізована армія старається задержати на скільки можна. Але мадяри, що так гордо на кожному кроці підкреслюють свою "шляхетність" показалися гіршими дикунів.

Подаю це для історії, нехай судить.

ЗАМОРДУВАННЯ УЧИТЕЛЯ ДМИТРА ОСТАПЧУКА Й ІНЖ. ЛИТВИЦЬКОГО

Дня 22-го березня 1939 р. мадярські війська дійшли до Кобилецької Поляни і арештували 12 українців, між ними й управителя школи Дмитра Остапчука, громадянина Словаччини. Згаданий не брав участі в боях, за цілий час боротьби сидів у селі, а навіть селян відмовляв від якогонебудь збройного виступу.

Інших арештованих задержали на станції жандармерії, а Остапчука вояки повели до Великого Бичкова, до гімнастичної залі горожанської школи, де були інші ув'язнені українці. Вже по дорозі його вояки у старший спосіб збили. В залі постягали всім черевики, позабирали документи, годинники, гроші без жадних записок - просто ограбили. Ув'язнених мучили у різний видуманий спосіб: били їх кольбами по голові, по ребрах, ка-

зали тримати руки догори годинами, а кому рука охляла, того били палицями. Решту часу мусіли сидіти по-турецьки, склавши ноги під себе. Ноги в'яли, люди мліли, але змінити позицію не було дозволено.

Другого дня якісь два пани увійшли на залю. Здавалося, що один був польський консул, а другий, догадуються, був Кароль Вереш із Страбичова, той сам, що ограбив був батька Остапчука (побив його і взяв від нього 130 корон...). Ці панки кілька разів добре оглянули Остапчука.

Після того увійшов до залі комендант в'язниці, кременезний старшина у шкіряному плащі, підполковник мадярської армії Баконі. Зразу підійшов до Остапчука і почав з ним по-німецьки балакати, щось його питав, але в'язні чули тільки те, як він кілька разів по-німецьки відповів: "Найн!" - Ні! Підполковник наказав тоді двом жандармам бити Остапчука. Жандарми прикладами, палицями та кулаками вдарили його і так побили йому голову, що зразу опухла і вся була в синяках.

Підполковник Баконі приступив до іншого в'язня, інженера Литвицького, що мав своє маленьке підприємство в Сілці. Його привели в той сам час, що й Остапчука. Литвицький вибрав з кишені свій чехословацький закордонний паспорт і почав підполковникові щось вияснювати, але цей вдарив його палицею в лице і дав наказ воякам бити Литвицького. Зразу наскочила на нещасного добра десятка вояків і почали його бити кольбами. Довго били його, він терпів, закусивши зуби, але не витримав і повалився на землю. Вже лежав він на долівці і ще й тут били його у такий нелюдський спосіб, що не можна було дивитися. Мусіли його підняти і посадити біля Остапчука. Його голова була вповні закритавлена, кров заливала шнурками очі, а з рота виступав кривавий шум. На голові з лівого боку над самою голосницею виднівся розбитий череп голови.

Підполковник Баконі кивнув рукою, мадярські жандарми взяли обох нещасників і вивели із залі, ще й тепер б'ючи їх кольбами в плечі. Вийшовши зі шкільного двору, пройшли побіля хати Миколи Коперльоса. Завели їх у глуху вуличку, в якій заздалегідь розмістились вояки. Що це дійсно був Остапчук та Литвицький, можуть посвідчити селяни, які їх бачили і впізнали: Михайло Войчук, Юлія Коперльос, Василина Андрусак, Одоця Попович, Микола Волошук і Юрко Попович.

Відтак перейшли через подвір'я Василя Мандзюка і біля православної церкви наказали їм утікати в беріг, щоб таким способом замаскувати розстріл. Інж. Литвицький зразу зорієнтувався і відмовився "втікати", - тоді його застрілили на місці зараз коло церкви. Куля з рушниць була намірена йому між самі очі і вирвала добрий шмат тім'я.

Дмитро Остапчук, замордований у Бичкові

Остапчук, побачивши це, почав утікати. Було то вечором біля 17-ої години дня 23-го березня. Почало якраз смеркатись. Перебіг він через подвір'я Василя Поповича. Це бачила жінка Поповича Васирина та І. Цубера. Відтак біг він подвір'ям Івана Куцина, але на плоті зачепився і впав на землю. Один вояк здогнав його і пробив багнетом, а другий стрілив на нього. Тут Остапчук дістав ще вісім ран від багнетів і куль. Один вояк гукнув: "Беашні ест а газемберт!" (Закопати цю собаку!) Вояки вимагали, щоб люди негайно поховали його на тому самому місці, де впав (у гній), але господар Іван Куцин відмовився на подвір'ю погрібати людину. На старому цвинтарі зараз викопали яму (при кінці загороди Івана Куцина) і там його похоронили. З подвір'я несли його труп: Микола Трішук, Микола Волощук і Микола Луцак. Погребли його: Іван Куцин, Микола Трішук, Микола Луцак, Микола Волощук та Іван Глеб.

Труп інж. Литвицького лежав до другого дня, поховали його також на старому цвинтарі. Обидвох їх особисто знали і впізнали їх, як лежали мертвими: Іван Куцин, Василь Йосипчук, учитель Андрій Кузьмик, учитель Микола Волощук, Юрко Попович Олексів та Юлія Коперльос.

Остапчук залишив вдову і трое дітей, найменше мало два роки. Коли вдова звернулася за смертним листом, то мадяри відмовили його видати. Коли подала масу свідків цього бестіянського злочину, то мадяри свідків тероризують, тероризували, а навіть тероризують і до нині. А коли ті покликаються на те, що людина повинна говорити правду, то кількох побити жандарми на кров, мовляв, як посміли те бачити і чому під час злочину не заховалися в хатах...

СВЯЩЕНИК о. КУПАР І УПРАВИТЕЛЬ ШКОЛИ НЕБОЛА ЗНИКЛИ БЕЗ СЛІДУ

Під час найбільшого шалу терору окупанта, здається 19-го березня 1939 року, греко-католицький священник у Грушові о. Купар відправляв Службу Богу. Вірні заповнили цілу церкву. Якраз були на середині Літургії, коли перед церквою стало тягарове військове авто, на якому вже були якісь люди, пов'язані ланцюгами один до одного, а між ними був свіжо приведений місцевий управитель школи Василь Небола, також із пов'язаними руками.

З авта зіскочив один військовий старшина - підпоручник і на чолі жандармів та мадярських "сабадчапа - тошів" (терористів) вдерся до церкви, спровокували

престіл, увійшовши крізь "царські двері" схопили священика о. Купара, ув'язнили його і ведучи церквою, здерли з нього ризи, зв'язали і посадили на авто між других і зараз кудись відвезли.

Від того часу як о. Купар так і управитель Небола зникли мов під землю.

Вже після написання цієї книги вдалося мені дістати опис прохання вдів покійників о. Купара і В. Неболи до мадярської державної прокуратури, яке тут подаю (збережено оригінальну мову і правопис):

Славна Мадярська Королівська Державна

Прокуратура!

I.

Дня 19. марта 1939 о 9. год. прийшли на наше помешкання в Грушові 4 таборі жандарми и 1 жандарм в чеській уніформі и одвели моего мужа Василя Неболу, учителя в Грушові.

Потом сі самі пішли до церкви в Грушові и одти одвели моего мужа о. Карла Купара, священика в Грушові.

Обох поклали до авта и отвезли в напрямі Солотвинських Копалень.

Третього дня, пішла я, Небола Васильова, до Солотвинських Копалень, де од одного старшини воєнського, якого имя не знаю, одержала інформацію, що наші мужі були одвезені до Бичкова. У Бичкові постановила я, що їх отвезли в напрямі Рахова.

Потім сконстатовала я слідуюче:

Дня 20. марта 1939 прийшло до Требушан особове авто, в якому сиділи повязані наші мужі. Тут додали до них ще з требушанських людей и отвезли їх в напрямі Рахова а потім Кваси.

Доказ: Михайло Полєнчук, робітник в Требушанах 535.

Кілька днів на те одна жона донесла до Требушан, що у Квасах говорять, що в одному з квасовських потоків є забито кілька людей. Тому, що свідок Михайло Полєнчук глядав також свого сина, пішов на дотичне місце у Квасах, де спізнав між забитими свого сина а рівночасно сконстатовав, що між забитими є також тоти два інтелегенти, котрих видів у авті в Требушанах дня 20. марта 1939.

Потім у Требушанах показували свідкови жандарми фотографію о. Карла Купара, з якої свідок

познав, що особа на указаній фотографії є тотожна з особою, яку видів між забитими.

Доказ: свідок, як вище (Мих. Полєнчук) і Н. Тафі, лісовий сторож в Рахові.

Другий інтелігент між забитими був мій муж, Василь Небола.

II.

Забиті особи, між ними і наші мужі, були похоронені в цвинтарі в Квасах, де ще до сего часу знаходяться. При похороні було також стверджено, що між забитими було 5 требушанських селян а два інтелігенти, яких привезено з долу.

III.

Ми являємося жінками забитих, отже маємо інтерес на тому, щоби було судово постановлено, що на наших мужах а то Васильові Неболі и о. Карлови Купарови був поповнений злочин з пар. 278 к. зак., тому через нашого уповноваженого адвоката, отдаємо

к а р н е д о н е с е н н я
и просимо, щоби Славна прокуратурія:

по думці пар. 93 и 102 кар. проц. зарядила слідство проти незнаного злочинця и учасників, як се припускає пар. 469 кар. проц., при тому для сконстатовання ідентичности, просимо перевести ексгумацію трупів у змислі пар. 240 кар. проц. и сконстатовати, що наші мужі були забиті, згл. поповнено на них злочин з пар. 278 кар. зак.

З глибоким поважанням:

Небола Васильова
Купар Каролева

Пізніше виявилось, що їх відвезли до Требушан і там нечуваним способом замордували їх разом з іншими семи требушанськими селянами, про яких згадує на іншому місці.

Отець Купар залишив молоду дружину і троє дітей - сиріт. Василь Небола також. Вдови ходили по всіх в'язницях і всіх таборах, пані Купарова була навіть у середині травня і в Варюлапоші біля Ніредьгази, шукаючи з плачем свого чоловіка. Деякі селяни в таборі інтернованих пригадували собі, що чули від інших, що священника о. Купара замордували вояки і солотвинські мадярські терористи після страшних знущань і побоїв у Требушанах. На о. Купара гнівалися за те, що до со-

лотвинських копалень вдалося йому вмістити за нашої влади декількох українських робітників з-поміж своїх вірних у Грушові. До того часу в копальнях працювали переважно мадяри, які за жадну ціну не хотіли допустити до праці інших.

ЗАМОРДУВАННЯ ПРОФЕСОРА МИТРОВИЧА

Професор Митрович учив ув одній із нижчих середніх шкіл в Хусті і був надзвичайно тихою, миролюбною людиною, до того ще сильно короткозорим. Ніколи не шкодив він нікому і його єдиним гріхом було те, що був свідомим українцем, вірним сином свого народу. Був старшою людиною - десь біля п'ятидесятки - і батьком кількох дітей. (Мав їх семеро або восьмеро).

Коли до Хусту прийшли мадяри, почалися денунціяції. За доносом Міклоша Марка, власника похоронного заведення в Хусті, професора Митровича заарештували мадярські жандарми і повели до хустської в'язниці. Тут сепаровано його від інших і зараз першого дня так скачували його, що впав у непритомність. Другого дня знову били, а як зімлів, поливали водою і знову били.

За кілька днів таких нелюдських тортур, мадярське військо, що приходило завжди свіже після змін і завжди розпочинались нові побої, буквально кажучи, професора Митровича добило. Він випустив свого шляхетного духа, сконав серед мук в руках мадярських недолюдків.

РОЗСТРІЛ ТОРГОВЦЯ ІЛЬКА ВАЩИШИНА

Рівночасно з проф. Митровичем мадярське військо ув'язнило й хустського торговця Ілька Ващишина. По дорозі на очах людей били його мадярські вояки й жандарми, вдаряючи кольбами в плечі та в голову. У хустській в'язниці розпочались нові тортури, на основі брехні того самого Марка, що денунціював інших. Ващишин ані за Чехословацької Республіки, ані за нашої влади не експонувався, жив тільки для родини (мав жінку і трое дітей) і вів невелику крамничку мішаних товарів, не робивши навіть конкуренції нікому, бо його крамниця знаходилася на далекій вулиці від центру в напрям Севлюша. Єдиною його виною було хіба ж те, що був членом культурного, неполітичного товариства "Просвіти" і був українцем.

Одної сумної весняної ночі вивели його збитого, скатованого із в'язничної келії і розстріляли над Тисою. Труп або закопали десь тайком, або вкинули до річки Тиси, як то звичайно робили в ті жажливі часи.

ЗАМОРДУВАННЯ СОЙМОВОГО ПОСЛА ІВАНА ГРИГИ

Одним з найінтелігентніших селян був Іван Грига, господар з Вишніх Верецьок. Був добродієм не тільки свого села, але й цілої околиці: спричинився до заложення кооперативи, був головою місцевої читальні "Просвіти", антиалькогольного кружка. Його заходами побудовано в селі прегарний Народний Дім. Чи треба було знайти якусь працю для односельчан, чи виклопотати дешевий кредит - всюди там був Іван Грига. Ми, інтелігенти, з великим захопленням слухали було розумні думки цього звичайного, але розумом геніяльного селянина.

За його великі заслуги виборча комісія уважала честю взяти його між кандидатів на послів першого історичного Союму Карпатської України.

Як вибраний посол Союму, законами легалізований заступник свого району, прибув посол Іван Грига на перше святочне відкриття Парляменту Карпатської України, яке відбулося 15-го березня 1939 р. Мадярські війська тоді вже рушили, щоб здавити волю його народу і він приневолений був повертатися додому пішки вже під акордами гарматних вистрілів.

Він був застарим до того, щоб вхопити зброю в руки (мав біля 55-57 років). Вертався додому мирно, без жадного спротиву з окупантами. Але мадяри не дивились на те, хто виступив зі зброєю в руках а хто ні, вони рішили фізично винищити весь активний провідний елемент карпатоукраїнського народу.

У Волівці, недалеко його рідного села, зловило посла Григу мадярське військо разом з місцевими терористами і ув'язнили. І почались для нещасного посла Григи пекельні тортури. Прикладами побили його у плечі та у голову так, що другі в'язні, що сиділи з ним разом, його не пізнали. Голова була так спухла, що не видно було очей.

Мало того. Злочинці видумували способи нового катування, які тільки може видумати хвора фантазія безпощадного садиста. Потовкли послові голінки, криваві рани розтирали сіллю, а якийсь недолюдок із Нижніх Верецьок на ім'я Пагір тиснув йому пальці в дверях так, що не тільки руки йому попухли від палиць, але в дверях і пальці були поламани. Крім того, мадярські жандарми розпаленими цигарами обпікали йому ніс... Це з помсти за те, що був українцем, що був послом Союму української землі, заступником українського народу, який нічого спільного не хотів мати з мадярами.

Збитого, змасакрованого посла повели із в'язниці відтак на гору у ліс під Яблонувим, вели його вже по-під руки, підштовхуючи кольбами, бо він і осліп і о-

глух від нелюдських побоїв, і там його замордували... Навіть і тіло його спрофанували: коли вже був застрілений, кат Пагір в поросі закривавленої землі копав до цієї розумної, вже мертвої голови, немов до футбольного м'яча...

Отак згинула ця ідейна людина, що стільки благ і добра принесла веречанській Верховині.

Багато сліз пролила його дружина, поки виплакала від катів його тіло, щоб поховати як слід. Коли вже лежав на катафальку в селі, на мертве тіло причепила дружина синьо-жовту стрічку... За це ув'язнили і її, знущалися над нею у в'язниці, де просиділа три тижні.

ЗАМОРДУВАННЯ ПРОФЕСОРА Д-РА ФІГУРИ І ВЧИТЕЛЯ Д-РА ЗАВАЛЬНИЦЬКОГО

В селі Воловому вчителював професор д-р Фігура - за Чехословаччини в горожанській школі, а за нашої влади у Високій Промисловій Школі. Був він першорядним педагогом, серед молоді надзвичайно любленим. Третину своєї платні роздавав бідним ученикам, утримував кількох здібних хлопців в інтернаті на свій кошт. Нераз улаштовував збірки тільки тому, щоб мати змогу допомогти бідним учням.

Другим таким філянтропом був д-р Завальницький, що учителював у Воловому. Допомогає, де тільки міг, "роззичаючи" гроші з своєї платні селянам не то що без проценту, але в більшості і сам капітал йому бідні селяни не повертали.

Д-р Завальницький був надзвичайно релігійним, ходив до церкви на кожне Богослуження. Ані найбільший його ворог не міг твердити про нього, що він воював з мадярами, бо був до того і тілесно нездібним - горбатий каліка, низенький, слабій, хоровитої конструкції.

Як тільки прибуло в село мадярське військо і мукачівські "сабадчапати" (терористи), що були під військовою командою, цих двох людей арештували і зараз почали під смерть катувати. Крик і зойки було чути на ціле село. Тримали їх майже тиждень і щодня прийшлося терпіти пекельні муки. За останні дні було вже чути тільки слабі, храпливі голоси.

Одної ночі в одинадцятій годині вели їх мадярські вояки в напрям Хусту. Це добре бачили ті селяни, що - з наказу сільського уряду - стерегли міст нижче села, біля крамниці Гана, на "Пустарі". Ув'язненим руки були пов'язані, ледве тримались на ногах, ледве лізли, їх прикладами стало підштовхувати. Люди диву-

валися, куди їх ведуть опівночі? Живим свідком цього ганебного морду є інженер Метельський, що тепер працює десь у Німеччині. Він також був у цій групі, його також мали розстріляти. Та він, будучи молодим і сильним, кинувся цілою силою під ноги старшого жандарма, так що його підломив і клубком покотився в близькі кущі... Поки кати опам'ятались, він уже був далеко...

Через три години вояки повертали без ув'язнених і люди, що стерегли міст, зразу зрозуміли, що нещасників нема вже між живими.

Виявилось, що відвели їх за приселок Поточина у ліс "Тісну", зішли з дороги у правий бік над Ріку і на одній полянці, напроти звора "Козяй", дорізали їх. Наступного дня ще все лежали там трупи. Жандарми зігнали поточанських людей і ті третього дня поховали трупів на тій самій полянці - та в міжчасі дісталися туди й далші два трупи невідомих осіб і тепер лежали вже чотири жертви. Люди з великим жахом сконстатували, що одному з трупів (здається д-рові Фігурі) з рота вибрали золоті зуби ще за жива багнетом. Це тому знали, що крові, яка стікала з уст, було повно і поза сорочкою - отже він мусів стояти... Другому трупові бракував палець - був свіжо відрізаний. Як видно, мадярський грабіжник злакомився на перстень, але тому, що не міг його стягнути, то відрубав цілий палець... Може ще також за жива...

Пізніш у тій самій в'язниці в Воловому сиділи й інші люди і мені оповідали, що в келії, де сидів д-р Фігура, знайшли під солом'яником криваву сорочку, в якій були цілі жмути спеченої, згущеної крові. Сорочку винесли селяни і опісля сконстатовано, що то була сорочка д-ра Фігури...

ЗНАСИЛУВАННЯ І МОРД ЖІНОК

Куди тільки не пройшло військо брутального окупанта, всюди почувся плач, ридання і тяжке горе. Убивали полонених січовиків, дорізували ранених, але з найбільшою насолодою накидувались на гарних дівчат і молодлиць по селах і містечках. В Королеві заволочили якусь дівчину, догадуються, що це одна учителька, що день перед тим втекла з Севлющини, до школи. Тут її знасилувало десятки вояків, опісля, вночі напівмертву відволочили і вкинули до Тиси...

В Хусті зловили одну українку-галичанку в січовій шапці. Заволочили її до одного будинку в колишній чеській колонії, де заквартирувалось мадярське військо і нещасної українки більше ніхто не побачив.

На великому копанянському полі під час боїв полонили мадяри січовиків, між ними й одну дівчину. Осмішили її, зірвавши з неї одяг, один мадярський вояк всадив до неї багнет у голі груди, а другий вояк пустив до неї кулю... Нижню частину черева здичавілі садисти покололи штиками...

На вишківському мості поповнили мадяри черговий морд жінок: У хустській школі, де кватирувало військо, знасилювали туди заволочених двох жінок. Коли ті були вповні вичерпані і напівзімлілі, їх вкинули до авта і відвезли на вишківський міст. Тут, на самотньому мості серед поля, далеко від людей, зв'язали нещасним українкам руки-ноги, прив'язали одну до другої і живцем кинули у глибоке плесо холодної води. Нижче Хусту вода викинула їх на беріг. Селяни побачили два зв'язані трупи, але було заборонено туди ходити. Вояки, що доглядали побережжя Тиси, пустили трупів знов на воду.

Між Квасами і Ясіням, на Ловецькій дорозі в т. зв. "Труфанцях" по один бік дороги тиждень лежали чотири трупи згвалтованих і замордованих гуцулок. Не дозволили їх поховати.

Також і в Ясіню замордували мадяри двох знасилюваних гуцулок, яким ще крім того повідрізували груди...

Жертвами падали здебільша січовички-галичанки. За них не було кому інтервенювати та падати навколішки перед злочинцями, як то робили нещасні автохтонні матері ув'язнених дочок. Котра з галичанок попалась у руки цих злочинців, а ще до того не знищила завчасу січової легітимації, чи не спалила уніформи, ті всі після тілесних і душевних мук були ганебно замордовані.

* *
*

Вище навів я лише кілька наймаркантніших випадків мадярського злочину, які були поповнені на цивільних особах, як на таких, що зі збройною обороною не мали нічого спільного.

А тепер подивімся, як поводитись мадярсько-королівські війська супроти тих, які захопили зброю, щоб боронити свою державу перед наїзником.

Мусимо зазначити ще й те, що почавши від жовтня 1938 року, на наше пограниччя нападали мадярським генеральним штабом вислані терористи-бандити, від яких мадярська влада відгрібалася, мотивуючи, що це наші повстанці, хоч пізніше виявилось, що між ними було багато і активних старшин... Навіть супроти цих справжніх терористів наші уряди поступали гуманно.

Бабуся благає мадярського старшину за свого внука
(Світлина з французької преси)

Ось, подивімся на ці звірства:

МАДЯРИ ПОРЮТЬ ЧЕРЕВА, ЩОБ ВИЛАЗИЛИ КИШКИ...

Мадярська регулярна армія наступає на пограниччя Карпатської України... Нападають на Севлюш гарматами, літаками, кулеметами, працюють міномети і ручні гранати... Границю боронять січовики-семінаристи й учні севлюшської Торговельної Школи. Але озброєння далеко невиспачальне - всього тільки 20 крісів... Пізніш приходять свіжі відділи з трохи ліпшим озброєнням.

Та хоч як січовики героїчно боронять Рідну Землю, мадяри з літаків косять їх ряди і вони приневолені відступати.

До полону попало декілька січовиків. Мадярські "культурні" старшини, вихованці 20-го віку, поведуться з ними гірше варварів. Порозрізували нещасним полоненим січовикам черева, намотали кишки на палиці, а вояки биттям заставляли січовиків бігти, щоб ліпше вилазили кишки з черева... Це сталося між Королевом і Веряцями.

РОЗСТРІЛ СТЕЖІ

Січовики відступали в напрямі Копані... Пішла у розвідку стежа з сімох січовиків, а потім ще інша розвідка з п'ятох людей. Перед ними стократна перевага і хлопці відступають, але вже запізно. Мадяри їх обійшли і всіх полонили. Здорових полонених мадяри розстріляли, а тих, що були ранені і лежали на землі, доколювали багнетами. Таким способом згинув тут семінарист Юда і десятка його інших товаришів.

ЗАМОРДУВАННЯ 30-ОХ ПОЛОНЕНИХ СТУДЕНТІВ-СІЧОВИКІВ.

ПРОФАНАЦІЯ ЇХ ТРУПІВ

Від Копані до Хусту розвинувся український фронт, кілька разів мадярів відбили, але проти переваги не могли вдержатися. Над Тисою в копанському полі полонили тридцятьох наших січовиків, між ними й одну дівчину.

Брутально, безпощадно розстріляли їх поодиночку усіх. Тут згинув Михайло Козичар з Тернова, студент ІУ. кл. учительської семінарії; Іван Попович Мурга з Доманинець, студент ІУ. кл. учительської семінарії; Салай з Ужгороду, студент семінарії і багато інших їх

товаришів, студентів семінарії та торговельної школи, а також й інші урядом змобілізовані січовики.

Одним покололи лиця до непізнання за жива, а другим вже мертвими так, що коли трупи біля рокосівської станції поставили в ряд (вони там лежали кілька днів) то їх не було можна ідентифікувати.

Тіла замордованих спровофанували. Постягали з них не тільки уніформу й цивільний одяг зовнішній, але також і білизну так, що трупи лежали голі. З трупів мадяри смішкувалися: попідпирали та понаставляли трупів у той спосіб, що лежали "нацапки", задом-сідалом до сонця. До задниць стріляли з револьверів і пробивали багнетами.

Люди обурювалися над цією провофанацією і селяни з Великої Копані застали до військової команди в Хусті делегацію, вимагаючи, щоб військова команда дозволила поховати трупи замордованих січовиків. З тяжкою бідою дістали на це дозвіл. Команда навмисно зволікала, щоб трупи валялись на найбільш рухливих місцях для постраху іншим. На цвинтарі у Великій Копані так поховано 26 січовиків, в Рокосові 5. Інші закопані по полях без жадного означення, або покидані до Тиси.

ТОПЛЕННЯ СІЧОВИКІВ ЖИВИМИ В ТИСІ

Саме в час мордування студентів у Копані, в Королеві топили мадяри січовиків живими в Тисі, яких полонили нижче моста. Шістьом січовикам зв'язали руки сильним дротом, окремо пов'язали мотузами ноги і ще раз зв'язали їх всіх до купи, неначе сніп перевеслом. Заволочили їх над беріг плеса і живими вкинули "плавати".

Здається, ту саму групу Тиса в селі Бодолові біля Берегова викинула на беріг. Було там 6 трупів січовиків, пов'язаних дротом. Староста села Бодолова дав наказ їх похоронити, але окружний уряд в Берегові покарав за те старосту та наказав на будуче трупи, викинені Тисою, вкидати знову до води... Селянам поздовж Тиси суворо заборонено ходити побережжям, зрештою, і не було можна, бо там ціле літо був сопух, а місцями неносимий сморід від трупів, що були викинені водою і на березі розкладалися.

ШТАБА ЗАЛІЗА ДО ШИЇ СІЧОВИКА

Відкрили мадяри гурт січовиків за Тисою на горбі, за відомою печерою біля приселка. Дорога їхнього по-

вороту була відрізана і вони старались перейти до Румунії, але в селі Хижа вже були мадяри. Відстрілювались вони, доки мали набоїв, відтак попали в полон. Немилосердні мадярські вояки жадливо скатували їх на місці, відтак заволочили на залізничий міст у Веряці, цілу групу зв'язали і пустили до неї кулемет. Ще деякі з них жили, як прив'язали до них штабу залізної шини, яку принесли із близької королівської станції і вкинули їх у Тису...

ЗАМОРДУВАННЯ РАНЕНИХ СІЧОВИКІВ У ХУСТСЬКІЙ ІМПРОВІЗОВАНІЙ ЛІКАРНІ

Нещасний український Хуст і нещасна доля українців ... Два дні перед тим спричинив нам чеський кривавий генерал Прхала до шістдесяти трупів... По вулицях Хусту змішалися з болотом цілі калюжі української крові.

А ось третього дня вже мадярська королівська армія устроїла таке привітання, що людині перестас мозок думати. Ці "шляхетні витязі" вдерлися до імпровізованої, в хустській Жіночій Домівці, лікарні, в якій лікували ми також і їх полонених і людяно обходилися з мадярськими раненими, даючи їм навіть більші вигоди, як своїм. І ось за подяку мадярські вояки дорізували наших тяжко ранених, пробиваючи немилосердно багнетами таки там на ліжках... Таким чином велика кількість наших ранених, яких привозили автами з фронту, знайшла тут люту смерть від рук азіята-монгола... Цим варварам їхня дикість здається їм самим героїством тоді, коли ці громадні масакри, морди і нелюдські тортури свідчать про підлість здичавілої душі нікчемного боягуза...

З убитих ранених січовиків стягнули уніформи, а трупи відвезли автом і закопали на полі, десь за Різницькою вулицею.

В ДЕРЖАВНІЙ ЛІКАРНІ В КРИВІЙ РАНЕНИХ РОЗСТРІЛЮЮТЬ КУЛЯМИ "ДУМ-ДУМ"

Ще не доходячи до Хусту, один відділ мадярських вояків під самою Кривою зловив гурт січовиків, що боронили державну лікарню під командою Петра Козака, студента III. кл. семінарії. Перед розстрілом студентів багнетом видовбали очі...

Добившись до лічниці в Кривій, тяжко ранених січовиків розстрілювали на ліжках розривними кулями "дум-дум"... Коли це почули дальші ранені в інших павіль-

Йонах, то всі, що змогли піднятися, навіть той з одною ногою, зривалися з ліжка і рятувалися втечею. Мадярські гонведи гонили за ними, наче ловецькі пси за дичиною, багато з них багнетами покололи на подвір'ю, багато постріляли по полю, все ж таки декільком вдалося заховатись. Таким чином врятувались і пізніше про ці звірства оповіли іншим. Один з таких був пізніш арештований і сидів з нами в таборі. Між тими, що їх мадяри закололи в лікарні, було кілька хворих цивілів. Коли кілька тижнів пізніше цю лікарню перемінили на відомий зі страхіття концентраційний табір в Кривій, то в залах було ще видно брудні, кров'ю обприскані стіни.

ЗДИЧАВІЛІ ГОНВЕДИ РОБЛЯТЬ КРИВАВИЙ ЦИРК

На копанському полі, між Кривою і Хустом, на одному місці мадяри перервали фронт, обійшли і полонили десятьох січовиків-студентів. Повели їх над Тису, в холоді і на вітрі роздягли їх до сорочки, побили, попровалювали їм голови, опісля кривавих привели до одного смерекового дерева, що було відірване від дараби і викинене водою на берег. Тут нещасні хлопці мусіли двигати для розваги здичавілої юрби гонведів тяжке дерево, при чому ці дикуни реготались і били тих, що спадали з ніг. Опісля жертви були приневолені тримати дерево на плечах з піднятими руками, а кому руки хляли, того на очах інших розстрілювали... І так по черзі.

Нарешті студенти, всі як один, кинули деревом і зі словами на устах "Слава Україні, смерть мадярам!" гинули від куль мадярських гонведів.

Це бачили селяни з Криви, що були свідками проти своєї волі. Деякі трупи січовиків мадяри вкинули до Тиси, а деякі лишилися таки там. На цьому місці селяни впізнали убитих хлопців Василя Магдинця та Івана Дубовича.

СТОРОЖІВ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ ВИСТРІЛЮЮТЬ ЯК ГОРОБЦІВ

В новій столиці Хусті наша влада завела т. зв. помічну поліцію. Були це інтелігентніші хлопці січовики, що здебільша мали чотири кляси горожанської школи. З підстаршинського курсу січовиків 42-ох найздібніших приділено до поліції, де вчили їх на майбутніх поліціантів.

В критичний день багато з них виконувало службу безпеки на хустських вулицях тим більше, що їх колеги

-чехи покинули Хуст ще день перед тим. Охорона життя і маєтку хустських мешканців була конче потрібна, бо голода і малярське шумовиння вулиць піднімало голови і тут-там почало грабіжити, подекуди видаючись навіть за січовиків. Та хоч було чути малярські кулемети і гарматні вистріли, українські поліціянти були на своїх місцях, боронили громадян та не допустили до грабежей. Не тільки за цілий час української влади, але навіть у цей найкритичніший день як у цілій Карпатській Україні так і в її столиці Хусті був взірцевий порядок і дисципліна, що подивляли німецькі журналісти й інші об'єктивні чужинці.

Міст уже наші здали, вже маляри входили і почали січові фронтові війська відступати, але українська поліція ще все стояла на вулицях. До декотрих підійшли наші люди, звернули їм увагу на прихід гонведів і радили їм також тікати.

- Я тут згину, а місця служби не залишу, доки мене не змінять, - була відповідь одного поліціянта-січовика.

Це були герої порядку, бо їх так учили в школі. Вони добре знали, що зміна вже не прийде, але хотіли зачекати на малярську регулярну армію, щоб не допустити до розбоїв, грабіжництва та убивства на власний поразунок шумовиння. Де увійде порядна регулярна армія, там є забезпечений дальший порядок. Ці помічні поліціянти-січовики на фронті не воювали, отже не було причини боятись. Навпаки, від кожної іншої порядної військової команди були б дістали похвалу. Їх могли відтак звільнити, коли новим панам не подобалася їхня фізіономія.

Але озвірілі відділи малярських гонведів першими кинулись на помічну поліцію, хоч ті мали перев'язки на рукавах з написом "поліція". Вистрілювали їх наче горобців.

Хтонебудь міг би думати, що це може сталось помилково, що малярське військо думало, що це члени босвих рядів січовиків... Навпаки, маляри добре знали, що це поліція. Навіть кілька днів пізніше робили обшуки та строгі ревізії по хатах за членами української січової поліції... Тих, що стояли на своїх службових місцях - розстріляли на місці, інших відводили з хат і вимордовували.

Десятки трупів помічної поліції гнило на Різницькій вулиці і за містом біля залізничного насипу. Щойно як тіла почали розкладатися і сопух був незносимий в цілій тій околиці, закликала військова команда циганів, їм дозволила ограбити трупи та зірвати з них одяг та обув'я, а за те мали їх закопати. Цигани цих нещасних поліціянтів відвезли на теліжках і закопали немов стерво.

СМЕРТЬ МОЛОДОГО УРЯДОВЦЯ ПАНАСА КЕДЮЛИЧА

Від середини грудня працював у міністерстві внутрішніх справ молодий практикант Панас Кедюлич, родом із Перечина. Цей ідейний юнак належав до національно найсвідомішої молоді Перечина. Як молодий хлопець, політично не був заангажований, а навіть вояком не був, так що ані найбільший його ворог не міг сказати, що воював проти мадярських гонведів.

Мадярські війська увійшли до Хусту. Панас нікому нічого злого не зробив, тим менше мадярам, то ж не думав тікати в невідоме заграницю, а рішив залишитися в Хусті. Але коли мадярські війська і жандарми почали витягати людей із хат і розстрілювати, рішив вернутися до батьків до Перечина, може там вдасться йому ліпше скритися у знайомих.

З Хусту вибрався загородами, але біля Ізської вулиці один місцевий мадяр впізнав його. Звернув увагу мадярським вояком, що він урядовець українського міністерства і ті догнали Панаса і застрілили його.

ЗАМОРДУВАННЯ СТІЙКИ ПРИ ГОЛОВНІЙ ПОШТІ В ХУСТІ

Неочікуваний впад мадярських гонведів із двох боків унеможливив січовій стійці при головній пошті в Хусті поворот і вона залишилася там.

Гонведи обсаджували поперш важливіші публічні будинки, насамперед пошту. Січова стійка в числі чотирьох людей подалася на стрих і там заховалася за коминами. Не мали вже вони набоїв, бо при вуличних боях з вікон пошти повистрілювали. В одного з них була тільки одна-одинокка куля. Після чотириденного перебування на пошті без харчів і води, після кількох невдалих нічних спроб утечі один січовик своєю останньою кулею поповнив самогубство. Інші сходами ступали вдолину, сподіючись, що божевілля перших днів шаленого терору вже минуло і їх візьмуть у полон. Сподіялись, що бодай один з них вийде живим.

У брамі мадярська стійка їх негайно ув'язнила. Призвали якогось старшину і той, без суду, без складення протоколу, а навіть без того, щоб розпитати як називаються чи яка їх вина, таки там серед двору поштового уряду дав їх розстріляти...

УБИВСТВО П'ЯТЬОХ ПОЛОНЕНИХ КУЛЕМЕТЧИКІВ

Щоб крити відворот боєвої лінії січовиків, дзвіниці хустської катедри обслуговувало двома кулеметами п'ять січових кулеметчиків. Відворот для них був замкнений, але набоїв мали подостатком і вхід вежі-дзвіниці завузкий до того, щоб гонведи могли до січовиків добратися. Розбити вежу гранатами намісник Бокшай, відомий мадярон, не дозволяв.

Мадярський старшина гукнув на січовиків, щоб піддалися. Між кулеметчиками були й такі, що знали мадярську мову. Вони відповіли старшині, що не здаються; все одно будуть розстріляні, то вже краще хай згинуть із зброєю в руках.

Але мадярський старшина дав слово честі військового офіцера, що не будуть розстріляні. Хлопці, повіривши в слово, зійшли із вежі і зложили зброю. Відвели їх на подвір'я перед церквою і поставили в один ряд - для розстрілу. Хлопці дивляться на все те з жахом і пригадують старшині його слово честі.

- Супроти "січ-банди" немає слова честі... - була відповідь старшини.

В цей мент виходить з хати намісник Бокшай і аж розкричався:

- Що?! Розстріляти їх?! Замало! Живе тіло треба з них рвати кішми!

Бокшай багатьох наших людей післав під кулю. Він був головою Мадярської Народної Ради і разом з другим терористом д-ром Будасм видавав смертні присуди, між іншим і на професора Митровича.

Здичілі гонведи обернули рушницю і на очах цього ката "пан-отця" почали бити по головах і по цілому тілі наших героїв так, що кров далеко прискала і куски тіла відлітали та ломались кістки. Вже майже неживих, до непізнання змасакрованих хлопців дорізали багнетами і достріляли кулями.

ГОНВЕДИ ГРАБУЮТЬ, ШТИКОМ ВИДОВБУЮТЬ ЗОЛОТИЙ МІСТ ІЗ РОТА

Про розбої і грабїж мадярських гонведів буде слово пізніше, тепер наведу тільки один характеристичний злочин сполучений із грабежем, що стався на розі вулиць Духновича та Слов'янської і кривавим фіналом відігрався потім на подвір'ю міського дому. Аж морозом б'є, здавалося б, що це буйна фантазія, але, на жаль, це дійсна правда, про що оповідали мені очевидці.

Гонведи мордують наших січовиків. Один з них після вбивства втирає свій багнет подолком плаща
(Ілюстрація з французької преси)

На початку вулиці Слов'янської в Хусті зловила група гонведів одного цивіля, що з валізкою в руках старався перекрастися городами в напрям лісу за Рікою. Під претекстом шукання зброї, гонведи почали лазити йому по кишенях, забрали від нього гроші, золотий годинник з ланцюжком і цілу валізку з речами.

Безперечно був він українцем, бо один наш хлопець чув, як він сперечався з мадярами по-українськи. Коли б цей нещасник був плюнув на ті речі й відійшов, то може був би врятував голе життя, а то він почав голосно протестувати і вимагати повернення забраних речей, - може останнього свого майна. Хотів іти до самого коменданта на скаргу. Його штовхали, відбивали, але він кричав і вимагав своїх речей.

Як видно, вояки побоялись, що він справді може їх зголосити і, проходячи побіля будинку колишньої дирекції поліції, впала їм на думку чортівська думка, щоб замаскувати грабіж: з болота рову витягають брудну січову шапку, натягають нещасникові на голову і на ціле горло кричать: "Січак, січак..." Шапку він руками кілька разів скидав з голови, але тоді вояки мотузом зв'язали йому руки ззаду.

Один вояк відлучився від решти і зник із краденими речами, а другі вояки заволочили "січака" на двір магістрату, де вже лежали десятки трупів з передучорашніх прхалівських чеських боїв і трупи вже мадярами розстріляних січовиків. Тут його серед галасу воячні розстріляли. Але перед розстрілом видовбали йому багнетом золотий місток зубів із рота...

Таким чином мадярські гонведи "придбали" собі не тільки "здобич", але й постаралися, щоб власник украдених речей навіки замовк і не наробив їм неприємностей...

СТРАШНЕ ЗВОЖУВАННЯ МЕРТВИХ СІЧОВИКІВ

Днями, тижнями, ба навіть місяцями шалів терор, але особливо перші дні мадярського божевілья оп'янілої "перемоги" були невиносимі. Цей період у повному своєму образі не дасться ані описати ані оповісти. То було пекло, то була якась кривава бакханалія здичілої озброєної товпи мадярських гонведів, терористів і різних "витязів" супроти безборонного населення. Очевидці оповідають про це із жахом. Це страхіття не має прикладу в історії боротьби білих народів. Дармо протестував хустський німецький консул д-р Гофман і німецькі журналісти. Водотопи та розстріли перестали лише після тижнів, аж тоді, коли обурився цілий культурний світ і відбувалася інтервенція за інтервенцією, щоб

врятувати бодай поодиноких осіб. (Подібна інтервенція врятувала життя Федорові Реваєві й мені). Але ще й тоді масакри продовжувалися місяцями в добре закритих льохах в'язниць та за колючим дротом таборів.

Але не йдім так далеко, ми ще в перших днях шалу найбільшого терору в тому самому Хусті.

Команда мадярського королівського війська улаштує "похорон" поляглих січовиків, який може видумати тільки фантазія хворого мозку. Від оцього "похорону" очевидці слабших нервів мліли, а інші крізь сльози придивлялися з жахом. Навіть нам неприхильні люди охнули і відверталися, щоб не бачити такої варварської профанації.

Команда наказала звозувати трупів сільськими возами, що возять гній, а також відкритими тягаровими автоматами, бічні дошки яких були навмисно зняті або відчинені, щоб було видно трупів і щоб тим більше настрашити і так перелякане українське населення.

І ось звозують трупів. Одному трупові тече гній з рота, як десь лежав серед бруду чи гноївки... Другому відбитий ніс, розбиті уста... руки звисають, ноги звисають і відпадають по дорозі від тулуба... Вояки відпалі частини тіла визбирували і знову кидали на вози. Тут очі виколоті, черево розпороте, губи відрізані... на голому хребті чи грудях десятки колотих ран від багнетів... Ноги поламані, руки потовчені і біліються посукані та позаламлювані кістки...

Все те серед білого дня везеться головними вулицями, навіть увагу звертається публіці: вояки гукають, кричать, смішкуються, регочуться... Щоб бачило якнайбільше людей, щоб настрашилось... та щоб не відважилось ще раз робити Україну...

Це моральна пресія, це тортури, душевне катування! І так везуть на цвинтар, а там - напроти могили січовика Андрія Войка, що перед кількома тижнями помер на запалення, - вже гробокопи приготівляють величезну яму, до якої привезли вапно. Незабаром вкидатимуть туди наших мертвих.

Та це ще ніщо, а ось послухайте, що було даліше.

МАДЯРИ З МЕРТВИМИ ЗАКОПУЮТЬ І ЖИВИХ

Рівночасно з цим у хустській величезній в'язниці, де сидить кількасот політичних в'язнів, переводяться тортури. Особливо в одній келії пекло: тут сидить 27 "січаків", що були налапані по хатах, по стодолах, а навіть по вулицях, на кого мадяр, або жид показав пальцем: "січ..." Ці помруть без вислуху, без розсу-

ду, бо вже саме ім'я "січак" - це готовий присуд смерти... Але є між ними й такі, яким не можна доказати, що вони "воювали". Їх провина в тому, що мають ворогів, які мають на них "зуби", або стали для мадярів невігідні, як організатори української партії, секретарі, експоновані учителі і взагалі люди, на яких є донос надійного мадяра... Ось, тих треба послати зі світу, бо так веліла місцева Мадярська Народна Рада, або якась впливова особа.

Кожної ночі з'являються до цієї келії детективи і вояки з "піряниками" (мадярські жандарми) і б'ють таки тут, або ведуть до катівні і середньовічними муками випитують, "чи воював проти мадярів?" Тисненням пальців у дверях, ломанням костей і різним катуванням нещасники "признаються", а це вже готова смерть.

Ця група вже "перепитана", потрібно тільки розстріляти, але серед подвір'я в'язниці не хочуть розстрілювати, щоб не дразнити інших в'язнів, що тут сидять сотками а також, щоб не робити гуку, бо недалеко, в хаті інспектора Гулянича, живе німецький консул. Крім того, в'язниця знаходиться серед самого міста та ще біля католицької церкви...

Є ще один спосіб замордування - відвезти в'язнів над Тису і там розстріляти, або потопити в Тисі без розстрілу... Але ціла група така збита, голодом і катуванням так вимучена, що ледве стоїть на ногах...

І ось мадяри знаходять спосіб, як січовиків з цієї келії замордувати. Жандарми, оті когутячим пір'ям удекоровані убивці, відводять нещасних людей до одного дальшого, сепаратного льоху і вкидають ручні гранати, а тих, що ще дихають, пробивають штиками...

Вечоріло, коли з великим поспіхом накидали трупи на вантажне авто, яке подалося в напрямі до викопаних ям і недалеко стало під беріжком. Одні вояки носили трупи до могили і вкидали їх до ями, а гробарі присипували їх верствою вапна. На те клали нові трупи. Гробарі з жахом замітили, що між трупами є й живі. Були такі, що ще дихали, стогнали, а навіть один шепотом благов крізь сльози, щоб його не вкидали до ями... Гробарі не хотіли погребати живих, протестували, але ті варвари вкинули живих разом з мертвими до ями і погребли...

Один гробокоп від того жаху днями не їв і не спав, а як заснув, то снилися йому за жива поховані січовики, які погрожували. Гробокоп нервово не витримав і за кілька днів збожеволів.

Таким чином в самому Хусті повстали великі січові могили і багато менших - не згадуючи вже про тих невідомих могил по полях і про дно Тиси... В одній, найбільшій, лежать 92 січовики, в другій 40, потім 30, а

в четвертій 27; багато лежить по нивах і загородах в двійці, трійці і одним. Крім того, як уже було сказано, в Тисі потоплено сотні жертв, далеко більше, чим у могилах, може двічі, а може й тричі стільки. Сам окружний військовий комендант, полковник Голлоді признав, що в Хусті мадяри замордували 170 українців. Це тому знаємо, бо одного разу жінки ув'язнених прийшли до канцелярії полковника в Хусті благати за своїх чоловіків. Можливо, що жіночі сльози і ридання трохи зм'якшили кам'яне серце цього деспота. Як вступив до кімнати оберлейтнант Турзо, комендант лютих терористів, і вимагав від полковника затвердження розстрілу дальшої групи, то полковник Голлоді перед ридаючими жінками вибухнув словами:

- Доки хочете ще мордувати, та ж я вже підписав 170 смертних присудів...

Все це були жертви ганебного мордування. Замкову гору в Хусті українське населення назвало "Січовою горою".

В Хусті мадярські гонведи, жандарми, чорнорубашники й інші терористи, що були під військовою командою, поповнювали цілий ряд дальших злочинів. Але покищо лишім Хуст, ми ще до нього повернемося пізніше. Ідім слідами, як поступає мадярська армія. Побачимо, що мадярське військо всюди запевнювало свою владу громадними мордами та тяжкими побоями.

МАДЯРИ КАТУЮТЬ РАНЕНИХ І РОЗСТРІЛЮЮТЬ...

Боева лінія січовиків завершилася з Хусту, гро січовиків подалося горами в напрямі Нанкова, бо битий шлях на Бичків був відкритий для ворожих панцирників, яких ми не мали. Але меншому січовому відділові була відтята дорога вгори і він відступав долиною на Сокирницю. Дістали вогонь з двох боків і може були б пробилися, якби не брак набоїв. Над цим відділом також появилися два мадярські літаки дуже низько, косили кулеметами і ще ліпше розпоростили і так скромні сили січовиків, спричинюючи кілька мертвих і багато ранених. Відступ був неможливий. Добра десятка здорових і ранених січовиків попала в мадярський полон.

Везпощадні гонведи в нелюдській спосіб стягали ранених, били револьверами та рушницями в рани, потім волочили їх за ноги і за руки, стягали в одну купу і тут дорізували.

Здоровим полоненим постягали чоботи, черевики, відтак попідкочували штани до коліна, били їх оберненими рушницями і проколювали їм ноги. Котрий з них повалявся на землю, того розстріляли. Нарешті і тому най-

сильнішому потовкли голінкові кістки і він упав, щоб потім скатованого дострілити... Тут поляг зі своєю групою і надзвичайно відважний хлопець, хоробрий десятник Іван Банк, родом із Бедевлі.

Оповідали мені люди в таборі, що на цьому полі - але вже над Тисою - були розстріляні якісь два наші січовики на ім'я Ткачук та Горошак.

За селом Сокирницею нарахували 25 роздягнених змасакрованих трупів, що виглядали, неначе якісь страшні великі кроваві ковбаси. Їх трупи вкинено до Тиси.

НОВІ РОЗСТРІЛИ В БЕДЕВЛІ І ТЕРЕСВІ

Між Бедевлею і Тячевом, після розгромлення відділу січовиків, в якому взяли участь малярські літаки й артилерія, розстріляли маляри всіх полонених.

Другий відділ січовиків розбили малярські війська недалеко Тересви, всіх ранених добили зараз таки на полі, а дев'ять полонених січовиків розстріляли на місці.

В Тересві, під горою "Качілкою", розстріляли маляри і дальших двох січовиків-галичан, яких місцеві маляри видали на розстріл.

УПРАВИТЕЛЬ ШКОЛИ, СІЧОВИЙ ЧОТАР ІВАН БЕЙЛОВАРІЙ ГИНЕ ВІД РУКИ ТЕРОРИСТА

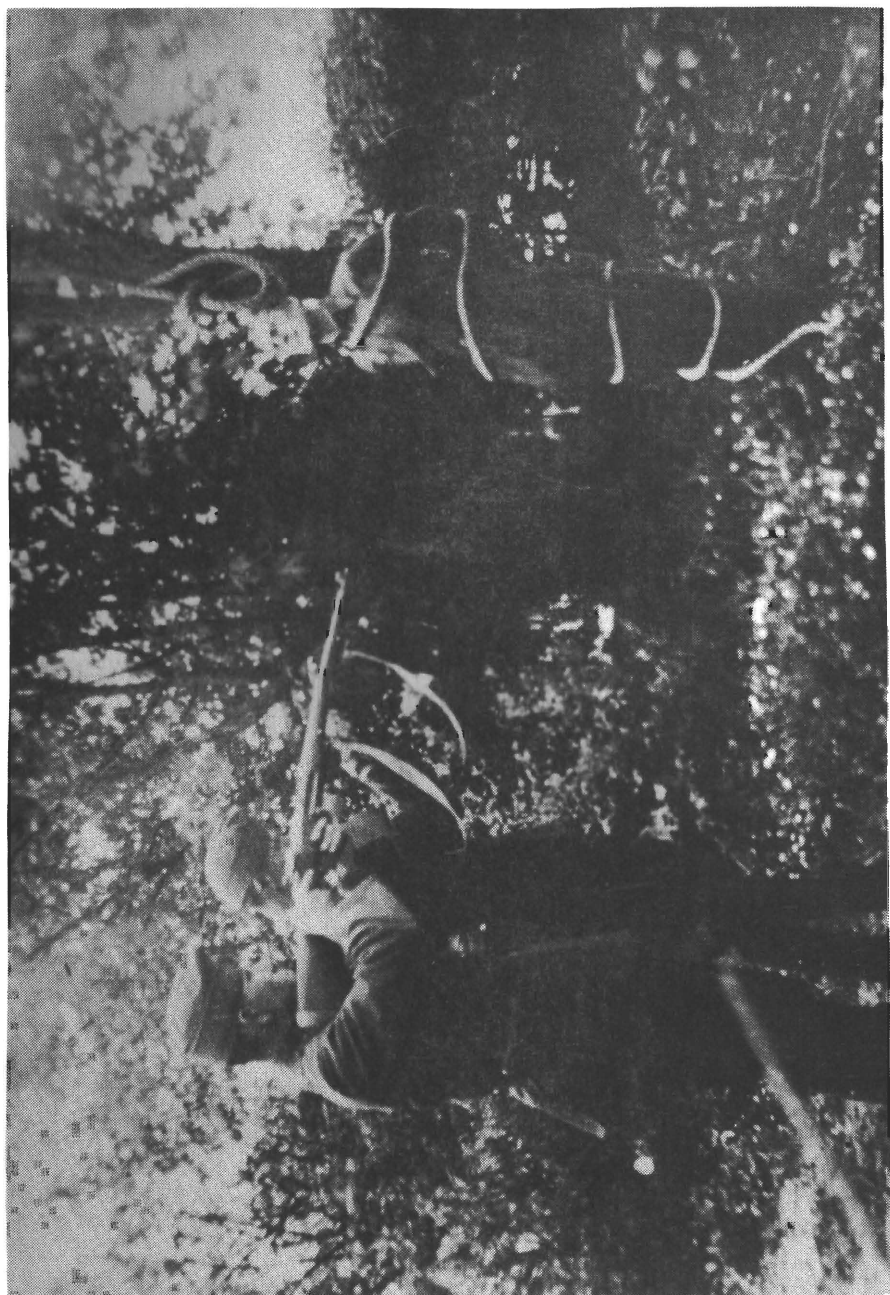
Іван Бейловарій, родом з Великої Копані, був учителем в Нягові. Як вислужений військовий старшина, в селі zorganizував "Січ" і був її комендантом.

Коли малярські війська обсадили район, терорист Егрешій (про якого вже була мова), робив "чистку". Зі своєю шайкою терористів ув'язнив учителя, вивів його за село, над річкою Тересвою розстріляв, а його труп вкинув у воду.

Егрешій розстріляв на власну руку десятки людей.

СТРАШНІ МАСАКРИ ТА ВБИВСТВА В СОЛОТВИНІ

Завдяки нашим соляним копальням і тій обставині, що Сигіт опинився в Румунії, дрантива діра - село Солотвина - швидко росла, як на дріждях. З малого малярсько-жидівського села виросло місто. Населення багатіло, мало добре плачену працю, і ось за ті всі доб-

Розстріл січовика

ра солотвинські мадяри відплачували нам так само ганебно як і тячівські.

Чехами до зубів озброєне мадярське шумовиння захопило владу у свої руки в тому самому часі, що й у Тячеві. Чеські війська до останньої хвилини не тільки що підтримували мадярську босячню, але навіть помагали вогнем із гармат на січовиків (як то робила артилерійська батарея в Тячеві). Таким чином, ще Копаня була в наших руках, а в Тячеві і Солотвині (значить: за нашою спиною) були панами життя і смерті місцеві мадярські терористи.

В перших двох днях ловили всіх українців без виїмку, катували у в'язниці і в колишній чеській школі, а потім розстрілювали. Були й такі випадки, що тячівські терористи перепустили, але зловили його в Солотвині і хто вже попався в їхні пазурі в Солотвині, той більше не вирвався з рук цих брутальних варварів. В перших двох днях солотвинські терористи розстрілювали або топили в Тисі десятки українців. Тільки кільком малознаним вдалося викрутитися через знання мадярської мови, а всіх інших замордували. Січовиків в уніформі мордували рафінованими муками. Кілька днів пізніше через солотвинський міст почали і румуни передавати мадярам січовиків. Всіх тих січовиків вимордували в найбрутальніший спосіб. Із Солотвини ані один в'язень не попався до іншої тюрми, ані до концентраційних таборів - всі до одного були збиті до непізнання і відтак дорізани або втоплені в Тисі...

СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА ГУЗАРА І ЖУРНАЛІСТА ТАРНАВСЬКОГО В РУКАХ СОЛОТВИНСЬКИХ МАДЯРСЬКИХ БАНДИТІВ

Полковник Гузар, один із найбільших героїв української визвольної боротьби, приїхав на Карпатську Україну і став невидимим керівником ОНОКС.

Під час чеського нападу полковник Гузар обняв команду оборони будинку Головної Команди "Січі" при вулиці Румунській у Хусті.

Після проголошення самостійності Карпатської України, міністер війни Степан Клочурак призначив полковника Гузара заступником головного коменданта полковника Сфремова. Гузар був у протимадярській обороні гейби шефом генерального штабу.

Журналіст Тарнавський був ідейним провідником української молоді в Галичині (інакше називався Коссак). Він скоро став облюбленим і в Карпатській Україні. Його ідеологічні реферати були взірцем широкого патріотизму. За ним уже було вісім років польської тюрми за політичну діяльність.

Є свідки, що бачили, як полковник Гузар із Тарнавським опустили Хуст мотоциклом в пізніх годинах 16-го березня, коли вже мадярські війська були на мості.

Полковник Філонович в селі Апшиці бачив Гузара на коні, навіть просив його приєднатись і обняти команду цілого загону, що прямував на кордон Румунії під командою полк. Філоновича, але полк. Гузар був вичерпаний, залишився в Апшиці і від того часу пропав.

Тут у таборі сидів з нами один молодий українець, родом з Апші, на ім'я Добош і він нам оповів, що бачив, як один високий, стрункий мужчина з тонкими вусиками, а другий мужчина молодий, середнього росту, білявий із знаком на чолі, були арештовані в селі Апші. Гардисти зараз пов'язали їх, страшно збили і відвели до Солотвини... Тут всі сліди за ними пропали і ніхто їх більше не бачив - у Солотвині їх гонведи замордували.

Після опису ми переконалися, що ці люди були полковник Гузар і журналіст Тарнавський.

МОРДИ В БИЧКОВІ

Ще 16-го березня о год. 16:45 на бичківському тижанському мості мадярські терористи - а саме бичківські мадяри Кароль та Сейнаші Янош, урядовець каси хворих - застрілили учителя горожанської школи Павла Волошука, що був районним комендантом "Січі", коли той вибирався до Румунії. Мадярські терористи стріляли до авта, одна куля попала в ногу, а друга - смертельна - в голову. Опісля пустили вістку, що Волошук поповнив самогубство, але це брехня, бо його револьвер знайдено в кишені... Не тільки вбили його, але разом із гонведами ограбили його хату, забрали мотоцикль, документи, гроші. Також арештували його наречену, молододу вчительку Анну Ткачуківну, яку передержали кілька тижнів у тюрмі за те, що знайшли в неї його січову уніформу, деякі його документи та інші речі.

Бичків був одним із найсвідоміших українських центрів. І тепер, після трагедії й упадку державности, бичківські селяни переховували багато січовиків, які захоронились як у селі, так і по узбіччі гір у селянських хатах. Вдень і вніч гонведи шукали по хатах, по всіх закутинах і кого тільки зловили - розстрілювали. В Оріховому Поточі в Діброві є січова могила, в якій спочивають 32 розстріляні січовики, а також інша могила з 17-ма замордованими знаходиться в загороді Коперльоса під т. зв. Горолізом. Крім того багато могил знаходиться одинцем, по горах і лісах, а також у

самому Бичкові по нивах і на цвинтарі, не згадуючи вже могил замордованих інж. Литвицького, вчителя Дмитра Остапчука та поручника Павла Волощука.

В руханковій залі горожанської школи в Бичкові улаштували собі мадяри катівню середньовіччя, але про ці нечувані тортури буде слово пізніше.

ЗЛОЧИНИ МАДЯРІВ У ТРЕБУШАНАХ ЗАМОРДУВАННЯ 8-ОХ ЛЮДЕЙ У ЗВОРІ

В Требушанах за доносом місцевого попа-мадярона Євгена Посульки мадярські терористи з гонведами разом поповнили найганебніший злочин. Зараз після приходу мадярської регулярної армії озвірілі мадяри дня 20-го березня арештували 8-ох українців, а то: коменданта "Січі" чотара Василя Тимощука, січового організатора Івана Годвана, голову Української Національної Ради Федора Рознійчука, січовика Івана Полянчука (зятя старости Фірішака), робітника Василя Мендришору і ще 3-ох людей. Про їхні прізвиська довідався я пізніше. Це були о. К. Купар і Василь Небола, управитель школи, оба з Грушова. Третя жертва невідома.

Ці нещасні люди насамперед дістали криваві хрестини ще у в'язниці, а другого дня, 21-го березня, в передобідових годинах, посадили їх на військове вантажне авто і відвезли в напрямку Квасів. Під Квасами висадили всіх з авта і повели звором, де хотіли їх розстріляти. В цей мент один зірвався з місця і почав тікати, - його звалили кулею. Щоб і другим не прийшло на гадку тікати, пустили кулемет у ноги і вони всі ранені попадали на землю. До нещасників здичілі мадяри прискочили неначе звірки і почали пороти черева, відрубувати вуха, відбивати та відрубувати носи, виколювати очі. Повідтинали губи, повідрізували полові органи і повкидали їх разом з торбами до розпоротих черев, а Іванові Полянчукові відрізані полові органи запхали до рота.

З великого, надлюдського болю нещасні жертви так страшно кричали, ревіли, що було чути із звора аж до Квасів. Іван Полянчук ще все був живий і йому розкололи голову.

Вже вони лежали мертвими, як мадяри ще все били та кололи багнетами. Вони постріляні були тільки в ноги, щоб не втекли, а потім дотовчені та дорізані. Голова в кожного була так розбита, що мозок витікав, кістки поламані в цілому тілі, а шкіра і м'ясо неначе посічені.

Замордовані трупи лежали на тому самому місці два

гижні, а тільки одна стара жінка, що була свідком цього страшного злочину, відважилась за деякий час оповісти людям. Скорше боялася комунебудь сказати.

Трупи були так змасакровані, що тільки рідня могла їх впізнати після одягу.

Всі жертви цього немилосердного убивства були поховані у спільній могилі на цвинтарі біля залізничного тору у Квасах. На могилі 8 малих смерекових хрестиків говорять про злочин цих азійських звірюк.

Третього тижня на цій могилі відбулася величава пахаида, в якій взяла участь велика маса гуцулів. Брутальні мадярські жандарми розганяли товпу своїми методами, але вони таки прийшли, щоб поклонитися замордованим Героям.

МОРДИ У "ТРУФАНЦЯХ"

Вузькою, стислою долиною веде дорога з Квасів до Ясіня між горами вздовж Чорної Тиси. І ось, між Квасами і Ясіням, у так званих "Труфанцях", на Ловецькій дорозі, цілі три тижні лежало по одній стороні десять чоловічих трупів замордованих січовиків, а трохи вище, з правого боку, лежали чотири трупи знасилених і замордованих гуцулок.

Трупи чоловічі були змасакровані, ограблені, а трупи жіночі - посмішковані: двом гуцулкам відрізани груди, а одній полові органи і черево поколото багнетами...

Люди хотіли поховати трупів, але гонведи не дозволяли, сказали, що вони там мають залишитися для постраху іншим:

- Щоб ви знали, як подруге піднімати зброю на гонведів...

І коли вже обурювалася ціла Гуцульщина і повідомила консула одної заграничної держави, мадяри одної ночі віднесли ці трупи десь у ліс і в невідомому місці позагрибали, щоб закрити сліди страшного злочину, бо на другий день мав це місце відвідати заграничний журналіст.

КИШКИ СІЧОВИКА НАКРУЧЕНІ НА ТЕЛЕГРАФІЧНИЙ СТОВП

Недалеко Кевелева (біля Квасів) знайдено трупа в ярку вулиці, замордованого гонведами у такий спосіб, який заганяє муравлів людині під шкіру. Полоненого січовика біля телеграфічного стовпа зв'язали, розпоро-

ли його черево і випустили кишки. Опісля кишки скобою пригвоздили до стовпа і страшними ударами приневолили січовика крутитися довкола стовпа, щоб чим ліпше вилазили кишки і спричиняли йому нечувані болі. Відтак нещасника прокололи багнетом і він повалився в рів. Його труп гонведи віддалили вже другого дня, занадто був він на очах.

Але про цей злочин кевелівські люди добре знають і колись панам-мадярам відплатимо з відсотками!

ТРАГЕДІЯ ГАЛИЦЬКИХ СІЧОВИКІВ

В моїх березневих записках я вже коротко згадав, як у перших днях шаленого терору розстрілювали січовиків без виїмку, але пізніш, на польське бажання, цих нещасників передавали полякам. В тюрмі я мало знав, будучи вповні ізольований, а тут, у концентраційному таборі, маю можливість говорити з людьми, які ще днями, тижнями були на волі, а є й такі, яких недавно сюди привели. Ці люди зі всіх околиць і більше знають, як ми, що сидимо від першого дня... Є тут гайники, дроворуби, пастухи, що ходили по лісах і або були свідками нечуваних злочинів, або чули від інших. Мадяри дикі, а поляки такі самі варвари.

Нещасні наші галицькі брати перейшли кількакратну Голгофу страждання. З Галичини втекли через польську границу, щоб підсилити своїх рідних закарпатських братів. У Хусті звели героїчні бої з чехами, опісля воювали проти мадярів, а після погрому перейшли Тису, кордон Румунії, там їх румуни ограбили, побили і видали мадярам. Мадяря, ведучи їх Тячевом, знущалася над ними, катуючи всіх та лінчуючи тих з краю, що діставали найбільше ударів. Ескорта навіть не думала їх перед озвірілою товпою мадярні боронити, навпаки, ще помагала кольбами. Більш як половину мусіли завести попід руки, або таки на ношах занести до в'язниці.

В Тячеві, при допомозі польського шпигуна Пінязя, мадяри порозділювали галичан, щоб відтак передати їх полякам.

Виснажених голодом, бо на протязі п'яťох днів у тячівській в'язниці не дали їм нічогісько їсти, змасакровані до каліцтва, без одягу, бо стягнули з них усе - плащі, блузи, черевики, хоч цей одяг був цивільний, власний, - мадяри посадили на вантажне авто, пов'язали руки, поприв'язували один до одного і проти вітру в холоді дня 23-го березня вивезли їх під польську границу і під горою Татарівкою передали полякам. Тут уже на них чекали польські кулемети і на очах мадярів всіх їх розстріляли...

ПОЛОНЕНИХ ГАЛИЦЬКИХ СІЧОВИКІВ РОЗІП'ЯЛИ НА ДЕРЕВА

За Ясіня-Репеговом, на польському кордоні, за митницею на Татарському перевалі очікувала мішана мадярсько-польська комісія, щоб перебрати полонених січовиків-галичан.

Незабаром привели 30 січовиків, зловлених по горах Гуцульщини, а кількох із в'язниць. Були вони пов'язані, в страшний спосіб збиті не тільки тими, що їх зловили, але й самими вояками, що їх ескортували.

На землі лежав ще сніг, добра половина січовиків боса, бо забрали від них не тільки всі вартісні речі, але постягали й чоботи та черевики. Дехто з них загорнув ноги в онучі, в рушники, в торби, але були й такі, що йшли вповні босими ногами в снігу.

Із тридцятьох людей поляки вибрали шістьох і повели з собою. Чи це були шпигуни, чи одні з передових галицьких борців, що були заведені у польській "чорній листі", яких чекали ще гірші муки і смерть, не відомо.

Решта галичан відвели на півтора кілометра далі у ліс, яким проходила фронтова босва лінія за світової війни. Тут їх розіп'яли на деревах. Поперш поприв'язували їм руки заржавілим колючим дротом, що знайшли в старій фронтовій лінії, відтак розіп'яті руки й ноги поприбивали залізними скобами та великими цвяхами, що ними прибивають рейки на залізницях. Над розіп'ятими, але ще живими героями почали мадяри і поляки знущатись, плюючи їм у вічі та б'ючи їх рушницями. Відтак гонведи, а з ними разом і мадярський хуліган Цайгер та мадяронський бандит Данишук одного за другим розстрілювали...

Розіп'яті герої віддавали свої шляхотні душі словами: "Слава Україні!" і співом "Ще не вмерла Україна..."

ЗАМОРДУВАННЯ ДОРІЖНИКА МАСЛЕЯ

Віденська арбітражна лінія перервала село-колонію Руська Долина біля Севлюша на дві частини - одна, нижня частина, припала мадярам, а менша, вища, до Карпатської України.

Селянські делегації дуже часто інтервенювали у нашої влади в Хусті, щоб зробити з мадярами заміну, хоч би й за півмадярське село Фанчиково. В Руській Долині жили переселенці з марамороської Верховини, національно свідомі люди. Найбільш активним був доріжник Маслей, надзвичайно інтелігентний селянин.

Близько перед трагедією Карпатської України Маслея з помешкання малярські жандарми відвели і замордували. Його труп, разом з трьома іншими трупами, знайшли в малярському селі у Вилоку.

* *
*

Повище описані убивства поповнили маляри на лінії від Севлюша до Ясіня. А тепер перейдім на Мукачівщину, Свалявщину та Ужгородчину, де також українська кров закривавила стопи малярських гонведів...До опису дальших побоїв і знущань на Гуцульщині ми ще повернемо, бо свої "геройства" продовжували здичілі маляри довгими тижнями.

МАЛЯРИ СІЧОВИКІВ "УЧАТЬ" ПЛАВАТИ

Як тільки біля Мукачова маляри переступили границю зустрілися з відпором січовиків. Та хоч кілька разів вдалося малярів відбити, недостатньо озброєні і числом ослабі січовики не мали змоги втриматись.

Між Розвиговом і Підманастирем маляри полонили п'ятерох січовиків. Повели їх над Латорицю, де вода була досить глибока і сказали їм, що коли переплинуть плесо, то нічого їм не станеться. Січовики кинулись у воду, на те маляри почали до них стріляти і чотирьох застрілили у воді. Тільки одному вдалося перебігти на другий бік, але і того постигла та сама доля: недалеко стояли гонведи, зловили його і розстріляли.

РОЗСТРІЛИ НА КОРОПЕЦЬКОМУ МОСТІ

За селом Коропці полонили трьох січовиків, а крім того серед дороги лежав один тяжко ранений. Раненого проколов гонвед зараз на місці багнетом, а інших відволочили на міст у Коропцях і там з найбільшим галасом озвірілої юрби хлопців розстріляли, а трупи повкидали до води.

В ПІДМАНАСТІРІ

ДВОМ ПОЛОНЕНИМ СІЧОВИКАМ ВИКОЛОЛИ МАЛЯРИ ОЧІ

З найбільшою брутальністю кинулись малярські варвари поперш на василіянський монастир у Розвигові. Здемолювали вони вартісне устаткування, а відтак руїн-

Гурт розстріляних січовиків біля севлюських винниць
(Світлини з французької преси)

ницькими руками сплюндрували велику і рідку бібліотеку і на цілу Європу славний старинний архів. Чудові старинні образи понищили, або покрали.

Під самим монастирем зловили гонведи двох українців і під закидом, що вони "січаки" і воювали з гонведами, хотіли їх на місці розстріляти. Українці за протестували, боронячися тим, що у них не було навіть зброї.

Зразу повели їх до місцевої школи, де їх страшно збили, але що вони не признавалися, вояки відвели їх до замку в Паланку, який мадяри перемінили на в'язницю і де сиділо вже багато українців. Тут нещасних взяли на допити. Знайшовся "свідок", який твердив, що вони давали сигнали січовикам з розвигівського монастиря. Але тому, що вони не признавалися й надалі до вини, взяли їх на страшні муки. Озвірілі мадяри одному кольбою вибили всі передні зуби, другому шаблею відрізали вухо, а потім у замковій пивниці викололи їм очі і розстріляли.

Страшний крик і плач було чути на цілу тюрму. Люди, що пізніше попали в концентраційний табір, оповідали мені про це звірство з великим жахом. Були це хлопці з Гуцульщини, або з Галичини, бо звали рятунку літературною мовою, а не діалектом.

Як знущалися мадяри над в'язнями в цьому замку, опишу пізніше.

ЗАМОРДУВАННЯ 23-ОХ СІЧОВИКІВ ПЕРЕД ЧИНАДІЄВОМ

На долині між Підгорянами і Чинадієвом полонено 16 січовиків, крім того 7-ох привели мадярські терористи з околичних сіл.

Всіх полонених вантажним авто повезли вище Чинадієва, під ловецьким каштелем графа Шенборна зсадили їх з авта і повели лівим боком у густий ліс, кілька кілометрів від каштелю. Тут січовики мусіли викопати собі яму і відтак скорострілом над ямою всіх розстріляно. Гонведи трупи розстріляних ограбили, постягали уніформу і чоботи, постягали перстені, забрали гроші, годинники й інші вартісні речі і трупів загребли. Гонведів вів і розстрілами керував мадярський терорист на ім'я Пеленка, родом з Підгороду.

Під каштелем вантажне авто зачекало на гонведів і через дві години верталося в напрямку Чинадієва з самими вояками - без полонених січовиків.

Про цю могилу знає один наш лісник, який оповів людям, що сиділи в Кривій і в таборі в Варюлапоші.

Нижче Сваляви розстріляно також кілька наших хлопців.

РОЗСТРІЛЯЛИ УЧИТЕЛЯ ВАСИЛЯ ГАЛАСА І ТРЬОХ СІЧОВИКІВ

Січовий старшина учитель з Лози Василь Галас з відділом січовиків боронив Білки при мості з скорострілом.

Мадяри наступали зі всіх боків і не було змоги вдержатись і відділ січовиків попав у полон.

Полонених січовиків збили до непізнання, вивели на цвинтар і розстріляли. Тут загинули від куль окупанта:

Василь Галас, учитель з Лози
Василь Бродій, селянин, родом з Броду
Юра Петрені (Петраш), січовик
Петро Микитюк, січовик.

Лежать вони у спільній могилі на цвинтарі в Білках.

ЗАМОРДУВАННЯ ДВОХ СІЧОВИКІВ У ЧОВНІ

Група гонведів, що наступала від Великих Лучок, в Давидкові полонила одного здорового січовика і одного раненого в ногу.

Зрозуміло, що дикуни монголи рішили і цих розстріляти, але ще перед тим хотіли трохи побавитись і розважитись на кошт цих нещасних хлопців. Дротами сильно зв'язали їм руки і прив'язали один до одного, відтак приволочили їх у Давидкові до човна, що вдержує комунікацію на Латориці.

Чоловіка від човна ніде не було (настрашений десь заховався), то гонведи сіли до човна самі "возитися", а полонених січовиків прив'язали до човна, але із зовнішнього боку - вони брили у воді. Нещасні хлопці в холодній воді синіли та цокотали в зуби, а це садистам-азіятам давало велику насолоду. Вони із втіхи реготались, вдаряючи січовиків то веслом то рушницею.

Коли вже січовики, бродивши по шию у воді, були настільки вимучені, що не були всімі "плавати", гонведи їх дотягли до берега і там розстріляли. Знайшли тяжку каміньку, обмотали дротом і прив'язали до трупів. Відтак вкинули трупи до човна, відплили з ними, де була найглибша вода і вкинули їх у воду не для того, щоб закрити свій злочин, а тому, що це їх бавило.

ВОВКИ ТА СОБАКИ РОЗДИРАЮТЬ ТРУПІВ СІЧОВИКІВ.
РОЗСТРІЛИ В НИЖНІХ ВЕРЕЦЬКИХ

Полонених січовиків, як це видно з попередніх описів, мадяри розстрілювали зараз же на місці зловлення. Але січовиків ув'язнених по хатах, яким не можна було доказати, що мали зброю в руках, відводили до в'язниць і клясифікували. Місцевих "мадярських" громадян (карпатських українців) розстрілювали в казематах в'язниць якщо виявилось, що вони були січовиками і воювали. Багатьох побили до каліцтва і ті або повмирили вдома, або втратили здоров'я. Знов інших мучили по тюрмах і таборах довгими місяцями (але про це пізніше).

Після такої "клясифікації" в найкращій ситуації були українці зі східних земель. Вони, звичайно, побувши довший час у мадярських тюрмах і таборах, якось викрутились. Але галичан послали на границю і передавали у руки поляків.

Одну таку групу січовиків-галичан вивели мадяри на границю в Нижніх Верецьких, де вже чекали польські старшини, вояки та детективи. Поляки разом із мадярами всіх січовиків розстріляли. Трупи розстріляних лежали непохованими тижнями. До цих "трофеїв" мадяри приходили майже щодня, щоб бачити жертви свого "геройства". При тому знущались над трупами, смішкувались, до гола роздягнених трупів стріляли, кидали в них багнетами, хто краще потрапить...

Трупів було все менше й менше, бо вовки, а найбільше пси роздирали та пожирали їх. Кістки розношували собаки та обгризали навіть по дворах Нижніх Верецьок.

Це вже не можна було витримати і селянська делегація пішла на команду жандармерії, щоб дозволила поховати, але дозволу не дістали. Трупи розкладались.... Весняне сонце все дужче й дужче гріло і сопух був незносимий. Аж як один греко-католицький священик пішов інтервенювати, тоді дозволено останки трупів зібрати і поховати в землю.

* *
*

В Ужгородчині також шалів мадярський терор. Все ж таки, тут була поблизьку словацька границя і багато січовиків рятувало своє життя емігруванням на Словаччину. Але й так мадяри розстріляли десятки найкращих синів нашого народу.

МОРДИ В ДОМАНИНЦЯХ.

ПОЛОНЕНИХ СІЧОВИКІВ ПОСІКЛИ РУЧНИМИ ГРАНАТАМИ

Перше село за Ужгородом, Доманинці, що було одним з найсвідоміших українських сіл, стало жертвою навали гонведів вже першого дня, як ті рушили на наші границі.

Місцева народна школа в Доманинцях находилася в хаті Штіфеля, яку від нього винаймав Шкільний Відділ. Якраз до цієї хати-школи привели гонведи дев'ятьох полонених січовиків, що впали у полон під час боїв за Доманинці.

Полонених січовиків пов'язали і вкинули до школи, а потім через вікна до середини вкидали ручні гранати, які на кусні рознесли нещасних хлопців.

Крім цих жертв, десь у цій околиці, мадяри дорізали вже раненого поліціанта-січовика Петра Свича, що цілу зиму боронив перед мадярськими напасниками наші границі, а також розстріляли січовика Герзанича, родом з Дубриничів.

ЗАМОРДУВАННЯ ТРЬОХ СІЧОВИКІВ НА МОСТІ В ОРІХОВИЦІ

Ще того самого дня (16-го) розстріляли мадяри дальших полонених січовиків: двох зараз на шляху за Оноківцями, а трьох повели на оріховецький міст й у варварський спосіб замордували на мості: пов'язали їм руки й ноги, відтак кожному зокрема прив'язали до ніг мотуз, а другий кінець мотуза прив'язали до бар'єра на мості, а потім всіх трьох перекинули через дерев'яний бар'єр так, що січовики живими звисали з моста головами в долину.

Відтак гонведи зійшли з моста на берег Ужа і на яких 20 кроків почали ціляти в січовиків. Поперш стріляли в ноги, потім у черева, в груди, чванькуючись, котрий ліпше потрапив.

Січовики від клятого ворога не благали милосердя, але під цим, досить довгим, часом страшної езекуції гукали "Смерть мадярам!" Кров шнурками стікала з них у воду...

Кати відтак повідгинали мотузи і трупи попадали в воду.

В середині березня вода в Ужі була велика і сильна і так трупи доплили аж до Ужгороду. Тут, на т.зв. Болотині вилловлювали їх цигани і на наказ мадярів закопували в Радванецькому лісі, не залишивши жадного сліду. Один труп застряг на гострих камінюках в Доманин-

цях і його вночі два пастухи поховали.

РОЗСТРІЛ УПРАВИТЕЛЯ ШКОЛИ ВАСИЛЯ ОПАЛЕНИКА

Два повні дні напірала мадярська армія, щоб пробитися в ужанську долину. Січовики з кулеметних гнізд унеможливили їх заміри. Особливо на вузькій долині за Кам'яницею, нижче Ворочова, січовики тричі відбили мадярів і лише тоді, як стало обмаль набоїв, січовики відступали в напрямі Перечина. За ці героїства гонведи пізніше мстилися подібно, як на оріховецькому мості.

Думаючи, що січовиками мусів кермувати якийсь місцевий інтелігент, що знає терен, мадяри вдерлися до помешкання управителя школи Василя Опаленика в селі Ворочові і без жодного доказу (він не воював) і без суду його розстріляли... Один з найкращих культурно-просвітянських працівників згинув у руках наїзника.

МАСОВІ МОРДИ В ПЕРЕЧИНІ

Мадярські гонведи до Перечина добивалися двома напрямками: одні від Ворочова побіля залізничного шляху, а другу групу гонведів вів перечинський мадярський терорист Госр, через гору Плішку.

Як тільки увійшла мадярська армія, місцеві мадяри та жиди пальцем показували на українців-січовиків. І почалися страшні масакри, биття і знущання. Дня 18-го березня мадярські гонведи, разом з терористами, розстріляли в Перечині 8-ох українців, а то:

Андрія Ігнатка, лісничого;
Пекара, січового десятника, родом з Перечина;
Івана Сивохопа, січовика, робітника родом з Перечина і ще п'ятьох інших, здається, галичан, яких імен не знаємо.

ГОНВЕДИ ЗІСТРІЛЮЮТЬ СІЧОВИКІВ ІЗ ДЕРЕВ

Як я вже згадав вище, криваві бої відігрались особливо між Кам'яницею і Перечином, де мадяри знайшли сильний спротив.

Коли мадяри бачили, що здобуття цієї долини є для них досить твердим горіхом, послали мадярські літаки, які скидали бомби та кулеметами косили і так слабкі січові ряди. Не було іншої ради, як податися на Словацьчину.

Своїх грех тяжче ранених, що не могли втікати, січовики залишили в селян. Ці селяни вночі віднесли ранених до далекого села Ярку в горах, де вони лікувалися, скриваючися тижнями. Січовики, в числі 15-ти людей, подалися горами попід хребет узгір'я Вігорлят. Між ними було й кілька легко ранених.

Вже над самими Собранцями, біля Хоньківців, попали січовики в малярську пастку: ліс зайняли малярські вояки і пильнували границю. З цієї пастки не можна було ніяк вирватись, а набоїв не було жадних. Січовики думали обманути гонведів тим, що повилізали на дерева, сподіючись, що їх маляри не побачать. Можливості іншої не було - ані сховатись, ані втекти і не було чим воювати. Але маляри їхні сховки відкрили і всіх до одного зістрілили з дерев наче горобців.

З дерев січовики попадали вже трупами. Вігорлятські пастухи знають про цю трагедію.

МОРДИ В БЕРЕЗНОМУ

В Березному малярські гонведи своїми мордами пописувались далі. В самому Березному розстріляли вони таких українців:

В. Анталіка, урядовця соціальної опіки з Великого Березного,

Січового підстаршину Рогача з Великого Березного.

Крім цих двох на одній полянці біля шляху в напрямку Стакчина повісили одного січовика на дерево, який висів там два дні.

ЗАМОРДУВАННЯ ПОРУЧНИКА ВІНОГРАДСЬКОГО

Микола Віноградський, здобувши учительський диплом, став одним з найкращих просвітянських працівників. В чехословацькій армії був запасним старшиною (чотарем), за нашої влади організував "Січ", УНО й освідомлював цілу Турянщину.

Це йому маляри не могли простити і як тільки увійшли гонведи, на донос чорнорубашників забрали його автом до Турянських Реміт і там в лісі мучили його цілий день рафінованими муками: відрізали йому вуха, відтяли ніс і тільки під вечір напів живого замордували.

* *
*

МАДЯРСЬКИЙ ПІДСТУП

Сотні, тисячі січовиків люті мадяри потопили, вивішали і розстріляли. Тисячі людей сиділо у в'язни - цях. Можете собі уявити, скільки людей заарештовано, коли не містились вони у переповнених в'язницях одиннадцятих округ. А ще крім них мусіли мадяри імпровізувати окремі в'язниці та катівні по школах (Хуст, Бичків), по наших народних домах (Рахів), в різних таборах (Крива), а навіть у касарнях, де було передтим військо (замок у Паланку біля Мукачеве). Були села, з яких половина населення була у в'язницях, а друга половина скривалася у лісах (із самого Драгова сиділо у Тячеві 60 селян). В ці страшні часи в цілій Карпатській Україні по тюрмах сиділо біля 12,000 людей. Тюрми були настільки переповнені, що, наприклад, у Тячеві в келії величини 3х5 м збито по 40-50 людей...

Але крім тих, що вже були в "клітці", або в сирій землі, маса січовиків скривалося по лісах. Добрі селяни не тільки скривали січовиків по своїх розкиданих хатах по верховинських ґрунях, не тільки самі стерегли і сповіщали про найменшу небезпеку, але й харчували їх чим тільки могли, хоч і самі не мали що їсти.

Мадяри добре знали, що січовики скриваються по лісах. Надходив Великдень (9-го квітня) і тепер мадяри мали нагоду обманом дістати січовиків у свої руки.

Перед самим Великоднем випустили мадяри летючку неграмотною тарабарщиною в десятки тисячах примірників, розповсюдили її по селах, крім того вибубнили і дали виголосити в церквах, щоб січовики поверталися до сіл

- Хто з січовиків приголоситься і зложить зброю до 14-го квітня 1939, тому все прощається і не буде караний... - так звучав заклик.

ЗАМОРДУВАННЯ О. БЛЕСТОВА

Повіривши мадярам у гарні слова, вийшов із свого сховку і приголосився й хустський організатор "Січі" аспірант Олександр Блестів, що брав участь у боях у Хусті на "Красному Полі" і визначився на мості ріки Ріки з відділом кулеметників.

Блестова мадяри арештували, відвели до в'язниці і замкнули до одинки. Днями "вислуховували". При таких "допитах" били його кілька разів денно, били навіть і ті вояки, що були завжди нові, свіжі і приходили на зміну варті до в'язниці. Це тривало тиждень. Особливо знущалися над ним хустські мадярські терористи: Марко та Дулка, а крім них ще якийсь Барабаш,

Олександр Блестів
замордований у хустській тюрмі

колишній хустський підстароста. Бідного хлопця ці бан- дити так побили, що оглух і з вух текла йому якась ре- човина.

Опісля хустська Мадярська Народна Рада на чолі з катами попом Бокшаєм та д-ром Будаєм засудили хлопця на смерть і одної ночі повели нещасного Блестова за місто і розстріляли. Ведучи на розстріл вулицями, би- ли його рушницями досхочу. Одна жінка бачила, як він під страшними ударами в голову повалився на землю. То- ді брутальні малярські вояки піднесли його з землі баг- нетами, один вхопив за ланцюг, яким були зв'язані ру- ки і волочив його по землі... В темноті відтягли ку- дись. Ніхто не знає, де його могила - або десь на по- лі, або може і він поплив Тисою за своїми січовиками.

Тут, у концентраційному таборі, оповів мені това- риш недолі Кіштулинець, що в Хусті після розстрілу Блестова попався він до тої самої келії, де перед смертю сидів Блестів. На полиці знайшов він шпилькою відіравлений папірець такого змісту: "Я, О. Блестів, з Хусту, умираю за те, що любив свою Україну. На смерть засудила мене хустська Мадярська Народна Рада (Немзеті Танач), свідчив проти мене неправдиво профе- сор Олас, Емерик Деяк та..."

Крім цих двох, на папірці було ще 9 інших імен, які проти нещасного Блестова фальшиво зізнавали, але Кіш- тулинець запам'ятав собі тільки текст та імена цих двох "свідків". Папірець приневолений був знищити, бо боявся ревізії.

Отакими методами позбавлялися мадяри провідного е- лементу українського народу.

ЗАМОРДУВАННЯ ПОРУЧНИКА ФЕДОРА ТАЦИНЦЯ

I ТРЬОХ СІЧОВИКІВ

Федір Тацинець, один із найвідданіших членів нашої молоді, поручник "Січі", після трагедії державности з своїм відділом подався також на Гуцульщину. Тому, що в маловідомій Гуцульщині тяжко було скриватись, вер- нувся він у рідні околиці села Келечина і скривався в горах.

Як мадяри розповсюдили відому летючку і оголосили заклик до січовиків, взиваючи їх добровільно підда- тись і тоді нікому нічого не станеться, зійшов із гір і Федір Тацинець і зголосився в команді місцевої стан- ції жандармерії. Зробив так само, як і Блестів у Хус- ті.

Першого дня йому жандармерія нічого не сказала. Але на донос волівського малярського агітатора Піфка та

другого мадярського підлизня Івана Шуберта Олексового мадярська жандармерія арештувала Федора Тацинця і разом з трьома іншими січовиками повела до Волового. Один із січовиків був, здається, комендантом торунських січовиків (або його заступник), який, боячись також поляків, скривався по лісах побіля границі. Дуже можливо, що був то якраз чотар Дубик, один із найвизначніших січових старшин, комендант торунського гарнізону, що пропав без сліду. Другі два січовики були галичани.

Ув'язнених січовиків подорозі били рушницями та палицями. В селі Сойми бачили їх селяни ув'язнених, пов'язаних один до одного, збитих так, що їх обливала кров.

Зараз нижче Соймів, на кривулі біля мінеральних джерел т. зв. "Квасу", з лівого боку стрімкою горою тягнеться смерековий ліс. Збитих січовиків завели до того лісу і на одній полянці розстріляли всіх чотириох... Герой Федір Тацинець із своїми трьома товаришами в цьому лісі віддав свою шляхетну душу Створителеві, сконавши в руках нелюдських азіятів.

Як передтим нижче Волового (д-р Фігура, д-р Завальницький), так і тепер вище Волового вирости січові могили, як свідки жахливих мордів мадярської солдатески.

МАДЯРИ ОДЯГАЮТЬ СІЧОВИЙ ОДЯГ...

ЗАМОРДУВАННЯ 25-ОХ СІЧОВИКІВ

Про ці найновіші і вже досить пізні мадярські вбивства (Блестів, Тацинець), що сталися кілька тижнів після їх замаршування в Карпатську Україну, рознесли вістки кулями по цілій країні. Дармо закликали мадяри січовиків, щоб голосилися - вже ніхто мадярам не вірив. Січовики й надалі блукали по лісах. Їх селяни годували, скривали і повідомляли про небезпеку.

Але мадяри взялися за дальше своє чортівське діло: жандарми, вояки і мадярські терористи переодягалися в січову уніформу, яку постягали з мертвих січовиків та позбирали від полонених і ходили великими групами по горах, переловлюючи і розстрілюючи січовиків. Більшість із них мала тільки січові шапки-мазепинки і цивільний одяг, щоб чим більше подобали на січовиків.

Отак попався їм у пастку великий відділ січовиків у Квасах під полониною Менчіл на т.зв. "На Довжину", де знайдено могили 25-ох невідомих січовиків. Всіх цих двадцять п'ять жертв замордували мадяри в жахливий спосіб: повідрізували нещасним носи, вуха і полові

органи та повиколювали очі, прибивши так на них свою монгольську печатку... Трупі знайдено вже тоді, як гуцули вигнали худобу на полонину.

Подібним способом зловлено багато січовиків одинцем і меншими групами, яких відтак замордовано на місці зловлення.

Коли вже і ця пастка стала відомою, мадяри одягалися в селянський одяг. Січовики, що ще все скривалися і жили "зайцем" по горах, були настільки обережні, що вже й від незнайомих селян утікали.

Вічно жити, наче та дика звірина в лісі, неможливо. При допомозі селян маса січовиків втекла до Словаччини й Німеччини, а інші скриваються по горах і досі.

БАТЬКА І СИНА Б'ЮТЬ РАЗОМ, СИНА НА СМЕРТЬ...

В селі Пацканьові арештували мадярські жандарми провітнянина, старого Скучку і його 26-річного сина січовика Михайла Скучку. Повели їх на фару (помешкання священника) і перед мадяроном попом Міньом почали їх бити. А коли піп показав жандармам якісь свої записки і щось шепнув до вуха, то жандарми, б'ючи ув'язнених кольбою у спину, повели їх на нові тортури до школи.

Тут прив'язали їх до лавки і два жандарми й два вояки били їх цілий день за те, що були членами української "Просвіти", а особливо знущалися над сином за те, що був січовиком.

Вечором старого пустили додому, а молодого тримали там до другого дня без води і їди. Били його ще тричі, потовкли йому плечі, зломали два ребра і відбили нирки.

Опісля старий Скучко завіз сина до мукачівської лікарні і хоч був він молодим, здоровим і сильним парубком, наслідком тяжкого побиття помер ще в лікарні.

* *
*

МАДЯРСЬКЕ ЗНУЩАННЯ

Вище навів я наймаркантніші випадки мордів, убивств, що їх поповнили мадяри на нашому нещасному населенні, про які я при моїй ізольованості міг довідатися. Але повний образ їх злочинів можна буде змалювати аж тоді, як їх на нашій рідній землі вже не буде. Тепер ще люди застрашені, стероризовані, бояться говорити. Але

як прийде час на те, то вони заговорять...

Майже з кожного села Карпатської України пропали люди, в більшості зникли без сліду, - не тільки одиниці, але десятки найсвідоміших членів активного, провідного елемента. Люди говорять, що є села й околиці, де бракує половина мужчин. Одних порозстрілювали та потопили в Тисі, а інші приневолені були покидати рідні вогнища і скитаються на еміграції в чужині.

А тепер спробую описати бодай у сотій частині ті знущання, побої та інші інквізиції, які пережили січовики і несічовики по в'язницях і таборах. Мадяри, наче скажені собаки, кинулись на безборонних полонених січовиків і цивільних ув'язнених українців і з насолодою садистів видумували і проводили найбільш рафіновані муки.

ГРАБІЖІ, ЗНУЩАННЯ І ПОВОЇ В БИЧКОВІ

Ось, що говорять січовики, які перейшли страхіття в Бичкові:

Ув'язнених і румунами переданих січовиків і несічовиків (своїх полонених мадяри давно розстріляли) мадяри завели до руханкової залі горожанської школи в Бичкові. Насамперед поставили їх у ряд і без жадного списку, без жадного зазначення забрали все, що тільки в'язні мали: гроші, документи, годинники, ножі, краватки, хустини, з пальців постягали навіть шлюбні перстені, окуляри. Забрали й черевики і всі були босі. Речі складали на стіл і на підлогу без жадного порядку і без сортування. Зразу було видно, що всі речі призначені для грабежу. Речі зараз і віднесли (пізніше можна було бачити перстені та ланцюжки у вартівних вояків).

Варту зараз перебрали мадярські гусари, поставили два скоростріли і розпочались тортури. Всіх січовиків поставили обличчям до стіни, тісно один до одного, наказали клякати навколішки і підняти руки догори. Вояки приступали і почали січовиків збиткувати: плювали їм у вічі, копали черевиками у плечі, у ребра, били прикладами по голові і по цілому тілі.

Полковник Філонович мав поранену руку із визвольної боротьби і тому не міг добре її підняти. За те вояк страшно збив його кольбою по голові і по хворій руці. Зранили йому голову і його облила кров.

Січовиків мучили без перестанку пів дня, щоб їх вимучити. Вечором наказали тісно один до одного лягати і тепер почались нові муки. Били кожного, а вже найтяжче тих, що були скраю. Коли вже всі лежали, гост-

ро кованими черевиками ті дикуни почали їх місити і топтати, наслідком чого з босих ніг пустилася кров.

МАДЯРИ В'ЮТЬ ЗА ТЕ, ЩО СТАРИЙ...

Румуни видали не тільки січовиків, але й старшин-українців, що служили в армії Чехословаччини. Таким чином між полоненими січовиками опинився і військовий лікар хустського гарнізону підполковник д-р Зарицький. Його гарна сива голова зразу впадала в вічі, вояки звернули на нього увагу.

Вночі приступили до нього вояки і включно з комендантом сторожі почали смішкуватися, а опісля збили його тільки за те, що... сивий...

КРИВАВІ НІЧНІ ВПРАВИ

Був між цими мадярськими гусарами один терорист, що втік із Карпатської України і тепер, у мундурі вояка, повернувся. Цей найбільше знущався. Також були між ними і місцеві мадяри, що помагали воякам бити січовиків, як вояки вже змучилися.

Той дезертир умів по-чеськи і запитав:

- Хто вмів по-чеськи говорити?

Ніхто не зголосився. Місцевий мадяр впізнав полк. Філоновича, якого знав із Бичкова і показав на нього пальцем, мовляв, він вмів чеську мову. Прикладами "підняли" його і повели до старшого вартового. Почали його у усіх боків бити, а один сильний і несподіваний удар звалив його з ніг і він, закровавлений, повалився на землю.

Це катів навело на нову думку і вони взялися до нового способу тортур: звалити в'язня з ніг. Взяли д-ра Зарицького і інж. Д. Равича і били доти, поки вони не звалилися з ніг; тоді знову їх піднімали і били далі черевиками та кольбами.

Коли вже одна група впала з ніг і на побої більше не реагувала, то викликали дальшу групу на цю "заба - ву" й ударами в голову та в голінки валили на долівку. Від самої півночі до рана отак знущалися над полоненими, аж доки не перебили всіх.

Другого дня тортури розпочалися знову. Їсти мадяри взагалі нічого не давали. Щойно сполудні принесли місцеві селяни трохи їжі від Допомогового Комітету, який нашвидкуруч зорганізував Василянин о. Лозяк.

ПОЛКОВНИК БАКОНІ ПОКАЗУЄ КУЛЬТУРНІСТЬ МАДЯРСЬКИХ СТАРШИН

Третього дня на залі появився в шкіряному плащі офіцер мадярської армії. Виявилось, що це полковник Баконі. З тією хвилиною почалося пекло. Баконі власноручно почав бити не тільки січовиків в уніформі, яких уважав головними винуватцями, але й старших ув'язнених українців-інтелігентів. Бив револьвером, бив гумовою палицею, копав ногами.

На залі появився чорний, сухорлявий тип жидівсько-циганського вигляду. Обличчя в нього було подірковане віспою. Він заявив, що всіх знає, бо в Хусті шпигував за українцями. Представився, як колишній капітан, але деякі наші знали його як писаря в хустському магістраті навіть і за нашої влади. Називався Сабо. Ця падлюка показався лютим катом. Поламав грубезну палицю на головах січовиків, як та зломилась, то вхопив іншу, ту також поламав на тріски. Полковник Баконі до того всього приглядався, а коли в руках Сабова не стало і другої палиці, то полковник позичив йому свою гумову палицю, в середині якої була штаба заліза... Ця третя палиця розлетілася також у руках тієї звірюки. Січовики десятками були закривавлені, лежали на долівці без пам'яті, а полковник Баконі підходив до них і ще копав їх чоботами у боки.

Цей полковник був не тільки брутальною бестією, крвожадною звірюкою, але й злочинцем, бо любив грабежі та злодійства. На руках його кривавих помічників виднілися дорогі годинники, золоті пера, золоті ланцюжки і інші вартісні речі, які нагнали від січовиків та інших в'язнів. Ці злодії уважали кожен приватну річ своєю здобиччю, забираючи їх для себе... От, мадярська культура!

"КЛАСИФІКАЦІЯ"

Довго знущався шпигун Сабо цього дня. Поламав неодну палицю над в'язнями, а тоді, наче скажена собака, впивався пазурями в обличчя, у волосся, і кожного валив на землю. Почали знову і жандарми бити людей по п'ятах, по головах і куди тільки попало.

Після того всього, шпигун цікавий був знати, хто є комендантом січовиків. Зажадав, щоб комендант виступив. Зразу зголосився і виступив поручник Сулятицький. Сабо накинувся на нього і збив його, відтак жандарми били його рушницями в такий немилосердний спосіб, що поручник д-р Сулятицький чотири рази впав на

землю від тяжких побоїв. Били й інших старшин і підстаршин.

Коли вже катів піт заливав від "праці", десь після 4-5 годин того пекла, почалася "клясифікація". Полковникові не досить було того, що з десяткою бандитів масакрував людей півднини, він хотів знати тих найбільших винуватців, щоб знущатись над ними ще гірше.

В залі було понад 300 людей і тепер розбили їх на чотири групи: 1) на винних, яких мали розстріляти, - сюди попали карпатські українці, галичани, наддніпрянці і буковинці. Група складалася із 60-ти людей; 2) Ця друга група була найбільша - тут було біля 200 людей, переважно галичани, яких мали віддати полякам. Між ними одначе були й наддніпрянці; 3) В цій групі було біля 30 душ, між ними були люди, яких справа "не вияснена"; 4) До цієї останньої групи попало біля 12-14 людей, які, на думку мадярів, попали сюди випадково і їх у скорому часі мали пустити додому. Ці мали деякі привілеї - могли сидіти на лаві і їх менше били.

Цю "клясифікацію" перевели мадяри "на око". До першої групи "найгірших" попали люди і зовсім невинні, які не брали ніякої участі і попали туди випадково.... Тоді, коли в групі четвертій, яку мадяри уважали найменш "винною", були студенти семінарії, що брали участь у боях зі зброєю в руках. Також сюди попав і полк. Філонович, один з керівників оборони в Хусті, тільки був у цивільному одязі. Як вояка його тут ніхто не знав, а знали його в Бичкові лише як інженера.

Шпигун Сабо не дуже орієнтувався, дарма, що цілий час шпигував у Хусті. До "найгірших" дав він січовиків в уніформі, але деяких справді заангажованих січових старшин і політичних діячів заділив до останніх двох груп.

КРИВАВІ ЗБИТКИ НАД "СМЕРТНИКАМИ"

Групу першу, "смертників", які мають бути розстріляні, поставили на сцену і там їх масакрували. Вояки приходили як на яке видовище і хто тільки хотів, той бив. Жандарми просто запрошували всіх, щоб били "січак-банду".

Мадярські жандарми та вояки часом робили собі "розваги". Викликували поодинокі по двох та приневолювали бити один одного по обличчі. Як хто кого, на їх думку, не вдарив досить сильно, то вони задемонстрували на тому, хто заслабо вдарив. Цілі групи приневолені були гуртом падати на землю і гуртом вставати, а коли хто заскоро або запізно впав на долівку або піднісся догори, того били рушницями по плечах і палиця-

ми по босих ногах. Улюбленою забавою воячні було примушувати ув'язнених навприсядки плигати через залю від одного кута до другого.

На дверях руханкової залі - як я вже вище згадав - були поставлені два легкі кулемети, а один тяжкий, біля яких без перестанку сиділи жандарми або вояки. Крім того на залі вартували 4 вояки і два жандарми стало, з насадженими багнетами. Що-дві години варта змінюлася (подекуди що-шість годин), завжди приходили нові вояки і нові жандарми, а ті починали наново знущання над полоненими і тяжкі побої. Одні наказували сидіти нерухомо, склавши ноги під себе, другим треба тримати цілу годину руки догори. Це назагал для всіх, крім четвертої групи. Але перша група - це вже не були люди, тільки висохлі, зблідлі тіні, або опухлі криваві ковбаси zdeформованого обличчя. В багатьох голова була спухла, в синяках, що не видно було очей ні носа, деякі оглухли від тяжких побоїв, іншим текло з вух. Інженерові Равичеві розкололи вухо палицею. Лікаря не допустили - навіщо, коли і так буде розстріляний...

Цього дня привели на залю інж. Литвицького та вчителя Дмитра Остапчука, яких немилосердно збили, вивели і, як я вже то описав раніше, в злочинний спосіб замордували.

Їсти не давали тільки раз на день і то тільки те, що принесли наші селяни. М'ясо, або ліпші страви як молоко, не дозволяли вносити, тільки саму кашку і хліб. Ті, що були тяжко побиті, то їй того не дістали.

Лікаря взагалі не допускали, а хворих від побоїв уважали симулянтами. Як такий "симулянт" не був у силі в приписаному положенні сидіти або стояти, то його викликали і змушували стояти струнко, били в обличчя, в ніс, у підборіддя, у живіт, доки той не падав з ніг на долівку.

"ВИСЛУХИ" НА ПЕРШОМУ ПОВЕРСІ

Цілі три дні списували і переписували полонених і при тому всіх били без виїмку. Стан чотирьох груп змінювався, - той, що був у третій, нагло попадав до першої, не знаючи навіть, з якої причини.

П'ятого дня знову перевіряли і знову знущались. Полонених били не тільки в залі, але і на дворі, як бігли босо снігом і болотом до виходку.

Цього самого дня появилася слідча комісія, щось 6 детективів, між якими був і колочавський м'ясник Кастнер, що був також лютим катом.

Комісія розпочала свою "працю" на першому поверсі, куди вели сходи. Була це не канцелярія слідчих, ало катівня, про яку говорили мені ті нещасні люди, що перейшли нею, з найбільшим жахом. Знаки цих "допитів" можна було ще й місяцями пізніше бачити - поломані ребра, посукані кості, відбиті легені і нирки. Поручник Сулятицький в концентраційному таборі у Варюлапоші ще і в середині травня кров'ю мочив - йому якраз у Бичкові в жадливий спосіб побили нирки.

Ті "вислухи" в Бичкові відбувалися так: Із залі жандарм вів полоненого горі сходами на "допит" до кімнати на першому поверсі. Треба було пройти залю, перейти передпокій, де находилися два легкі кулемети, піднятись 10-12 ступенів по сходах угору, пройти по балкону побіля тяжкого кулемета, що був направлений на вхід залі і на подвір'я.

На сходах і балконі стояли вояки, одні біля кулеметів, а інші прийшли тільки на те, щоб бити січовиків.

На вислух викликаного провадив жандарм і кожного обов'язково бив у спину кольбою. Жандармам помагали бити вояки, що там стояли в службі, або що прийшли знущатися (а таких завжди було повно).

По цій дорозі на Голгофу - як її прозвали січовики - кожен дістав по 20-25 сильних ударів, під якими падали нещасники на долівку. Били у спину, в ребра, у голову, у живіт, куди тільки попало. Тривало довший час, доки він пройшов через ці ряди нелюдських азятів.

Збитий до крові попадав до катівні-канцелярії на "вислух", а тут тортури починалися з самого початку: не встиг кат запитатися слово, а вже прискочили до нещасної жертви 3-4 бандити з гумовими палицями і товкли по голові, по руках, плечах, спині і по босих ногах. Нераз так побили у п'яти, що побитий не міг знятися на ноги. Вертаючися з катівні, діставав він по дорозі страшні удари і втретє. Часом вояк копнув його так, що нещасний злетів долі сходами на череві. Люди верталися залиті кров'ю, зі зломаними ребрами і носовими кісками, поколотими вухами і розбитими колінами. Не були це нормальні допити, бо до протоколів вони писали, що захотіли, але була це справді катівня, а не канцелярія, призначена тільки на те, щоб під титулом вислухів абсолютно кожного побити. З трьохсот людей ні один не може твердити, що він не був битий.

Та найстрашніше і просто в нечуваний спосіб били січових старшин і підстаршин. Поручник Сулятицький не міг рухнути ногами і голова була йому розбита. А чотаря Граба так збили в канцелярії вже потретє, що він вернувся на залю увесь облитий водою - його так

"Вилучки" на першому поверсі.

На цій першій ступіні і пораненіми пошкоджені і
тут після тих днів, без винятку. Єдиним кативом є ця
любов, та, що є у проті, намо пам'ятав до пер-
шої і медички, на думку кабіні, з якої притили.

Після двох днів поровірали і знов зупинилися.
Повинні були на місто в селі, але і на двох, як і був
досягнути і добути на висоті.

Усього цього дня побивався свідок панісія, щоб
в цей момент, між котрим був і колорадський мов-
ник, Каліфорній, що був найближчим з цієї країни.

Колорадія розповіла свого "працю" на першому по-
версі, куди вони були виведені. Було це на панісію-
сія свідок, але Каліфорній, що був, створили мені ти
кажеш, люди, що прийшли кво, з найближчим свідком.
Каліфорній був "випуск" з цієї країни "випуск" можна було
що і місцевим місцем даного - колорадського, по вулиці
Каліфорній, відомі мені і куди. Інформація була в
в Колорадському місті в Колорадському місті, що і на
то і в середній місті, що було мені - йому ширше
у вилучки в жартівній формі побити куди.

На "випуск" в вилучки виведені були; із селі
жандармів в положенні цієї свободи на "випуск" до
Каліфорній на першому поверсі. Протя було прийняти
завдя, перш ніж першодом, на місцевості цієї селі
Каліфорній, піднявши 10-12 тисяч на свободу гра-
фу, прийняти по вилучки наділи індивідуального

ми був направлений на всі селі і на вилучки.

Жандарми в вилучки на селі і вилучки
всіма селі, відні були Каліфорній, а інші прийшли
місто на то, щоб бути вилучки.

На вилучки вилучки пробавити жандармів
і Каліфорній, вилучки був з іншою колорадією. Жандарми
помогали бути селі, що там і селі в селі, або
що прийшли зупинилися (я тільки думав, що мені).
По цій "дорозі на Колораді" був її пробавити вилучки -
Каліфорній прийняти по 20-25 тисяч ударів, під свідком
нарами вилучки на вилучки, були з селі, в рабра,
з колораді, з вилучки, куди тільки стало. Протя до
мій час, щоб він прийняв через ці ради колораді-
ї вилучки.

Жандарми на Каліфорній, почався до Каліфорній - Колораді-
рії на "випуск" і тут жандарми почалися з селі
Каліфорній; на вилучки вилучки вилучки, а вилучки
вилучки до вилучки вилучки 2-4 тисяч дані вилучки
з селі вилучки і вилучки по вилучки, по ру-
ват, вилучки, селі і на вилучки ноги. Через так наді-
ли з вилучки, що вилучки ко мені вилучки на ноги.
Жандарми з вилучки - вилучки вилучки вилучки вилучки
і вилучки і вилучки. Каліфорній вилучки вилучки вилучки,
що вилучки вилучки вилучки на вилучки. Вилучки
вилучки вилучки вилучки до вилучки вилучки,

били, що він зімлів і його відливали водою. Добра дюжестка була побита так, що вони з місця не могли встати. Були випадки, що люди, повертаючи з катівні, падали на сходах, чи на порозі, кров текла їм з горла, з носа і вух. Побили й полковника Філоновича, хоч спершу був він у четвертій групі. Детектив Кастнер сказав йому, що б'ють його за те, що він водив січовиків по горах... Видно було, що хтось зрадив.

Катівня ця була невеличкою кімнатою, біля 2х3 м, але виглядала жахливо: стіни були облиті, обприскані кров'ю від побоїв. Крик, стогін, плачі і зойки чути було далеко.

Тепер вже знущались на двох, а навіть на трьох місцях: в залі, на сходах і коридорі, в канцелярії. При допитах число "смертників" збільшилося на ?? душ. Сцена була переповнена. Розмовляти було суворо заборонено, тільки стало сидіти з витягнуною шиєю. Як хто рухнувся, повернувся, або порушив випростовану лінію ряду, того вояки страшно збили.

Люди сиділи босі на долівці, попереохолоджувались і почали кашляти. Не мились, не роздягались і не голились тижнями. У тому бруді завелися воші. Люди попадали в розпуку, до того страшний терор шалів далі. Кожний день здавався тижнем, а тиждень місяцем, полегші не можна було сподіятись нізвідки.

КРИВАВИЙ БЕШКЕТ П'ЯНОГО МАДЯРА

Про Бичків швидко довідався культурний світ, заграничні інтервенції на мадярське заграничне міністерство стало натискали з одного боку, а з другого боку натискав хустський німецький консулят. Таким чином мадяри бичківських "смертників" не посміли розстріляти, занадто були вони на очах.

Дня 28-го березня мали всіх перевезти з Бичкова до концентраційного табору до Кривої біля Хусту. Але щоб ще в останнє познущатись над січовиками, щоб не забули Бичків ціле життя, вночі з 27-го на 28-го березня до залі впустили п'яного мадярського вояка і той, разом з іншими вояками, що були на варті тієї ночі, кинувся на "укран"-ів. Поперш розпасав ремінь, з якого звисав багнет і револьвер і в жахливий спосіб почав бити людей. Бив на зміну то багнетом то револьвером - по голові, по плечах і де попало. Опісля вихопив з рук іншого вояка рушницю і у своїй здичавілій скаженості бив далі, аж піт його обливав. Пазурями впивався нещасним в обличчя та у волосся й волочив їх за волосся по підлозі, копав чоботами у голову, в ребра, у живіт.

Масакра тривала цілісіньку ніч. Цієї ночі ніхто о-ка не зажмури́в. Десятки були покатовані, закривавлені, немов барани під ножом, майже нікого не було, щоб не був битий. Спухлі голови, синяки по тілі, присохла кров, закривавлені очі, розбиті носи, поломані руки й ноги та попровалювані лоби говорили, що цієї ночі проводились неймовірні катування.

Наступного дня закували всіх і відпровадили до Кривої... Про звірства в Кривій уже було слово.

ПОВОЇ В РАХОВІ

Також сидить тут у таборі досить людей, що перейшли рахівську в'язницю - властиво було їх дві, бо мадяри зарядили собі і другу катівню в Народному Домі товариства "Просвіти". Ті, що пройшли рахівські в'язниці, всі були биті. Били й жінок. Щоб не тратити часу, менших винуватців били групами: увійшло 5-6 во-яків до келії і палицями, бичами, а навіть рушницями давай бити, як снопи!

У в'язниці окружного суду жандарми і воячня улаштували криваві бакханалії. Кожної ночі приходили разом з терористами в одностроях чи в цивілю і знущалися над в'язнями. Ясінського ветеринара д-ра Фарійона в брутальний спосіб побили одного дня гумовими палицями - а в ночі вдерлися до його келії знову і рушницями побили йому голову і плечі так, що зомлів. А як повели його на "вислух", то і втретє збили його в п'яти. Здоровий, сильний чоловік був потовчений настільки, що довгими тижнями і місяцями не міг прийти до себе. Били його під закидом, що він в Ясіню зірвав із хати мадярський трико́льор. Це була брехня. Його просто хотіли вигризти з села, стероризувати і збити так, щоб йому відійшла охота жити в Ясіню. Коли вже не могли причепити йому жадної політичної вини, то треба було видумати брехню і побити людину до каліцтва.

В підлий спосіб побили також і професора д-ра Хандрицького, що вчителював в Ясіню і одружився з місцевою гуцулкою. Носить він синці і рани від побиття ще й тепер.

На донос місцевих мадярів жахливо змасакрували й ясінського гайника Пнівчука просто за те, що його наша влада займенувала гайником району. Коли його арештували в Ясіню, то побили його на очах жінки і дітей і повели на розстріл, але він дивом врятувався. Про це я згадав вже раніше. Тижнями знущалися над ним і там і тут. Бідолаха Пнівчук виглядає мов смерть. Руки настільки має збиті, що ще і тут досить довго обували і роззували його товариші.

В Рахові побили управителя школи Саса й Івана Кле-пуша, але найстрашніше побили і то напротязі трьох днів Михайла Гузинця за те, що провадив збірку на Національний Даток, а також за фірмові таблиці, які в Ясіню перекладав торгівцям на літературну українську мову і то безплатно. Вже другий місяць лежить у ліжку і лікує його д-р Бах з Ясіня. Крім нього побили Пластунска, а також ясінського комісара гуцула Андрійканича. Цього Андрійканича роздягли до нага, накинулось на нього п'ять детективів з палицями і з вигуками, "Бийте його, бо це сильний, як полонинський ведмідь", - доти били його, доки їх піт не облив. Цьому гуцулові, сильному як дуб, зашкодило найменше: плечі були тижнями з синяками, потім у таборі шкіра почала луштитись, але його здоров'я не ушкоджено. Згубив на вазі 22 кг, та було з чого.

В Рахові били всіх, хто тільки попав до в'язниці. Сотнями сиділи тут селяни, - по тижневі, по два і по три, їх вимучили голодом, побили до крові і пустили відтак додому. Ключником там був якийсь мадярон Ласлов Гебіч, брутальна бестія! Він не тільки перемолотив разом з іншими бандитами цілий цвіт Гуцульщини, але й ограбив усіх. Опісля продавав ті речі в місті і з воячнею пиячив.

СТРАШНІ ТОРТУРИ В ХУСТІ

Про нечувані громадні морди в Хусті вже було слово на іншому місці.* Величезна тюрма була переповнена. Та хоч у кожній малій келії було і по 40-50 людей, все ж таки в'язниця показалася малою для сотень, ба тисячів ув'язнених і мадяри утворили і другу в'язницю в будинку гімназії. Тут сиділи сотні провідного елемента нашого народу. Вартові знущались, в нелюдський спосіб збиткували ув'язнених на залі.

БАТЬКА В'ЮТЬ - СИН ДОБРОВІЛЬНО ЗГОЛОШУЄТЬСЯ

В Хусті багато січовиків ще все скривалося, щоб не попасти в руки окупанта.

Молодий хустський січовик Михайло Ерфан вернувся до

* Тут ще хочу додати тільки, що на помешканні пана Президента Волошина заквартирувались мадярські старшини. Тероризуючи безустанно сестер пана Президента, не поводитись як люди цивілізовані. Один капітан хвалявся перед професоркою Ольгою Волошин, що він сам убив одинадцятьох січовиків. Щоб підтвердити це своє "геройство", показував фотографії замордованих січовиків, навіть хотів їх віддати їй, та вона не могла на ті документи їхнього звірства дивитись і не взяла.

батьківського дому, вигріб собі глибоку діру в сіні в стодолі і там скривався. Три дні шукали його мадяри, перекинули цілу хату, шукали по подах, по скринях і по сховках, але не знайшли.

Чергового дня знову прийшли мадярські жандарми з вояками і почали старого батька бити та змушувати, щоб видав сина, щоб прозрадив, де він знаходиться. Тато не хотів видати сина в руки катів, то його так страшно збили, що старий кричав на ціле горло.

Це вже син не міг витримати, щоб через нього так збиткували батька, він зліз із стриху стодолі і добровільно зголосився.

Його поперш жандарми збили на кров на очах батька і відвели до в'язниці та посадили до келії, де сидів д-р Сич з батьком, Обручар і старий Орос. Кожної години вояки брали їх на тортури.

В ті дні страшно побили Скляра з Хусту, Юрка Літуна, а також жінку старого Сича, матір лікаря.

ЗНУЩАННЯ І ПОВОЇ У ВОЛІВЩИНІ

Про замордування у Воловому д-р Фігури, д-ра Завальницького і Тащинця вже було слово.

Після цих ганебних мордів прийшла черга й на інших. Організатор політичного життя Волівщини д-р Дудикевич в останній хвилині виемігрував з родиною, то на ньому особисто не могли мадяри помститися, за те помстилися на ньому інакше - ограбили його хату вповні. Як тільки увійшло військо до Волового, то самі старшини вломилися до його помешкання і позабирали цінні речі як образи, килими, прикраси, срібло, дзеркала, писальні машинки. Що не розкрали старшини, то завершила воячня і голота, почавши від спіжарні до вітальні. Що не понесли, то порозбивали, понижили.

Ув'язнили десятки інтелігентів з Волового й околиці й водили їх скованими по селах, щоб залякати селянство, відтак пов'язаних відвели до волівської в'язниці. Тут їх морили голодом і били по звірськи. Із Синевира повели учителів Миколу Скиру, Суботу, Ілька Ніроду і колочавського урядовця Поповича; з Торуня учителів братів Андрійканичів і десятки інших. Багато з них до Волового не дійшло, замордовано їх подорозі, а навіть під горою Гереговище вояки замордували одного в'язня, як вели до Волового. Його труп закопали у зворині, але весняні зливи вимили і вода віднесла трупа. Це мені оповідали синевирські селяни.

БАТЬКА В'ЮТЬ НА ОЧАХ ДИТИНИ

В неділю, як люди виходили з церкви, вели селом мадярські жандарми з насадженими багнетами пов'язаного шкільного інспектора Віктора Кураха. Повели до в'язниці і тут, під закидом, що він минулого року під час евакуації Мукачева стрілив у мадярський прапор, його страшно збили. Опісля знову водили його селом, то вгору, то вниз вулицями, щоб селяни бачили. Як його найменша дочка підбігла до батька, то на очах дитини його знову збили...

Інспектора Кураха так сильно скатували, що синці і тепер видно по цілому тілі, хоч вже кілька тижнів минуло. Ось, сидить біля мене тут, у таборі, спимо на одному ліжку...

ЗА ІНТЕЛІГЕНЦІЮ ЧЕРГА НА СЕЛЯНСТВО

Як тільки інтелігенцію в Волівщині "впорядкували", прийшла черга і на селян. Активних інтелігентних селян, як, наприклад, ведучих просвітян, організаторів і працівників в УНО і ОНОКС, арештували відразу спільно з інтелігенцією, мучили і тягали по тюрмах і таборах. Селяни - організатори з Нижнього Студеного, як Василь Шадей, Іваницький й інші, сидять тут з нами. Але тепер мадяри своїми брутальними кулаками вдаряли вже й по тих, що не були взагалі активними, тільки були членами "Просвіти".

По селах волочилися жандарми масами. Не було вже там січовиків, тільки безборонні селяни. Жандарми ходили групами, озброєні по зуби. Вночі не виходять із приміщення, у вікнах касарень обов'язково лежать приготовані кулемети і горе тому, хто посміє би наблизитись до жандармської станції - його моментально втягають і побивають до безтями. Люди обходять жандармські станції десятма вулицями.

В селі Ізках попався до рук жандармів список членів товариства "Просвіти", а тому, що це село було одним із найсвідоміших, членами "Просвіти" були майже всі. Із далеких горбів та зворин стягали жандарми людей до школи і коли вже була заповнена школа, то 16 жандармів і вояків почало свою "працю" рушницями, гумовими палицями, бичами та звичайними палицями: побити селян, тримаючи їх без їди і без води дві доби. Опісля збитих пустили додому, але погрозили, що як ще посміють бути "українами", то повішають їх на смереки.

Багато селян змушено було голоситися денно у жандармерії.

МАДЯРИ КАТУЮТЬ ЗА ЗНАЙДЕНУ ПЕЧАТКУ

В Негрівцях (округа Волове) малярські жандарми робили ревізію у місцевого селянина Гната Савка, що був секретарем "Просвіти". Знайшли в нього "корпус делікти" - печатку читальні товариства. За те нещасного Савка так збили, що тижнями лежав хворим.

КАТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ В МУКАЧІВЩИНІ ТА СВАЛЯВЩИНІ

До села Страбичева прийшло малярське військо разом з уніформованими терористами, які підлягали військової команді. Поперш ограбили вони українців-інтелігентів. Один місцевий терорист на ім'я Вереш прийшов до помешкання бувшого посла парламенту Остапчука і ограбив хату.

Цей Вереш був ноторичним злочинцем. За Чехословацької чини був засуджений на 12 років тюрми за грабіж і злочинство, після відсидження кари втік на Малярщину і видався за політичного мученика.

Остапчукові він сказав, що він тепер великий пан - він тепер "вітейз" (почесний титул, у вільному перекладі "герой")... що він тепер має таку власть, що хоч кого може застрілити і за те ніщо йому не станеться. Від Остапчука забрав гроші, забрав подушки, перини, забрав і харчі. Коли Остапчук питався жандармів, невже так можна робити в малярській державі, то вони тільки сміялись.

Дальшим "подвигом" Вереша було те, що арештував чотирьох селян - просвітян, пов'язав їм руки і прив'язав до воза та наказав бігти за возом вісім кілометрів і при тому бив їх буком.

Чергового дня в Страбичеві дав скликати людей і сказав:

- Мені Горті подав руку і дав велику власть. Маю дозвіл усіх вас постріляти як псів, але я вас пускаю додому, ідіть собі... а ранком, хто має коні, має прийти мені орати, а другі повинні мені доставити по метраку пшениці, або три метри бараболь...

Повів він малярських жандармів до старости громади Страбичева, якого арештували і цілу ніч били за те, що він був свідомим українцем. Потовкли його так, що другого дня до мукачівської в'язниці повезли його возом, бо він не був усилі триматися на ногах.

Вереш наказав побити до безтями зятя Остапчука, учителя Калиновича, а також дав арештувати старого Остапчука, над яким малярські садисти днями знущалися і били.

Але цього все ще було йому замало. Він поїхав до Бичкова, де був арештований син старого Остапчука, учитель з Кобилецької Поляни Дмитро Остапчук і там таке набрехав головному катові полковникові Баконієві, що той наказав замордувати Дмитра Остапчука разом з інженером Литвицьким.

СТРАШНИЙ ВЕЛИКДЕНЬ У ЛУЧКАХ

Під час великодніх свят в Лучках арештували соймового посла Поповича, старосту Великих Лучок Йосифа Поповича, Ілька Фенчака, Петра Шафара і повели всіх до імпровізованої в'язниці, де вже сидів учитель Дорій. Цих провідників громади били у страшний спосіб рушницями і буками. Їсти нічого не давали, тільки катували на зміну.

Та не тільки ці були ув'язнені і биті. В Лучках збито около 250 селян під час цих сумних свят. До школи приводили по 10 та 20 людей та били їх до сходу. Не вистачало вже вояків та жандармів, вони вже були змучені "працюючи" палицями, то приїжджали десятками мадярські терористи з близького Мукачева. В Мукачеві була канцелярія, яка кожного дня платила по 20 пенге тим, хто бив українців... Вибирали до того різників, слюсарів та ковальських помічників, що мали сильно розвинуті кулаки.

ЗНУЩАННЯ В СТАРОМУ ДАВИДКОВІ

В цьому селі вояки та мадярські жандарми арештували 14 найсвідоміших селян, з Юрком Куняком та Василем Гранчаком на чолі. Ув'язнених завели до школи і били цілий день. Зойк і вереск чути було на ціле село. Такий страшний був крик, що не можна було слухати. Під нелюдськими побоями кількох хлопців зімліло, їх на долівці відливали водою і коли вони прийшли до себе, то знову їх били.

Кількох дали до в'язниці і таборів, а інші місяцями змушені були голоситися на жандармерії кожного дня тричі.

ЗНУЩАННЯ В БІЛКАХ

Найгіршими "злочинцями" уважали мадяри тих, що за нашої влади мали якусь функцію. Народом вибраних законних соймових послів або замордували (як Івана Гри-

гу), або волочили по тюрмах, а принаймні збили до крові. Посла Михайла Марушака у бичківській в'язниці били цілими днями. Перед здичавілими азіятами тікав хто тільки міг у світ заочі, в гіршому випадку скривався в горах. Майже всі соймові послы виемігрували, а котрий з них зістався, той неодмінно попав у їх брутальні руки.

Соймового посла Івана Ігнатка в Білках ув'язнили також, пов'язаного водили вулицями, вдаряючи його рушницями в плечі під регіт малярської голоти. У в'язниці його малярські вояки з жандармами побили до непізнання.

Знаючи добре малярів, посол Ігнатко запропонував десять тисяч корон кавчії, щоб його пустили на волю. Після тижня страшних мук малярі гроші прийняли і його випустили... Зрозуміло, що ті гроші він вже більше не побачив...

Крім замордування учителя Галаса і трьох січовиків, про яких згадано на іншому місці, в Білках побито багато селян. Особливо накинулись малярські жандарми на національно-свідомий приселок Телятинець і тижнями знущались над безборонними селянами.

БРУТАЛЬНОСТІ В МУКАЧІВСЬКОМУ ЗАМКУ

З цілої Мукачівщини до замку в Паланках біля Мукачева водили українських політичних в'язнів. Січовиків порозстрілювали ще в перших днях, або видали полякам на певну смерть. Інших в'язнів били так само, як і в інших в'язницях.

Тут сиділи наші розвігівські отці Василіяни, над якими особливо знущалися. Старенького священика о. Петра Котовича привезли з Імстичова возом вже збитого. Тут його вояки били майже при кожній зміні варті. Одному Василіянинові, що мав довгу бороду, вибили зуби, тягали його за бороду, знущались над ним, потім микали йому бороду волосками, що текла кров, а потім насильно його поголили.

Тут збиткували також протоігумена о. Булика й інших наших визначних людей.

Один підстаршина увійшов до келії з голою шаблею, вдарив одного в'язня по голові, але шабля поховзлася на лобі і відрубала в'язневі вухо. Рану навіть не завмили, так і ходив з нею тижнями, доки сама не засохла.

ПОВОЇ ТА ВАНДАЛІЗМИ В ПІДМАНАСТИРІ

На Підманастир, де знаходився відомий монастир чину св. Василя Великого на Чернечій Горі, мадяри були люті. Це село було дуже свідоме, Василяни провадили культурно-освітню та релігійну працю, удержували українську гімназію, друкарню, тощо.

Як тільки мадяри переступили границю, першим їх "подвигом" було те, що накинулися на монастир. Ченців виарештували, в нелюдський спосіб їх побили і відвели до мукачівського замку.

Опісля накинулися на селян. Трьох передових про-світян так побили, що вони збожеволіли.

НЕ БУЛО СЕЛА, ДЕ Б НЕ КАТОВАНО ЛЮДЕЙ

В КОСИНІ селянина Івана Хому побили так, що втратив пам'ять, тижнями лежав у ліжку і ходив до нього лікар.

В ЧОБИНІ Михайла Короля били буками у п'яти і рушницями в плечі. Два місяці відлежав.

В ХУДЛЬОВІ біля Середнього арештували малярські жандарми Юрка Голяна й інших передових селян. Завели їх до хати старости Василя Могича, пов'язали їм руки-ноги і брутально побили.

В СОЛОТВИНІ ув'язнили Андрія Левуса, що якийсь час скривався. Його замкнули до в'язниці і били денно і по шість разів. Сидів на цементовій долівці, без ліжка і покривала, навіть лавиці не було. При тому били його в черево, в груди і по голові в такий жадливий спосіб, що він втратив мову...

В СТРАБИЧОВІ побили учителя Калиновича так, що тижнями не міг із ліжка встати. Залізничника в пенсії Вереша, старенького батька фахового вчителя Вереша, побили буками тільки через те, що його син був урядовцем в українському міністерстві шкільництва...

В БАРАНИНЦЯХ біля Ужгороду жандарми так страшно побили молодого хлопця Івана Шандора, що поламали йому ребра і поранили внутрішні частини тіла настільки, що харкав кров'ю... Відтак кинули до в'язниці, де він сидить і досі, битий кілька разів на день.

КРИВАВА БАКХАНАЛІЯ В НЕВИЦЬКОМУ

Мадяри хижим звірем кинулися на це свідоме село. Людей витягали із хат, знущалися над ними по-звірськи

- батьків били на очах дітей, синів били до крови на очах батьків. Били і по-одному, але били й громадно, перебили та перекатували ціле село.

Але найстрашніше били провідну молодь. І так: Йосифа Гопка, брата відомого нашого діяча інспектора Гопка побили в такий нелюдський спосіб, що оглух. Жахливо побили колишнього краєвого посла Росула, Михайла Пуглика та Михайла Гопка. Сюди, до табору інтернованих, привели їх аж пізніше, бо не були всилі з місця піднятися. А тут, ледве трохи прийшли до себе, знов їх били.

МАДЯРИ ВИДУМУЮТЬ НОВІ МУКИ - БОСО ПО ТЕРНЮ...

Багато провідного елемента з ужанської ріки повтікало в світ за очі, щоб оборонити принаймні голе життя. Зате мадяри мстились на інших. У Ворочові, в Перечині, в Березному багато людей розстріляли, інших рафінованими муками доводили до божевілля та до каліцтва.

В Малому Березному ув'язнили селянина Михайла Микиту під закидом, що він січовик. Били буками, пекли папіросом у ніс, ломали пальці в дверях, але він не признався до цього "злочину". Тоді мусів скинути взуття і босо ходити по снігу, якого ще досить багато було в середині березня, особливо в затінку, де ще не стопився. Відтак вивели його на поле, зав'язали очі і босими ногами водили його по терню, яке приготували наперед... Це була для тих нелюдів забава...

* *
*

Годі описати те страхіття, яке пережило населення Карпатської України. Оце тільки занотував я частину, крадькома, що почув від моїх товаришів недолі в Тячеві, в Кривій і тут, у Варюлапоші, скривавчи та переховуючи папірці в черевиках, у підшивках та передаючи їх з рук до рук у безпечне місце. Багато записок передав я Марусі, як вона приїжджала до мене на візити.

Деякі люди бояться мені оповідати, хоч їх імена та дані записую шифром і не прозраджу, хочби мене сікли на шматки...

Тяжко згадати про всі ті села, тих людей і ті муки, які нещасне українське населення перетерпіло. Коли б я був на волі і мав свободу руху, можна б написати цілі томи про муки і страхіття...

Але й на те прийде час.

19-го травня 1939.

Працюючи в канцелярії, запізнався я з молодим жандармом, який недавно вступив у службу. Він часто заходить до нашого бараку "політикувати". Деякі наші в'язні заводять з ним довгі дебати.

З такої голосної дебати сьогодні я надзвичайно багато скористав. Жандарм говорив, що команда табору добре знає про те, що ми одержуємо і посилаємо листи за спиною цензури, а навіть "подеякі панове журналісти пишуть і сповіщають закордон, що ми січакам танцюємо на хребтах... Але за це належить куля!..."

Я перелякався. Може не був я досить обережний? А може сталася зрада...

Маю при собі багато рукописів. Ще добре, що вчора частину відіслав.

З приятелями раджуся, що робити? Як буде трус - мені буде кінець. Хотів я знищити рукописи, але Петро Юрчук та Гриць Дубик не дали. Взяли їх від мене і частину позашивали в свій одяг, частину дали певним січовикам. Один галицький хлопець не мав де їх скрити, то запхав під бандаж на зраненій нозі...

Сьогодні знову закликали мене на "вислух", може вже в тридцятий раз. Але воно вийшло надзвичайно цікаво:

Прийшов Альмашій і повів мене до канцелярії. Його закликали до телефону; акти залишив на столі і хоч були вони до мене догори ногами, я дещо перечитав (по різних редакціях ми, редактори та коректори, навчилися читати і на "відворот") і зорієнтувався. Була в них мова про Фединця, від якого я дістав інтерв'ю коротко перед нашими трагічними днями. Справа була в тому, що деякі люди нападали на Фединця, але я Фединця знав, як доброго українця, що на "Просвіту" жертвував великі тисячі. Щоб його оборонити, я поїхав був до Севлюша і написав інтерв'ю, даючи від себе примітку про його заслуги та жертвенність.

Повернувся Альмашій до канцелярії і питається:

- Ви писали інтерв'ю за цього лікаря? Чи відповідає все те правді, що цей лікар сказав?

- Так, інтерв'ю писав я, але в своєму редакторському кабінеті... Фединець про це нічого не знав... Від початку до кінця все те я сам видумав... - брехав я.

- Як то можливо? - питався він.

- Наш ґах такий, що часом до уст даємо слова людям, яких ми і не бачили...

На це вскочив комендант табору і закричав:

- Один січак боронить другого!...

Я настоював на тому, що воно так було, як я сказав і хоч вони й кричали і вертіли головою, таки так записали в протокол.

Четвер, 25-го травня 1939.

Цілих п'ять днів працював я надурно, "за цапову душу"... А сталось воно ось як: Коли люди скрили мої записки, я почав передумувати: мадяри не задоволяються тим, що в мене записок не знайдуть. Робитимуть ревізії і в інших, поб'ють людей, а може ще і знайдуть записки і тоді горе нам... Треба робити так, щоб вони ті записки знайшли в мене. Тоді вони будуть задоволені і дадуть людям спокій. Тільки ті записки мусять бути фальшиві...

Ще того самого дня я через вояків купив шість зошитів і давай писати, що тільки прийшло на розум. Пригадав собі кілька романів, повістей, навіть мадярських і описував зміст, наче студент лектури у шкільній лавці (розумнішого не придумав). Описав зміст наших п'єс, характеристику "Запорожця за Дунаєм", "Чорної Ради", виїмки з творів Коцюбинського, а також із творів мадярських письменників Араня, Йокая, Міксата і дідько знає, що - писав, аби тільки зошити були повні... Коли вже не було що писати, підходив до Євгена, до Федора і кажу, "диктуй! Все одно, що, тільки диктуй!..." Були там пісні, переспіви, вірші, жарти, п'яте через десяте, а коли вже вичерпали всі засоби мозкових складів, то описував листи, що одержував легально... Надзвичайно гнав, аж рука терпла, щоб заповнити шість зошитів...

Вчора сполудні пішли люди надвір, а я собі сиджу в бараку. Надійшов Альмашій з молодшим жандармом, той повів мене до канцелярії, а Альмашій зістався - очевидно, перевірити мої речі. Зошити я не ховав, носив їх в кишені і в канцелярії від мене їх відібрали:

- Ми тільки переглянемо і вам звернемо...

Справді, сьогодні Альмашій все те мені повернув назад...

- - - - -

На днях знову нас фотографували і робили відбитки пальців, бо лаштують великий транспорт у дорогу (з ним і мої правдиві записки помандрують у світ, як пощастить...).

Галичанин Василь Федів із села Жабе не вмів вимовити правильно "іт вадьок" (я тут) і жандарм так ударив його, що кров'ю залилось око хлопця...

Взагалі таких дурних, як мадяри, ачей нема на світі. Уявіть собі, з табору не дозволяють писати інакше, тільки по-мадярськи. Я від імені цілого табору звернувся до команди і просив, нехай дозволять писати рідні бодай по-німецьки... Бо хто ж українцеві в Берліні чи Празі перечитає мадярського листа? Комендант табору на це мені відповів:

- Мадярська мова така гарна, що заслужить собі, щоб її і німці в Берліні знали...

Дурна зарозумілість!

І так, як тільки маємо часу, пишемо галичанам листи по-мадярськи... Іронія долі!

П'ятниця, 26-го травня 1939.

І гнів і сміх мене бере. Сталося щось такого, що проситься на гострий кінчик олівця.

Жандармський старший вахмайстер Альмашій завжди твердить, що комендант табору д-р Жіндель є для інтернованих і полонених зам'який. Вчора Жіндель поїхав до Будапешту (здається реферувати в нашій справі) і заступав його Альмашій. Він зразу рішив "січакам" показати свою тверду руку.

Цілу ніч на вчора падав дощ. Вчора день був холодний, вітер віяв, надворі було мокро. Відполудня Альмашій закомандував цілий табір на вогу землю і наказав сидіти "по-турецьки" чотири години. Люди голі, босі, приневолені сидіти в болоті зараз під дротяним плотом. Воякам наказано бити немилосердно кожного, хто рухнеться, або промовить слово. Сидимо, як мумії. Кашляємо, пчихаємо, ноги в'януть під нами, лягти або простертись не сміємо... Оце сидження, ох, як воно нас колись вимучило! Невже ж після вільнішого часу знову його заводять? Це страшно!

- - - - -

Сьогодні рано зголосилося до лікаря 350 людей із сильним нежитом, половина з них таки поважно захворіла... Мені крім слабого нежиту нічого не бракує, але і я приголосився. Навіть підмовляю й інших, хай бачать вражі сини, що Альмашій виробляє... Лікар за голову береться, робить крик і каже, що заголосить комендантові... Не бійтеся, не жалко йому січовиків, тільки жалко йому держави, що видала так багато на... аспірину...

Були люди, що на Альмашія не нарікали. Кажуть, що він кричить, але нікого не вдарить... Але це не є прав

дою. Він така сама дика потвора, як й інші. Тільки мені відомо, що Забавського Альмашій завів до магазину, зв'язав руки й ноги і бив у п'яти до схочу. Потім погрозив, що як комунєбудь скаже, то дістане десять разів більше... Бив й інших, тільки без свідків.

- - - - -

До табору приділений один старший десятник, що стало ходити з палицею і товче всіх, кого попало. Вечором так збив одного, що навіть шофер-мадяр, який привіз автом хліб, обурився.

27-го травня 1939.

Зрання табором пролетіла вістка, що знову тут "німецький консул". Людей почали викликувати на подвір'я і порядкувати. І ми хотіли з нашого бараку туди вибиратися, як приступив до нас двох із Федором Ревасм Альмашій і "в імені закону" нас ув'язнив. Відібрав гроші, годинники, листи і всі мої "записки" (але ці фальшиві...) і вивів нас на перший поверх до великої зали, де перед тим була катівня, а тепер "майстерня вишивок".

Тут ще раз докладніше нас переглянув. В підшивці я ще мав 40 пенге, а Федір щось вище сто. Але знайшов у мене плетеник на годинник із коралів ("Гердан"), на якому вибивався прекрасний тризуб... [...]

- Тьфу, аби тебе ясний грім, це ж українська корона! - скрикнув він.

[...]

Нас [...] замкнули. Поняття ми не мали, за що. Перед дверима поставили військову варту... [...] Подавали нам шматок хліба через дрантиві двері, які можна було здолини настільки відсунути, що помістилась рука... [...] За дві години жида змінив інший гонвед, що кожного бив та копав... На третю зміну дістався до наших дверей наш добряга жид, що нам навіть сам допомагав.

Сиділи ми там цілий день, не хотіли нас випустити навіть до лятрини і ми свої природні потреби робили в кутку кімнати...

Федір був переконаний, що нас двох відпровадять до іншого табору, або до в'язниці. Я побоювався багато гіршого: думав, що знайшли мої записки і дістануся знову перед військовий суд. Тільки не міг зрозуміти, при чому тут Федір? Чого ж його ув'язнили? А що з нашим від'їздом до Німеччини? Та ж я чув на власні

вуха, що Мадярщина ніщо не має проти того, щоб нас звідси вибрала Німеччина...

Донесли нам такі вістки, що деяких вислуховують в канцелярії та що лаштують транспорт. Здається, Гриць Дубик, будучи на такому вислуху, сповістив "німецького консула", що нас двох ув'язнено та що ми бажаємо з ним говорити.

Тимчасом я сповістив Юрчука і просив його, щоб негайно знищив всі мої записки, бо з того буде нещастя. Двічі послав до нього Сенільника, щоб неодмінно і то вже тепер понищив всі сліди, бо за ті мої нотатки, а ще з недуже прихильними моїми коментарями та примітками, вистріляють нас як горобців... Юрчук мене заспокоїв, а коли я вимагав абсолютного виконання мого бажання, Юрчук сам прийшов і сказав, що "все в порядку".

Незабаром нас покликали до канцелярії табору. Там сиділо багато старшин, між ними комендант табору та прокуратор, а посередині фон Демаль. Ми з Федором Реваєм увійшли. Запиталися, що є з нашим виїздом, бо з одного транспорту вже нас вилишено. Фон Демаль скрутив плечима і якось так несміливо глипнув то в один, то в другий бік, гейби хотів сказати, що це не від нього залежить.

Прокуратор Репаї взяв наші акти і "сконстатував", що ми громадяни Мадярщини, а своїх громадян Мадярщина не радо випускає...

Ми бачили, що з нами зле. Все зрозуміли.

Настала ніч, а в нас у камері ані покривала, ані плаща, навіть лавиці не було, тільки сама цементова долівка і сморід... Через сторожа ми вимагали, щоб нам дали бодай наші плащі, але відмовили. Як тут ночуватимем? Тут можна дістати запалення легенів на холодному цементі.

На диво, нас пізно вечором випустили. Ми запиталися, яким правом і за що нас ув'язнили? Але нам відповіли, що команда табору не повинна нам дати в'язня, вона коли хоче, то заарештує. Речі і гроші нам повернули крім тих "корпус деліктів" моїх, про які вже була мова.

Вернувшись до бараку, я був дуже нещасливий, що так помилився: думав, що відкрили записки і всі ті дорогі матеріяли, які збирав в такій небезпеці і працював над ними так багато - тепер пішли нанівець... і то я сам наказав їх знищити. Ох, голово ти дурна-нерозумна!

Але Юрчук та Дубик почали сміятись:

- Що, записки? Ні, ті не знищимо! Ми вже й самі не знаємо, де вони. Вони підуть з нами...

Отак, бачите, можна часом помилитися!

28-го травня 1939.

Військовий прокуратор, сотник д-р Репай казав закликати мене на перший поверх, де була катівня, сказав у мою сторону декілька дурних компліментів, мовляв, добре виглядаю та що він знає, що я відомий письменник і подібне... Потім старався пояснити, чому Мадярщина нас не випускає, мовляв, треба буде вести народ, треба буде працівників і т.п. Я йому відкрито сказав, що з мене ніколи мадяра не буде.

- Шаную вас за вашу відкритість, - каже він, - ми і не хочемо, щоб ви були мадяром, але зістаньтесь добрим рутеном, та ж рутени завжди були добрі мадяри, навіть колись за Раковція воювали за мадярську ідею...

Не буду описувати деталей нашої розмови. Я йому відкрито сказав, що я активно брав участь у кожному українському русі, який мені святий і від нього не відречусь. Рутенізм ми кинули до архіву і до нього більше не повернемося... Моїм бажанням було його переконати, що Мадярщина з таких громадян як я багато користи не матиме, бо я віз "святостепанської ідеї" пхати не буду. Буде краще як для Мадярщини так і для мене, як мене випустять за границю...

Він мені погрозив скритими словами, що мадяри не потребують ради, як бунтарів приборкати...

- Вас, людину пера, було б шкода... - сказав він і ми з тим розійшлися.

11-го червня 1939.

Сумно в таборі, сумно. Всі українці, що не з Карпатської України (крім двох та одного німця, що не хотів їхати до Німеччини), 7-го червня поїхали з транспортом до Німеччини. Не було того, щоб не плавав. Осталися тільки ми самі - закарпатці. З нами поводяться, як звичайно, грубо, бо ми "громадяни"... Тільки й того, що вечорами заспівасмо собі на подвір'ї. Нас уважали за дикунів, а тепер, "ох, які у вас прекрасні пісні..." Ціла вояцька братія слухає, а селяни любуються - повно їх за плотом.

Нас перенесли до трьох кімнат - просто збили по 20 та по 30 людей до одної. В цій спеці аж душимося, нема чим дихати. Вже й воші розплодилися. Нема місця, бачите, бо до табору прибуло багато сотень "утікачів із Семигороду", яких мадяри навмисно закликають і тут

вишколюють на терористів. Така проклята ця голота, що справді боїмось, щоб нас не вимордували... Але є між ними й чесні люди, просто жертви малярської ревізії - ністичної політики, що покинули жінок, дітей, голодують так само, як і ми, і так само їдять їх воші, як і нас... Ці дуже розчарувалися, нарікають і проклинають хвилину, коли послушали нашептів. Та ми не дуже жаліємо цих румунів. Вони поставились дуже погано супроти наших січовиків три місяці тому, коли не хотіли дати азилу нещасним утікачам. Нехай тепер на власній шкірі відчують, хто є малярі...

Немає тут ані старенького д-ра Станька, що співав нам одну-єдину малярську пісню, яку навчився в Будапешті ще юнаком перед п'ятидесяти роками... Ми з неї здорово сміялися.

Вечорами часом розвеселить нас "Таборит" Кіштулинця, редагований часом в неприличний спосіб, але, Господь з ним, аби засміятись, а то ми всі кислі. Майже щовечора у нас виклади на різні теми. Але гонять нас скоро спати.

Розвеселяє нас і "універсальний лікар" пан "Слушай-Воші-Рушай". Смішна людина, а при тому такий зарозумілий, що годі! Він сам про себе твердить, що він такий знаменитий "оператор", яких у цілій Малярщині є тільки шестеро... Подумайте тільки!

Оповіді про нього трохи більше:

Санітарний десятник, інакше неграмотний візник десь із фільварку, виконував службу біля лікаря.

В таборі вибухла червінка, лікар не дуже старався лікувати полонених українців, до того й ліків не було. Лікар і по три дні не показувався, а десятник на всіляку хворобу давав аспірину та рициновий олій.

Одного разу прийшли проти червінки нові ліки - опієм. Лікаря не було, а десятник хотів випробувати лік. Призвав до ординаційної залі хворого на червінку Івана Улинця з Рахова. Замість кілька крапель дав йому цілу ложку. Улинцеві стало зле. Хоч і запоморочений, прийшло йому на думку запхати пальця в рот, щоб подразнити горло і видати з себе, що можна. Зараз відшукали лікаря, який дав ін'єкцію і Улинцеві стало краще. Все ж лежав майже тиждень мов заголомшений.

Під час світової війни був він також і в російському полоні і там кілька слів навчився. При дезинфекційному паренні завжди він асистував і підганяв з одягом до машини: "Слушай, воші рушай..." Ми його інакше і не звали.

Та назагал він був добрячою душею. Ніколи нікого не вдарив і не збиткував, навпаки, жалував їх і помагав чим міг, яких кати поторошили. Будемо його зга-

дувати з присмністю, хочби за ту аспіріну, що нам носив крадькома, як найкращий лік на біль зуба чи на біль голови... Сам він був греко-католиком, десь з-під Марія Повчі, де є наш відомий, тепер вже змадяризований монастир. Його дід ще говорив по-українськи. Добряча українська душа, тип нашого дядька, вічно з люлькою в устах.

12-го червня 1939.

Вже не дуже хочеться мені нотувати, але часом пригодиться щонебудь і тоді мій редакторський олівець почне скакати в кишені і проситься на папір...

Сьогодні наказано нам, що, як добрі громадяни корони святого Степана, будемо управлятися і ми як і терористи... Хто його зна, кажуть, може бути війна - треба оборонити Мадярщину...

Хотіли нам наставити мадярських підстаршин, чого ми найбільше налякалися. Я заявив, що ми здебільша самі військовики, старшини і підстаршини, то ми собі поведемо свою сотню самі.

Мене призначено комендантом сотні; комендантом 1-ої чоти став Михайло Кіштулинець, 2-ої Дмитро Мишанич - оба старшини чехословацької армії.

Людям не дуже подобалось отаке розпорядження, але ми їм пояснили, що трохи руху нам не зашкодить, крім того добре знати військового ремесла. Маршуємо, аж любо, вправи робимо краще вояків, командуємо по-українськи, а головно при походах співаємо українські пісні.

Моя сотня - це майже всі вояки. Їх бавить це все. Тільки шкода, що не пускають нас у поле (бояться, либонь, що повтікаємо); вправи робимо на широчезній площі-подвір'ї, але порохи і сморід від недалекої фарми свиней такий, що біда.

21-го червня 1939.

Сотню вів я аж до вчора. Щоднини робили ми вправи, командували по-українськи, хіба ж тут-там закомандували по-мадярськи, коли приходив який дідько. Навчилися багато маршових пісень. Вправи ці нам не зашкодили.

Вчора одначе підчас вправ сейкелі (семигородці), оті зубаті мадярські вовки, що придивлялися збоку, підняли крик: як то ми сміємо командувати, розмовляти і

Користувачі
 Karpivchalnyi I. starosta
 samodparanymom:
 Gromada Ponskyk Kasalo

Чота II.
 Митанчи Дмитро, ком. д. чотм
 Величко Іван, заст. ком. чотм

II. saakazh
 Misaniyi Demeler, saak. parom.
 Veluski Janos " " " "

1-ий рій
 Федорко Василь, ком. роя
 Катуня Дмитро
 Говт Іван
 Бродий Іван
 Головно Петро
 Семанюк Михайло
 Лебедяк Орко
 Молнар Василь
 Костов Іван
 Генцак Дмитро
 Альбітчук Микола
 Швайко Михайло
 Іваніга Орко

1 рой.

- 1 Fanyzka Laselo' kajramni
- 2 Katona Demeler
- 3 Fy'lyk Janos
- 4 Ivanio Janos
- 5 Holoka Peter
- 6 Semanyuk Mikhalj
- 7 Lebedyuk Gyrgy
- 8 Molnar Kasalo
- 9 Koszotok Janos
- 10 Hancak Demeler
- 11 Albiacsek Mikhalj
- 12 Fanyzka Mikhalj
- 13 Ivanjyuk Gyrgy

3 рой.

- 1 Hanyk Laselo'
- 2 Koszotok Gyrgy
- 3 Bilac Janos
- 4 Fanyzka Janos
- 5 Schotnyk Weller
- 6 Gyfick Peter
- 7 Fanyzka Gyrgy
- 8 Molnar Mikhalj
- 9 Fanyzka Mikhalj
- 10 Hanykoff Tander
- 11 Hanykoff Laselo
- 12 Fanyzka Gyrgy
- 13 Fanyzka Mikhalj
- 14 Fanyzka Mikhalj
- 15 Hanykoff Mikhalj

2 рой.

- 1 Palotas Gyrgy
- 2 Marikanyi Stepan
- 3 Fanyzka Janos
- 4 Fanyzka Mikhalj
- 5 Katona Peter
- 6 Fanyzka Simon
- 7 Pranyzok Stepan
- 8 Molnar Janos
- 9 Holvath Gyrgy
- 10 Fanyzka Peter
- 11 Hanyzka Demeler
- 12 Fanyzka Janos
- 13 Molnar Janos

2-ий рій

Палотас Орко ком. роя
 Маріаній Степан
 Туряниця Іван
 Гична Михайло
 Катуня Петро
 Поляк Симон
 Праничук Олександр
 Мельничук Федір
 Горват Орко
 Іляшко Петро
 Кошара Дмитро
 Ільчук Олександр
 Мшчок Іван

3-ий рій

Гавриш Василь ком. роя	Пупик Петро	Мочарча Василь
Костяк Орко	Попович Орко	Сарвяді Орко
Вільце Федір	Можарович Мих.	Садварій Михайло
Веркович І.	Сидоряк Микола	Швайко Андрій
Пефер Велтер	Мавскоф Н.	Масіка Михайло

Сотня зорганізована з в'язнів (Чота II)

співати по-українськи "на мадярській землі"?...Підійшов до мене один десятник з палицею і хотів накинутися на людей, але я йому застав дорогу. Коли ми вже "громадяни", то досить тих побоїв!

Мій гострий виступ його здержав, але тоді почав мішатися до команди.

- Комендантом сотні є я і не дозволю мішатися до сотні, за яку я відповідаю. Вас ще й на світі не було, коли я вже був фронтовим вояком... А щодо української команди та мови, - це люди молоді, по-мадярськи не вміють, мусимо їм пояснювати по-українськи... - відповів я йому гостро.

На те вмішалися інші сейкелі і сказали, що їм у Семигороді румуни морди б'ють за кожне мадярське слово, а ми собі тут вільно співаємо по-українськи...

Коли я побачив, що це все гейби зорганізовано проти нас, я сотню на мою відповідальність розпустив і хлопців закомандував до бараків. Я і мої старшини зголосилися хворими, а сотня страйкує... Ми їм покажемо, собачі сини!

27-го червня 1939.

Саботуємо вже тиждень. Від лікаря я дістав звільнення, а другі, хто як може, так крутить. Команда табору спершу дулася, грозила репресіями, але я сказав, що люди по-мадярськи не розуміють.

Нарешті вчора була проголошена амнестія. Ідемо додому! З великої втіхи зібралися ми вечором на дворі і співали пісні.

30-го червня 1939.

Коли вперше приїхав сюди фон Демаль, то в той день дали нам на обід м'яса (це другий раз за два місяці). Вояки мали дістати з того м'яса також, але вони його не прийняли, бо, мовляв, те м'ясо було із здохлої ялівки з ферми Жінделя. Навіть зголосили це писемно вищій команді. Та хоч це і була правда, шістьох вояків ув'язнили і тяжко покарали. Жіндель, щоб себе крити, старався дістати "докази": виготовив письмо, в якому ми, полонені, мали підтвердити, що м'ясо було надзвичайно смачне і не було із здохлятини... Деякі з нас не хочуть його підписати, але Жіндель через своїх гицлів нам погрозив, що поки не підпишемо, не пустить нас додому... Це терор, підлість, але ми приневолені це зробити.

4-го липня 1939.

Цілісенський день ми як на шпильках, і ні, і ні нас пустити додому.

Нарешті сьогодні закомандував я сотнею... на станцію.

На жаль, кількох людей ще залишили у таборі, мовляв, прийшло якесь нове слідство. Але амнеція відноситься до всіх. Ми вільні! Слава Богу!

Біля півночі прибув я до Хусту. Жінка мешкає в селянина Сарвадія, який був зі мною в таборі до останнього дня. Інший ніхто не хотів навіть винайняти Марусі помешкання.

5-го липня 1939, Хуст.

Хай чорт візьме таку "волю" і таку амнецію! Поставили нас під страшний догляд: щоднини голоситися на поліції, щотижня на жандармерії, помешкання від 20-ої години вечором до 5-ої години ранку не смію залишити, публічні місця, як церкву, кіно, ресторацію не смію відвідувати, телеграми не маю права надати, телефону не можу вживати; моя пошта переходить через руки жандармерії і крім родини не можу нікого приймати ані відвідувати...

7-го липня 1939.

Сарвадій це один із найсвідоміших українських селян. За нашої влади його хата служила за залю засідань, за місце зборів і сходин цілої вулиці. За це його так переслідують. Але й ціла родина така свідома - не говорячи вже про його брата Івана, нотаря, абсолютента Торговельної Академії. Його старші донечки Єлисавета та Анна знайшли дві ниточки - жовту і синю, з того сплітають шнурочок у рідних барвах і тішаться. А їх мати, Сарвадіїха, оповідає, що коли надходили мадяри, змушена була зняти з хати гарний шовковий синьо-жовтий прапор...

- Хотіла його спалити, положила до печі на вогонь і хоч там серед попелі було ще багато грані, повірте, пане редакторе, прапор не хотів горіти... Думаю я, цей прапор святий, ні, не спалю його... Розібрала його і шовкове полотно ось тут, зашите в подушках...

Magyar nyelvű 3 5 VII. 1939.

M. kir. huszti járási katonai parancsnokság.

150 sz. n.
1939. évi.

V é g h a t á r o z a t .

1939. július hó 5-én.

C r e n d z s e - Donacki László, v. szerkesztő, 1897-ben született, g. r. kath. vallású, nős, előzőleg csendőrségi parancsnok huszti lakost a 4352/1920 B.H. int.sz. rendelet 2. §-a alapján a mai naptól rendőri felügyelet alá helyezem.

Nevezett tartózkodási helyét a huszti járási katonai parancsnokság engedélye nélkül nem hagyhatja el.

Hetenként egyszer vasárnap délelőtt 11 órakkor a huszti csendőrség parancsnokságán, ezenkívül minden nap délután 12 órakor a községi előjáróságnál köteles jelentkezni. Lakásáról este 8 óráig, délután 5 óráig el nem távozhat. Nyilvános helyeket nem látogathat. Táviratot nem adhat fel, távbeszélőt nem használhat, postai küldeményei csendőrségi ellenőrzés alatt állnak és rendes környezetén kívül mással nem érintkezhet.

Erről a huszti m. kir. csendőrség parancsnokságot, a huszti községi előjáróságot és nevezettet azzal értesitem, hogy ezen véghatározatom ellen a kézbevételtől számított 15 nap alatt a kassai VIII. honvéd hadtestparancsnoksághoz címzendő és a huszti járási katonai parancsnoksághoz benyújtandó fellebezésnek van helye, mely fellebezés azonban a véghatározat végrehajtását nem akadályozza.

Indokolás:

Ily kellett határozni, mivel fentnevezett megatartása az állami rend, belső béke valamint a közbiztonságra aggályos.

[Handwritten signature]
Járási katonai parancsnok.

МАДЯРСЬКА КОРОЛІВСЬКА ХУСТСЬКА ОКРУЖНА ВІЙСЬКОВА
КОМАНДА

ч. 436
1939.

ОСТАТОЧНЕ РІШЕННЯ

Хуст, 5-го липня 1939.

На основі закону ч. 4352/1920, Б.11, пар.2, почавши сьогоднішнім днем я кладу під поліційний нагляд Василя Гренджу-Донського, кол. редактора, родж. греко-католика, жонатого, хустського мешканця.

Названий своє місце замешкання без дозволу окружної військової команди не має права покинути.

Він повинен зголошуватися раз на тиждень у неділю дополудня в 11-ій годині в команді хустської жандармерії, крім того кожного дня в полудне в 12-ій годині в окружному уряді. Свого помешкання від год. 8-ої вечером до 5-ої рано не може покинути. Публічних місць не може навідувати. Не сміє висилати телеграми, не сміє вживати телефону; всі поштові пересилки стоять під контролею жандармерії. Крім звичайного свого окруження не сміє з ніким зустрічатися.

Про це рішення повідомляю команду хустської мадярської королівської жандармерії, окружний уряд і названого. Проти цього мого рішення можна подати апеляцію до 15-ох днів рахуючи від дня його одержання, адресуючи її до VIII-ої військової головної команди в Кошицях, пересилаючи її через хустську окружну військову команду. Ця апеляція однак не матиме впливу на негайне переведення цього рішення в життя.

Обґрунтування:

Я так мусів рішити, бо поведінка названого загрожує порядок, внутрішній спокій і публічну безпеку країни.

Підпис: Голлоді
Окружний військовий
начальник

Печатка:

Мадярська королівська хустська окружна
військова команда.

10-го липня 1939.

На цій "волі" стає гірше, ніж у таборі. То ще нічого, що кожного дня голосимось. Але за нами гукають по вулиці, "цей ще живе? Повісити його на першому телеграфічному стовпі!" Кожний з нас, а особливо я, оточений детективами.

20-го липня 1939.

Дунав, що зможу щось писати, та де там! Просто жити не дають. До помешкання Євгена Шерегія влетіла камінюка. Івана Шутка, швагра Євгена, відомого артиста нашого театру, передучора вечором в сліпій вулиці так побили вояки револьверами, що провалили йому голову. Два зловили його за руки, а інші розпасали реміні і тим побили хлопця. Щастя, що сильний, вирвався і втік.

Сьогодні був я в заступника жупана Коссея (відомий русській, колись чехословак а тепер мадярон) і поскаржився йому. Оповів йому про побиття Шутка, а також і про те, що вчора на вулиці напав на мене з ножом Левдар (служив у малярських терористів).

Коссей порадив мені, щоб я від'їхав кудись на село.

- Куди ж я поїду? - спитав я його. - У рідному селі Воловому ще й досі є Егрешій, який мене в тюрмі тероризував і одному моему знайомому мав сказати, що чекає мене до Волового... Відкрито скажу, боюсь туди їхати. А їхати кудись інде - також немає чого, бо і там мене тероризуватимуть. Я бачу, що мене просто хочуть звідси вигризти, отже було б найліпше, коли б я дістав паспорт - тоді я добровільно піду на еміграцію... І ви будете мати спокій, і я...

Коссей пообіцяв, що зателефонує до Ужгороду до уряду регентського комісара. Я йому одначе не вірю і тому пишу до Ужгороду регентському комісареві і я, прохаючи видання паспорту.

26-го липня 1939.

Найбільше жаль мені моєї старенької матусі. Я ще сидів у тячівській тюрмі, як вона, бідненька, хотіла навіть пішки прийти і мене бачити та принести мені сала, щоб я не голодував. Як почула поголоску, що мене мадяри розстріляли, то вже даремно її запевнювали, що я живу, - не хоче вірити...

Вчора був тут брат Іван, також на днях була теща. Може ці живі свідки переконують її, що бачили мене жи-

1939 VII 5
 1939 VII 6
 1939 VII 7
 1939 VII 8
 1939 VII 9
 1939 VII 10
 1939 VII 11
 1939 VII 12
 1939 VII 13
 1939 VII 14
 1939 VII 15
 1939 VII 16
 1939 VII 17
 1939 VII 18
 1939 VII 19
 1939 VII 20
 1939 VII 21
 1939 VII 22
 1939 VII 23
 1939 VII 24
 1939 VII 25
 1939 VII 26
 1939 VII 27
 1939 VII 28
 1939 VII 29
 1939 VII 30
 1939 VII 31
 1939 VII 1
 1939 VII 2
 1939 VII 3

1939 VII 5
 1939 VII 6
 1939 VII 7
 1939 VII 8
 1939 VII 9
 1939 VII 10
 1939 VII 11
 1939 VII 12
 1939 VII 13
 1939 VII 14
 1939 VII 15
 1939 VII 16
 1939 VII 17
 1939 VII 18
 1939 VII 19
 1939 VII 20
 1939 VII 21
 1939 VII 22
 1939 VII 23
 1939 VII 24
 1939 VII 25
 1939 VII 26
 1939 VII 27
 1939 VII 28
 1939 VII 29
 1939 VII 30
 1939 VII 31
 1939 VII 1
 1939 VII 2
 1939 VII 3

Картка, якою поет зголошувався в хустській поліції від 5-го липня до 3-го серпня 1939 р.

вого. Просив я брата, щоб бодай матуся приїхала до Хусту, але брат каже, що матуся хворіє, душить її. Часом закашляється і годинами стогне. Як з такою хворюю їхати в дорогу? А я знову кожної днини маю голоситися, а крім того, коли вже мене не замордували дотепер, то не дам себе застрілити бандитові, що ледве чекає мене в Воловому...

Шкода мені матусі, здається, я вже її в житті не побачу. Чому? Хочу тікати з цього пекла. Вже був би давно втік, румунська границя на доскок, але босярумунів. Чекаю на іншу можливість.

27-го липня 1939.

Мушу згадати про знаменитого Орловського. Це - німець, за нашої влади був вищим урядовцем державного секретаріату для німецької національної меншости, згодом став заступником хустського консула. Після упадку державности вирятував він разом з німцем Бергером десятки наших людей легальним і нелегальним способом. Між іншими, йому можуть завдячувати за щасливу втечу о. Ларь, прокуратор Дутка, д-р Росоха і багато інших.

Цими тижнями часто зустрічаюся з ним на річці при купанні. Але мадяри слідкують за нами. Відкрили вже, що розмовляємо з собою. На днях поїхав до Відня і Братислави і приніс нам вістки. Заспокоює, що все буде в порядку.

1-го серпня 1939.

Вже ноги виходив, щоб одержати дозвіл переселитися до Ужгороду. Сьогодні з бідю одержав дозвіл. Мушу тікати звідси. Передучора прийшов до мене один наш чоловік, поштовий підурядник Бучко і плачучи просив, щоб я забрався бодай із цієї вулиці, коли вже не з міста. Довідалися, що він мій добрий знайомий і директор пошти під загрозою страти служби сказав йому, що він мусить взяти відпустку і слідкувати за мною, з ким я сходжуся, з ким говорю і хто до мене приходить. Він сказав, що він на тому не розуміється, хай дадуть йому спокій, але його змушують...

Крім того газети підбурили проти мене вулицю, шумовиння оте прокляте, і я не знаю, в котрій хвилині залетить до мого вікна ручна граната... Гукають за мною, тероризують мене, каміннями кидають...

2-го серпня 1939.

Жінка поїхала до Волового за деякими речами. Я цілий день був із дочкою Зіркою, приготую їй на те, що мушу поїхати до Ужгороду. Навіть їй не кажу правду, молоде дівча може не хотючи десь проговоритися. Вона мусить лишитися тут, щоб закінчити гімназію.

Був у пані професорки Ольги Волошин. Сказав їй, що можливо поїду за кордон.

3-го серпня 1939.

На Марусю впливаю, щоб повернулася до Волового, або залишилася покищо тут, у Хусті, бо втеча лісами - це ж не для жінки. Крім того, можуть нас зловити і вбити на місці. Але Марусі дарма говорити, дарма малювати хоч і те найстрашніше, що нас може очікувати.

- Все одно, яка доля твоя, така хай буде і моя...

Повен кіш речей відвезли до німецького державного секретаря, пана Орловського. Він нам перевезе їх разом із своїми речами.

Євген Шерегій також хотів би тікати, але дружина вагітна. Як її залишати?

Тільки родина д-ра Станька знає про плян моєї втечі.

Попрощався я від Зірки щиріше, як інколи.

- Татку, та ж ви їдете тільки до Ужгороду і скоро побачимось...

4-го серпня 1939, Ужгород.

В поліції ще зрання приголосився - це припис. Зразу пішов на гору "Червоницю" під Ужгородом. В Ужгороді жив я 18 років, знаю цілу околицю, як свої пальці. Вивідую, цілісенький день ходжу по лісах далеко від міста. З цього може бути зле, бо в поліції мені сказано, що не маю права віддалитися далше з міста, як на чотири кілометри. Інакше кожен жандарм має право мене розстріляти...

В поліції умови такі самі, як і в Хусті - голоситися...

Але Ужгород змінився, Боже ж мій, як він змінився! Наші стероризовані, перестрашені, в урядах саме мадярське урядництво. Але зате на кожному кроці чути українську мову, дарма переслідують.

5-го серпня 1939.

Післав я людей лісами вивідати, яка дорога на Собранці. Хлопці повернулися з тим, що там багато війська. На поліції не приголосився, бо спізнив термін - 12-ту годину дня.

Рішив цієї ночі тікати. Від Михайла Біличенка я взяв на дорогу грубу палицю і ліхтарик (він, бідолаха, боїться також з хати вийти. Якимось дивним дивом за нього забули і не викинули. Здається через те, що під час евакуації лежав у лікарні хворий і не тікав). Маю підроблену посвідку до Хоньківця, туди міг би ніби легально заїхати автoм, а звідти пішки лісами.

Все мав приготоване, а тут зустрічаю свого знайомого із табору, Юрія Гривняка. Каже, що завтра збирається тікати на Словаччину з фінансом Гецьком.

- Ходім разом, - кажу йому. Так і домоворилися, але рішили тікати завтра, бо вони ще не готові.

Ночували ми в помешканні Гецька під чужим іменем - представив нас сусідам як свого вуйка. Але одна пані мене впізнала. Боюсь тепер, щоб нас не зловили...

6-го серпня 1939.

Цілий день ми в річці і на полях. Наплечники готові, в тому моя машинка до писання. Не лишая її, пригодиться. Радять нам іти полями а не лісом, бо там військо. Вечором вирушили, дійшли до рідного села Гривняка, Йоври і в напрямі на Лакард перебрили ріку Уж та подалися на Михайлівці.

Буря страшна, блискавиця і дощ. Ідемо нивами, застрягаючи в липкій глині до коліна. Мокрі, як миші. Дорога тяжка, шкода мені Марусі, але біжить і вона, без слова нарікання. Гривняк веде, він знає околицю.

Десь після трьох годин блукання в найбільшій бурі, натрапили ми на будку мадярського вояка... Якраз блисло, він враз побачив, кинув собою на землю, щоб стріляти. Ми йшли рядом - нас було четверо, - можливо, що гонведові здавалося, що йде ціла "швармлінія".

Ми втекли в противну сторону.

- Гривняче, як нас ведете? - питаю Юрка.

- Та я добре веду, ось там світло, а це будуть напевно Собранці або Михайлівці і нам того напрямку треба триматися.

Я був ліпше приготовлений. Накрили мене плащами, щоб не було видно світла ліхтарки, розстелив свою ма-

пу, поставив компас і сконстатував, що то світло з Уж-городу, а не з Михайловець.

- А тепер я вас поведу, - сказав я і десь біля третьої години ранку ми вже були на словацькому боці і запросилися до стодоли словака.

7-го серпня 1939, Словаччина.

В цій стодолі я вперше за довгі місяці виспався спокійно, десь до десятої години.

Зголосилися в жандармерії цього приграничного села. Один жандарм, який був нашим хлопцем із Карпатської України, впізнав мене. Показав мені навіть словацький примірник перекладеної моєї повісти "Ілько Липей!" Нас жандарми погостили, вистарали нам авто і ми заїхали до Михайловець. В Михайлівцях дуже гарно приймали нас, дійсно як братів, списали протоколи і дали 50 відсоткову знижку на поїзд. Тут побачив я Комаринського і С. Сфремова. В будинку школи примістили вже багато наших утікачів із Карпатської України. Мені доручено цей транспорт привезти до Братислави.

Кінець серпня 1939, Братислава.

Я на волі! Почуваю себе знаменито. Після нещастя, страждань і мук чую себе вповні людиною. ВОЛЯ! Боже ж мій, яке велике слово! Тільки тоді зміємо її цінити, як закуштували ворожі в'язниці, табори, побої та знущання... Словаччино, люба Словаччино, в тобі я почуваюсь, як вільний птах! Ти стала моєю другою Батьківщиною, за що я вдячний тобі на ціле життя!

А тепер до праці. Підсувати рукави і до роботи!

Насамперед треба зібрати мої записки, які блукають по Європі. Тут читаю прецікаві спогади людей, навіть некрологи про мене... Зореслав прислав мені вірш словацького поета Франя Краля, який, зачувши в радіо про мою "смерть", присвятив мені вірша... Пророкують, що буду жити довго... Прецікаво отак: встати з мертвих, прочитати вістки, де, коли і хто за тобою відслужив панахиду і тебе оплакав...

А я собі живу і здоровий, як дуб...

Але тепер до праці!

Д О Д А Т О К

Червень 1940, Братислава.

Майже рік працюю вже над цією збіркою жажіття. Написав і окрему книгу "Мадярські звірства", яка має вийти і словацькою мовою.

Отут подаю список поляглих і замордованих мадярами в карпато-українській боротьбі, яких імена дотепер вдалося мені зібрати:

1. АНДРУШКЕВИЧІ, брати - згинули в боях у березні 1939 р.
2. АНДРЕЙЧИК, Іван - 19-річний селянин родом із Дравець, згинув у боях у березні 1939 р.
3. АНТАЛИК, Михайло - урядовець, замордований мадярськими вояками на "Темнику" 18-го березня 1939 р.
4. БАНК, Іван - десятник родом з Бедевлі, замордований під Сокирницею 16-го березня 1939.
5. БЕЙЛАВАРІЙ, Іван - учитель родом з Великої Копані, чотар "Січі", замордований мадярськими вояками і терористами в Нягові около 20-го березня 1939 р.
6. БЛЕСТИВ, Олександр - студент університету, січовий аспірант, замордований мадярськими жандармами під кінець березня 1939 р. в Хусті.
7. БОГДАН, Іван - стражмістер, вбитий 5-го січня 1939 р.
8. БОЙЧУК, Василь - 20-річний, родом з Галичини, згинув у боях у березні 1939 р.
9. БОЙЧУК, Йосип - селянин з Бичкова, вбитий мадярськими вояками 20-го березня 1939 р.
10. БРОДІЙ, Василь - 18-річний селянин з Броду, замордований мадярськими вояками в Білках 17-го березня 1939 р.
11. ВАЙДА, Василь - гімназист, 18-річний, родом із Великої Копані, вбитий мадярськими вояками 22-го березня 1939 р.
12. ВАСИЛЬЧУК, - булавний, поляг у боротьбі з чехами в обороні Січової Головної Команди в Хусті 14-го березня 1939 р.

13. ВАЩИШИН, Ілько - торговець у Хусті, замордований мадярськими терористами в березні 1939 р.
14. ВИНОГРАДСЬКИЙ, Микола - учитель, 28-річний, замордований мадярськими вояками в Туря Реметах біля 20-го березня 1939 р.
15. ВІЛЬЧИК, інж. Микола - 36-річний, з Наддніпрянщини, згинув у боях під Хустом 16-го березня 1939 р.
16. ВОЛОЩУК, Павло - директор горожанської школи в Бичкові, вбитий мадярськими гардистами в Бичкові 6-го березня 1939 р. Поручник ОНОКС.
17. ГАЛАС, Василь - учитель з Лози, замордований мадярськими вояками в Білках 17-го березня 1939 р.
18. ГАСИН, Йосип - родом з Конюхова, вбитий мадярськими вояками в Хусті 16-го березня 1939 р.
19. ГАФИНЕЦЬ, Василь - стражмістер, замордований мадярами підчас евакуації Мукачева в листопаді 1938 р.
20. ГОРОЩАК, Михайло - січовик, розстріляний мадярами над Тисою в березні 1939 р.
21. ГРИГОРЧУК, Михайло - родом з Великого Бичкова, загинув у боях у березні 1939 р.
22. ГЕРЗАНИЧ, - січовик родом з Дубриничів, замордований мадярами в березні 1939 р біля Доманинців.
23. ГЛІБА, Василь - селянин з Бичкова, вбитий мадярськими вояками 20-го березня 1939 р.
24. ГОДВАН, Іван - селянин з Требушан, замордований мадярськими вояками около 20-го березня 1939 р. біля Квасів.
25. ГРИГА, Іван - посол Сойму Карпатської України з Вишніх Верецьок, замордований мадярськими терористами у Волівці 17-го березня 1939 р.
26. ГУЛЯНИЧ, Василь - пенсіонований залізничник, 46-річний, замордований в Солотвинських Копальнях 15-го березня 1939 р.
27. ДАНЧЕВСЬКИЙ, Василь - родом з Королева, учень семінарії, вбитий на "Красному Полі" 16-го березня 1939 р.
28. ДІДИК, - поліціант родом з Кострини, замордований мадярськими вояками біля ріки Уж 18-го березня 1939 р.

29. ДУБОВИЧ, Іван - замордований на копанському полі під Хустом у березні 1939 р.
30. ДУЖИЙ, - січовий аспірант, родом з Галичини, замордований мадярськими вояками в Солотвині 21-го березня 1939 р.
31. ЄВИЧ, Петро - 24-річний, родом із Малого Березного, згинув у боях у березні 1939 р.
32. ЄВЧУК, - січовик, родом з Галичини, замордований чехами в Хусті 14-го березня 1939 р.
33. ЗАВАЛЬНИЦЬКИЙ, д-р Яків - урядовець суду в Воловому, замордований мадярськими вояками десь біля 25-го березня 1939 р. у Воловому.
34. ІВАНИЧ, Василь - родом з Перечина, вбитий мадярськими вояками в Хусті 16-го березня 1939 р.
35. ІГНАТКО, Андрій - поліціант, родом з Малого Березного, замордований мадярськими вояками біля ріки Уж 18-го березня 1939.
36. КЕДЮЛИЧ, Панас - урядовець, родом з Перечина, убитий мадярськими вояками в Хусті 16-го березня 1939 р.
37. КЕРЕЦМАН, Андрій - абсолювент торговельної школи родом з Перечина, замордований мадярськими вояками біля ріки Уж 18-го березня 1939 р.
38. КОЗАК, Петро - студент семінарії, 18-річний, родом з Малого Березного, вбитий мадярами у Великій Копані біля 17-го березня 1939 р.
39. КОЗИЧАР, Михайло - родом з Тернова, студент семінарії, вбитий мадярськими вояками на "Красному Полі" дня 15-го або 16-го березня 1939 р.
40. КОЛОДЗІНСЬКИЙ, Михайло (полковник ГУЗАР) - замордований мадярськими вояками в Солотвині біля 20-го березня 1939 р.
41. КОЛЧА, Іван - родом з Великих Комят, студент семінарії, вбитий на "Красному Полі" 16-го березня 1939 р.
42. КОЛЬЧИН, - жандарм, вбитий польськими терористами у Вічковім 15-го листопада 1938 р.
43. КОССАК, Зенон (ТАРНАВСЬКИЙ) - замордований мадярськими вояками в Солотвині біля 20-го березня 1939 р.

44. КОСТЬ, Іван - фінанс, вбитий 10-го листопада 1938 в Прислопі польськими терористами; родом із Синевира.
45. КРУПА, Микола - робітник з Праги, згинув у боях у березні 1939.
46. КУЗЬМИК, Василь - поліціант, родом з Бичкова, замордований мадярськими терористами біля Чопу 15-го жовтня 1938 р.
47. КУПАР, о. Карло - священник в Грушеві, замордований мадярськими терористами і вояками біля Квасів 20-го березня 1939 р.
48. КУПЧИК, Юрко - з Королева, замордований чеськими жандармами 6-го жовтня 1938 р.
49. КУРТА, Юрко - 19-річний, родом із Червеньова, замордований мадярськими вояками між 16-им і 20-им березнем 1939 р.
50. КУШНІР, - січовик, родом з Галичини, замордований чехами в Хусті 14-го березня 1939 р.
51. ЛАЗОРИК, Іван - родом з Перечина, згинув у боях у березні 1939 р.
52. ЛІСЮК, Петро - фільмар із Америки, 23-річний, замордований чехами 14-го березня 1939 р в Хусті.
53. ЛИТВИЦЬКИЙ, інж. Микола - колишній учитель у с. Сільці, замордований мадярськими вояками в Бичкові 23-го березня 1939 р.
54. ЛОЙ, Йосип - лісник, замордований польськими терористами у Вічковім 15-го листопада 1938 р.
55. ЛУПУЦИК, Олекса - родом з Ясіня, згинув у боях у березні 1939 р.
56. ЛЮТИК, Михайло - студент університету, родом з Буковини, замордований чехами 14-го березня 1939 р. в Хусті.
57. МАГДИНЕЦЬ, Василь - студент, замордований на компанському полі під Хустом в березні 1939 р.
58. МАСЛЕЙ, - доріжник, родом з Руської Долини, замордований мадярськими терористами в Вилоку на початку лютого 1939 р.
59. МАХАНЕЦЬ, Петро - десятник, родом з Бедевлі, загинув у боях у березні 1939 р.
60. МОРУСЬ, Панас - січовик родом з Бедевлі, загинув у березні 1939 р.

61. МАЦЬО, - поліціант родом з Дубриничів, замордований мадярськими вояками біля ріки Уж 18-го березня 1939 р.
62. МЕЛЕШКО, - січовик, 38-річний, родом з Галичини, замордований чехами в Хусті 14-го березня 1939 р.
63. МЕЛЬНИК, - січовик, згинув у боях в березні 1939 р.
64. МЕНДРИШОРА-ЦИГАНИК, Василь - родом із Требушан, замордований мадярськими вояками около 20-го березня 1939 р. біля Квасів.
65. МИКИТЮК, Петро - замордований мадярськими вояками в Білках 17-го березня 1939 р.
66. МИТРОВИЧ, Денис - професор з Хусту, замордований мадярськими терористами в Хусті в березні 1939 р.
67. МИХАЙЛЮК-МОРФІСВИЧ, - чотар, родом з Галичини, згинув у боях в березні 1939 р.
68. МІРЯВЕЦЬ, Василь - директор школи в Тересві, мучений мадярськими вояками і терористами в в'язницях і таборах, після тяжких побоїв помер у квітні, третього дня після того, як "пустили на волю".
69. МОЛЬНАР, Петро - родом з Довгого, студент семінарії, вбитий на "Красному Полі" 16-го березня 1939 р.
70. МОНЮК, д-р - родом з Галичини, згинув у боях у березні 1939 р.
71. НЕБОЛА, Василь - управитель школи в Грушеві, замордований мадярськими вояками біля Квасів 20-го березня 1939 р.
72. НЕМЕШ, Степан - урядовець у Тячеві, 30-річний, родом з Углі, замордований мадярами в Тячеві 20-го березня 1939 р.
73. ОПАЛЕНИК, Василь - учитель у Ворочові, замордований мадярськими вояками около 20-го березня 1939 р.
74. ОРЛОВИЧ, - січовий аспірант, родом з Галичини, замордований мадярськими вояками в Солотвині 21-го березня 1939 р.
75. ОСТАПЧУК, Дмитро - управитель школи з Кобилецької Поляни, замордований мадярськими вояками в Бичкові 23-го березня 1939 р.
76. ПАЛАМАРЧУК, Іван - родом з Волині, згинув у боях у березні 1939 р.

77. ПЕКАР, Михайло - десятник, родом з Перечина, 26-річний, замордований мадярськими вояками на "Темнику" біля Перечина 18-го березня 1939 р.
78. ПЕКАР, Юрко - родом з Перечина, студент семінарії, вбитий на "Красному Полі" 16-го березня 1939 р.
79. ПЕТРАШ (ПЕТРЕНІ), Юра - замордований мадярськими вояками в Білках 17-го березня 1939 р.
80. ПІДМАЛІВСЬКИЙ, Михайло - селянин родом з Бичкова загинув у боях у березні 1939 р.
81. ПОЛЯНЧУК, Іван - селянин із Требушан, замордований мадярськими вояками около 20-го березня 1939 р. біля Квасів.
82. ПОПОВИЧ, Іван Мурга - студент семінарії, поляг на "Красному Полі" 16-го березня 1939.
83. ПРОЦЬ, Тимко - десятник, родом з Галичини, замордований чехами 14-го березня 1939 р. в Хусті.
84. ПАВЛЮК, Іван - селянин з Бичкова, вбитий мадярськими вояками 20-го березня 1939 р.
85. РИГАН, Андрій - жандармський стражмістер, родом з Дубриничів, замордований мадярськими терористами 12-го жовтня 1938 р. в лісі біля Берегова.
86. РОГАЧ, - старший десятник, з Великого Березного, замордований мадярськими вояками на "Темнику" біля Перечина 18-го березня 1939 р.
87. РОЗНІЙЧУК, Федір - 55-річний селянин із Требушан замордований мадярськими вояками около 20-го березня 1939 р. біля Квасів.
88. САБЛЮК, Василь - січовий аспірант, родом з Галичини, замордований мадярськими вояками в Тячеві біля 20-го березня 1939 р.
89. САЛАЙ, Іван - родом з Ужгороду, студент семінарії, вбитий на "Красному Полі" 16-го березня 1939 р.
90. СЕМЙОН, Петро - гімназист у Хусті, 30-річний, родом з Княгині, замордований мадярськими вояками в березні 1939 р.
91. СИВОХОП, Іван - робітник з Перечина, замордований мадярськими вояками біля ріки Уж 18-го березня 1939 р.
92. СКЛЯР, - студент семінарії, родом із Радванки, згинув у боях у березні 1939 р.

93. ТАФІЙ, Василь - 21-річний, робітник родом з Бичкова, вбитий мадярськими вояками 15-го березня 1939 р.
94. ТАЦИНЕЦЬ, Федір - урядовець, поручник ОНОКС, родом з Келечина, замордований мадярськими жандармами у Воловому біля 30-го березня 1939 р.
95. ТЕГЗА, Михайло - родом з Берегова, студент семінарії, вбитий на "Красному Полі" 16-го березня 1939 р.
96. ТИМОЩУК, Василь - чотар, комендант "Січі" в Требушанах, замордований мадярськими вояками около 20-го березня 1939 р. біля Квасів.
97. ТКАЧУК, - січовик, розстріляний мадярами над Тисою в березні 1939 р.
98. УХАЛЬ, Дмитро - селянин з Бичкова, вбитий мадярськими вояками 20-го березня 1939.
99. ФІГУРА, д-р Степан - професор Високої Промислової Школи в Воловому, замордований мадярськими вояками біля 25-го березня 1939 р. у Воловому. Колишній сотник "Січі".
100. ФІРІЩУК, Степан - 24-річний, студент господарської школи, родом з Требушан, згинув у березні 1939 р.
101. ЦАНЬКО, Михайло - урядовець податкового уряду, родом з Голубинога, поляг 9-го жовтня 1938 р.
102. ЦЕНДРА, - січовик, родом з Волівщини, поляг у боях в березні 1939 р.
103. ЦЕНДРА, М. - учитель, родом з Руської Долини замордований мадярськими терористами після окупації.
104. ЦЬОМА, - січовик, семінарист родом з Малего Березного, поляг під Севлюшем 15-го березня 1939 р.
105. ЧЕПА, Василь - лісовий практикант з Апші, 26-річний, замордований між Бичковом і Апшою в березні 1939 р.
106. ЧЕРКАСЕНКО, Віктор - замордований мадярськими вояками в Тячеві біля 20-го березня 1939 р.
107. ЧОЛІЙ, Василь - родом з Богдана, 18-річний, згинув у боях у березні 1939 р.

- 108. ШКІРЯК, Осип - учень семінарії, вбитий мадярськими вояками на "Красному Полі", 16-го березня 1939 р.
- 109. ШТЕФАНЮК, Василь - селянин з Косівської Поляни, замордований мадярськими вояками біля 25-го березня 1939 р.
- 110. ШУТКО, М. - січовик, замордований чехами в Хусті 14-го березня 1939 р.
- 111. ЮДА, Михайло - родом з Рахова, студент семінарії, вбитий на "Красному Полі" 16-го березня 1939 р.
- 112. ЮСКЕВИЧ, Федір - робітник, замордований мадярськими вояками біля ріки Уж 18-го березня 1939 р.

А ось, коли вже кінчу цю сумну працю, доходить трагічна вістка, що мадяри стратили і дальших наших героїв, а то:

- 113. ВИЗИЧКАНИЧ, Ілько - родом з Копашнього, згинув на шибениці в Хусті 2-го червня 1940.
- 114. КОРЖ, Микола - 26-річний, родом з Бичкова, згинув на шибениці в Хусті 18-го липня 1940 р.
- 115. МАРКУСЬ, Тома - 42-річний, родом з Бедевлі, згинув на шибениці в Хусті 3-го червня 1940 р.
- 116. ПІЦУРА, Михайло - родом з Дубового, засуджений на смерть, але через малолітність помилуваний на досмертну в'язницю, однак в тюрмі - тяжко побитий - помер.

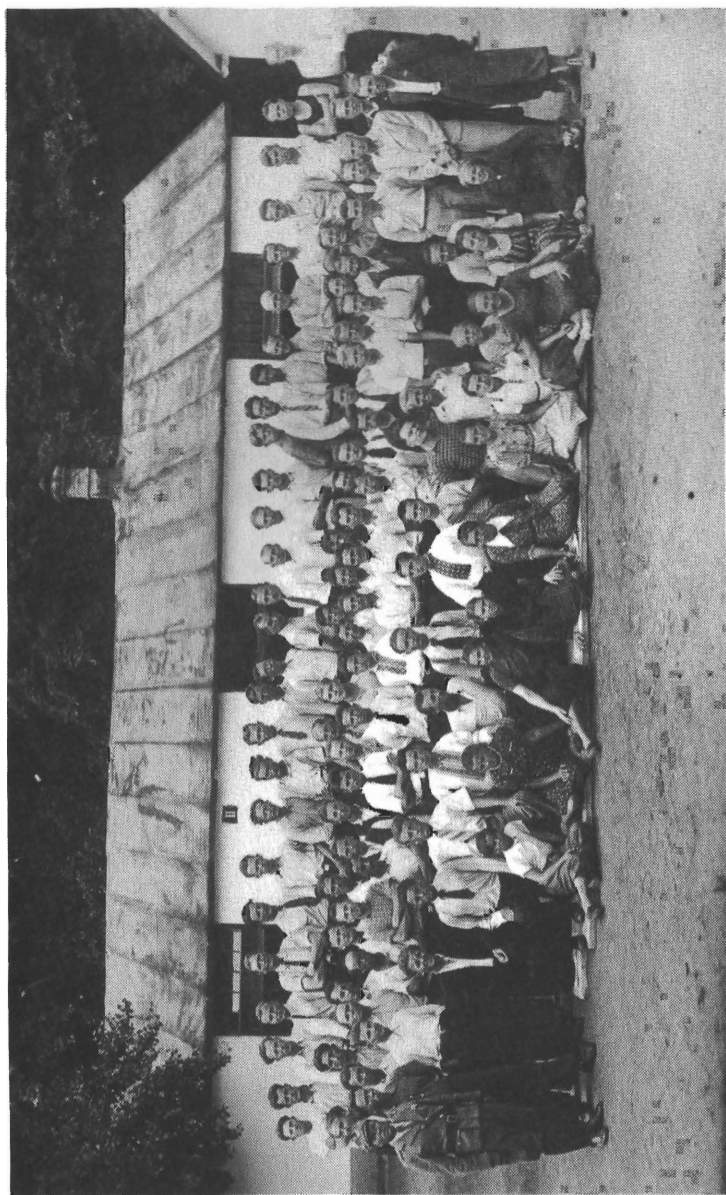
ВІЧНА ЇМ ПАМ'ЯТЬ І СЛАВА І ЧЕСТЬ!

Еміграція, 1939-1940.

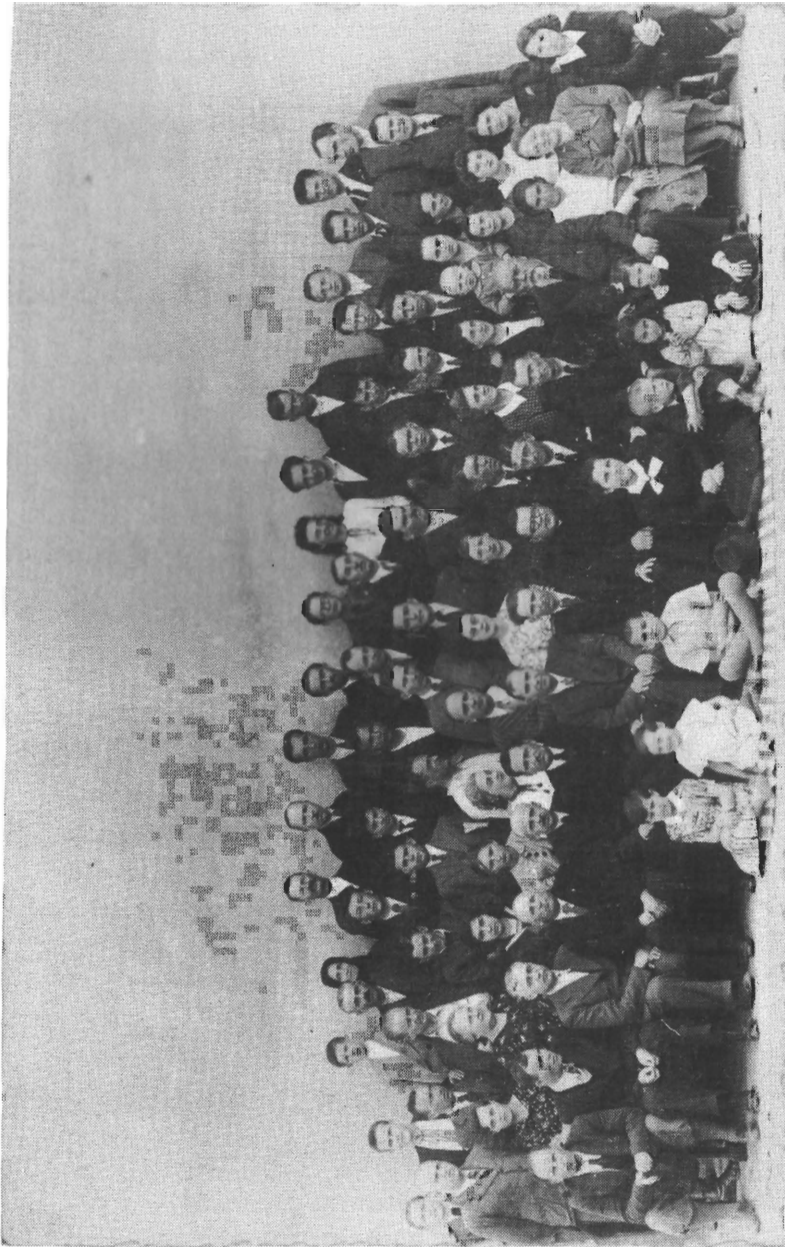

Утікачі з Карпатської України в Мармароському Сиготі
(біля 16-17. березня)

Утікачі з Карпатської України в Брагиславі. Перші тижні.
(Здебільша учні Торговельної Академії)

Утікачі з Карпатської України в Югославії
Березень 1939.

Утікачі з Карпатської України в Югославії
Березень 1939.

ПІСЛЯМОВА

Видавцям цього збірника вдалося роздобути рідкісне видання спогадів учасників та творців подій 1938/1939 років, яке було опубліковане в 1939 році Українською Пресовою Службою у Відні п. н. "Карпатська Україна в боротьбі". У спогадах С. Вівчара "Ліс Шумить..." (ст. 203), автор, між іншим, наводить кілька пісень-коломи-йок, які створив народ після окупації Карпатської України мадярами.

Тому, що це видання сьогодні вже є унікальним та майже недоступним для загального читача, передрукуємо ті пісні тут не тільки для того, щоб їх зберегти, але й тому, щоб їх покласти як букет символічних квітів на всі - так далекі, невідомі та порозкидані - могили наших поляглих борців за волю Карпатської України.

С. Вівчар пише у своїх спогадах:

"...Чи не найкраще проявляється настрої і дух українського населення під мадярською окупацією в його найновішій словесності. Передусім є то пісні та легенди про боротьбу січовиків, мадярські звірства, долю партизанів, українців і Україну. Витворив їх народ після наїзду мадярів. На все те, що ставалося, народ живо зразу ж реагував.

Про чотаря Волощука з Бичкова, забитого мадярськими терористами, ходить між народом пісня наступного змісту:

Та із тої полонини вітер повіває,
Дорогий син України в землі спочиває.
Спочиває він спокійно у глибокім гробу
Та не знає, яка доля руського народу.
Помер же він наглою смертю, бо тяжко му стало,
Що старався цілий вік свій, та усе пропало.
Пропала вже вся надія і всі його труди,
Вже свободу для народу тепер не здобуде.
Спочиває наша квітка, вічним сном дримає,
Його народ не забуде, його споминає.
Та на сумнім його гробі будуть цвісти квіти,
Його пам'ять не пропаде, ме жити на віки.
Його пам'ять між народом на віки зістане,
Але наша рідна земля най му пером стане.
Най му земля пером стане, Січ і та Просвіта -
Не годен нев ся старати та із того світа.

Дуже популярним стався на Гуцульщині Іван Полянчук, 27-літній січовик, гарний гуцульський легінь з Требушан, якого мадяри замучили разом із шістьма січовиками у зворині над Квасами. Про нього ходять більше пісень, які дівчата виспівують по високих ґрунях на різні гуцульські мелодії. Подаю тут одну пісню і то не цілу. Не далось записати, бо дівчина співала далеко на другім ґруні...

Ой дана легіники, ой дана та дана,
Та не чути ні видати Полянчука Івана.
Та не чути ні видати його голосочку,
Ба як би му заспівати гарну співаночку.
Ой дана, каже, дана, та дана даночку,
Ой ти вже в землі гниєш, Полянчук Іваночку.
Ой Іване Іваночку, мамка тя родила
Не для того, щоб мадярська куля тя забила.
Тебе мамка породила у лиху годину,
Щоб ти не міг боронити свою Україну.
Ой ти згинув, Іваночку, а маляр сміється,
Пімстимося ми за тебе, аж серденько б'ється.
Пімстимося ми за тебе, бо Вкраїна встане,
Лети д' Богу спокійненько, хоробрий Іване.
Моли Бога, Іваночку, щоб дав ту годину:
Щоб побили ми малярів, здобули Вкраїну!

Певно ця масакра січовиків біля Квасів стала основою і для другої, чи не найкращої з пісень про січову боротьбу, записаної у Богдані:

Ой повіяв буйний вітер і на Закарпаття,
Та засмутив січовиків тай милії браття.
Наші хлопці січовії рядами ступають,
Під прапором синьо-жовтим кровцю проливають.
Сміло хлопці в ряд ставаймо, своє з рук не даймо
Та хто ж буде на дорозі, того повбиваймо.
Не допустім цих татарів, щоб тут панували,
Заженім їх поза моря, щоб й сліди забрали.
Хто по-нашому не мовить, най тут не панує,
Забирається в незгоду, звідки себе чує.
Ви нам добре не зробили лиш нас рабували,
З домів людей наших брали, живих смішкували.
Ви кричали на українців: "Дсре чок те муско",
Бо ж вам буде лицеміри за те дуже вузько.
В нас істе ся годували, із нас загрівали,
За те живим нашим людям очі с'єте копали.
Подивися, милий Боже, що тутки ся діє,
Як ся з наших січовиків кровця червоніє.
Многих кровця за свободу землю покропила,
Куля вража від татару многих ізранила.
Абис'єте це, приятелі, тай не забували,
Як то дикі мадярища людей смішкували.
Ой, вони нас смішкували та ще й ограбили,

Ще до того січовиків стріляли й лупили.
Та збирали січовиків протокол писати,
Завозили на моторах живих смішкувати.
Ой мучили живих людей, тай очі копали,
Щоби були, приятелі, цього не діждали.
Як пускали із моторів казали втікати,
Так у плечі січовиків почали стріляти.
Як був кожний поранений до них приступали,
Ріжуть носи, довблють очі, так їх смішкували.
Живим руки обтирали, а твар облупили,
А руками відтятими по голові били.
А в жолудок розпоротий черевики пхали,
Тим ся з наших січовиків кати смішкували.
А сім тисяч облупили, три тисячі вбили,
Та не одній мамці й жінці серце поранили.
Ой бідував та наш народ і ме бідувати,
Як то дикі мадярища муть королювати.
О, Господи, із висоти змилуйся над нами,
Щоб тутки не панували монголи тай хани.
Моліть Бога, приятелі, щоб не повмирили,
Щоби диким та мадярам довжні не зістали.

...Про боротьбу січовиків по фронтах, партизанські бої, про муки січовиків в тюрмах і концентраційних таборах, скруту січовиків у горах, про все те повно оповідань, легенд і пісень. Одну таку пісню вдалося мені записати в Косівській Полянці:

ПІСНЯ ПРО ДОЛЮ СІЧОВИКІВ

Летить пташка по садові, та сіла на грушу,
Не один син України дав за нарід душу.
Вже умерла Україна, коби ще воскресла,
Сонечко би засвітило і сила небесна,
І зацвили би прапори, синьо-жовта барва
І тоді би вже воскресла і сила і правда.
Не один син України терпить страшні муки,
Проливає гіркі сльози і ламає руки.
Одні сльози проливають, другі спочивають
Та на своїй рідній землі вічним сном дримають.
Вірно свою Україну вни обороняли,
За свободу повмирили та на полю слави.
Котрі ще живі зістали, муки зазнавали
Та на свою гірку долю дуже нарікали.
Терпіли вни холодови, з голоду вмлівали,
Що принесуть добрі люди, їсти не давали.
Як побачить злий дозорець, що з голоду гине,
Врубає він кусок хліба та як псові кине.
То так тяжко українці тепер проживали.
Прийшов приказ з других держав, щоб так не карали.
Щоби так їх не карали та їсти давали,
Щоб невинних українців з неволі пускали.
Випустили їх з неволі, пішли в полонини,

Таку муку перебули українські сини,
Та в студених полонинах вони не панували,
Із голоду та з холоду туди повмирали.

...З визвольних змагань українського населення в Карпатській Україні, славних боїв Карпатської Січі на фронтах, партизанської боротьби січовиків в Карпатських горах, росте чудовий міт Карпатської України. Карпатська Україна стала символом свободи, щасливого життя і добробуту. Населення вважає її за красний сон, що коротко тривав, але глибоко вривався в серця всіх тих, що хочуть бути на своїй землі господарями, а не рабами. Яке поняття "Карпатська Україна" вирізбила в тамошньому населенні, свідчить хоч би така пісня, яку витворив нарід по катастрофі на Гуцульщині:

ПІСНЯ ПРО ДОЛЮ РУСИНІВ І УКРАЇНУ

Шумить бистра поточина, береги вриває,
Нігде русин в своїм життю щастя не зазнає.
Не зазнає нігде щастя, ні кращої долі,
Усе тяжко проживає у чужій неволі.

- - - - -

Лються сльози потоками, серце ся вриває,
Вже умерла Україна та не процвітає.
Вже умерла Україна та не процвітає,
Відав русин крашу долю нігде не зазнає.

- - - - -

Ще воскресне Україна і сила і воля
І лиш тоді нам русинам усміхнеться доля.
Не загинуть наші пісні, будуть процвітати,
І весело наші літа мемо проживати.
І весело наші літа мемо проживати,
Для милої України слави здобувати.

Такою великою вірою в краще завтра українського народу кінчаться переважно всі пісні, легенди та оповідання про Україну, січовиків та про визвольні змагання українського народу. Людина з дива не може вийти, коли чує те саме всюди, куди тільки поверне, з якою повагою говорить селянство про Карпатську Україну і Українську Владу. Це була для закарпатського населення, як селяни говорять, золота доба, яку найчастіше порівнюють зі сном..."

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

- 17 1. Мапа Карпатської України
- 20 2. Загальний вид на Ужгород
3. Ужгородський замок
- 22 4. Греко-католицька катедральна церква в Ужгороді
- 25 5. "Важливі рішення ради міністрів", стаття з "Нової Свободи" 18-го жовтня 1938.
- 27 6. Д-р Августин Волошин
- 29 7. Юліян Ревай
8. Д-р Степан Росоха
- 31 9. "Отвертий лист до пана прем'єра А. Бродія", стаття з "Нової Свободи" 18-го жовтня 38
- 33 10. "Українська протимадярска демонстрація у Львові", стаття з "Нової Свободи" 18-го жовтня 1938.
- 41 11. "Галаго" - квартал Ужгороду на березі ріки
12. Палата красивого уряду
- 45 13. Августин Штефан
14. Федір Ревай
15. Д-р Володимир Комаринський
- 49 16. Народний Дім т-ва "Просвіти" в Ужгороді
- 70 17. Хуст із замковою горою
- 79 18. Будова уряду в Хусті
19. Вулиця в Хусті
- 82 20. Брати Клемпуші
21. "Карпатська Січ" у Великому Бичкові
- 98 22. Афіша маляра Михайла Михалевича
- 99 23. Афіша маляра Михайла Михалевича
- 100 24. Афіші маляра Михайла Михалевича
- 105 25. "Урядовий Вістник" з 6-го грудня 1938.
- 109 26. Повідомлення про масові збори, "Нова Свобода", 15-го грудня 1938.
- 122 27. Звіт у хустській залозі
- 125 28. Степан Клочурак
29. Д-р Микола Долинай
30. Юрій Перевузник
31. Іван Рогач

- 133 32. Перед Січовою Гостинницею в день маніфестації 22-го січня 1939.
33. Гуцули на маніфестації 22-го січня 1939.
- 138 34. Січова помічна поліція
- 153 35. "Публічні політичні збори відбудуться дня 5-го лютого 1939", з "Нової Свободи", 3-го лютого 1939.
- 165 36. "Сьогодні велике свято", стаття з "Нової Свободи", 12-го лютого 1939.
- 166 37. Гасло 12-го лютого, "Нова Свобода", 11-го лютого 1939.
- 179 38. "Солодкий мій народе!", стаття з "Нової Свободи", 14-го лютого 1939.
- 195 39. Поштова марка Карпатської України
- 221 40. Будинок Головної Команди "Карпатської Січі" після нападу чеського війська
- 229 41. Поштова картка роботи мистця Михайла Михайловича
- 237 42. "Карпатська Україна самостійна, суверенна держава", стаття з "Нової Свободи" 16-го березня 1939.
- 244 43. Будинок, де відбувалися сесії першого Союму Карпатської України
- 249 44. Перший Союм Карпатської України
- 255 45. Державний герб Карпатської України
- 272 46. Евакуація Торговельної Академії із Сваляви на Словаччину
47. Міст на ріці під Хустом, - свідок кривавих боїв січовиків
- 294 48. Автор в уніформі "Карпатської Січі"
- 330 49. Підписи в'язнів
- 331 50. Підписи в'язнів
- 337 51. Посвідка на гроші, одержані в'язнями
- 343 52. Дмитро Остапчук, замордований у Бичкові
- 352 53. Бабуся благає мадярського старшину за свого внука
- 360 54. Гонведи мордують наших січовиків
- 366 55. Розстріл січовика
- 374 56. Гурт розстріляних січовиків
- 382 57. Олександр Влестів, замордований у хустській тюрмі

- 392 58. Сторінка із щоденника автора (автограф)
- 411 59. Сотня зорганізована з політичних в'язнів.
Чота I.
- 412 60. Сотня зорганізована з політичних в'язнів.
Чота II.
- 414 61. Привіт з табору...
- 416 62. Документ хатнього арешту
- 417 63. Переклад документу
- 419 64. Картка зголошення на поліції
- 432 65. Втікачі з Карпатської України в Мармарось-
кому Сиготі
- 433 66. Втікачі з Карпатської України в Братиславі
- 434 67. Втікачі з Карпатської України в Югославії
- 435 68. Втікачі з Карпатської України в Югославії

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Географічні назви подаємо так, як їх автор навів у тексті матеріалу. Деякі місцевості після 1945-го року одержали нові назви, а деякі змінене закінчення. Зміни, які нам відомі, наводимо тут з означенням "нн" (нова назва). Рік зміни назви подаємо в дужках.

Інші скорочення в цьому Покажчику: п. - приселок, с. - село, см. - селище міського типу, м. - місто, у. - урочище, г. - гора, р. - ріка.

А

Абранка с. 172
Австрія 10
Альбанія 102
Америка 11, 13, 103, 156, 180, 199, 201, 204, 215, 220
431
Англія 80, 176
Андрашівці с. 171
Анталівці с. 171
Апша, див. Нижня Апша, Середня Апша, Вишня Апша
Апшиця с., нн: Водиця (1948) 368
Аргентина 199
Арданово с., нн: Арданове 173
Ардовець с., нн: Підвиноградів (1948) 170
Африка 339

Б

Бабичі с. 170
Баранинці с. 32, 47, 401
Барбово с., нн: Бородівка (1946) 173
Барвінкош с. 126
Баркасово с., нн: Баркасове 90
Батьово с., нн: Вузлове (1946) 46, 51, 53
Бегин. Пастіль с. 175
Бедевля с. 168, 365, 428, 431, 438
Белебово с. 173
Бельведер 52, 71
Бельгія 103, 204
Венедиковці с. 173
Веньо с. 23
Берегівщина 80, 146
Берегово м., мад. Берегсас, нн: Берегове 28, 34, 46,
51, 53, 68, 86, 146, 354, 433, 434
Берегвар с. 86

Березний, див. Великий Березний, Малий Березний
Березник с. 172
Березники с. 173
Березово с., нн: Березове 168
Березнянщина 48, 80, 106, 146, 212
Берлін 102, 124, 219, 236, 405
Бистрий с. окр. Великий Березний 175
Бистрий с. окр. Свалява 172
Бичків, див. Великий Бичків
Біла Церков с., нн: Біла Церква 144, 169, 248
Біласовиця с. 164, 172
Білин с. 169
Білки с. 108, 134, 144, 145, 153, 161, 170, 247, 248,
327, 376, 399, 400, 428-433
Біловарці с. 164, 168
Бобовище с. 173
Бовтрадь с., нн: Батрадь (1946) 91
Богаревиця с. 170
Богдан с. 129, 153, 169, 434-436
Бодолово с. 354
Болгарія 6, 7
Болотина у. 378
Боровчина с. 172
Воронява с. 153, 322
Бразилія 199
Братислава м. 5, 128, 190, 192, 193, 204, 208, 234,
420, 423, 428
Брестів с. окр. Чинадієво 173
Брестів с. окр. Свалява 172
Брно м. 194, 198
Брод с., нн: Брід 170, 428
Брустури с., нн: Лопухів (1946) 161, 168, 267, 311
Будапешт м. 31, 43, 52, 64, 73, 84, 87, 89, 96, 107,
110, 119, 124, 131, 274, 275, 278, 286, 329, 405
409
Букарешт м. 217, 298
Буковець с. 169, 172
Буковина 97, 218, 323, 431
Буковинка с. 173
Буковцьово с., нн: Буківцєве 175
Буштино с., нн: Буштина 117, 161, 168, 239, 309, 316
Буштин. Гандал с. 168

В

Варшава м. 86
Варюлапош с. 313, 317, 321, 337, 346, 375, 391, 402,
411
Велика Копаня с. 153, 170, 274, 353, 354, 365, 367,
428, 430
Великий Березний с. 30, 43, 48, 54, 86, 93, 106, 144,
146, 147, 161, 175, 194, 247, 271, 380, 402, 433

Великий Бичків см. 129, 144, 153, 161, 170, 248, 263,
265, 273, 275, 279, 286, 315, 324, 325, 341, 343,
345, 364, 368, 369, 381, 386, 387, 389, 391, 393,
399, 428, 429, 431-436
Великий Раковець с. 153, 170
Великі Комяти с. 153, 162, 170, 430
Великі Лучки с. 144, 152, 153, 376, 399
Великі Гейовці с., нн: Великі Геївці 37
Великі Лази с. 172
Великі Лучки с. 174, 248
Велятин с. 168, 226, 239, 273
Венеція м. 298
Вербовець с. 170
Вербяж с. 173
Веречанщина 164
Верховина 15, 71, 72, 80, 239, 242, 349, 372
Веряці с., нн: Веряця 170, 353
Вилок с. 46, 51, 53, 91
Вишка с. 175
Вишково с., нн: Вишкове 168, 239, 339
Вишні Верецькі с., також: Великі Верецькі, нн: Верх-
ні Ворота (1946) 144, 173, 247, 348, 429
В. Німецький с. 96
Вишній Студений с. 169
Вишній Шард с., нн: Широке (1946) 124, 153, 170
Вишня Апша с. нн: Верхнє Водяне (1946) 153, 170, 316,
368, 434
Вишня Визниця с. 174
Вишня Грабовиця с. 173
Вишня Розтока с. 173
Вишня Чингава с., нн: Боржавське (1946) 170
Вігорлят г. 380
Відень м. 9, 23, 51, 56, 57, 69, 94, 124, 188, 193,
204, 205, 219, 236, 245, 263, 296, 420, 436
Вільгівці с., також: Вульхівці 145, 161, 169, 248
Вічкове с., нн: Вучкове 35, 71, 72, 84, 87, 97, 110,
120, 169, 430, 431
Влахово с. 108, 170
Вовковиї с. 172
Волинь 432
Волівщина 35, 71, 72, 74, 86, 87, 103, 110, 116, 119,
132, 152, 239, 266, 285, 324, 396, 397, 434
Волове см., нн: Міжгір'я (1953) 34, 56, 71, 86, 93,
116, 118, 120, 132, 153, 161, 169, 239, 240, 242
264, 266, 285, 293, 314, 349, 350, 384, 396, 398
418, 419, 421, 430, 434
Воловець см. 34, 153, 161, 173, 348, 429
Воловиця с. 171
Волосянка с. 175
Волоське с. 171
Вонігово с., також: Унігово, нн: Вонігове 145, 169,
248, 274
Ворочів с., нн: Ворочеве 174, 378, 402, 432

В. Солотвина с. 172
Вульхівці, див. Вільхівці
Вульшинки с. 174

Г

Гайдудорог м. 43
Галицька Україна, див. Україна
Галичина 32, 65, 80, 96, 97, 167, 187, 291, 321, 329,
367, 371, 375, 428-433
Ганьковиця с. 172
Гендеровиця с. 173
Герцовці с. 173
Гетеня с. 170
Глинянець с. 172
Глубока с., нн: Глибоке 171
Голубине с. 172, 434
Голяндія 176
Голятин с. 169
Гомок с. 47
Горбки с. 170
Горінчово с., нн: Горінчове 168
Горяни с. 47, 171
Грабово с. 173
Гребля с. 170
Грушово с., нн: Грушеве 168, 344, 345, 347, 369, 431,
432
Гукливий с. 172
Гусний с. 175
Гута с. 171
Гуцульщина 81, 86, 101, 108, 130, 132, 162, 191, 194,
198, 266, 267, 269, 270, 273, 274, 275, 370, 372,
373, 375, 383, 395, 437, 439

Г

Ганичі с. 168
Гейовці с. 47
Гереговище г. 396
Герц м. 54
Горонда с. 152, 153, 155, 156, 173
Гудя с. 170

Д

Давидково с. 156, 163, 376
Далекий Схід 103
Данилово с., нн: Данилове 168
Дебрецин м. 264
Дешева у. 265

Дешковиця с. 170
Діброва с. 368
Ділок с. 170
Дітковиця с. 172
Довге с., окр. Іршава 120, 126, 153, 164, 170, 191
Довге с., окр. Середнє 171, 432
Довжанщина 108, 114, 162
Доманинці с. 47, 73, 96, 153, 171, 353, 378
Домашин с. 175
Доробратово с., нн: Доробратове 153, 173
Дравці с. 32, 47, 67, 68, 104, 428
Драгівщина 308
Драгово с., нн: Драгове 74, 109, 124, 129, 168, 299,
381
Драчина с. 172
Дубів с. 171
Дубове с. 86, 153, 168, 435
Дубриничі с., нн: Дубринич 28, 174, 378, 429, 432, 433
Дубрівка с., окр. Середнє 171
Дубрівка с., окр. Іршава 170
Дулово с. 168
Дунай р. 6, 7
Дунковиця с. 173
Дусино с., нн: Дусина 172

Е

Європа 71, 94, 119, 176, 178, 297, 319, 375, 423

Ж

Жабє с. 404
Жборовці с. 174
Жденєво с., нн: Жденєве 153, 164, 173
Жорнава с. 44
Жуково с., нн: Жукове 174

З

Забродь с. 175
Завадка с. 173
Завидово с., нн: Завидове 156, 174
Завосина с. 175
Загаття с. 171
Загорб с. 175
Задільський с. 173
Заднє с., нн: Приборжавське (1960) 171
Закарпатська область УРСР, див. Карпатська Україна
Закарпаття, див. Карпатська Україна
Залісся с. 6

Залуж с., нн: Залужжя 108, 153, 174
Занька с. 34
Запоріжжя 292
Заріччя с., окр. Перечин 174
Заріччя с., окр. Севлюш 170
Затінь у. 264, 265
Збини с. 173
Земплин м. 7
Зняцьово с., нн: Зняцеве 174
Золотарево с., нн: Золотарево 109, 114, 153, 168

I

Іванівці с. 173
Івашковці с. 171
Івківці с. 173
Іза с. 36, 134-136, 139, 168
Ізвор с., нн: Родниківка (1948) 173
Ізвор-Гута с. 172
Ізки с. 144, 169, 247, 397
Ільниця с. 162, 171
Імстичів с., нн: Імстичеве 108, 171, 400
Ірлява с. 171
Іршава см. 93, 108, 113, 153, 170, 171, 238
Іршавщина 162, 325, 334
Італія 46, 54, 76, 97, 189

Й

Йовра с. 422

К

Кайданово с. 156, 173
Калини с. 168
Каліфорнія 162
Кальник с. 153, 156, 173
Камениця с., також: Камяниця 64, 171, 379
Кам'янка г. 265
Канада 103, 180, 182
Канора с. 172
Карачфалва с. 43
Карпати г. 6, 7, 31, 132, 165, 178, 186, 264
Карпато-Українська Держава, див. Карпатська Україна
Карпато-Українська Республіка, див. Карпатська Україна

Карпатська Україна, також: Карпато-Українська Держава,
Карпато-Українська Республіка, Закарпаття, Під-
карпаття, Підкарпатська Русь, Прикарпатська Русь
Закарпатська область УРСР 5-16, 25, 26, 31-33, 37
42, 53, 54, 59, 64, 72, 76-78, 80, 81, 83, 84,
86-88, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 103-108, 110, 111
115-118, 121, 124, 126-132, 146, 149, 151, 157,
160, 161, 163-165, 167, 176, 177, 179, 180, 184-
191, 194, 195, 197-199, 201-203, 207, 216, 226,
228, 230, 234-237, 242, 243, 246-248, 250-252,
254-259, 267, 289, 292, 299, 320, 321, 329, 334,
340, 348, 353, 357, 367, 372, 373, 381, 384, 386,
402, 408, 423
Кваси с. 129, 164, 169, 345, 346, 351, 369, 370, 384,
429, 431-434, 436
Кевелево с. 370
Келечин с. 153, 169, 383
Кендерешів с. 173
Керецьки с. 115, 172
Кивяждь с., нн: Кам'янське (1948) 171
Київ м. 11
Київська Русь, також: Київська Держава 7, 251, 258
Кичерний с. 172
Клечаново с. 173
Климовиця с. 171
Клочки с. 174
Княгиня с. 175, 433
Кобалевиця с. 171
Кобилецька Поляна с. 162, 169, 341, 399, 432
Кобиляри с. 171
Козяй у. 350
Колодне с. 168, 171
Колочава с. 153, 169, 314
Колчино с., нн: Кольчине 174
Комарно м. 46, 53
Ком'яти, див. Великі Ком'яти
Концгаза с. 47
Конюхово с. 429
Копаня, див. Велика Копаня
Копашнєво с., нн: Копашнєве 89, 168, 435
Копинівці с. 174
Королево над Тисою см., нн: Королеве 28, 135, 136, 170
325, 350, 353, 354, 429, 431
Коропці с. 373
Косино с., нн: Косини 73, 172, 401
Косівська Поляна с. 169, 435, 438
Костельниця с. 172
Кострина с. 175, 429
Костьова П. с. 175
Кошельово с., нн: Кошелеве 168
Кошиці м. 53, 126
Крайниково с. 168
Крайня Мартинка с. 171

Красна с. 168
Красне Поле у. 381, 429-435
Крива с. 86, 168, 216, 233, 266, 308-310, 312-314, 325
355, 356, 375, 381, 393, 394, 402
Криве с. 168
Кричово с., нн: Кричове 168
Кузьмино с., нн: Кузьмине 174
Кушниця с. 171
Куштановиця с. 174
К. Холмець с. 53

Л

Лаборець р. 7
Лавки с. 174
Лази с. 172
Лалово с., нн: Лалове 93, 108, 174
Латориця р. 154, 373, 376
Латорка с. 172
Лекарт с., також: Лакард 171, 422
Лецовиця с. 174
Липецька Поляна с. 168
Липовець с. 174
Липча с. 168
Лисичово с., нн: Лисичеве 114, 171
Литва 8
Лінці с. 171
Лісарня с. 174
Лоза с. 171, 376, 429
Лозянський с. 116, 169, 190
Локоть с. 171
Лопушне с. 239
Лохово с., нн: Лохове 153, 174
Лубня с. 175
Луг с. 175, 267
Луги с. 169
Луково с. 171
Лученець с. 53
Лучки с. 156
Люта с. 175
Ляхівці с. 171
Ляховець с., нн: Лісковець 169.
Львів м. 33

М

Мадярщина, також: Угорщина, Корона св. Стефана 9-12,
23, 30, 31, 35-38, 53, 64, 68, 73, 76-78, 80, 84,
86, 88, 90, 97, 103, 104, 111, 112, 124, 153, 183,
190, 191, 192, 202, 282, 285, 286, 307, 318, 334
339, 398, 407, 408, 409, 410

Майдан с. 119, 120, 153, 169, 239, 241
Майданка р. 120
Макарьово с., нн: Макарове 174
Мала Копаня с. 170
Мала Мартинка с. 172
Мала Чингава с. 170
Малий Березний с. 175, 402, 430, 434
Малий Раковець с. 108, 170
Марамороський Сигіт м. 11, 147, 178, 365
Мараморощина 5, 161, 321
Марія Повч м. 410
Медведівці с. 174
Медвежий с. 172
Менчіл г. 384
Микулівці с. 174
Минай с. 35
Мирча с. 175
Мирша г. 264
Михайлівці с. 422, 423
Мишкаровиця с. 172
Мідяниця с. 171
Модржани м. 291
Мокра с. 174
Моравія, також: Морава 6, 9, 13, 14, 103, 184, 237
Мочар с. 175
Мужійово с., нн: Мужієве (1946) 68
Мукачево м., мад. Мункач, нн: Мукачеве 6, 7, 8, 11,
36, 37, 44, 52, 53, 68, 72, 77, 78, 86, 101, 119,
124, 126, 149, 154, 155, 164, 184, 196, 208, 373,
381, 397, 399, 400, 429
Мукачівщина 327, 373, 398, 400

Н

На Довжину у. 384
Наддніпрянська Україна, див. Україна
Нанково с. 134, 168, 364
Невицьке с. 39, 43, 57, 69, 171, 401
Негрівці с., нн: Негровець 169, 398
Негрово с. 174
Неліпино с., нн: Неліпине 172
Нересниця с. 153, 162, 168, 324
Нижні Верецьки с., нн: Нижні Ворота (1945) 34, 89, 153
172, 348, 377
Нижні Селища с. 168
Нижній Вистрий с. 35, 36, 72, 84, 159, 168
Нижній Коропець с. 153, 174
Нижній Студений с. 90, 153, 164, 169, 397
Нижній Шард с. 170
Нижня Апша с. 153, 168
Нижня Грабовиця с. 172
Нижня Розтока с. 172

Нижня Стужиця с. 175
Німецька Кучава с., нн: Кучава (1945) 174
Німецька Мокра с. 164, 168
Німеччина 31, 46, 162, 187, 190, 199, 234, 236, 238,
320, 323, 329, 333, 336, 350, 385, 406, 407, 408
Ніредьгаза м. 299, 313, 317, 346, 411
Нова Солотвина с. 171
Нове Барово с. 168
Нове Давидково с., нн: Нове Давидкове 152
Нове Село с. 172
Новий Кленовець с. 174
Нові Замки с. 53
Новоселиця с., окр. Волове 169, 241
Новоселиця с., окр. Перечин 175
Новоселиця с., окр. Севлюш 170
Новоселиця с., окр. Тячів 168
Новоселиця с., окр. Чинадієво 174
Нягово с. 161, 162, 168, 365, 428
Нью Йорк м. 191

0

Обава с. 172
Одеса м. 193
Округла с. 168
Оленьово с. 172
Олешник с. 170
Оломовці м. 181
Онок с. 170
Оноківці с. 171, 378
Оріховий Потік у. 368
Оріховці с., нн: Оріховиця 96, 171, 378
Осій с. 171
Осмолода см. 85
Осой с. 162

П

Павлово с. 172
Паланок с. 95, 375, 381, 400
Панонія 7
Париж м. 116
Пасіка с., окр. Перечин 175
Пасіка с., окр. Свалява 172
Пацьканьово с., нн: Пацканьове 174, 385
Пашковці с. 172
Перехрестна с., нн: Перехрестя 172
Перечин см. 28, 30, 48, 61, 64, 66, 81, 93, 144, 153,
161, 174, 175, 204, 247, 358, 379, 402, 430-433
Перечинщина 80
Пилипець с. 169

Підгорб с. 172
Підгород с. 375
Підгоряни с. 174, 375
Підкарпатська Русь, див. Карпатська Україна
Підкарпаття, див. Карпатська Україна
Підманастир с. 174, 373, 401
Підплеша с. 168
Підполоззя с. 173
Пілзень м. 194
Пістрялово с., нн: Пістрялове 174
Пітсбург м. 11
Плавя с. 172
Плішка г. 379
Плоске с. 172
Поділля 8
Подобівці с. 34, 169
Покуття с. 171
Поляна с. 173
Польша 44, 73, 76, 77, 83, 85, 87, 88-90, 96, 114, 121
187, 202, 320, 321
Порошків с., нн: Порошкове 153, 175
Потисся 6
Потиська Русь 6
Поточина п. 36, 350
Прага м. 12, 13, 23, 24, 37-39, 43, 46, 51, 64, 69, 78
80, 88, 92, 94, 95, 102, 103, 106, 108, 110, 111
113, 117, 126, 127, 129, 130, 131, 136, 137, 139
144, 148, 151, 160, 181, 183, 184, 186, 190, 191
193, 194, 196, 197, 199-205, 208, 238, 405, 431
Прикарпаття 32
Прикарпатська Русь, див. Карпатська Україна
Присліп с. 71, 77, 85, 87, 93, 169, 239, 240, 431
Прохідне с. 264
Пряшів м. 12, 102, 184, 263
Пряшівщина, також: Пряшівська Україна 6, 75, 146
Пузняківці с. 174

Р

Радванка с. 76, 433
Раків с. 175
Раковець, див. Малий Раковець
Ракошин с. 85, 161, 162, 174
Рахів м. 86, 93, 116, 129, 153, 161, 169, 191, 198,
267, 322, 345, 346, 381, 394, 395, 409, 435
Рахівщина 96, 97
Рекіти с. 169
Римавська Собота с. 53
Ріка р. 71, 116, 350, 361, 381
Річка с. 169
Родостово м. 183
Рожнява с. 53

Розвигово с. 102, 119, 156, 373
Розсоші с. 173
Розтока с., нн: Розтоки 169, 171
Розтоцька Пастіль с. 175
Рокосів с. 153, 170, 267, 271
Ромачевиця с. 174
Росішка с. 169
Росія 12, 126
Румунія 6, 80, 96, 114, 147, 160, 218, 266, 320, 332,
338, 355, 365, 368, 371
Русь 7
Руська Долина с. 68, 91, 112, 372, 431, 434
Руська Країна 7, 11
Руська Кучава с. 174
Руська Мокра с. 161, 168
Руське с. 174
Руське Поле с. 169
Руські Комаровці с. 153, 172
Русь-Україна 8
Ряпідь с., нн: Бистриця (1946) 174

С

Салдобош с., нн: Стеблівка (1947) 168
Самбірщина 111
Сасівка с. 173
Сасово с., нн: Сасове 170
Сатумаре с. 274, 275
Свалява м. 11, 34, 36, 54, 84, 102, 111, 117, 134, 144,
153, 161, 172, 173, 184, 192, 194, 235, 245, 248,
272, 314, 376
Свалявщина 75, 108, 373, 398
Свіржава р. 7
Севлюш м., нн: Виноградів (1946) 52, 68, 85, 86, 92,
106, 116, 117, 121, 144, 153, 161, 170, 198, 238,
247, 263, 267, 274, 327, 347, 353, 372, 373, 403,
434
Севлющина 132, 350
Семигород 6, 320, 408, 413
Середнє с. 93, 144, 153, 171, 172, 248, 401
Середня Апша с., нн: Середнє Водяне (1948) 170
Середнянщина 15, 132
Серенчівці с. 174
Сигіт, див. Марамороський Сигіт
Симір с., нн: Сімер 175
Симірки с., нн: Сімерки 175, 323
Синевир с. 72, 92, 153, 164, 396, 431
Синевирська Поляна с. 87, 88, 92, 169
Синяк с. 173
Сіль с. 175
Сільце с. 171, 342, 431
Сірма с., нн: Дротинці (1946) 170

Скотарське с. 173
Словаччина 13, 25, 53, 94, 107, 146, 182, 190, 192,
204, 205, 207, 234-238, 272, 341, 377, 379, 385,
422, 423
Смереково с. 175
Смоголовиця с. 171
Собатин с. 171
Собранці с. 380, 422
Сойми с. 384
Сокирниця с. 168, 274, 364, 365, 428
Солотвина см. 86, 87, 153, 169, 365, 367, 368, 401,
430, 432
Солотвинські Копальні с. 153, 169, 345, 429
Солочин с. 173
Софія с. 174
Срібна Земля, див. Карпатська Україна
Ставне с. 153, 164, 175
Стакчин с. 87, 380
Станово с., нн: Станове 174
Стара Любовня м. 11
Стара Стужиця с. 175
Старе Давидково с. 174, 399
Страбичово с., нн: Страбичове 152, 153, 154, 174, 342
398, 401
Стрипа с. 172
Стричава с. 175
Стройно с., нн: Стройне 173
Стужиця, див. Нижня Стужиця
Сусково с., нн: Сускове 173
Сухий с. 175
Сухобронька с. 171

Т

Татарівка г. 371
Теково с., нн: Текове 170
Телятинець п. 400
Темник у. 428, 431, 433
Теребля с. 169
Тересва см. 129, 164, 169, 365, 432
Тересва р. 365
Тересянщина 316
Терново с., нн: Тернове 153, 169, 353, 430
Тибава с. 173
Тиса р. 6, 226, 267, 271, 276, 285, 287, 307, 333, 347
350, 351, 353-356, 363-365, 367, 371, 383, 386,
429, 434
Тихий с. 175
Торунь с. 71, 72, 83, 87, 110, 169, 239, 240, 320, 321
325, 328, 396
Требушани с., нн: Ділове (1946) 170, 267, 345, 346,
369, 429, 432-434, 436

Тростник с. 170
Тростяниця с. 174
Труфанці у. 351, 370
Туреччина 183
Туриця с. 175
Туря Поляна с. 153
Туря Ремета с., нн: Тур'ї Ремети 124, 153, 429
Турянська Поляна с. 175
Турянський Бистрий с. 175
Турянські Ремети с. 175, 380
Турянщина 380
Тюшка с. 169
Тячів м. 93, 101, 147, 153, 168, 169, 273-276, 279, 280
281, 284, 285, 289, 291, 296, 305, 307, 308, 310
312, 320, 339, 367, 371, 381, 402, 432, 433, 434
Тячівщина 15, 311, 316

У

Угля с. 169, 432
Угорщина, див. Мадярщина
Удіне м. 55
Уж р. 378, 430, 432-435
Ужанщина 132
Ужгород м., мад. Унгвар 7, 11, 12, 28, 30, 31, 35, 37,
38, 40, 44, 47, 50-53, 55, 56, 59-62, 64, 66, 67-
69, 71-78, 80, 81, 85, 86, 91, 95-97, 101, 104,
110, 111, 117, 118, 120, 126, 127, 129, 130, 132
141, 143, 148, 157, 158, 181, 184, 185, 193, 258
264, 269, 273, 353, 378, 401, 418, 420, 421, 423
433
Ужгород-село с. 172
Ужгородщина 75, 327, 373, 377
Ужок с. 153, 175, 204, 320
Уклин с. 173
Україна 5, 12, 23, 33, 54, 67, 71, 75, 90, 127, 163,
187, 189, 215, 243, 245, 276, 292, 297, 303, 362,
383, 436-439
Унігово, див. Вонігово
Устьчорна см., нн: Усть-Чорна 169

Ф

Фанчиково с., нн: Фанчикове 89, 111, 170, 372
Феделешівці с. 173
Філяково с. 53
Фогараш с., нн: Зубівка (1945) 173
Франція 103, 126, 204
Фрідешово с. 173

X

Харбін м. 199
 Хижа с. 170, 355
 Хмільник с. 171
 Холмець с. 73, 170
 Хоньківці с. 380, 422
 Хорватія 10
 Худльово с., нн: Худльове 153, 171, 401
 Хуст м. 5, 11, 16, 36, 54-56, 61, 64, 67-69, 71, 73, 75, 76, 78, 83, 88, 89, 92, 93, 96, 97, 102, 108, 112, 115, 118, 120, 123, 127, 128, 130, 132, 136, 144, 151, 156-161, 163, 164, 167, 168, 176, 181, 184, 188, 191-194, 198, 200, 201, 207, 217, 219, 233-236, 239, 247, 248, 263, 264, 266, 267, 269-274, 280, 281, 287, 289, 292, 293, 298, 301, 302, 306, 307, 310, 311, 314, 320, 324, 336, 337, 339, 347, 349-351, 353-358, 361-364, 367, 368, 371, 372, 381, 383, 388, 389, 393, 395, 396, 415, 417, 420, 421, 428-435
 Хустщина 132

Ц

Царгород м. 251
 Цетин м. 188
 Циганівці с. 96, 172

Ч

Червениця у. 96, 421
 Червеньово с., нн: Червенево 173, 431
 Черейовці с. 173
 Чернеча Гора г. 8, 9, 401
 Черник с. 172
 Чертеж см. 111
 Чехія 13, 14, 19, 55, 60, 103, 184, 188, 190, 237, 238
 Чехословацька Республіка, див. Чехословаччина
 Чехословаччина 11-13, 21, 37, 80, 94, 97, 105, 126, 183, 200, 234, 246, 286, 305, 310, 320, 322, 339, 340, 347, 349, 387, 398
 Чинадієво с., нн: Чинадієво 54, 153, 161, 173, 375
 Чобино с. 401
 Чомальово с., нн: Чумалево 168
 Чомонин с. 173
 Чоп м. 46, 51, 91, 431
 Чорна с. 170
 Чорна Рипа у. 93
 Чорна Ріка у. 77
 Чорна Тиса р. 370
 Чорний Потік с. 170

Чорногорівля с. 175
Чорногора 188

Ш

Шандрово с. 168
Шард, див. Вишній Шард
Шаркадь с. 171, 314, 327
Шелестово с. 174
Широкий Луг с. 153, 169
Шкуратівці с. 174

Щ

Щербовець с. 173

Ю

Югославія 80, 91, 101

Я

Яблоново с. 173, 348
Ялове с. 172
Ялинковате с. 321
Ярок с. 171, 380
Ясінщина 114
Ясіня см., нн: Ясіня 81, 129, 144, 153, 161, 169, 247
267, 299, 322, 351, 370, 373, 394, 395, 431
Ясіня-Репегово с. 372

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

А

Аварська Держава 6
Австро-Угорська Монархія 10
"А-Зет", часопис 143
Албійчук, Микола 328, 412
Алм 7
Альмашій 309, 338, 403, 404, 405, 406
Анастазія 7
Андрашко 56
Андрейчик, Іван 428
Андрейчик, Павло 321, 325, 328, 334, 411
Андрейчик, Петро 321, 411
Андрій I, король 7
Андрій Юрієвич, князь 8
Андрійканич 310, 395
Андрійканич 396
Андрусак, Василина 342
Андрушкевичі, брати 428
Анжу 9
Анталік, В. 380
Анталік, Михайло 428
Арань, Янош 404
Аркас, Микола 55, 59, 91, 106, 113, 269
Арпад 92
Арпадовичі 8, 251, 252
Артов, Калман 314

Б

Бабота, Микола 30, 56, 140, 184, 214, 279, 280, 281
Багрянородний, Констянтин 7
Баконі, полк. 342, 388, 399
Балицький, Леопольд 314, 330
Балтарович 333
Балтарович, Йосиф 411
Банаш, Микола 331
Бандусяк, д-р Микола 92, 140
Банк, Іван 305, 365, 428
Барабаш 381
"Барбареум" 9
Бах 395
Бачинський, сп. Андрій 9, 258
Бачинський, д-р Едмунд 24, 25, 37, 38, 40, 69, 93, 101
117, 127, 137, 167
Бейла ІУ 8
Бейлаварій, Іван 161, 162, 365, 428

Бек, Юзеф 110, 187
Венеш, Едвард 126
Беран, Рудольф 94, 105, 126, 128, 130, 131, 151, 186,
199-202, 206
Бергер 420
Беркович, І. 412
"Берлінер Верзенцайтунг" часопис 189
Бескид, д-р Антін 12, 13, 38, 39, 56
"Бескид" асекураційне т-во 30, 44, 141
Біган 52, 56
Бігун, Іван 323, 324, 331, 411
Білей, Юрко 56, 91, 137, 190, 213, 214, 223, 228, 282
Білинець, Юрко 411
Біличенко, Михайло 422
Білце, Федір 412
Бірчак, проф. Володимир 19, 24, 67, 271
"Благовістник" місячник 198
Блаєр, Дюла 314
Блестів, Олександр 381, 382, 383, 384, 428
Богдан, Іван 428
Боднар, Іван 327, 411
Бойко, Андрій 362
Бойчук, Василь 428
Бойчук, Йосиф 68, 428
Бойчук, Михайло 342
Бокшай, Гаврило 323, 327, 328, 331, 411
Бокшай 110
Бокшай, свящ. 96, 359, 383
Болгарська Держава 6
Болеслав 7
Бонкало, д-р Шандор 64
Бонч 63
Борис 6
Ботош, Іван 411
Бращайко, д-р Михайло 61, 75, 94, 127, 140, 144, 151,
153, 158, 162, 228, 245, 247, 249, 250, 253, 254,
256, 259, 271
Бращайко, д-р Юлій 51, 71, 75, 124, 144, 153, 203, 228
236, 237, 245, 247, 249, 253, 274, 276-278
Брейха, Ян 12
Бродій, Андрій 21, 24, 25, 26, 30-32, 37-39, 46, 48,
72, 77, 129
Бродій, Василь 376, 428
Бродій, Іван 412
Брусілов 54
Будаї 359, 383
Буксар 32
Булик, протоігумен 400
Бундзяк, Михайло 35
Бунчик, Ернест 56
Буркацький, Андрій 305, 324
Буряк, Василь 321
Бучко 420

В

Вайда, Василь 428
 Вайда, Степан 152
 Вайнравх, Йосип 314, 322
 Вака, Володимир 30, 141-143, 197, 208, 228
 Вакула 32
 Вальницький 88
 Варга, Павло 314
 Васильчук 220, 222, 428
 Вашко 56
 Ващишин, Ілько 347; 429
 Великоморавська Держава 6-8
 Величко, Йосип 311, 313, 319, 321, 323
 Величко, Іван 320, 412
 Вереш, Кароль 342, 398
 Вереш 401
 Вереш, старший 401
 Весели 233
 Визичканич, Ілько 435
 Вильсон, Вудров 10
 Виноградський, Микола 380, 429
 Витовт 8
 Вівчар, С. 436
 Віденський арбітраж 35, 131, 340
 Вільчик, інж. Микола 429
 Віст 186
 "Вістник з рідного краю" журнал 198
 Віт 28, 136
 "Віторул" часопис 90
 Віхінг, єпископ 9
 Волинець, д-р 217, 233
 Володимир Великий, князь 7, 254, 258
 Волошин, о. д-р Августин 5, 10, 16, 24-26, 38, 39, 41, 43, 46, 51, 57, 64, 69, 71, 76, 91, 94, 96, 101, 103, 105, 108, 111, 113, 118, 121, 127, 130, 134, 140-142, 144, 149, 150, 154, 157, 159, 177, 179, 182, 190, 200-203, 205, 208, 211, 215, 218, 219, 223, 224, 228, 230, 231, 234-238, 243, 245-252, 257, 258, 264, 281, 395
 Волошин, проф. Ольга 395, 421
 Волошинова 142
 Волошук, Микола 342, 344
 Волошук, Павло 368, 369, 429, 436
 Волошук 56, 137
 Волянський 74, 208, 271, 312
 Ворон, Андрій 56, 62, 65, 91, 140, 148, 178, 266, 323, 324, 329, 331, 332, 334, 338
 Ворон, Михайло 91

Г

Габсбурги 183
Габсбурзька монархія 9, 10
Гавриш, Василь 412
Гаджега, д-р Ілля 66
Гайдукович 330
Галас, Василь 376, 400, 429
Галицько-Волинська Держава 8
Ган 349
Гапко 277-279, 281
Гаринець, Юрко 411
Гасин, Йосип 429
Гасинець 305
Гатрак 314
Гафинець, Василь 124, 429
Гаха, д-р Еміл 94, 105, 113, 199, 202, 203, 238
Гаха 126
Генкель, д-р Ганс 97, 101
Генцак, Дмитро 412
Герман, д-р 279
Гичка, Михайло 412
Гісович, Мігаль 314
Гітлер 238
Глад, князь 6
Глеб, Іван 344
Глінкова Гарда 204
"Говерля" журнал 113, 198
Гоєр 379
Голлоді, полк. 324, 364, 417
Головко, Петро 412
Голота, проф. Яків 48, 59, 271
Голян, Юрко 401
Гончаренко 210
Гопко, Іван 69, 93
Гопко, Йосиф 402
Гопко, Михайло 402
Гопко, інспектор 402
Горазд, архисп. 9
Горват, д-р Юрко 162, 163, 412
Горліс-Горський, Юрій 84, 115
Горошак 365, 429
Горт, Йосиф 92
Горті, Міклош 48, 117, 398
Гофман, д-р Гамілкар 87, 95, 151, 217, 361
Граб 220, 239, 391
Грабар, Константин 13, 111, 112
Грановський, див. Неприцький-Грановський
Гранчак, Василь 399
Гранчак, І. 7
Гребинець, Михайло 411
Гривняк, Юрко 411, 422
Григорчук, Мирослав 338

Григорчук, Михайло 429
Гриміт, Василь 51, 313, 336
Гриць, Іван 146
Грушевський, Михайло 6
Гузар (Колодзінський, Михайло) полк. 83, 208, 217, 219
220, 222, 230, 238, 269, 271, 367, 368, 430
Гузинець, Михайло 395
Гуменюк, д-р 217, 231
Гупаловський, д-р Михайло 92, 140, 153, 162, 314
Гутник, Юлій 66

Г

Галаган, д-р 299
Гебіч, Ласло 395
Гелетка, Адальберт 184
Герзанич 378, 429
"Геста Гунгарорум" 7
Гецько 422
Гізела II. 9
Гліба, Василь 429
Годван, Іван 369, 429
Гренджа, Іван 285, 291, 293, 418
Гренджа, Михайло 265
Гренджа, Олекса 34, 291
Гренджа-Донська, Аліска-Зірка 291, 292, 293, 297, 298
421
Гренджа-Донська, Маруся 291-293, 297, 298, 302, 303,
307, 313, 336, 337, 402, 415, 421, 422
Гренджа-Донський, Василь 5, 6, 16, 42, 50, 109, 115,
120, 140, 153, 163, 165, 215, 281, 293, 294, 301,
308, 330, 338, 411, 412, 417
Грига, Іван 144, 153, 245, 247, 249, 253, 348, 399,
429
Гулянич, Василь 429
Гулянич, інспектор 363

Д

Дам'янич 92
Данко 32
Данищук 372
Данчевський, В. 429
Дебрин 333
Дежефі, граф 313
Демаль, фон 329, 407, 413
Демко 78
Деслав 116
Деха 66
Деяк, Емерик 383
Дідик 429

Діонизій, єпископ 246
Діонисій, воєвода 8
"Дневник" публікація 110
Добош 368
Добош, Олександр 316, 411
Добрянський, Адольф 9, 11
Довбак, о. Адальберт 144, 145, 153, 245, 247, 249, 253
Довгаль, інж. С. 140, 330
Довгопільський, Д. 217, 233
"Дойче Алгемайне Цайтунг" часопис 189
Долинай, д-р Микола 51, 71, 76, 124, 140, 144, 162,
203, 228, 236, 237, 245, 247, 249, 253, 268, 274-
276
Долинський, д-р Іван 153
Доманицький, проф. Віктор 177
Допомоговий Комітет 336, 337, 387
Дорій 399
Драгоманов, Михайло 5, 10
Драгула 78, 139
Дрбал, д-р Мілош 137, 144, 153, 245, 247, 249, 253
Дрозд 61
Дубик, Гриць 314, 403, 407
Дубик, С. 239
Дубович, Іван 356, 430
Дубровський, д-р 56
Дударев 224, 226
Дудикевич, д-р Йосиф 35, 118-120, 265, 396
Дужий 220, 430
Дулка 381
Дунки, брати 314
Дутка, д-р Августин 143, 144, 228, 245, 247, 248, 250
252, 253, 274, 276, 420
Дутка, свящ. 43, 228
Дутківна, Ольга 57
Дуткова 43
Духнович, о. Олександр 10
Дячук 233

Е

Егрєнфельд, Петро 12
Егрєшій 36, 285, 286, 307, 365, 418
Егрі, Ференц 37
Емерик, князь 7
Ерфан, Михайло 395

Є

Євич, Петро 378, 430
Євчук 215, 430
Єфремов, полк. Сергій 115, 238, 269, 367, 423

Єфремов, Борис 269
Єх, д-р Лев 13

Ж

Жаткович, д-р Григорій 11-13
Жигмонт 8
Жіндель, д-р 317, 405, 413

З

Забавський, Володимир 336, 411
Завальницький, д-р Яків 119, 120, 314, 349, 384, 396,
430
Загородський, генерал 269
Заклинський, Корнило 330
Зарицький, д-р 387
Збіглей, Дмитро 330
Земан, підполк. 108, 211, 276
"Земля і воля" часопис 203
Зозуля, д-р Яків 90, 116, 331
Зореслав 198, 423

І

Іван, єпископ 9
Іван ІХ. папа 9
Іван XIII. папа 7
Іванина, Степан 34
Іваницький 397
Іванич, Василь 430
Іваніга, Юрко 327, 412
Івашко, Андрій 412
Ігнатко, Андрій 379, 430
Ігнатко, Іван 144, 153, 245, 247, 249, 253, 400
Ігнатєв, підполк. 280, 285
Іляшко, Петро 412
Ількович 76
Ільчук, Олександр 412
Імреді, Бейла 52, 53

Ї

Їжак, єпископ 131, 278, 279

Й

Йокаї, Мор 404
 Йосипчук, Василь 344
 Йосиф II. цісар 94

К

Калаусек, Ф. 90
 Калинич, Іван 411
 Калинович 398, 401
 Калиняк, Емануїл 46, 75, 76
 Калинин, Петро 129, 248, 275, 303, 304, 306
 Калмар 60
 Калчік 71, 72
 Кандиба, д-р О. 198
 Карабелеш, Андрій 123
 Карбованець, Михайло 158, 159
 Кардашинець, Імре 66
 Карло Роберт 8
 Каролі, Михайло 11
 "Карпатська Україна" журнал 140, 197
 Кароль 368
 Кармазін 190
 "Карпатська Січ" див. Організація Народної Оборони
 "Карпатська Січ" (ОНОКС)
 Кастнер 314, 390, 393
 Катеринюк 88
 Катуна, Дмитро 412
 Катуна, Петро 412
 Качала, Іван 144, 145, 247, 249, 253
 Квапіл 28
 Кедюлич, Панас 271, 358, 430
 Кедюлич 121, 127
 Кедюличі, брати 66
 Кенейз, Михайло 327
 Керекеш, д-р Іштван 59
 Керецман, Андрій 430
 Кесері, Кароль 62
 Кестнер 211, 234, 276
 Кирило й Методій, св. ап. 6, 7, 9, 258
 Кіраль 310, 325
 Кіштулинець, Михайло 331, 383, 409-411
 Клемпуш, Василь 144, 153, 245, 247, 249, 252, 253
 Клемпуш, Дмитро 81, 92, 95, 127
 Клемпуш, Іван 140, 310, 395
 Клочурак, Степан 30, 32, 51, 69, 71, 93, 115, 124, 140
 144, 153, 162, 178, 191, 199, 200, 202, 203, 206
 228, 236-238, 245, 247, 249, 253, 269, 367
 Ключко, д-р 314, 316, 319, 330
 Кміцикевич 181
 Князь, Василь 411

Козак, Петро 355, 430
Козичар, Михайло 353, 430
Коконець, Михайло 411
Коллард 198
Колодзінський, Михайло, див. Гузар
Колодій, С. 331
Колча, Іван 430
Кольчин 430
Комаринський, д-р Володимир 37, 44, 50, 56, 62, 63, 97
140, 144, 146, 147, 148, 153, 156, 159, 193, 245
247, 249, 253, 279, 423
Комарко, Йосиф 97
Комітет Допомоги, див. Допомоговий Комітет
Коперльос, Микола 342
Коперльос, Юлія 342, 344
Коперльос 305
Коперльос 368
Корж, Микола 435
Король, Михайло 401
Корятович, Федор 8, 252, 258
Коссак, див. Тарнавський
Коссей, Павло 88, 92, 93, 95, 127, 137, 139, 167, 418
Костак, Юрко 412
Костовк, Іван 412
Кость, Іван 72, 92, 431
Котович, о. Петро 400
Коцюбинський, Михайло 404
Кочерган, д-р Михайло 52, 228, 243, 245, 246, 250, 257
Кошара, Дмитро 412
Кошут, Лайош 9, 11, 92
Кравчук, П. 330
Краль, Франьо 423
Крейчі, Д. 105
Кріс 208, 216, 220
Круківський 266, 267, 270
Крум, хан 6
Крупа, Микола 431
Кузьмик, Андрій 344
Кузьмик, Василь 431
Кузьмик, Іван 59, 109, 331, 411
Кукуруза, Павло 64
Кульчицька 217
Кульчицький 66, 216, 217, 289, 312
Куняк, Юрко 399
Купар, о. Карло 344, 345, 346, 369, 431
Купарова, Карлова 338, 346
Купчик, Юрко 28, 431
Купчикова 327
Курах, Віктор 118, 331, 397, 411
Курманович, ген. Віктор 268, 269
Курта, Юрко 431
Куцин, Іван 344
Кушнір 431
Кушинський, інж. Антін 331

Л

Лаборець, князь 7
 Лавришин, Августин 60
 Лазорик, Іван 431
 Ларь, о. Василь 140, 420
 Ластуняк 322
 Лацанич, Василь 144, 153, 247, 249, 253
 Лацанич, д-р Микола 147
 Лацанич, Юрко 60
 Лашукевич, Яків 331
 Лев I. Данилович, князь 8
 Лев II. Юрієвич, князь 8
 Левдар 74, 75, 418
 Левицький 217
 Левус, Андрій 401
 Лелекач, проф. М. 157
 "Летюча Естрада" 226, 231
 Лисюк, Петро 201, 209, 215, 237, 431
 Лисюк, Каленик 201, 237, 243
 Литвицький, Микола 341, 342, 344, 369, 390, 399, 431
 Лібовецький 115
 Ліга Націй 14
 "Лідове Новіні" часопис 110
 Ліневич 113, 114, 149, 150, 305
 Літун, Юрко 396
 Лозяк, монах 387
 Лой, Йосип 71, 72, 431
 Лукас, полк. 74, 181, 228, 230, 231
 Лукач, Іван 411
 Лупич, Микола 323
 Лупуцик, Олекса 431
 Луцак, Микола 344
 Лютик, Михайло 218, 431

М

Мавскопф, Н. 412
 Магаш, Ілько 411
 Магдинець, Василь 356, 431
 Мадар, о. Николай, ігумен 316, 331, 411
 Мадярська Національна Гарда 57
 Мадярська Національна Рада 59, 60, 61, 63, 73, 277,
 283, 286, 287, 359, 363, 383
 "Мадяршаг" часопис 88
 Малець 193
 Малюк 42
 Мандзюк, Василь 342
 Мандзюк, д-р Микола 144, 153, 190, 210, 215, 245, 247
 249, 252, 253, 257
 Манівчук 59
 Марґочі 59

Марина, свящ. 334, 335
Маріканій, Степан 412
Марія Тереса 9
Марко, Міклош 314, 322, 347, 381
Марко, д-р 157
Маркусь, Тома 435
Марущак, Михайло 140, 153, 245, 248, 249, 253, 286,
400
Масарик, Тома Гарик 11-13
Масиця 312, 325
Масіка, Михайло 412
Маслей 91, 92, 112, 372, 373, 431
Маснюк, Дмитро 316, 331, 411
Маханець, Петро 316, 431
Мацьо 432
Машкаринець, Василь 282, 283, 308
Медвідь, проф. 36
Мезнік, Ярослав 13
Мейсарош 7
Мелешко 432
Мельник 217, 220, 432
Мельничук, Федір 324, 412
Мендришора-Циганик, Василь 369, 432
Метельський 350
Методій, св. ап. 7-9
Мешко 57
Мигалина, Іван 32, 47, 112, 327
Микита, володар 188
Микита, Михайло 402
Микитюк, Петро 376, 432
Микітка, Ванда 90
Миколишин 305
Мирова Конференція 12
Митрович, проф. Денис 347, 359, 432
Михайлюк-Морфієвич 432
Михалевич, проф. Михайло 97, 148, 179, 229, 296
Михалевич, Ніна 217
Мицюк, Іван 412
Мишанич, Дмитро 410, 412
Мишкевич, д-р Роман 198, 199
Міговк, Петро 325, 326, 411
Міжнародне Воєнне Право 340, 341
Міксат, Калман 404
Міньо, свящ. 385
Мірявець, Василь 314, 322, 338, 432
Могич, Василь 401
Можарович, Михайло 322, 412
Мойш, о. Грігоріє 144, 153, 245, 248, 249, 253
"Молоде життя" часопис 198
Мольнар, Василь 412
Мольнар, Петро 432
Мольнар 61
Мончак 60

Монюк, д-р 432
Мороз, Олекса 112
Морусь, Панас 431
Москалик, Петро 330
Мочарка, Василь 412
Музика 193
Мукачівська Єпархія 7
Мурашко, Василь 301
Мухин, Михайло 210, 299, 331
"Мюнхнер Новесте Нахріхтен" часопис 190

Н

Нагаєвський, проф. Ізидор 7
Найвища Рада Оборони Держави 113
Намислов 59
Наполеон 92
Народна Гостинниця 33
Народний Дім "Просвіта" (Берегово) 51
Народний Дім "Просвіта" (Ужгород) 14, 19, 26, 28, 30,
37, 38, 40, 42, 44, 47, 48, 50, 51, 54, 57, 66
"Наступ" часопис 198
"Наука" часопис 10
"Націоналцайтунг" часопис 189
"Нація" часопис 198
Небола, Василь 316, 344-346, 369, 432
Небола, Василева 346
Невицька, Ірена 140
Невицький, полк. 76
Немеш, Степан 432
Неприцький-Грановський, д-р Олександр 156, 157
Никорак, М. 266
Німчук, Дмитро 56, 58, 62, 63, 140, 144, 153, 245, 248
249, 253
Нірода, Ілько 324, 396
"Нова Свобода" часопис 5, 25, 31, 33, 68, 109, 132,
153, 160, 164, 165, 179, 193, 197, 237, 265, 266
281, 328
Новаківська 120
"Нова Сцена" журнал 198
"Нова Сцена" театр 91, 113, 115, 264
"Новий Час" часопис 218, 280
Новицький 218, 280
Нярадій, єп. Дионізій 91, 95, 96, 157, 181, 246

О

Обручар 396
Обручариха 264
Общество Духновича 14, 143
Овсак, Андрій 330, 411

Одинський, д-р Василь 30
Ожват, Йовжі 314
Олас, проф. 383
Олег, князь 7, 251
Олесь, О. 115
Ольдофреді, Антон Ернест 144, 153, 248, 249, 253
Ольховський 193
Онуляк 120
Опаленик, Василь 379, 432
Організація Державного Відродження України (ОДВУ) 157
Організація Народної Оборони "Карпатська Січ" (ОНОКС)
також: "Карпатська Січ", "Січ", Головна Команда
"Січі", Січова Головна Команда 81, 83, 84, 93-95
102, 109, 113, 120, 121, 127, 135, 136, 140, 177
181, 182, 186, 187, 190, 194, 197, 199, 202, 206
208, 209, 211, 213, 215-220, 222, 224-226, 228,
230, 231, 235-240, 242, 263-265, 267-271, 273,
280, 288, 289, 340, 365, 367-369, 380, 381, 383,
397, 428, 439
Орлович 220, 432
Орловський 420, 421
Орос 396
Оснач 218
Остапчук, Дмитро 341, 342, 343, 344, 369, 390, 399, 432
Остапчук, старший 398
"Ост Експрес" часопис 96
Осуський 283
Оттон, цісар 9

П

Павлович, о. Александер 10
Павлюк, В. 235
Павлюк, Іван 433
Павлюх, д-р Оттон 101, 136, 141, 143, 144
Пагір 348, 349
Пазуханич, Василь 32
Пазуханич, Олекса 34
Пазуханич, Юрій 35, 140, 144, 153, 245, 248, 249, 252
253
Пайкошій, Олександр 327, 331, 411
Пайкошій, свящ. 285
Паламарчук, Іван 432
Палаташ, Юрко 412
Пальок, В. 7
Паниця 311
Панчишин, д-р М. 33
Пап, о. Степан 6, 411
Папп, еп. Антоній 10
Парчаній 211, 280
Пастеляк 274, 276, 277, 279, 280
Патрус, Андрій 32, 167, 209, 237, 242

Патрус, Іван 233
Пекар, Михайло 379, 433
Пекар, Юрко 433
Пеленка 375
Перевузник, Іван 144, 153
Перевузник, д-р Юрій 30, 203, 205, 206, 214, 223, 228
230, 236, 237, 248, 249, 253, 271
Перша світова війна 9, 10, 15
Петраш-Петрені, Юра 376, 433
Петрів, ген. 269
Петрівський, Дмитро 38
Петрович-Петенько, Петро 8, 9
Петрович-Петефі, Шандор 92
Пещак, д-р Іван 24-26
Писанський 193
Підмалівський, Михайло 433
Пілігрим, єпископ 9
Пінязь 371
Піфко 383
Піцура, Михайло 435
"Пласт" 14, 33, 335
Пластунск 395
Пнівчук, Іван 322, 394, 411
Повч, Михайло 411
Полєнчук, Михайло 345, 346
Поляк, проф. Євген 327, 331, 411
Поляк, Симон 412
Полянський, О. 117
Полянчук, Іван 369, 433, 436
Попадючок 327
Попович, Василина 344
Попович, Василь 396, 411
Попович, о. Дмитро 140
Попович, Іван Мурга 353, 433
Попович, Йосиф 399
Попович, Одоля 342
Попович, Петро 144, 145, 153, 248, 249, 253, 322, 399
Попович, Юрко 412
Попович, Юрко (Олексів) 342, 344
Попович, д-р 56
Попович 92
Посулька, о. Євген 369
Пранничук, Олександр 412
Приходько 180
Прокопов, Микола 312
"Просвіта" т-во 75, 102, 112, 121, 123, 159, 189, 313
347, 348, 385, 394, 397, 398, 403
Проць, Тимко 433
"Прочухан" журнал 198
Прхала, ген. Лев 126-131, 134, 143, 148, 149, 151, 159
186, 196, 197, 200-203, 206-209, 218, 228, 239,
355
Пуглик, Михайло 402
Пуза 281

Р

Равич, Д. 387, 390
 Райт 56
 Рак 335
 Раковцій, Франц князь 183, 408
 Ревай, Іван 68, 313, 330, 335, 411
 Ревай, Федір 30, 34, 38, 39, 42, 59, 68, 92, 110, 127,
 128, 140, 144, 147, 150, 153, 157, 162, 178, 180,
 203, 205, 206, 235, 237, 242, 245, 248, 249, 252,
 253, 263, 271, 296, 303, 304, 307-309, 311, 313,
 317, 330, 333, 362, 404, 406, 407, 411
 Ревай, Юліян 21, 24, 25, 26, 44, 53, 56-58, 61, 62, 69
 73, 74, 78, 87, 91, 94, 102, 106, 108, 116, 127,
 129, 130-132, 134, 140, 144, 148, 150, 151, 153,
 156, 162, 178, 183, 191, 196, 199, 200, 202-204,
 206, 236, 237, 245, 247, 249, 263, 285, 336
 Репай 317, 407
 Риган, Андрій 28, 433
 Рібентроп, фон 71, 76
 Різдорфер, д-р Микола 34, 144, 153, 248, 249, 253
 Рішко, Микола 109, 298, 299, 300, 301, 308
 Рогаль 73, 74
 Рогач, Іван 23, 51, 69, 71, 81, 93, 95, 115, 140, 148,
 153, 161, 163, 192, 205, 208, 228, 271
 Рогач 380, 433
 Рознійчук, Федір 369, 433
 Розпопа 305
 Розсіпал, Ярослав 13
 Роман, Іван 56, 64, 73, 74, 81, 127, 190, 199, 208,
 214, 216, 228, 230-232
 Романченко 50
 Романюк, інж. Леонід 144, 150, 152, 153, 155, 185, 207
 245, 248, 249, 253
 Росоха, д-р Степан 28, 30, 42, 59, 64, 73, 74, 81, 84
 95, 140, 144, 153, 162, 198, 228, 245, 248, 249,
 252, 253, 274-276, 299, 308, 420
 Ростислав Михайлович, князь 8
 Росул 402
 Рот 68
 Русин, Василь 411
 Русин, Юрко 411
 Русова 46
 Рушак, Іван 316
 Рушак, Микола 316
 Рюриковичі-Ольговичі 8

С

Сабадюк, В. 235
 Сабелька, о. Михайло 95
 Саблюк, Василь 433

Сабо 388, 389
Сабов, о. Е. 120
Сабов, Орест 11
Саватій, архієп. 88, 89
Савко, Гнат 398
Савченко, Михайло 330
Садварій, Михайло 412
Садовський, Микола 91
Сайберт 320, 321
Сакач, д-р 301
Сакач, свящ. 301
Салай, Іван 353, 433
Самчук, Улас 97, 148, 214, 215, 296
Самчукова, Марія 219
Санат 147
Сарвадіїха 415
Сарвадій, Анна 415
Сарвадій, Єлисавета 415
Сарвадій, Іван 415
Сарвадій, Юра 320, 330, 412, 413, 415
Сас 303, 395
Сватек, ген. Олег 39, 54, 63, 235, 236, 237, 238
Свереняк, В. 153
Свержбінський 37
Свобода 135, 334
Святополк 9
Святослав Завойовник 7
Сейнаші, Янош 368
Семанюк, Михайло 412
Семйон, Петро 433
Сен-Жерменський Договір 12
Сенільник 407
Серенчі 309
Сивохоп, Іван 379, 433
Сидоряк, Микола 315, 318, 321, 325, 412
Силадій, свящ. 308
Сирови, ген. Ян 37-39
Сич, д-р 396
Сич, старший 396
Сідор 205
Січова Гостинниця 115, 127, 160, 164, 167, 216-219,
226, 227, 230, 231, 233, 236, 282
"Скавт" 14
Скира, Микола 35, 324, 396
Скляр 396, 433
Скрал 44
Скучко, Михайло 385
Скучко, 385
Славік 60
Сліпак 42
Соїм Карпатської України 87, 129, 131, 145, 146, 163,
179, 182, 189, 191, 193, 194, 198, 201, 203, 205,
215, 235, 236, 242-254, 257-260, 263, 265, 273,
274, 279, 286, 339, 340, 348

Сойм Руської Країни 11
Соляк 71
Сопко 73
Станинець, о. Юрій 145, 153, 248, 249, 253
Станько, д-р М. 314, 330, 409, 421
Станькова 61, 215
Стахура, д-р Данило 111
Стебельський, д-р Стефан 52, 228, 248, 254, 259
Стегура 271
Стерчо, д-р Петро 16
Стефан І. король 7, 9
Стефанів, полк. 269
Стойка, єп. Александер 43, 181
Стрижак, Василь 315, 318, 330, 411
Стрілець, інж. 64
Субота, Микола 396, 411
Сулінчак, Василь 24, 44
Сулятицький, д-р Степан 208, 224, 239, 324, 325, 388,
391
Суфиляк, Юрко 411
Сцитовський 74

Т

Тарасович, єп. Василь 9
Тарканій, Петро 282, 283, 284, 303, 304, 307-309
Таркович, 135, 156, 167, 198, 237
Тарнавський (Коссак, Зенон) 217, 219, 228, 236, 238,
271, 367, 368, 430
Таршовський 193
Тафі, Н. 346
Тафій, Василь 434
Тацинець, Федір 120, 217, 267, 383, 384, 396, 434
Тегза, Михайло 335, 434
Тимко 300
Тимошук, Василь 369, 434
Тисовська 102
Тисовський, д-р 86
Тісо, д-р Йозеф 94, 105, 204, 234
Ткачук, Микола 34
Ткачук 365, 434
Ткачуківна, Анна 368
Товт, Іван 412
Томаш, Юрко 411
Тонеллі, Гуїдо 89
Тріщук, Микола 344
Трутенко, інж. Всеволод 331
Трутенко, Ігор 331
Тука, д-р Войтєх 234
Тулик, Михайло 56, 62, 63, 66, 140, 145, 150, 190, 218,
219, 223, 230, 231, 232, 245, 248, 249, 253, 257
Тупиця, Юрко 331, 411

Турзо 364
Турок 305
Туряниця, Іван 412
Туцканюк, Степан 322, 411
Тучак, Антін 321, 411

У

Ужгородська Унія 9
Українська Народна Оборона 35, 81
Українська Національна Рада, також: Українська Цент-
ральна Національна Рада, Народна Рада 19, 23, 28,
35, 37, 47, 54, 62, 80, 83, 86, 94, 108-110, 121,
127-129, 132, 140, 143, 146, 150, 180, 200, 201,
203, 205, 235, 236, 243, 245, 274, 282, 308, 369
Українська Православна Церква 88, 89, 116
Українське Національне Об'єднання (УНО) 129, 140, 141
143, 148-151, 158, 159, 163, 164, 175, 177, 191
196, 200-206, 235, 237, 247, 266, 310, 324, 380,
397
Українське Національне Об'єднання, Саскатун, Канада
182
"Українське Слово" часопис 197
Улинець, Іван 310, 409, 411
"Урядовий Вістник" 25, 73, 75, 86, 104, 105, 117, 118,
149, 167, 198, 247
Ухаль, Дмитро 434

Ф

Фаринич 74, 76
Фаріон, д-р 394
Федак, Василь 157
Феделеш, о. Кирило 28, 145, 153, 245, 248, 249, 253,
254, 256, 271
Фединець, д-р Олександр 403
Федів, Василь 404
Федор 78
Федорко, Василь 412
"Фелкішер Веобахтер" часопис 189, 190
Фельдеші 282
Фенцик, Штефан 24, 25, 36-38, 46, 74-76, 78, 80, 85,
129
Фенцик, о. Євген 10
Фенчак, Ілько 399
Фігура, д-р Степан 118-120, 240, 314, 349, 350, 384,
396, 434
Філонович, полк. Василь 269, 368, 386, 387, 389
Фірішак, Степан 434
Фірішак, старший 369
Фірцак 327

Флек 137
Фленько, Магдалина 141
Фленько, свящ. 141
Фодор 55
Фотій, патріярх 7
"Франкфуртер Цайтунг" часопис 190
Францл 60
Фроляк, Іван 331

Х

Халупчинський 80
Хандрицький, д-р 394
Хвальковський 94, 202
Химинець, Марія 102
Химинець, Юліян 51, 235
Холодний, Петро 311
Хома, Іван 401

Ц

Цайгер 372
Цанько, Михайло 434
Цап, 290
Цар 283
Цендра, Михайло 434
Цендра 434
Центральна Руська Народна Рада 12
Циганчук 233
Цімпріх 137
Црга 207
Цубера, І. 344
Цуперяк, д-р 56
Цуперяк, старший 322
Цупик, Петро 412
Цурканович 88, 92
Цьома 434

Ч

Чаповцій, Павло 411
Чепа, Василь 434
Чепинець, 24, 26
Черкасенко, Віктор 118, 434
Чеська Народна Рада 159
Чіяно, граф 52, 110
Чолій, Василь 434
Чопей 305
Чорний 83, 220

Ш

Шандор, д-р Вікентій 201
 Шандор, Іван 401
 Шандорівна 279
 Шафар, Петро 399
 Шафранко 44
 Швайко, Михайло 412
 Шебедяк, Юрко 412
 Шевченко, Тарас 71, 186, 245, 246
 Шенборн, граф 183, 375
 Шерегій, Августин 198
 Шерегій, Євген 148, 198, 293, 314, 315, 330, 332, 334,
 404, 411, 418, 421
 Шерегій, Михайло 325
 Шефер, Велтер 412
 Шідак 110
 Шіман 248, 250
 Шімоні 283, 284, 290, 291
 Шкіряк, Осип 435
 Шобей, Василь 145, 150, 153, 161, 245, 248, 249, 253
 Шольц 323
 Шорбей 136
 Шорм, Микола 338
 Шпилька, д-р 95
 "Штампа" часопис 89
 Штефан, Августин 44, 96, 140, 144, 150, 153, 158, 162,
 245, 248-254, 256, 257, 259
 Штефан, д-р Августин 11, 139
 Штефанюк, Василь 435
 Штефуца 85
 Штіфель 378
 Шуберт, Іван Олексів 384
 Шуберт 34
 Шубертиха 34
 Шуліка 48, 50
 Шутко, Іван 418
 Шутко, Михайло 435

Щ

Щедей, Василь 397
 Щерецький 112
 Щеснюк 208

Ю

Юда, Михайло 353, 435
 Юрків 225, 226
 Юрчук, Петро 303, 331, 403, 407

Юскевич, Федір 435
Юськів, д-р 198

Я

Яворенко 325
Яремчук 47, 56, 61, 192
Ярмалюк 220
Ярослав Мудрий, князь 7
Яцина, Данило 153
Яцько, д-р 314, 325, 332

З М І С Т

	Стор.
ВІД ВИДАВНИЦТВА	vii
ЩАСТЯ Й ГОРЕ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	
Г. З ВЕЛИКИХ ДНІВ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ . . .	3
Передмова	5
7-го жовтня 1938.	19
8-го жовтня 1938.	19
11-го жовтня 1938.	23
12-го жовтня 1938.	23
13-го жовтня 1938.	24
14-го жовтня 1938.	28
15-го жовтня 1938.	30
16-го жовтня 1938.	30
17-го жовтня 1938.	30
18-го жовтня 1938.	32
21-го жовтня 1938.	34
22-го жовтня 1938.	34
23-го жовтня 1938.	35
24-го жовтня 1938.	36
25-го жовтня 1938.	37
26-го жовтня 1938.	38
27-го жовтня 1938.	43
28-го жовтня 1938.	44
29-го жовтня 1938.	46
30-го жовтня 1938.	47
31-го жовтня 1938.	50
1-го листопада 1938.	51
2-го листопада 1938.	52
3-го листопада 1938.	54
4-го листопада 1938.	56
5-го листопада 1938.	58
6-го листопада 1938.	63
7-го листопада 1938.	66
8-го листопада 1938.	67
9-го листопада 1938.	68
10-го листопада 1938.	71
11-го листопада 1938.	73
14-го листопада 1938.	74
15-го листопада 1938.	75
16-го листопада 1938.	76
17-го листопада 1938.	78
18-го листопада 1938.	78
19-го листопада 1938.	80
20-го листопада 1938.	84
21-го листопада 1938.	85
22-го листопада 1938.	86
23-го листопада 1938.	87

	Стор.
24-го листопада 1938.	88
25-го листопада 1938.	89
27-го листопада 1938.	89
28-го листопада 1938.	91
29-го листопада 1938.	93
30-го листопада 1938.	93
2-го грудня 1938.	94
3-го грудня 1938.	94
4-го грудня 1938.	95
5-го грудня 1938.	95
6-го грудня 1938.	96
7-го грудня 1938.	97
8-го грудня 1938.	101
9-го грудня 1938.	101
11-го грудня 1938.	102
12-го грудня 1938.	103
13-го грудня 1938.	104
14-го грудня 1938.	106
15-го грудня 1938.	106
16-го грудня 1938.	107
17-го грудня 1938.	108
19-го грудня 1938.	108
21-го грудня 1938.	110
24-го грудня 1938.	111
25-го грудня 1938.	113
27-го грудня 1938.	114
2-го січня 1939.	114
3-го січня 1939.	115
4-го січня 1939.	116
5-го січня 1939.	117
6-го січня 1939.	118
7-го січня 1939.	119
8-го січня 1939.	120
10-го січня 1939.	121
14-го січня 1939.	123
15-го січня 1939.	124
16-го січня 1939.	126
17-го січня 1939.	127
18-го січня 1939.	128
19-го січня 1939.	129
20-го січня 1939.	130
21-го січня 1939.	131
22-го січня 1939.	132
23-го січня 1939.	136
24-го січня 1939.	140
26-го січня 1939.	143
27-го січня 1939.	144
28-го січня 1939.	146
29-го січня 1939.	146
30-го січня 1939.	148
31-го січня 1939.	149
1-го лютого 1939.	149

	Стор.
2-го лютого 1939.	150
3-го лютого 1939.	151
4-го лютого 1939.	152
6-го лютого 1939.	152
7-го лютого 1939.	156
8-го лютого 1939.	157
9-го лютого 1939.	159
10-го лютого 1939.	160
11-го лютого 1939.	161
12-го лютого 1939.	164
14-го лютого 1939.	167
15-го лютого 1939.	176
16-го лютого 1939.	177
17-го лютого 1939.	181
18-го лютого 1939.	182
20-го лютого 1939.	182
21-го лютого 1939.	184
22-го лютого 1939.	186
23-го лютого 1939.	187
24-го лютого 1939.	188
25-го лютого 1939.	190
26-го лютого 1939.	191
27-го лютого 1939.	193
28-го лютого 1939.	193
1-го березня 1939.	194
2-го березня 1939.	196
5-го березня 1939.	198
6-го березня 1939.	199
8-го березня 1939.	200
9-го березня 1939.	201
10-го березня 1939.	203
11-го березня 1939.	204
12-го березня 1939.	206
13-го березня 1939.	207
Ніч з 13-го на 14-го березня 1939.	208
14-го березня 1939.	209
15-го березня 1939.	238
Відкриття першого Союму Карпатської Украї- ни	243
Засідання друге	253
Засідання четверте - Вибір Президента	257
Засідання п'яте	259
II. ПІД ЧОВОТОМ ОКУПАНТА	261
Вечором 15-го березня 1939.	263
16-го березня 1939.	264
Дорогою до Головної Команди "Січі"	267
На Головній Команді	268
Круківський від мене втік	270
Подорож у невідоме	273
В мадярському полоні	277
17-го березня 1939.	284

	Стор.
18-го березня 1939.	284
19-го березня 1939.	287
20-го березня 1939.	287
21-го березня 1939.	287
22-го березня 1939.	290
23-го березня 1939.	293
24-го березня 1939.	295
25-го березня 1939.	295
26-го березня 1939.	296
27-го березня 1939.	299
28-го березня 1939.	300
29-го березня 1939.	301
30-го березня 1939.	301
31-го березня 1939.	302
1-го квітня 1939.	302
2-го квітня 1939.	303
3-го квітня 1939.	303
4-го квітня 1939.	304
5-го квітня 1939.	305
7-го квітня 1939.	305
8-го квітня 1939.	306
9-го квітня 1939.	306
11-го квітня 1939.	307
12-го квітня 1939.	308
18-го/19-го квітня 1939. Вагон	308
Знушання в Кривій	310
Мадярський вояк полоненому вибиває око	311
Збитки, крадіжі	312
19-го квітня 1939.	313
20-го квітня 1939.	314
25-го квітня 1939.	316
Приходить генерал	316
Мене зовуть на допити	319
Фантазії терориста Сайберта	320
26-го квітня 1939.	327
27-го квітня 1939.	328
29-го квітня 1939.	329
1-го травня 1939.	332
2-го травня 1939.	332
3-го травня 1939.	333
4-го травня 1939.	334
5-го травня 1939.	334
6-го травня 1939.	335
7-го травня 1939.	335
8-го травня 1939.	335
9-го травня 1939.	336
10-го травня 1939.	336
12-го травня 1939.	336
16-го травня 1939.	338
17-го травня 1939.	338
18-го травня 1939.	338
Замордування учителя Дмитра Остапчука й інж. Литвицького	341

Священик о. Купар і управитель школи Небо- ла зникли без сліду	344
Замордування професора Митровича	347
Розстріл торговця Ілька Ващишина	347
Замордування соймового посла Івана Ґриґи	348
Замордування професора д-ра Фігури і вчи- теля д-ра Завальницького	349
Знасилування і морд жінок	350
Мадяри порють черева, щоб вилазили кишки	353
Розстріл стежі	353
Замордування 30-ох полонених студентів-сі- човиків. Профанація їх трупів	353
Топлення січовиків живими в Тисі	354
Штаба заліза до шиї січовика	354
Замордування ранених січовиків у хустській імпримованій лікарні	355
В державній лікарні в Кривій ранених роз- стрілюють кулями "дум-дум"	355
Здичавілі гонведи роблять кривавий цирк	356
Сторожів безпеки і порядку вистрілюють як горобців	356
Смерть молодого урядовця Панаса Кедюлича	358
Замордування стійки при головній пошті в Хусті	358
Убивство п'яťох полонених кулеметчиків	359
Гонведи грабують, штиком видовбують золо- тий міст із рота	359
Страшне звожування мертвих січовиків	361
Мадяри з мертвими закопують і живих	362
Мадяри катують ранених і розстрілюють...	364
Нові розстріли в Ведевлі і Тересві	365
управитель школи, січовий чотар Іван Бей- лаварій гине від руки терориста	365
Страшні масакри та вбивства в Солотвині	365
Смерть полковника Гузара і журналіста Тар- навського в руках солотвинських мадярсь- ких бандитів	367
Морди в Бичкові	368
Злочини мадярів у Требушанах, замордування 8-ох людей у зворі	369
Морди у "Труфанцях"	370
Кишки січовика накручені на телеграфічний стовп	370
Трагедія галицьких січовиків	371
Полонених галицьких січовиків розіп'яли на дерева	372
Замордування доріжника Маслея	372
Мадяри січовиків "учать" плавати	373
Розстріли на коропецькому мості	373
В Підманастирі двом полоненим січовикам викололи мадяри очі	373
Замордування 23-ох січовиків перед Чинаді- євом	375

	Стор.
Розстріляли учителя Василя Галаса і трьох січовиків	376
Замордування двох січовиків у човні	376
Вовки та собаки роздирають трупів січовиків. Розстріли в Нижніх Верецьких	377
Морди в Доманинцях. Полонених січовиків посікли ручними гранатами	378
Замордування трьох січовиків на мості в Оріховиці	378
Розстріл управителя школи Василя Опаленика	379
Масові морди в Перечині	379
Гонведи зістріляють січовиків із дерев	379
Морди в Березному	380
Замордування поручника Виноградського	380
Мадярський підступ	381
Замордування Олександра Блестова	381
Замордування поручника Федора Тацинця і трьох січовиків	383
Мадяри одягають січовий одяг... Замордування 25-ох січовиків	384
Батька і сина б'ють разом, сина на смерть.	385
Мадярське знущання	385
Грабіжі, знущання і побої в Бичкові	386
Мадяри б'ють за те, що старий...	387
Криваві нічні вправи	387
Полковник Баконі показує культурність мадярських старшин	388
"Клясифікація"	388
Криваві збитки над "смертниками"	389
"Вислухи" на першому поверсі	390
Кривавий бешкет п'яного мадяра	393
Побої в Рахові	394
Страшні тортури в Хусті	395
Батька б'ють - син добровільно зголошується	395
Знущання і побої у Волівщині	396
Батька б'ють на очах дитини	397
За інтелігенцією черга на селянство	397
Мадяри катують за знайдену печатку	398
Катування населення в Мукачівщині та Свалявщині	398
Страшний Великдень у Лучках	399
Знущання в Старому Давидкові	399
Знущання в Білках	399
Брутальності в мукачівському замку	400
Побої та вандалізм в Підманастирі	401
Не було села, де б не катовано людей	401
Кривава бакханалія в Невицькому	401
Мадяри видумують нові муки - босо по терню	402
19-го травня 1939.	403
25-го травня 1939.	404
26-го травня 1939.	405

	Стор.
27-го травня 1939.	406
28-го травня 1939.	408
11-го червня 1939.	408
12-го червня 1939.	410
21-го червня 1939.	410
27-го червня 1939.	413
30-го червня 1939.	413
4-го липня 1939.	415
5-го липня 1939.	415
7-го липня 1939.	415
10-го липня 1939.	418
20-го липня 1939.	418
26-го липня 1939.	418
27-го липня 1939.	420
1-го серпня 1939.	420
2-го серпня 1939.	421
3-го серпня 1939.	421
4-го серпня 1939. Ужгород	421
5-го серпня 1939.	422
6-го серпня 1939.	422
7-го серпня 1939. Словаччина	423
Кінець серпня 1939, Братислава	423

ДОДАТОК

Червень 1940, Братислава	424
ПІСЛЯМОВА	436
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	441
ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ	444
ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ	460
ЗМІСТ	481

